

BOLALAR KUTUBXONASI

OQILJON HUSAN

**TOG'DA
O'SGAN BOLA**

SARGUZASHT ROMAN

**TOSHKENT
«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
2005**

Oqiljon Husan

Tog‘da o‘sgan bola: Sarguzasht roman // (Bolalar kutubxonasi). — T.: «Sharq», 2005.— 256 b.

Yovuz maqsadli bir odamning xusumati orqali adashib tog‘-toshlarda yashagan Ortiqboy ismli bolaning ko‘rgan-kechirganlari, uning topilishi qiziqarli hikoya qilingan. «Tog‘da o‘sgan bola» romanida ezgulik, odamiylik, mehr-oqibat kabi yuksak insoniy fazilatlar ulug‘lanadi.

Oqiljon Husanning mazkur sarguzasht asari kitobxonlar tomonidan iliq kutib olindi. Dastlab nashriyotda asarning birinchi nashri bosilib chiqqanidan so‘ng muallif nomiga ko‘plab xatlar keldi. O‘quvchilarning mazkur qissaga bo‘lgan qiziqishlari nazarda tutilib, ba’zi tuzatishlar bilan takror nashr etilmoqda. O‘ylaymizki, «Tog‘da o‘sgan bola» bolalar kutubxonasidan munosib o‘rin oladi.

BBK 84(5U)44

IZLAGAN IZZAT TOPAR

ASSALOMU ALAYKUM

Dunyoda xushfe'l, olijanob, hamisha ezgu niyat bilan ish qiladigan odamlar juda ko'p. Biroq, yaxshi fazilatli kishilar orasida nomardlar, yovuz odamlar ham uchrab turar ekan. Axir bitta shum odamning qilmishi orqasida Qosim akaning oilasi necha yil iz-tirob chekdi. Yana allaqancha odamning hafta-o'n kun-lab tog'-toshda ovora bo'lganini aytmysizmi?..

O'zi nima gap ekan, deb hayron bo'layotgandirsiz. Yaxshisi shu voqeani bilganimcha hikoya qilib bera qolay.

... Otpuskaga chiqqan kunimning ertasiga chaman-donchani qo'lga olib, yo'lga tushdim...

Ha, aytmoqchi, mening kimligimni hali bilmaysiz-ku. Gapni boshlashdan avval o'zimni qisqacha tani-shtirib qo'yay. Ismim Hakimjon, familiyam Xolma-tov... Kasbim... hozircha jurnalistlik. «Hozircha» deyi-shimning sababi shuki, jurnalistlik kasbini hali puxta egallagan emasman. Maktabda o'qib yurgan paytla-rimda ko'p fanlardan yaxshi bilardim-u, biroq asosan geografiyaga qiziqar edim. Kelajakda geolog bo'lib yetishish, tog'-toshlarni tekshirib, jonajon Vatanimiz boyligini ko'paytirish orzusi yuragimning to'ridan o'rin olgan...

Hozircha, boya aytganimdek, jurnalistman — tu-man gazetasining adabiy xodimiman.

Rostini aytsam, redaksiyaga ishga kirishim tasodi-fan yuz berdi... Sakkizinchi sinfni bitirib, ta'tilga chiqqan paytlarimiz edi. Bir kuni deng, bog'imizda o'rik qoqib yuruvdim, dadam chaqirib qoldilar. O'rik to'la chelakni ko'targanimcha yugurib bordim. Da-dam tok tagidagi so'rida qo'shnimiz Aloviddin amaki bilan gaplashib o'tirgan ekanlar. Aloviddin amakiga salom berib, chelakni so'riga qo'ydim-da, dadamga yuzlandim. Dadam: «Mana bu yerga chiqib o'tir»,

deb ishora qildilar. So‘riga ko‘tarilib, dadamning ro‘paralarida o‘tirdim. Aloviddin amaki mendan holahvol so‘radi.

— Men anchadan beri bir narsani o‘ylab yuruvdim, — dedilar dadam menga jiddiy tikilib. — Hozir Aloviddin amaking bilan ham shu haqda masalahlashib o‘tiribmiz...

Dadam bir oz jim qoldilar. Nima deyar ekanlar, deb indamay o‘tiraverdim. Dadam so‘zlarini davom ettirdilar:

— Endi yosh bola emassan, o‘g‘lim, kattagina bo‘lib qolding. Hadeb tuproq changitib yuravermasdan, biron-ta hunar egallasang bo‘lardi... Nima dedingiz, Aloviddin?

— Juda to‘g‘ri gap, aka. Hunar yaxshida, — deb dadamning gapini quvvatladi Aloviddin amaki.

— Erta bilan ko‘chaga chiqib turuvdim, — deya Aloviddin amakiga qarab gap boshladilar dadam. Lekin aslida bu gap Aloviddin amakiga emas, menga aytilayotgan edi. — Ismoil akaning o‘g‘li Mamatkarim o‘tib qoldi. Men bilmay yurar ekanman, tuppatazuzuk duradgor ekan u. Qo‘linga taxta bilan randa bersangiz, aytgan narsangizni yasab beraman, deb kuladi. «Qaerda ishlayapsan?» deb so‘rasam: «Qurilish idorasida», deydi. Gapning rosti, Mamatkarimga havasim keldi. Qani endi bizning Hakimboy ham shunaqa bo‘lib yursa, deb o‘yladim-da: «Sizlarda shogirdlikka joy yo‘qmi?» deb so‘radim. «Joy bor, kimni qo‘ymoqchisiz?» dedi. «Kimni bo‘lardi, o‘g‘lim Hakimni-da», dedim. «Bo‘pti, mening yonimda ishlayveradi», dedi Mamatkarim.

O‘rtaga jimlik cho‘kdi. Dadam chelakdagi qandak o‘rikdan bir hovuch olib, dasturxondagi likobchaga soldilar. Men likobchani pastga olib tushib, o‘rikni chayqab tozaladim-da, xontaxta ustiga keltirib qo‘ydim. O‘tirganimdan keyin dadam:

— Xo‘sh, sen shu gapga nima deysan? — deb so‘radilaru, mendan javob kutmasdan qo‘shnimizga qaradilar. — O‘rikdan oling, Aloviddin... Mamatkarimning yonida ishlayverasanmi?

Men o‘sha zahoti bir nima deya olmadim, indamay o‘tiraverdim. O‘zimga ma‘lum, men nima desam, dadam shunga rozi bo‘ladilar. Chunki men — oilamiz-

ning to'ng'ich farzandiman. Dadam bilan oyim ancha vaqtgacha farzand ko'rmagan ekanlar. Keyin men tug'ilibman. Mendan keyin singillarim Ra'no bilan Dono tug'ilgan... Ammo, to'ng'ich farzand ekanman, deb erkalik qilaversam yaxshi emas-da. Har bir gapni o'ylab gapirishim kerak.

— Dadangning gapiga javob bermaysanmi? — dedi Aloviddin amaki bitta o'rikni danagidan ajratib, og'ziga olib bora turib. Men dasturxonda to'nkarilib yotgan piyolaga tikilganimcha:

— Mayli, kanikulda o'sha joyga borib, ish o'rganaveraman, — dedim.

— Keyin-chi? — so'radilar dadam.

— Keyin o'qish boshlanadi-ku...

Dadam mening duradgor bo'lishimni qat'iy niyat qilgan ekanlar, shekilli:

— Xo'p desang, o'qishingni kechqurungiga ko'chiramiz, — dedilar. — Otamurod bilan Qo'zivoylarga o'xshab o'qiyverasan-da. O'shalarni ko'r, kunduzi traktor haydab kechqurun maktabga borishadi.

O'ylanib qoldim. Dadamning so'zlarini qaytarolmasdan:

— Mayli, — dedim.

— Ha, bu — boshqa gap, — dedi Aloviddin amaki. — Endi bunga bitta valasapit olib berasiz, Xolmat aka. G'izillab borib kelaveradi. Qarabsizki, bir yil o'tarotmas nomi chiqqan usta bo'ladi...

Shunday qilib, qurilish idorasining duradgori Mamatkarim akaga shogird tushdim. Keyinroq bil-sam, o'sha ta'til kunlarida matematika o'qituvchimiz Nishonov dadam bilan uchrashib qolib, mendan nolib gapirgan ekan. O'g'lingiz darslarga qiziqmay qo'ydi, debdi. Dadam uning gapini eshitib, o'g'lim hunar o'rgangisi kelayotgandir, deb o'ylagan bo'lsalar kerak... Mening biror joyda ishlashim lozimligini aytganlarida, o'g'lim voyaga yetib qoldi, deb sevingan bo'lsalar ham ajab emas. Aslida men o'shanda matematika-dan bir oz oqsayotgan edim-u, lekin boshqa fanlardan yaxshi o'qiyotgandim.

Mayli, bo'lar ish bo'ldi deb, qurilish idorasida duragorlikni o'rgana boshladim.

Mehnat darslarida o'rganganlarim hunar egalashimda ancha qo'l keldi. Eshik va deraza romlari-

ni bemalol yasaydigan bo'lib qoldim... Olti-etti oy davomida ish o'rganib, endigina shogirdlikdan chinakam duradgorlikka o'taman, deb turganimda ishim o'zgarib ketdi.

O'zim taniydigan odamlarning xabarlarini tuman gazetasida o'qib yurib, men ham yozib ko'raychi, deb hafsala qilgan edim, yozgan xabarim gazetada bosilib chiqdi. Familiyangizni gazetada ko'rsangiz g'alati bo'lar ekansiz... Yana yozdim, u ham bosilib chiqdi... Bir kuni meni redaksiyaga chaqirib qolishdi. Yozganlarimda biron chatoqlik bor ekanmi, deb xavotirlanib bordim. Odil Arslonov degan kishi gazeta redaktori ekan. Men bilan ozgina suhbatlashdi. Kimligimni, qaysi qishloqdan ekanligimni surishtirdi. Dadam bilan tanishligi ham bor ekan.

— O'zimizning o'g'limiz ekansan-ku, bizga ishga kelmaysanmi? — dedi redaktor. Men bunday savolni kutmaganim uchun shoshib qoldim-da:

— Bilmasam... Dadamdan so'rang, amaki... — dedim.

Odil Arslonov kulib qo'ydi-da:

— Mayli, so'raymiz, — dedi.

...Dadam rozilik berdilar. Redaksiyaga ishga kirdim, korrektorlik vazifasida ishlay boshladim. Har xil mavzularda xabarlar yozib yurdim, ikkita kichik lavham gazetada chiqdi. Bir yil o'tar-o'tmas adabiy xodimlikka ko'tarildim. Shu orada kechki maktabda o'qishni bitirib, attestat ham oldim. Ishga qiziqib ketganim uchun bo'lsa kerak, oliy o'quv yurtiga harakat qilmadim. Biror yildan keyin kirsam ham bo'lar, deb yuraverdim.

Redaktorimiz bir kuni o'z huzuriga chaqirib:

— Ishga kirganingga bir yarim yil bo'libdi-yu, hali ham otpuskaga chiqmabsan, — dedi. So'ngra har qanday joyda ishlagan odam otpuska olishi, biror yoqlarga borib, hordiq chiqarishi lozimligini aytdi.

— Bo'lmasa men ham otpuskaga chiqay, — dedim.

— Ariza yozib kir. O'n beshinchi iyuldan, deb yozgin.

— Xo'p...

Shu tariqa birinchi marta mehnat otpuskasiga chiqdim.

AVTOBUSDAGI TANISHUV

Otpuskamning birinchi kunini uyda o'tkazdim. O'sha kuni oyim bilan dadamga, ertadan safarga otlanaman, shaharga borib, dam olib qaytaman, dedim. Dadam ham, oyim ham mening u yoq-bu yoqqa chiqishimni o'ylamagan bo'lsalar kerak, bir-birlariga qarab qolishdi.

— Necha kunda qaytasan? — deb so'radilar dadam.

— Ko'p yurmayman, uch-to'rt kunda qaytaman... Viloyat redaksiyasiga kirib, hamkasblarim bilan tanishaman, — dedim.

Oyim, haligacha meni biror yoqqa yuborib o'rganmaganlari uchunmi, bir mahal vahimaga tushib, ko'zlariga yosh oldilar:

— Voy sho'rim, begona shaharda shuncha yurasanmi?

Men redaktorimizning otpuskani yaxshi o'tkazish haqidagi gaplarini oyim bilan dadamga aytib berdim. So'ngra oyimga yuzlanib:

— O'n sakkizga kirdim. Hademay harbiyga chaqiruv qog'ozi keladi. Askarlikka jo'nayman. Hozirdan meni u yoq-bu yoqqa yuborib o'rganmasangiz, askarlikka ketganimda qanday chidaysiz? — dedim. Oyim nima deyishlarini bilmay qoldilar.

— Askarga... o'rtoqlaring bilan birga ketasanda, — dedilar. — Hozir bir o'zing ketmoqchisan...

— Bir o'zi bo'lsa bo'ri yeydimi? — dadam oyimni tinchlantirish uchun ovozlarini balandroq ko'tarib gapirdilar. — Axir shuncha ishladi, sal dam olib qaytsin-da... Yoshligida shahar ko'rsin, yo'l ko'rsin, jo'ra orttirsin... Mayli, xohlagan vaqtingda yo'lga chiq. Ammo uzoq qolib ketib, bizni xavotirlantirib yurma...

Shaharda hordiq chiqarib kelishimga oyim ham noiloj rozi bo'ldilar.

Otpuskamning ikkinchi kuni, choshgoh paytida qo'limda kichkina chamadon bilan yo'lga chiqdim. Tuman markazini ko'zlab yo'lda ketar ekanman, hali o'zim ko'rmagan shaharning ajoyib ko'chalari, u yerdagi qadimiy yodgorliklar haqidagi tasavvurlarim ko'z oldimdan o'tar, shirin xayollarga berilib ketganimdan havoning issig'i ham uncha bilinmas edi. Men eng

avval viloyat muzeyini, qadimiy obidalarni birma-bir koʻzdan kechirishni, soʻngra redaksiyaga borib, u yerdagi oʻrtoqlar bilan tanishishni koʻnglimga tugib qoʻydim. Yangi tanishgan ogʻaynilarim bilan istirohat bogʻiga chiqib, ular bilan bir-ikki finjondan pivo ichish niyatim ham yoʻq emas edi. Oʻn sakkiz yoshda pivo ichish ayb emasdir-ku axir!..

Avtostansiyaga yetib borib, chipta oldim, avtobusga chiqdim. Chiptadagi joy nomeriga koʻz yugurtirib, oʻz oʻrnimga oʻtirdim. Avtobusning yoʻlga tushishiga hali ikki-uch daqiqa vaqt bor ekan. Havo tobora isiyotgani uchunmi, negadir hamma yoʻlovchilar lohas boʻlgandek, jimgina oʻtirishar, onda-sonda pichirlashgandek ohista soʻzlashishardi.

Yonimda taxminan oʻttiz besh yoshlardagi bir kishi avtobus oynasidan tashqariga qarab oʻtiribdi. Qorachadan kelgan, yuzi doira shaklida, moʻylabining ikkala ingichka uchi boʻrtib chiqqan yanoqlarigacha choʻzilgan, sochi bir oz oʻsgan. Boshidagi yangi doʻppisi kichikroq boʻlsa kerak, oʻziga uncha yarashmagandek bir tomonga qiyshayibroq turibdi. Tizzasining ustida belboqqa oʻralgan tugun.

Dastlab uni bir koʻrishdayoq, choʻpon boʻlsa kerak, deb faraz qildim. U menga nihoyatda kamgap odam boʻlib koʻrindi. Yoniga oʻtirayotganimda salom berdim. U esa ochib turgan ogʻzini yumdi-yu qaytib ochmadi. Salomimga alik oldimi, yoʻqmi – bilolmay qoldim.

Avtobusimiz oʻrnidan jildi. Taxminan oʻn-oʻn besh chaqirimgacha yoʻlovchilar churq etmay oʻtirishdi. Yoʻl-yoʻlakay avtobusning ochiq derazalaridan ufurgan shabada lohas boʻlib oʻtirgan yoʻlovchilarni sal oʻziga keltirdi. Yonma-yon oʻtirganlar asta-sekin bir-birlari bilan soʻzlasha boshladilar. Men ham sherigim tarafga egilib undan soʻradim.

— Aka, siz choʻpon emasmisiz?

U menga hayron boʻlib tikildi.

— Choʻponman. Sen... Siz qayoqdan taniysiz meni?

— Tanimayman-u, oʻzim shundoq taxmin qildim-da. Men jurnalistman. Jurnalistlarni hamma kasbdagi kishilar qiziqtiradi.

— Ha, bundoq deng...

U yana toʻgʻriga oʻgirilib oldi. Men esa choʻponning ishlariga qiziqib qolgan edim. Agar u ilgʻor choʻpon

bo'lsa, men uning ishlari, hayoti to'g'risida lavha yoki ocherk yozsam... Ijodim o'z tumanim doirasidan tashqariga chiqqan hisoblanadi! Ana shunday o'ylarni xayoldan o'tkazib, undan so'radim:

— Ismingiz nima, aka?

— Ismim Begali, familiyam Erbo'tayev.

Men unga qo'l uzatib:

— Men jurnalist Hakim Xolmatovman, — dedim.

Cho'pon tanishishni uncha xush ko'rmagandek qo'l uzatdi. Shunday bo'lsa ham savol-javobni davom ettirgim keldi. Chunki jurnalist har qanday sharoitda ham bo'sh kelmay, faktlar yig'averishi kerak-da. Odil Arslonov bizga doimo shunday deb o'rgatadi.

— Qaysi tumanda cho'ponlik qilasiz, Begali aka?

— Ko'krabot tumanida qo'y boqaman.

— Ko'krabotda ham bizdagidek tog'lar ko'p bo'lsa kerak-a?

— Ha, tog' ko'p. Qo'ylarni tog'larda boqamiz-da, uka...

Men u bilan durustroq tanishib olish maqsadida yoshi ulug' kishilarning iborasi bilan so'zladim:

— Biz tomonlarga sizni qanday shamol uchirdi?

— E, dunyo qiziq ekan, uka, — deb bir uh torttida, avtobusning oldingi tomonidagi yo'lovchilarga tikilganicha so'zini davom ettirdi u.

— Siz so'ramang-u, men gapirmay qo'yaqolay. Meni shamol emas, ovoragarchilik olib keldi bu yerga. Bekordan-bekorga kelib, yana qaytib ketyapman.

— Nima masalada keluvdingiz? — qiziqib so'radim. — Ayting balki... biror yordamimiz tegib qolar.

U menga: «O'zing chimchiloqdek bolasan-u, yana yordam beraman, deb lof urasan-a», degandek qarab qo'ydi-da:

— Men yo'qchiman. Bir odamni axtarib yuribman, — dedi. Men sergaklanib Begali akadan so'radim:

— Kim ekan u?

— Jiyanimni yo'qotib qo'yganmiz. O'shani izlab keluvdim.

— Qachon, qanday qilib yo'qolgan?

— E, uka buning tarixi uzoq...

Avtobusimiz tezlik bilan yo'l bosar, motorning tinimsiz vag'illashi bafurja gaplashib ketishimizga xalal berar edi. Shuning uchun sherigimni qayta-qayta

savolga tutaverishdan istihola qilib, endi u bilan shaharga yetguncha gaplashmayman, shaharga yetganimizdan keyin bironta choyxonaga taklif qilamanda mufassal so'zlashib olaman, deb o'yladim. Anchagacha jim ketdik. Sherigim charchagan bo'lsa kerak, mudray boshladi.

Kutilmaganda bir nima qattiq pishillab ketdi. Avtobusdagi ayollar «voy» deb yuborishdi. Mashinamiz to'xtadi. Eshiklar ochildi. Avtobusning orqa tomondagi bir balloni yorilgan edi. Avtobus haydovchisi kabinadan tushayotib, odamlarga yuzlandi.

— Xavotirlanmanglar. Zapas ballon bor. Rosa o'n daqiqada yo'lga tushamiz.

Mashina ta'miriga uquvi borlar pastda haydovchiga yordamlasha boshladilar. Biz ham pastga tushib, avtobusning soyasiga o'tdik. To'xtagan joyimizda yo'lning ikki tomoni ham g'allazor maydon, soya beradigan birorta daraxt yo'q edi.

— Haligi gap nima bo'ldi? — dedim Begali akaga. — Indamay o'tirgandan ko'ra gaplashib o'tiraylik.

Sherigim meni mensimagandek kulimsiradi:

— Obbo, siz ham bir nimaning tagiga yetmasangiz qo'ymas ekansiz-da. Nima foydasi bor?..

— Bilib olsam, balki men ham jiyaningizni surishtirarman...

Begali aka xayol surgancha gap boshladi:

— Jiyanimning yo'qolganiga ko'p bo'lgan. Sakkiz yilcha bo'ldi-yov.

— Eh-he, sakkiz yil deysizmi?

— Ha. Yo'qolgan paytda besh yoshlarda edi. U yoqni qidirdik, bu yoqni qidirdik, gazetaga berdik, radiodan aytdirdik — baribir topilmadi. Birovlar, yo'qolgan kuni eshak minib yurgan edi, dedi. Birovlar, bo'ri olib qochgan, dedi. Ishqilib topilmadi. Ota-onasining jigar-bag'rini xun qildi bola. Akasi kattagina yigitcha bo'lib qoldi, ukalari do'rsillab o'syapti. Ammo o'nta bo'lsa o'rni bo'lak ekan-da. Ota-onasi o'sha bolani eslashgani-eslashgan. Mening ham jonim achishadi. Tomir-da, jiyanim bo'ladi. Singlimning o'g'li... Sizlar tomondagi Archali tog'da yovvoyilashib ketgan bir bola bor emish, deb eshituvdik. Bunaqa xabarni biz tomonga kim olib borganini ham bilmayman. Men-

ga singlim bilan kuyovim aytdi. Ikki-uch kun vaqtin-gizni ayamay surishtirib keling, deyishdi. Yo'q deyol-madim. Tog'dagi qishloqlarga bordim. Odamlardan so'radim... Ko'rdim, eshitdim, degan odamni top-madim. Bir o'zim toqqa chiqishga hayiqdim. Noiloj qaytib kelyapman... Bor gap shu...

— Ko'krabotda yo'qolgan bola qanday qilib Archali toqqa kelib qolishi mumkin? — so'radim sherigim-dan. — Xaritada ko'rganman, bu joylar bir-biridan juda uzoq. Biri viloyatning berigi chekkasida bo'lsa, ikkinchisi narigi chekkasida.

— Gapingiz to'g'ri. Lekin bu joylar tog' bilan bir-biriga ulashgan-da. Shuning uchun, tog'ma-tog' yurib, o'sha yoqqa borib qolganmikan, deb o'yladik.

— Ha, bunday deng...

— Ha, shunday...

Avtobus o'rnidan jildi. Suhbatimiz uzildi... Begali akaning gapi meni juda o'ylantirib qo'ydi. Uning jiyani rostdan ham tirikmikan, tog'da hayot kechirib yurganmikan-a? Topilsa qiziq bo'lardi-da... Jiyanni axtarib topsam-u, ota-onasiga olib borsam... Juda olijanob ish bo'lardi-ya! Ota-onasi ham suyunardi, gazeta-ga g'alati xabar ham yozardim... Hozir otpuskadaman, u yoq-bu yoqqa borish uchun vaqtim yetarli. Shaharda qiladiganim sayru tomoshani yig'ishtiraman-da, shu ishga kirishaman. Jiyanni qidiram! Bechora jiyani, shuncha yildan beri rosa qiynalgandir!..

O'ylaganim sari jiyanga rahmim kelar, uni go'yo o'z ukamdek, jiyanimdek ko'z oldimdan o'tkazar edim. Men hali uning ismini ham bilmas edim. Xayol surib ketayotgan Begali akadan so'ramoqchi ham bo'ldim-u, yana bu fikrimdan qaytdim. Mayli, vaqti bilan bilib olarman, dedim o'zinga o'zim...

Mashinamiz shahar avtostansiyasiga kelib to'xtadi. Ajabo, men bu shaharni, nihoyatda tekis joyga qurilgan bo'lsa kerak, deb tasavvur qilar edim. Unaqa emas ekan. Avtostansiyaning sharq tarafida keng tepalik yastanib yotibdi. G'arb tarafi esa, xuddi jarlikka o'xshash pastqamlik. Uzoq-uzoqdagi uylar, daraxtlar yuqoridan bemalol ko'rinib turibdi...

Stansiyada avtobuslar ko'p, odamlar gavjum. Qu-yosh tepadan qizdiradi, issiq havo bilan benzin hidi dimoqqa uriladi, nafas olishni qiyinlashtirardi. Avto-

bus derazasidan notanish joylarga ko'z tashlab pastga tushayotganimda:

— Xayr esa, uka, omon bo'ling, — degan ovozni eshitdim. Bundoq qaragam, Begali aka allaqachon orqa eshikdan tushib ketib boryapti. Shoshib qolganimdan:

— Ho, Begali aka! — deb chaqirdim. Agar uni yo'qotib qo'ysam butun bor-yo'g'imdanda ajralib qolayotgandek sezdim o'zimni. Begali aka to'xtadi. Men tez yurib uning yoniga bordim-da:

— Qayoqqa ketyapsiz? — deb so'radim.

— Qayoqqa bo'lardi, uyga-da, — dedi u.

— Biron joyda... birga ovqatlanaylik. Hech bo'lmasa choy ichaylik.

— Kechga qolaman, uka. Tezroq avtobusga chiqmoqchiman.

— Men ham sizga hamroh bo'laman. Siznikiga boraman. Siz bilan tanishmoqchiman.

Begali aka hayron bo'lib qoldi.

— Mendan xavotirlanmang. Yo'qolgan jiyaningiz meni qiziqtiriyapti. Tuzukroq surishtirish niyatim bor edi...

— Mayli, juring, — dedi Begali aka.

Ikkovimiz ovqatlanish uchun oshxona qidirib ketdik.

KO'KRABOTDA KEChGAN TUN

Yana avtobusga o'tirdik. Mashinamiz uzoq yo'l yurdi, bir nechta burilishlardan o'tdi. Men bir narsaga hayron edim. Boya yo'lga chiqqanimizda quyosh o'ng tomonimizda edi, asta-sekin chap tomonimizga o'tib qoldi. Avtobusimiz hamon tog' yonidagi yo'ldan borardi.

— Xuddi izimizga qaytib ketayotganga o'xshaymiz-a, Begali aka, — dedim sherigimga.

— Hushyor ekansiz, — dedi Begali aka. — Asli Ko'krabot tumani shaharga yaqin. Ammo o'rtada tog' bor. Tog' ustidagi yo'l hali asfalt qilinmagan. Bo'lmasa shahar bilan Ko'krabotning orasi yarim soatlik yo'l...

O'ng tarafimizda tog'lar silsilasi yastanib yotibdi, chap tarafimizda yana toqqa borib tutashadigan toshloq yalanglik. Mashinamiz yurgani sari tog' o'rkachlari balandlikka ko'tarilib, pastlikka tushayotgandek chayqa-

ladi. Men xursand edim. Axir shaharda qolganimda bunday ajib joylarni ko'ra olarmidim? Shaharni boshqa biror sabab bilan ko'rib ketsa ham bo'laveradi. Ammo tog'-toshlarni ko'rish, tog' havosidan bahramand bo'lish kishiga hamisha nasib etavermaydi-ku. Begali akaga hamroh bo'lib yaxshi ish qildim. Ham ko'rmagan joylarimni ko'rib olaman, ham Jiyanni axtarishaman.

Ko'krabot tumaniga kirib borganimizda quyosh baland cho'qqili tog'lar ortiga o'tdi. Biroq hali hamma yoq kunduzgidek yop-yorug' edi. Tuman markazi uncha katta emas, bittagina uzun ko'chadan iborat ekan. Avtobusdan tushib bir oz yurdik-da, o'ng tomonga burildik. Yo'lning bir uchi baland adirlarga taqalar edi.

— Endi qishloq mashinasini kutamiz, — dedi Begali aka.

— Bo'пти, kutsak kutaveramiz-da.

Ko'p kutmadik. Bir yuk mashinasi katta yo'ldan biz tomonga burildi-da, yonimizga kelib to'xtadi. Shosha-pisha kuzovga ko'tarildik. O'rindiqli xizmatini o'taydigan taxtada Begali akalar tengi bir odam o'tirardi.

— Ha, Begali, ishlaring yaxshimi? — dedi haligi odam biz bilan ko'risha turib.

— Ha, Eshmirza aka, — deb qo'ydi sherigim unga. — Shaharga tushuvdim.

Eshmirza akaning yuzlari zahil edi. Nazarimda, avvallari ancha barvasta odam bo'lgan-u, keyingi yillarda oriqlab qolgandek tuyuldi. Qovoqlari ichiga cho'kkani uchun bo'lsa kerak, ko'zlari allaqanday vahimali boqar, negadir u shunday issiqda ham qora fufayka kiyib o'tirar, havoning dimligiga parvo qilmasdi. U Begali akaga meni ko'rsatib so'radi:

— Bu yigitcha kim bo'ldi?

— Shaharlik tanishim, — dedi Begali aka. Sherigim negadir o'zining yo'qolgan jiyani izlab Bog'istonga borib kelayotganini ham, mening o'sha joydan ekanligimni ham yangi hamrohimizga aytmedi.

O'rindiqqa yonma-yon o'tirdik. Mashina yo'lga tushdi. Men nimadir so'ramoqchi bo'lib Begali akaga qaradim. Xoh ishonang, xoh ishonmang, hamrohining vajohatini ko'rib, qo'rqib ketdim. Begali aka nimadandir g'azablangunder xo'mrayib o'tirar, uning og'ziburni va ko'z-qoshlari bir joyga yig'ilib qolgandek edi.

Yuk mashinasi qir va soylardan o'tar, bizlar go'yo og'zimizga tolqon solib olgandek, so'zlashmay borardik...

Davlat xo'jaligi bo'limiga kirganimizda qishloqqa qorong'ilik cho'kkan, honadonlarda chiroqlar yongan edi. Mashinadan tushib qoldik. Eshmirza aka, uzoqroqda tursa kerak, mashinadan tushmadi... Qishloq ustida yoz oqshomining qush patidek yengil havosi suzib yurar, hovlilardan sigir-buzoqlarning ma'ragani eshitilar, onda-sonda bo'g'iq ovoqli itlar vovillar edi. Biz, yo'lni yaqin qilish uchun bo'lsa kerak, qandaydir hovlilar yonidan o'tar edi. Bu yerda negadir darvozalar ochiq turardi. Devorlar juda pastqam qurilar ekan. Birorta hovlida odamning ko'kragidan baland keladigan devor yo'q.

Ochiq turgan kichikroq darvozadan bir hovliga kirdik. Uy oldidagi uzun ayvonda elektr chiroqlari yonib turibdi. Ayvonning bir tomonida bir-biridan katta-kichik bolalar onasi bilan dasturxon atrofida o'tirishardi. Hovlining narigi chekkasida yotgan ulkan it boshini ko'tarib, bir-ikki vovilladi-yu, Begali akani tanidi shekilli, boshini yana oyoqlari ustiga qo'ydi. Bolalar ayvondan yugurib tushishdi-da:

— Tog'am keldilar, tog'am keldilar! — deb Begali akani o'rab olishdi.

Biz Begali akaning pochchasinikiga, ya'ni jiyani yo'qolgan hovliga kelgan edik. Avvaliga bolalar ham, ularning ota-onasi ham meni ko'rib hayron bo'lishdi. Xayol har yoqqa olib ketgan bo'lishi mumkin-da. Balki yo'qolgan farzandimiz kelib qoldi, deb suyunishgandir. Begali aka buni sezdi shekilli, meni ularga tanishtirdi.

Hammamiz ayvonga ko'tarildik. Ayvonning narigi tarafidagi xontaxtaga dasturxon yozildi, ovqat, nonchoy keltirildi. Begali akaning pochchasi Qosim aka ancha o'qimishli odamga o'xshab ko'rindi. Mo'ylabini o'stirmagan bo'lsa ham yoshi Begali akadan kattaroqqa o'xshar edi. Lekin hurmat yuzasidan qaynog'asini «aka» deb atar, Begali aka esa unga «Qosimjon» deb muomala qilar ekan.

Bir bola bo'shagan choynakni olib ketib, issiq choy keltirdi.

— Mana shu bola yo'qolgan jiyanimning akasi bo'ladi, — dedi Begali aka. — Yo'qolgan ukasidan ikki yosh katta. Ismi Anvar. O'n beshga kirdi.

Anvar ketdi. O'choq boshida andarmon bo'lib yurgan uy bekasi bizning yonimizga kelib o'tirdi.

— Ha, Zulayxo, yaxshi o'tiribsizlarmi? — dedi Begali aka.

— O'tiribmiz. O'zingizdan so'rasak, aka, nima xabarlar olib keldingiz? — dedi Zulayxo opa.

Begali aka ketgan kundan boshlab, hozir shu hovliga kirib kelgunigacha ko'rgan-kechirganlarini aytib berdi. Hammamiz jim o'tirib tingladik. Zulayxo opaning ko'zig'a g'iltillab yosh keldi. U ko'z yoshini ro'molining uchi bilan bir-ikki marta artib oldi. Opaning yuz tuzilishi xiyol akasiga o'xshar edi. Yuzi bug'doy rang, kipriklari uzun, ikkala qulog'ining oldiga tushib turgan gajagi o'ziga yarashib turardi:

— O'zi qanday bo'lib yo'qolgan? — deb so'radim Qosim akadan.

— Men ishda bo'lganman, — deya gap boshladi Qosim aka. — Onasi mehmonga ketgan...

— Zulayho o'sha kuni biznikiga borgan edi, — deb qo'shimcha qildi Begali aka.

— Ikkita o'g'il bola uyda qolgan... Akasi o'ynab ko'chaga chiqib ketgan. Ukasi uyda qolgan... O'sha kuni yo'qolgan. Ammo qanday yo'qolganini hech kim bilmaydi. O'sha kuni qishlog'imizdagi bir boboy uni Eshmirza bilan eshakka minib ketayotganini ko'rgan...

— Haligina mashinada biz bilan birga kelgan odam... O'sha Eshmirza, — dedi Begali aka menga.

— E, uni yo'lda ko'rdilaringmi? — so'radi Qosim aka.

— Ha, ko'rdik... Shahardan kelayotibman... deb qo'ya qoldim.

— Ana o'sha noinsofning eshagida ko'rgan ekan Qulmat degan chol. Ikki-uch kundan so'ng eshak topildi. Bola esa — yo'q. O'shandan beri uning na o'ligi topiladi, na tirigi...

— Bolam o'lgan emas, bolam tirik, — deb yana ko'z yoshini artdi Zulayho opa. — Ko'nglim sezib turibdi.

Qosim aka xotiniga olayib qaradi-da:

— He, shu paytgacha... qayoqdan tirik bo'ladi? — dedi. — Mana akam borib ovora bo'lib keldilar. O'sha mish-mish xabarni ham sen topib keluvding...

Zulayho opa indamadi. Men bir oz sukutdan so'ng:

— Agar yonimda birorta odam bo'lsa, o'g'lingizni qidirishga men ham kirishardim, — dedim.

— Qaerni qidirasiz? — so'radi Qosim aka.

— Begali aka borib qaytgan joylarni-da. Archali tog' bizning tumanga qaraydi. Bitta-yarimga tanishlarim ham bor o'sha yerda. Lekin hali o'zim bormaganman.

— Bu kishi gazeta redaktori, — deb tushuntirdi Begali aka. Kulgim qistadi-yu, o'zimni bosdim.

— Redaktor emas, muxbirman.

— Muxbir bo'lsangiz, bir yaxshilab surishtirib, bizga xabar yuborsangiz bo'lmaydimi, uka? — dedi Qosim aka. Zulayho opa eriga ginali qaradi:

— Qanday odamsiz o'zi? Bir begona odam bizga rahmi kelib, yordam beray, desa-yu... bolaga joninigiz achishadimi, yo'qmi o'zi?

— E, tirikligiga ishonmayman-da, axir. Sakkiz yildan beri axtaraverib o'lib bo'ldik-ku! Tirik bo'lsa shu paytgacha topilmasmidi?..

Men er-xotinning yuragiga tegish uchun atayin ta'sirliroq gap aytmoqchi bo'ldim:

— Mayli, biror kishi bormasa ham men qiziqib ko'raman. Agar bola topilib qolsa... bu yerga olib kelolmayman-da... To'ppa-to'g'ri muzeygami, hayvonot bog'igami olib boraman...

Zulayho opa ikki tizzasiga mushtlab, yig'laganicha o'rnidan turib ketdi:

— Sho'rim qursin mening! Nima uchun ham dunyoga kelgan ekanman?..

Qosim aka noiloj qoldi.

— Uka, sizningcha, borib-kelishimizga necha kun ketarkin?

— Anig'ini aytish qiyin-da, — dedim o'ylanib.— Balki uch kun ketar, balki bir hafta...

— Mayli, siz bilan ketmasam bo'lmaydi, endi...

Biz ertalab jo'nashga qaror qildik. Begali aka bizni mototsiklda tog'ni kesib o'tgan yaqin yo'l orqali shaharga oborib qo'ymoqchi bo'ldi. Shahardan Bog'istongacha avtobusda, Bog'istondan Archali toq-qacha boshqa biror mashinada borishni maslahatlashdik...

Begali aka kechasi mototsiklda uyiga jo'nadi. Uydan bir xabar olib kelay, tong payti qaytaman, dedi.

Qosim aka ikkovimiz uni kuzatib qo‘yib, uyga kirdik. Alohida bir xonaga ikkita joy solingan ekan. Yechinib joy-joyimizga cho‘zildik. Ikkovimiz ham anchagacha jim yotdik.

— Haligi Eshmirza deganlaringiz qanaqa odam o‘zi? — so‘radim men nihoyat Qosim akadan. — Begali aka uni ko‘rdi-yu qovog‘ini solib oldi. O‘zining Archali toqqa borganini ham undan yashirdi. Siz uni «noinsof» dedingiz. Sizlarga biror yomonlik qilganmi u?

— E, uka, siz so‘ramang, men aytmay...

TOG‘LAR ORASIDAGI QISHLOQDA

Navbatdagi kunimiz asosan maslahatlashganimizdek kechdi. Ertalab Begali akaning kajavali mototsiklida shaharga keldik-da, avtobusga o‘tirdik. Taxminan kunduzi soat ikkilarda Bog‘istonga kelib tushdik. Men qishlog‘imizga borib, dadam bilan oyimga xabar berib o‘tirishni ortiqcha deb bildim. Buning uchun anchamuncha vaqtimiz ketar, deyarli bir kun yo‘qolar edi. Shuning o‘rniga o‘sha kuni bir amallab Archali tog‘ yaqiniga yetib olishimiz kerak edi.

Yilqichilik xo‘jaligining markazigacha yana avtobusda bordik. Undan naryog‘iga savdo tashkiloti avtolavkasida ketdik.

Men tog‘ oralig‘idagi Atlas qishlog‘ini mo‘ljallab ketyapman. Dastlab o‘sha qishloqqa tushishimiz kerak. O‘zim hali u qishloqni ko‘rmaganman. Bundan bir oycha avval shu qishloqdagi maktab direktori Sherbek akani tuman maorif bo‘limida uchratib, gazetaga uning nomidan maqola uyushtirgan edim. Uning maqolasi «Kanikulni mazmunli o‘tkazaylik» degan sarlavha bilan gazetada bosilib chiqdi. Sherbek aka o‘sha suhbatlashgan paytimizda, bizning qishloqlarga bir chiqib boring, tomosha qilsa arziydigan joylarimiz bor, degan edi. Shu sababli Sherbek akaning bizni yaxshi kutib olishiga ishonchim komil.

Qosim aka o‘g‘lining topilishiga unchalik ishonmasmidi yoki yo‘lda ko‘p gapirishni xohlamasmidi, negadir juda kam so‘zlar edi. Men bir nima desam, xo‘p deydi, savol bersam, o‘ylanib turib qisqagina javob qaytaradi. Ammo o‘zicha gapirmaydi. Yana bir tarafi, bemalol gaplashib o‘tirishga imkonimiz bo‘lgani

ham yo'q. Faqat u mashinadan bu mashinaga o'tishda, mashina biror sabab bilan to'xtaganda qisqa-qisqa so'zlashamiz. Boshqa paytlarda, bolasini yo'qotib ovo-
ra bo'lib yurgani uchunmi, hamrohim xomush o'tiradi. Men ham o'z xayollarim bilan band bo'lib, so'z ochmay-
man. Fikru xaëlim Archali tog'da...

Archali tog'... Qanaqa joylar ekan-a? Mana, Ji-
yanni qidirish bahonasi bilan Archali tog'ni ham
ko'radigan bo'ldim. Aslida bu yerga avvalroq kelishim
kerak edi. Chunki, jurnalist degan nomim bor, o'z
tumanimga qarashli joylarni yaxshi bilishim,
o'rganishim kerak. Toqqa shunchalik yaqin yashab,
uning xilma-xil manzarasidan, toza havosidan, zilol
suvlaridan bahramand bo'lmaslik uyat-ku... Balki
Archali tog'da ham qandaydir tilsimlar yashirinib
yotgandir, balki ularni ochish menga nasib bo'lar.
Balki...

Men o'zimning olijanobligim tufayli Jiyanni izlash-
ga bosh qo'shdim, desam maqtangan bo'laman.
Azbaroyi, otpuskam mazmunli o'tsin deb bu tomon-
larga kelyapman. Lekin meni toqqa yetaklab kelayot-
gan boshqa narsa ham bor. U ham bo'lsa, tog'-toshlar-
ga bo'lgan mehrim, qalbimning to'rida saqlab kela-
yotgan ezgu niyatim. Axir geolog bo'lmoqchiman-ku!

Biz kechki soat yettilarda Atlas qishlog'idagi o'rta
maktab ro'parasida avtolavka kabinasidan tushib qoldik.
Atlas qishlog'i hamma tarafidan bahaybat tog'lar o'rib
turgan g'aroyib joy ekan. Qishloq o'rtasidaga yo'l
qing'ir-qiyshiq va past-baland joylardan iborat edi.

Sherbek akaning hovlisi maktabdan uncha uzoq
emas ekan. Maktab qorovuli bizni to'ppa-to'g'ri o'sha
hovliga boshlab bordi. Baxtimizga Sherbek aka uyda
ekan. U bizni xushnud kutub oldi, men bilan ham,
Qosim aka bilan ham quchoqlashib ko'rishdi... Biz
uchun qo'y so'yirdi, qo'ni-qo'shnilarni ham chaqi-
rib, mehmondorchilikni boshlab yubordi...

Ziyofat yarim kechagacha davom etdi. Hamma qo'ni-
qo'shnilar, ertaga biznikidan bir piyola choy ichib
chiqasizlar, degan iltimos bilan tarqalishdi.

Sherbek aka uy yonidagi supaga uch kishilik joy
soldirdi. O'rnimizga kirdik-da, yostiqqa yonboshlab
olib suhbatni davom ettirdik. Men kelishimizdan
ko'zlagan maqsadimizni Sherbek akaga aytib berdim.

Qosim aka deyarli gapga qo'shilmadi. Men bolaning bundan sakkiz yil avval yo'qolganini ham, yo'lda tasodifan Begali aka bilan uchrashib qolganimni ham, Qosim akani qistab olib kelganimni ham so'zlab berdim. Sherbek aka yonboshlagan ko'yi mening so'zlarimni, «ha, ha» deb eshitar edi. Qosim aka Sherbek akadan biror najotli, umidlantiruvchi so'z kutgandek yostiqa tirsagi bilan tiranib o'tirdi. Sherbek aka anchagacha jim yotdi-da, so'ngra:

— O'g'lingiz qanday yo'qolgan? O'zidan-o'zi yo'qolib qolganmi? — deb so'radi. Qosim aka bolaning yo'qolish tarixini, taxmin va gumonlarini aytib berdi. Sherbek aka Qosim akaning so'zlarini tinglab yotdida, qissadan hissa chiqargandek:

— He, attang, — dedi. — Dengizga bitta nodon tashlab yuborgan oltinni o'nta dono o'n kunda ham topolmasligi mumkin...

Sherbek aka yo'qolgan bolani dengizga tashlangan oltinga qiyosladi! Aslida inson tabiatning oltindan ham bebaho mo'jizasi-ku? Dunyoda insondan aziz, insondan qimmatli narsa bormi o'zi? Menimcha, yo'q. Biz qidirib kelgan bola ham — inson farzandi. Endi uni topish, odamlar safiga qo'shish lozim!

Bir oz jimlikdan so'ng Sherbek aka yana gap boshladi:

— Yaqinda, bizning qishloqda emas, narigi Kichiksoyda bo'lgan bir voqea qulog'imga chalingan edi. Ish ko'pligidan uncha ahamiyat bermabman. Yettinchi sinfda o'qiydigan bir bola uch-to'rt kungacha darsga qatnashmadi. Surishtirsak, kasal ekan. Tog'da yovvoyi odamni ko'rib, cho'chib kasal bo'lib qolibdi. Keyin yana darsga qatnashib ketdi. Chamasi, tog'da nima ko'rding, deb hech kim so'ramagan. Ertaga o'sha yoqqa borib, bir surishtirsak bo'ladi.

— Kichiksoy deganingiz kichkina joymi o'zi?

— E, qayoqda! Piyoda yursangiz soyning u boshidan bu boshiga bir kunda ham yetolmaysiz. Faqat soyning suvi bizning soydagidan ozroq. Qanchadan-qancha o'ngirlar, odam yursa vahmi keladigan joylar bor u yoqda... Yaxshisi, ertaga Durbekni ham o'zimiz bilan olib ketamiz. Bir ko'rib kelsin. O'zi ham qiziqadi bunaqa ishlarga...

— Durbek deganingiz kim?

— Katta o'g'lim. Boya choy tashib turdi-ku, o'sha bola-da. Yettinchi sinfni bitirdi. Haligi, tog'da yovvoyi odamni ko'rib kasal bo'lib qolgan bolani ham yaxshi taniydi... Aslida tarixchi, adabiyotchi bo'lish ham yaxshi-ya... Men yoshligimdan matematikaga qiziqib ketdim-da.

Kulgim qistadi.

— Har kim har xil bo'lar ekan-da, — dedim. — Birov u fanga, birov bu fanga qiziqar ekan. Mana siz matematikaga qiziqib ketgansiz. Men esa matematikaga uncha qiziqmay, vaqtdan avval mehnatga tushib ketdim.

— Sizning kasbingiz ham yaxshi kasb. Kasbning yomoni bo'lmaydi, uka, — deb qo'ydi Sherbek aka.

Shu bilan suhbatimiz tugadi. Hammamiz navbat bilan yostiqqa bosh qo'ydik. Ertaga boradigan joylarimiz, uchrashadigan odamlarimiz haqida xayolga cho'mdik... Qishloqdagi hamma chiroqlar o'chib, butun dara tun zulmatiga cho'mgan, shovullab oqayotgan soy tungi sukunat bilan tinimsiz kurashadi. Osmonda yulduzlar jimirlaydi. Bitta yarqiroq yulduz ko'zlarimga yaqinroq keldi, keyin uzoqlashdi, yana yaqinroq keldi. Ko'zlarim oldida yorug' doiralar paydo bo'ldi...

Ertalab meni Qosim aka uyg'otdi. Quyosh tog' o'rkachlari orasidan mo'ralab, biz yotgan supaga ham nur sochmoqda edi. Sherbek aka ancha barvaqt uyg'ongan bo'lsa kerak, u yotgan ko'rpa-yostiq allaqachon yig'ishtirib olinibdi. O'rnimizdan turayotganimizda Sherbek aka qo'l yuvayotgan edi. Umivalnik yonidagi sochiqqa qo'lini arta turib iljaydi:

— Ha, qanday, yaxshi yotib turdilaringmi?

— Rahmat! Uyg'otmabsiz-da, — dedik Qosim aka ikkovimiz baravariga.

Sherbek akaning xotini uyning narigi yonidagi o'choq boshida qozonga o't yoqar, ikki-uch yosh bola uning atrofida parvona edi. Sherbek aka uyga kirib ketdi-da, toza sochiq olib chiqib, bizni soyga boshladi. Yuvinib qaytdik. Kelsak allaqachon supa o'rtasiga dasturxon yozilib, ustiga choy-non keltirib qo'yilibdi.

— Turmaslaringizdan avval qo'shnilardan ikki kishi kelib ketdi, — dedi Sherbek aka choyni shopirar ekan. — Qaytarib yubordim.

Uning nima demoqchi bo'lganini dabdurustdan tushunmay savol berdim:

— Nega kelishti?

Sherbek aka kulimsiradi:

— Mehmonlarni olib o'ting, deyishdi-da. Mehmonlar borisholmaydi, bir-ikki kunlik zarur ishlari bor ekan, deb qaytarib yubordim... Qani, dasturxonga qaranglar.

— Durbek qani?

— Hozir keladi. Bir ish bilan magazinga chiqaruvdim.

Sherbek aka gapini tugatar-tugatmas bir bola ochiq darvozadan hovliga kirdi-da, uying to'g'risiga kelib, qog'ozga o'ralgan narsani uzoqdan Sherbek akaga ko'rsatdi:

— Mana, dada, olib keldim.

— Bo'пти, uyga obkirib qo'y-da, sho'rvani keltir, — Sherbek aka o'g'liga shunday deb bizga yuzlandi. — Kecha, supaga — mehmonlar yoniga borib o'tirgin desam, uyaldi. Qishloq bolasi-da. Uyatchanligi bor.

Durbek ikki qo'lida ikki kosani ko'tarib yonimizga keldi. Sherbek aka uning qo'lidagi kosalarni dasturxonga olib qo'ydi. Durbek biz bilan qo'l berib ko'rishdi. U egniga yangi kalta trikotaj ko'ylak kiygan, kul rang kepkan peshanasiga bostirib olgan edi. Juda yoqimtoy bola ekan. Faqat bizga emas, oyisiga ham, ukalariga ham kulimsirab so'zlardi.

— Sizlardan so'ramasdan sho'rva buyurib qo'ya qoldim, — dedi Sherbek aka ovqat ustida. — O'zim sho'rvani yaxshi ko'raman.

— E, sho'rvadan yaxshi ovqat bormi? — dedi Qosim aka.

Nonushtani tugatdik. Sherbek aka o'rnidan turib uyga kirib ketdi. U ham safarga hozirlik ko'rmoqda edi. Men dasturxon yonidan turmasimizdan uyga qisqagina xat yozdim.

«Salom, dadajon, oyijon! Shaharga eson-omon borib keldim.

Hozir o'zimizning tumanda — Archali tog'daman. Uch-to'rtta og'aynilar bilan sayr-tomosha qilib yuribman. Agar aytgan muddatimdan bir-ikki kun kechiksam, mendan xavotir olmanglar. Otpuskam yaxshi o'tyapti. Hozircha xayr. O'g'lingiz Hakim».

Xatni uchburchak qilib bukladim-da, ustiga adres yozdim. O'rnimizdan turdik. Xatni Sherbek akaga ko'rsatib:

— Shuning bir ilojini qilsa bo'ladimi? — deb so'radim.

— Ha, buning yarasi yengil. Qorovulga berib qo'yamiz. Tuman ketayotgan biron kishiga tayinlab topshiradi...

Sherbek aka qo'radan mototsiklini olib chiqib, hovli o'rtasiga qo'ydi. So'ngra mening qo'limdan xatni olib, maktabga ketdi. Ko'p o'tmay, qo'shog'iz miltiq bilan qaytib keldi.

— Har ehtimolga qarshi olib keldim, — dedi u. — Ehtiyot yaxshi-da.

Dasturxonga tugilgan oziq-ovqat mototsikl kajavasining g'aladoniga qo'yildi. Qosim aka Sherbek akaning orqasidagi o'rindiqqa, Durbek bilan men kajavaga o'tirdik. Miltiqning qo'ndog'ini kajavaga tiqib, og'izini orqa tarafga qaratib qo'ydik-da, yo'lga tushdik.

HAQIQATMI, AFSONA!

Biz mototsiklda tog' yon bag'ridagi qing'ir-qiyshiq, g'adir-budur yo'ldan ketib borar edik. Yo'lning ayrim joylari soy tarafga qiyalab ketgan, ayrim joylarda esa soy tomonga tosh terilib ko'tarilgan, yo'lovchilarning bexatar yurishlari uchun qir tarafi xiyol pasaytirib qo'yilgan edi. Shuning uchun mototsiklning goh u, goh bu tomoni yuqoriga ko'tarilardi. Sherbek aka mototsiklni ehtiyotkorlik bilan haydar, bizlar yuragimizni hovuchlab o'tirar edik. Ancha-muncha yurganimizdan so'ng Sherbek aka o'g'lidan so'radi:

— Tursunboy akaning o'g'lini taniysan-a, Durbek?

— Qaysi o'g'lini?

— Bu yil yettinchi sinfni bitirdi-ku. Ko'klamda uch-to'rt kun kasal bo'lib darsga ham qatnashmovdi.

— Ha, taniyman.

— Oti nimaydi?

— Zarif.

— Tog'da yovvoyi odamni ko'rdim, deb senlarga aytib berganmi?

— Yo'q, aytgani yo'q. Bolalar qancha so'rasa ham, ko'rganim yo'q devdi.

Qosim aka ikkovimiz bir-birimizga qarab qo'ydik. Sherbek aka bizga dalda bermoqchi bo'ldi shekilli.

— Ko'rgan bo'lishi kerak. Bo'lmasa bunaqa gap tarqalmas edi... Mayli, boraveraylik-chi, — dedi.

Biz ketayotgan yo'l bo'yida, soyning ikki yoqasida to'rt-besh xonadondan iborat qishloqchalar uchrar, ularni oralab o'tib borar edik. Navbatdagi qishloqchalaridan biriga yetganimizda, Sherbek aka mototsiklni to'xtatdi. Hammamiz pastga tushdik.

— Bu qishloqning nomi Soymard, — dedi Sherbek aka. — Kichiksoydagi eng chekka qishloq shu.

Qishloqning chor atrofi tog' o'ngirlariga tutashib ketgan baland qirlardan iborat edi. Qirlar ortida xira tumanlik ichida ko'm-ko'k tog' cho'qqilari ko'zga tashlanadi.

— Tursunboy akaning uyi manavisimikin, unisimikan? — dedi Sherbek aka chap tomondagi uylarga nazar tashlab, o'ziga-o'zi so'zlagandek.

— Bilmayman, — dedi Durbek.

Chap tomondagi kichkina darvoza buzoqcha ma'ragandek ovoz chiqarib, qiya ochildi-da, ikkita yosh bola ko'rindi.

— Hoy bola, Zarif akangning uyi qaysi? — so'radi Durbek.

Bola ko'rsatkich barmog'ini og'zidan chiqarib, uylardan birini ko'rsatdi:

— Ana...

Hammamiz darvozaga yaqinlashdik. Sherbek aka darvozani qo'li bilan taqillatdi. Bir ozdan so'ng ichkarida — darvoza orqasidan ayol kishining ovozi eshitildi:

— Kim?

— Ha, yanga, tinch o'tiribsizlarmi?.. Zarif uydam?

— Zarif yo'q, qirga ketgan. Dadasining o'rniga... qo'y boqib yuripti.

— Tursunboy akam qayoqdalar?

— Tumanda... Nima ishlaringiz bor edi?

— Zarifni ko'rmoqchi edik. Biz maktabdan keldik. Men Sherbekman... Haligi, yanga, Zarif ko'klamda bir yovvoyi odamni ko'rgan ekan-ku, shuni o'zidan so'ramoqchi edik...

Darvoza orqasidan yana ovoz keldi:

— Yovvoyi odamni koʻrgan emas... Yolgʻon gap. Hech nimani koʻrgan emas...

Sherbek aka yelkasini qisib, bizga qaradi. Uning kecha bizga aytgan gapi ikkinchi marta afsonaga chiqayotgan edi. Sherbek aka darvoza orqasidagi ayolga dedi.

— Ertaga Zarif maktabga borsin, yanga.

Ayol oʻsha zahoti:

— Nima ishlaringiz bor unda? — deb soʻradi. Sherbek aka:

— Majlis bor. Bolalarni yigʻib, majlis oʻtkazamiz, — dedi-da bizga koʻzini qisib qoʻydi.

Mototsiklga yaqinlashdik. Hammamiz bir zum oʻylanib qoldik. Bir amallab topilgan chigilning uchi yoʻqolgandek edi. Sherbek aka maslahat soʻragandek bizga yuzlandi:

— Nima qildik endi? Qaytib ketaveramizmi?

Biz hayron edik. Qosim aka menga qaraydi, men Qosim akaga.

— Zarifning oʻzi qaerda ekan? — dedim men. — Oʻzini koʻrib boʻlmasmikan?

— Toʻgʻri aytasiz, bolaning oʻzidan soʻrab koʻrish kerak.

— Menimcha, enasi Zarifning yovvoyi odam koʻrganini bilmaydi... Yoki bilsa ham aytmaydi.— Demak uni shu bugun koʻrishimiz lozim, — dedim. — Oyisi bilan uchrashsa aynab qolishi, bizga hech nima aytmay qoʻyishi ham mumkin.

Hammamiz negadir baland qirlarga koʻz tashladik. Oʻrtaliqdagi qir ustida bir otliq kelar edi. Sherbek aka qoʻlini peshanasiga qoʻyib:

— Bu kim boʻldiykin, Durbek? — dedi.

— Yilqibon Haydar akaga oʻxshaydi, — dedi Durbek.

Sherbek aka oʻgʻliga qarab kuldi:

— Sening koʻzing menikidan oʻtkir ekan. — U shunday dedi-da, mototsiklga oʻtirdi. — Sizlar sekin yuraveringlar. Men huv anavi qir yoniga boraman. Shu odamga ham bir uchrashaylik, qir-adirda koʻp yuradi. Zora biron gap eshitgan boʻlsa...

Sherbek aka qirga xiyol koʻtarilib bordi-da, mototsikldan tushdi. Haligi otliq ham oʻsha yerga kelib otini toʻxtatdi... Biz yetib borganimizda ular suhbat-

lashib turishar edi. Haydar aka uzun bo'yli, tik qomatli odam ekan.

— ...Ko'rgan bo'lsa kerak, — dedi u otining yuganini o'ng qo'lidan chap qo'lga olib, biz bilan ko'rishar ekan. — Ota-onasi eskichaga yo'yib, bolamizga narsa tekkan, odam taxlitidagi jin-ajina ko'ringan, deb yurishdi. Bir qo'y so'yib, xudoyi ham qildirishdi. Bolaning o'zidan yotig'i bilan so'rash keragov, aytib beradi.

— Bolaning kasal bo'lib qolgani rostmi?

— Ha, kasal bo'lgani rost. Qo'rqqan-da. Yovvoyi odamni ko'rgani uchun emas, o'lik bo'rini ko'rib qo'rqqan.

— O'lgan bo'ri deysizmi? — deb so'radim undan.

— Huv anavi qatrong'i daraxtini ko'ryapsizlarmi? — so'radi Haydar aka uzoqda — qir ustida qorayib turgan narsaga ishora qilib. — Tursunboyning o'g'li qo'y boqib yurib, o'sha yoqlarga borib qolgan. Haligi — siz aytgan yovvoyi odamni ham o'sha yerda ko'rgan. O'zi anig'ini aytib berar. Qaytib kelayotsa bir bo'ri ko'zini olaytirib yotganmish. To'satdan ko'rgani uchun qo'rqib qochibdi. — Yilqibon boshini chayqab kulib qo'ydi. — Kelayotsa qirda adir qorovuli uchrabdi. Bola unga qo'rqqanini aytibdi... Bo'rining o'ligi adir qorovuliga o'lja bo'lib tushdi. Bo'rini tumanga olib borib, mukofot ham olib keldi... E, uka, bu tog'larda nimalar bo'lmaydi, deysiz. Bultur tramoda¹ bir bo'g'oz biya yo'qolib qoldi. Ikki qir oshib, Qozonsoyga o'tdim. Ot jonivor suv ichaman, deb buloqboshida uyalab qolgan ekan. To'rt oyog'i osmonda. Boshidan ko'tardim, dumidan tortdim, bir amallab balchiqdan chiqarib oldim. Buloqning ustidan aylanib o'tayotsam, ishonasizmi, toshlar orasidagi qumda odam izini ko'rib qoldim. Yangigina iz. Hayron bo'ldim. Yaqin orada bu yerlarga chorva kelmagan. Yoki biron odam yurganmikan, deb ovoz chiqardim. Ovozimga qoyatoshlardan qaytgan aks-sadodan bo'lak javob bo'lmadi. Shundan beri hayronman... Mayli, ishqilib xudo omadlaringizni bersin...

Haydar aka otiga mindi. Sherbek aka undan so'radi:

— Tursunboy aka qo'ylarini qayerda boqyapti o'zi?

¹ T r a m o — kuz (sheva).

Haydar aka shimol tomonga qo'l uzatdi:

— Mana bu yoqda. Qirdan shunday oshsalarining, qo'ylar yoyilib yuribdi...

Haydar aka otining boshini soyga burdi. Biz qirga ko'tarila boshladik. Sherbek aka mototsiklning rulini ushlab bordi. Biz uchchovimiz mototsiklni itarishga tushdik. Bir amallab qir ustiga chiqib oldik. Narigi pastqamlikka yoyilib ketgan qo'ylar uzoqdan g'imirlab yurgan chumolilarni eslatar edi. Durbek dadasining imosi bilan qo'lini og'ziga karnay qilib qichqirdi:

— Za-rif! Ho, Zarif!

Qo'ylar yoyilib yurgan tomonda it hurigani eshildi. Biz kutib turdik. Ko'p o'tmay bir bola qo'ylardan ajralib, biz tarafga yura boshladi. Anchadan keyin bolaning yonida bir qizil it ham kelayotganini ko'rdik. Yaqinroq kelganda men Durbekdan so'radim.

— O'sha bolami? Zarifmi?

— Ha, o'sha.

Zarif bizga ancha yaqin kelganidan so'ng po'pisa bilan itini qaytarib yubormoqchi bo'ldi. It xiralik qilib, yerga yotib oldi. Zarif yonimizga kelib, biz bilan so'rashdi. Oqish yuzli do'mboqqina bola ekan. U boshiga qirg'izcha qalpoq, ustiga paxtalik choponcha kiyib olgandi.

— Ha, Zarifboy, choponda sovqatib qolmayapsanmi? — deya hazillashdi Sherbek aka. Bola uyaliy yerga qaradi-da:

— Yo'q, — dedi.

— Maktabga chaqirgani keluvdik...

— Qo'y boqib yuribman, muallim, — dedi Zarif. Biz Sherbek akaning uzoqdan gap boshlayotganini bilib turardik.

— Bugun emas, ertaga borasan. Ish bor.

— Mayli boraman. Bugun dadam qaytadilar.

— Sendan bir narsani so'ramoqchi edik, Zarifboy. Haligi, ko'klamda bir yovvoyi odamnimi, bolanimi ko'rgan ekansan, shu rostmi? — dedim men sabrim chidamay.

Zarif bu gapni eshitdi-yu, xuddi bir gunoh ish qilib, siri ochilib qolgandek yerga qaradi, rangi bir oz oqardi.

— Yo‘q... Ko‘rganim yo‘q... unaqa narsani, — dedi etigining bir uchi bilan yer tepib. — O‘zim... shunday kasal bo‘lib qolgan edim.

U nimadandir xavotirlanardi shekilli, tutilib-tutilib so‘zlardi. Qosim akaga qaradim. U og‘zini xiyol ochganicha Zarifga tikilib qolgan edi.

— Menga qara, dadang bilan enangga bildirmaymiz. To‘g‘risini aytaver, — dedi Sherbek aka.

Zarif indamay turib oldi. U yerdan ko‘zini uzmas edi. Sherbek aka hammamiz bilan ko‘z urishtirib oldida Zarifga:

— Bo‘pti, ertaga maktabga borgin, o‘sha yerda gaplashamiz, — dedi.

Bola qo‘ylar yoyilib yurgan yalanglikka yo‘l oldi. Shunda Durbek hammamizga bir-bir qarab:

— Men bir gaplashib ko‘raymi? — deb kuldi.

— Qo‘lingdan kelsa gaplash, — dedi Sherbek aka.

Durbek Zarifni chaqirdi-da, uning yoniga yugurib ketdi. Biz o‘zaro suhbatlashgandek bo‘lib turdik. Ko‘p o‘tmay ikkala bola yonma-yon yurib kelib, bizga yaqinlashdi. Zarif negadir yerga qaraganicha iljayib kelar edi.

— Ko‘rgani rost ekan, — dedi Durbek bizga. — Ertaga aytib beraman, o‘sha joylarni ko‘rsataman, deyapti. Hozir qo‘ylarim ketib qolmasin, deb shoshyapti.

— Durbekning aytgani to‘g‘rimi, Zarifboy? — so‘radi Sherbek aka. Zarif yerga qaraganicha, to‘g‘ri, degandek boshini qimirlatdi-da:

— Dadam bilan enamga bildirmanglar-da, muallim, — dedi.

— Aslida ota-onadan hech narsani yashirmaslik kerak, — deb uqtirdi Sherbek aka. — Ammo hozirgi sharoitda bu qoidani ozgina buzishga to‘g‘ri keladi. Chunki Tursunboy aka bir oz tushunmovchilik bilan xudoyi qildirib, seni mullaga o‘qitibdi. Hammasini eshitdim... Lekin, sen aqlli o‘quvchisan. Agar bizga yordam bersang, maktab uchun, odamlar uchun katta xizmat qilgan bo‘lasan...

Zarif indamay boshini egib turar edi. Sherbek aka gapini davom ettirdi:

— Mayli, ertaga maktabga borib, ovora bo‘lib yurma. O‘zimiz qaytib kelamiz. O‘sha joylarga olib borasan.

Zarif o'ylanib turdi-da, keyin o'ng tarafga qo'l cho'zib:

— Ertaga huv anavi qatrong'ining yaqinida tursam-chi, muallim? — dedi. — Enamga, maktabga ketyapman, deb aytsam... Maylimi?

— Mayli, bo'пти, — dedi xursand bo'lgan Sherbek aka.

Zarif iziga qaytdi. Biz, qiyalik juda tik bo'lgani uchun, mototsiklni pastga suyab tushdik. Mototsiklga o'tirishimiz oldida men Durbekdan so'radim:

— Zarifni qanday qilib gapga ko'ndirding? Unga nima deding?

Durbek kula-kula so'zladi:

— Agar to'g'risini aytsang, surating gazetalarda chiqadi, seni maqtab yozishadi, dedim. So'ngra, maktabni bitirganingdan keyin, o'sha muxbir akamlar institutga ham kirgizib qo'yadilar, deb aytdim.

— Iye, nega unday deding? Bunaqa qiyin ishlar mening qo'lmandan kelmaydi-ku. Hali o'zim o'tolmagan institutga birovni qanday kirgizaman?

— Aytib bersin deb gapirdim-da, — dedi Durbek. Men Durbekka hazillashib:

— Sen ham bu ishga yordam beryapsan. Demak, seni ham institutga kirgizib qo'yishim kerak ekan-da,— deb iljaydim.

Yengilgina kulgi bo'ldi. Yana Atlas qishlog'iga yo'l oldik.

IZLAR

Ertasiga kun ancha yoyilib ketgan paytda belgilangan joyga yetib bordik. Zarif ko'rsatgan qatrong'i daraxti qirning eng cho'qqisida, ulkan toshlarning yorilgan joyidan o'sgan ekan. Daraxtning qayrag'och bargiga o'xshash mayda barglari bilinar-bilinmas shabadada hilpirab turibdi. Narigi yoqda xiyla tik tushgan jarlik, pastga qaragan kishining ko'zi tinadi. Qoyaning aylana qirg'og'ida sandiqdek-sandiqdek oqish-kul rang toshlar, xuddi ataylab terilgandek, bir-biriga zichlanib yotibdi. Ana shu qirg'oqdan ehtiyotkorlik bilan yurib borgan kishigina pastga tusha olishi mumkin.

Zarif qatrong'i daraxtining soyasidan ancha beriroqqa kelib biz bilan so'rashdi. Mototsiklni soyaga

qo'ydik-da, o'sha yerda changimizni qoqdik va terlarimizni artdik. Sherbek aka Zarifdan:

— Xo'sh, Zarifboy, qani ayt-chi, yovvoyi odamni qayerda ko'ruvding? — deb so'radi.

— Katta odam emas, kichkina, — dedi Zarif. O'zi qop-qora. Sochlari o'sib ketgan... Enkayib yuradi.

Qosim aka Zarifning yoniga bordi-da, bolaga egilib undan so'radi:

— Qora dedingmi, o'g'lim? Oqroq emasmi?

— Judayam qora emas, — dedi Zarif ko'rganini eslab olmoqchidek ko'zlarini pirpiratib. — Sal qora...

— Mana shu qatrong'ining tagida ko'ruvdingmi uni? — so'radim Zarifdan.

— Tagida emas, ustida edi... Keyin pastga tushib qochdi...

— Qay mahal edi?.. O'sha kuni nima ish bilan keluvding bu yerga?

Zarif kun botish tomonga ishora qilib, gap boshladi:

— Manavi tarafda qo'y boqib yuruvdim. Itimiz kasal bo'lib uyda qoluvdi. Qo'ylarni qo'raga qaytarib, haydab kelaverdik.

— Qaysi vaqt edi o'shanda? — dedim men aniqroq ma'lumot olish maqsadida.

— Kechqurun-da. Kun botayotgan edi.

— Yoningda yana kim bor edi?

— Amakimning o'g'li... Yonimda emas, suruvning narigi boshida kelayotgan edi.

— Xo'sh, keyin?

— Qo'ylar birdaniga duvur olib qochdi. Hayron bo'ldim. Bu tomonda bir o'zim qoldim. Atrofda hech narsa ko'rinmadi. Manavi qatrong'i sal qimirlagandek bo'ldi. Qarasam, pastki ayrisida bir nima ko'rindi. Nimaligini payqay olmay qoldim. Bir sakrab pastga tushib otdi-da, qochib ketdi. Qarasam, o'sha yalang'och bola. Mana bu yoqdan, — Zarif haligi aylana qirg'oqni ko'rsatdi, — aylanib o'tib, jarlikka tushib ketdi.

— Keyin nima bo'ldi? — shosha-pisha so'radi Qosim aka.

— Qochib ketganidan keyin ham ancha qarab turdim. Endi uyga qaytay deb orqamga burildim... Oyog'imga bir nima tegdi. Qarasam bitta qizil bo'ri

yotipdi. Ko'zlari chaqchayib ketgan... Qo'limda tayog'im bo'lsayam, qo'rqib ketdim. Asta-asta nariga surilib bordim-da, qochdim... Keyin kasal bo'lib qoldim.

— O'lgan bo'ri ekanmi? — so'radi Durbek.

— O'lgan ekan... O'zim ham, o'lgandir, devdim... Qorong'iroq edi-da. Pastga tushayotib qorovul amakiga aytdim. Darrov otiga ortib ketibdi...

Men Zarifning yelkasiga qo'limni qo'ydim:

— Yashavor, uka! Mard bola ekansan. Shuncha narsani bilar ekansan-u yana bilmayman, deysan-a... Menga qara, o'sha yalang'och bola hech qanaqa ovoz chiqardimi, yo'qmi?

— Qochib borayotganida bir nimalar deb qichqirdi. «Ao', ao'» degandek ovoz chiqardi. Avvalgi ko'rganimda ovozini eshitmagan edim...

Ana xolos, Zarifning so'nggi gapi qiziq bo'ldi. Demak, u yalang'och bolani bundan oldin ham ko'rgan ekan-da! Biz hammamiz sergaklanib goh Zarifga, goh bir-birimizga tikilar edik.

— Uni avval ham ko'rganmiding?

— Avval bu yerda emas, — dedi Zarif. — Ayiq uyada ko'rganman.

— Ayiq uyada? — tushunmay so'radim. — U nima deganing?

— Manavi tog'ning orqasida Ayiq uya degan joy bor-ku, o'sha yerda-da...

— Eh-he, u yoqlarda nima qilib yuribsan? U yoqlar boshqa tumanga qaraydi-ku, — dedi Sherbek aka.

— Amakimning o'g'li bilan kaklik bolasini tutamiz, deb boruvdik.

Qosim aka Sherbek akadan so'radi:

— Boshqa tuman bo'lsa, uzoqdir-da?

— Yo'q, unchalik uzoq emas-ku, boshqa tumanga qaraydi-da. Bu yerdan o'tish qiyinroq. — Sherbek aka Zarifga yuzlandi. — Ayiq uyada kaklik bor ekanmi?

— Ayiq uyaning o'ziga bormadik, qo'rqdik.

— Albatta, bormaganing yaxshi-da. Ayiqlar tilkaporangni chiqarib tashlasa, dodingni kimga aytarding.

— Biz Choponbergan g'origa boruvdik, — dedi Zarif. — U yerda kaptarlar ko'p ekan-u, g'or baland-da ekan. Chiqolmadik... O'sha yerdan nariroqqa o'tib, Ayiq uyani tomosha qildik. Uzoqdan ayiq bolalarini

koʻrdik. Ular ichida odamga oʻxshagan bir narsa ham bor edi. Keyin... biqinib qochdik.

Men Sherbek akaga qaradim. Qosim aka ham biror najot kutgandek unga tikildi. Biroq Sherbek akaning bugun bajarmasa boʻlmaydigan zarur ishi bor ekan. Shuning uchun bir oz taraddudlanib turdi.

— Ochigʻi, gap bunday... Sen bularni hozir oʻsha joylarga olib borasan, — Sherbek aka Zarifga shunday deb, bizga yuzlandi. — Men tuman maorifiga bir doklad yozishim kerak edi. Shu bugun yozmasam, keyin kechikib ketadi. Men hozircha maktabga qaytsam. Sizlar bugun bir poylanglar-chi... Kechroq kelib, sizlarni olib ketaman... Har qanday ish ham darrov boʻla qolmaydi... Ertaga astoydil tayyorgarlik koʻrib kelsak...

Biz Sherbek akaning maslahatiga koʻndik. Sherbek aka mototsikl kajavasida turgan miltiqni, non va goʻsht tugilgan dasturxonni, choy toʻla termosni bizga olib berdi. Soʻngra gazetaga oʻralgan narsani Qosim akaga tutdi-da:

— Hozircha gazetani ochmang. Mabodo bolani tutib olsalaring... keyin ochinglar... Menga qarang, mulaka, siz bunaqa begonasiramang. Axir siz bolaning dadasi boʻlasiz-a. Dadil boʻling, — dedi.

Qosim aka xiyol iljayib javob berdi:

— Xoʻp, xoʻp, rahmat!

Sherbek aka mototsiklni pastga surgay boshladi. Keta turib bizga uqtirdi:

— Miltiqni boʻlar-boʻlmasga otavermanglar. Sen, Zarif, kechgacha bulardan ajralmagin. Hamma joyni koʻrsatgin...

Zarif yoʻl boshlovchi boʻldi. Biz qir ustida qovjiray boshlagan xas-xashaklarni bosib yoʻlga tushdik. Onda-sonda tikanli changal tuplari, mayizdek-mayizdek mevalari pishib yotgan zirk daraxtchalari uchrab qolar, biz ularni yonlab oʻtar edik.

Biz shimol-gʻarb tomonga qarab borar edik. Taxminan oʻn besh-yigirma daqiqalar yurganimizdan keyin roʻparamizda gʻalati bir manzara koʻzga tashlandi. Biz ketayotgan qir qiyalanib borib, soyga tutashib ketgan, soyni u yer-bu yerida qop-qora, qʻadir-budur ulkan toshlar bir uchini yerga suqib qoʻygan qayroqdek qaqqayib turar edi. Soy oʻrtasidan suv oqadi shekilli, pastda yam-yashil oʻtlar koʻzga tashlanadi. Yakkam-

dukkam o'sgan archalar qayroqsimon toshlar bilan ajib ko'rinish beradi. Chap tarafimizdagi qirning uchi tik tushgan qoya toshlarga tutashib ketgan.

Biz qoyalar yaqinidagi yolg'izoyoq yo'ldan pastga tusha boshladik. Aslida uni yolg'izoyoq yo'l deb ham bo'lmas edi. Xashaklar orasidagi tuproqda odam izi ko'rinmas, qandaydir tuyoqli hayvonlarning izlari ko'zga tashlanar edi. Pastga tushib bo'lgunimizcha rosa ta'zirimizni yedik. Goh o'tirib qolardik, goh belimiz bilan yotardik, goh to'rttovimiz ham emaklab pastga tushar edik.

Pastga tushib, tik qoyaning ro'parasiga o'ta boshladik.

— Ana Chophonbergan g'ori, — dedi Zarif. — Ana shu yerdan kaptar ushlamoqchi bo'lgan edik.

— Iya, juda baland ekan-ku, — deb yubordi Durbek. — Qanday chiqdilaring?

— Chiqolmovdik...

Rostdan ham g'orning og'zi uch-to'rt odam bo'yi balandlikda edi. Qoya nihoyatda tik, unga chiqish oson emas edi. Yana buning ustiga g'orning ro'parasida ulkan qayroqsimon tosh bo'y cho'zib turibdi. Toshning bo'yi g'orning balandligidan qolishmaydi. G'or bilan ro'paradagi tosh oralig'i ikki qulochdan kam emas.

Men tabiat qo'li bilan yaratilgan mo'jizaga hayrat bilan tikilib qoldim. Ulkan qoya go'yo g'or og'zini har xil samol-ofatlardan asrab qolmoqchidek o'mrov kerib turardi. G'orning nomi nega bunaqa ekan-a? Bunda albatta bir sir bo'lsa kerak. Yaqin orada bu g'orga biror kishi chiqqanmikan?.. Shu payt g'ordan birin-ketin uch-to'rt kaptar uchib chiqdi-da, ko'zdan g'oyib bo'ldi.

— Ana, ko'rdilaringmi, bu yerda kaptar ko'p, — dedi Zarif qushlarga havas bilan qarab.

— Kaptardan boshqa yana nima bor?

— Bilmayman...

— Bu g'orni nega Chophonbergan deyishadi?

— Bilmayman. Dadam bilsalar kerak.

— Boyagi sen aytgan Ayiq uya qayerda?

Zarif kun botish tomonni ko'rsatdi:

— Mana bu yoqda.

— Yaqinmi?

— Uncha uzoq emas...

— Bolani o'sha yerda ko'ribmiding? — so'radi Qosim aka.

— Ha, ayiqchalar bilan birga yuruvdi... Bultur yozda...

Qosim aka, o'sha yoqqa borsak-chi, degandek men-ga qaradi.

Men Qosim akaga:

— Bugun juda charchadik. Ertaga Sherbek aka bilan bamaslahat boramiz. Hozir biror joyda ozgina ovqatlanib olaylik, — dedim.

Qosim aka maslahatga ko'ndi. G'orga yaqinroq joyda o'sgan archa soyasidagi sarg'ish-ko'kish maysalar ustiga bir zum yonboshlab dam oldik. Keyin Qosim aka dasturxonni ochib, non ushatdi, yonidan pichog'ini olib, go'sht to'g'radi. Biz o'tirgan joydan Choponbergan g'ori shundoqqina ko'rinib turardi. Qayerdadir zarg'aldoq sayraydi, potmachumchuqning chiy-chiylagani eshitaladi.

Uzoq yo'l yurib, ancha uringanimiz uchun bo'lsa kerak, ishtaha bilan ovqatlandik. Termosdagi choy xuddi samovardan hozirgina quyilgandek qaynoq edi. Piyola olish esga kelmapti. Shuning uchun termosning qopqog'ida icha boshladik. Qopqog' bir aylanganidan so'ng Zarif bilan Durbek buloq axtarib ketishdi. Ehtiyot bo'lib borib kelinglar, deb tayinladik ularga.

Qosim aka ham o't ustiga yonboshladi.

— Ko'p ovora bo'ldik-da, uka, — dedi u uzun uh tortib. — Shuncha ovoragarchilikka yarasha topilsa yaxshi-ya.

— Mayli, ko'p xafa bo'lmang, Qosim aka, — dedim unga. — Jiyan topilar, bu kunlar esingizdan ham chiqib ketar... Ha aytmoqchi, mana shu Zarif aytgan yovvoyi bolani bir amallab tutsak, siz uni taniy olasizmi?

— Bo'lmasam-chi, o'g'limni ham taniy olmaymanmi?.. Chap qulog'ining yonida ortig'i bor... Ismi ham Ortiqboy edi.

— E, shundaymi? Men bo'lsam ismini so'ramasdan Jiyan deb yuribman. O'zim shu so'zni yaxshi ko'raman. Chunki jiyanim yo'q-da... O'g'lingiz topilsa ham men uni Jiyan deb atayveraman, maylimi?

Qosim akaning yuziga qizillik yugurgandek bo'ldi. U xiyol kulimsiradi:

— Avval topaylik-chi... Topilsa, o'zingiz butunlay yangi ism qo'yib olsangiz ham mayli...

Shu payt g'or tarafga ko'z tashlab, hayratdan og'zim ochilib qoldi. Maymun desa maymunga, ayiq desa ayiqqa o'xshamagan siyrak junli bir narsa toshga tirmashib g'orga chiqib borardi! Tilim kalimaga kelmay, Qosim akani turtib, o'sha tomonga imladim. U ham hayratlanib qoldi. Boyagi jonivor qiynala-qiynala g'or og'ziga chiqib oldi-da, pastga bir qarab qo'yib, g'or ichiga kirib ketdi. Yuzini ko'rib ulgurolmadik: g'or bilan bizning oramizdagi masofa uncha ham yaqin emas edi.

Ikkovimiz ham o'sha tarafga tikilganimizcha qoldik. Zarifga ko'ringan yalang'och bola shu edi, bunga shubham yo'q. Ko'p o'tmay g'or ichidan bir gala kaplar uchib chiqib, har tomonga tarqalib ketdi. Biz g'ordan ko'zimizni uzmasdik.

Durbek bilan Zariflar suv ichib kelishdi. Biz ularga qattiq ovoz chiqarimaslikni uqtirib, hozirgina g'orga kirib ketgan narsa haqida shivirlab aytib berdik. Biz o'sha narsaning g'or ichidan chiqishini kutar edik. Biroq ko'rolmadik. Boshqa bir narsa nazarimizni chalg'itib qo'ydi. Shu payt g'orning shundoq ustida bir kiyik paydo bo'ldi-da, u yoq-bu yoqqa ziyraklik bilan qaradi. Bir mahal kiyik tosh ustida qiyalab turdi-da, birdan g'orning ro'parasidagi cho'qqi toshga sakradi. Sakradi-yu, yana bir harakat bilan o'ngga burilib g'or ichiga kirib ketdi. Bu holat shunchalik tez yuz berdiki, ko'zlarimiz kiyikning harakatlarini arang ilg'ab qoldi.

Lahza o'tmay kiyik yana g'or og'zida paydo bo'ldi. G'or og'zidan haligi toshning o'rtarog'ini mo'ljallab pastga sakradi. Undan u yog'i bizga ko'rinmadi... Kiyikning chaqqon harakati bizni hayratda qoldirdi. Negadir uni yana ko'rarmikanmiz, deb hammamiz pastga ko'z tikar edik. Shu mahal g'or og'zidan pastroqda boyagi yalang'och bolani xiyol ko'rib qoldim. Essizgina, kiyikka andarmon bo'lib, ancha kech qarabmiz u tomonga! Yalang'och bola ham tezda tushdi-da, toshlar orasiga kirib, ko'zdan g'oyib bo'ldi.

— Ana, ana, tushdi, — deganimizcha qolaverdik. Hammamiz o'sha tarafga yugurdik. Ammo u allaqachon ketib bo'lgan edi.

G'ordan besh-olti qadam narida — uvoqlanib ketgan qumoq toshlarda haligi bolaning izlarini ko'rdik. Izlar yonida kaptarning hozirgina uzilgan boshi yotardi...

KUZATISH

Men anglab bo'lmas sirli taassurotlar og'ushida qolgan edim. Yovvoyilashgan bolaning tirmalanib g'orga kirishi, g'ordan bir to'p kaptarning uchib ketishi, chaqqon kiyikning g'orga kirib, darhol qaytib chiqishi, bolaning pastga tushib, tezda g'oyib bo'lishi, kaptarning hozirgina uzib tashlangan boshi... Bularning hammasi yana birma-bir ko'z oldimdan o'tdi. Bu harakatlarda qandaydir sir bor edi nazarimda.

Men g'orga tikilib qoldim. Choponbergan g'ori ko'zimga negadir ulkan bir vahshiy hayvonning og'zidek vahimali ko'rindi. Lekin shunday bo'lsa ham g'orga kirish, uning ichini tomosha qilish, bu yerdagi sirlardan voqif bo'lish istagi jo'sh urardi qalbmida. Afsuski arqon olib kelmaganmiz. G'orga pastdan o'rmalab chiqish esa birontamizning qo'limizdan kelmaydi. Bu ishni faqat hozirgina kuzatganimiz — «yovvoyilashgan bola» uddalay oladi... Shular haqida o'ylab, o'z-o'zimga gapirgandek:

— Chiqish qiyinda-a? — deb yubordim. Yarmi tishlangan bir burda nonni qo'lida tutganicha qotib qolgan Qosim aka:

— Qayerga? — deb so'radi sal hushyor tortib.

— G'orga-da.

— G'orda nima qilamiz? Axir u ketdi-ku?..

Men xayol bilan Qosim akaga o'girilib qaradim. U miltiqni yelkasiga osib olgan, ko'rinishi avvalgidan tetik edi. Uning yonida Durbek bilan Zarif. Birining qo'lida — gazetaga o'ralib, ip bilan bog'langan narsa, ikkinchisining qo'lida — dasturxonga o'ralgan termos. Ular komandirning buyrug'ini kutayotgan jangchilardek turishardi.

— G'orni bir ko'rsakmi, devdim-da... Ertaga arqon bilan batareyali chiroq olib kelishimiz kerakka o'xshaydi... Qani, Zarifjon, Ayiq uya qaysi tomonda? Boshla o'sha yoqqa! Haligi bola o'sha yoqqa ketgan bo'lsa kerak.

Zarif bizni tik qirrali toshlar, changal butalar orasidan kun botish tarafga boshladi. Zarifning izidan men, mendan keyin Durbek kelayotibdi.

Qosim aka eng keyinda. Hammamiz bir nimadan xavotirlangandek sukutdamiz. O'n-o'n besh daqiqalar chamasi yurganimizdan keyin chap tarafimizdagi baland qoyalar pasayib, ko'z o'ngimizda ajib pastqamlik namoyon bo'ldi. To'xtadik.

— Mana shu joy — Ayiq uya, — Zarif sekingina butalar orasini yorib, pastqamlikni bizga ko'rsatdi. Ayiq uya deb atalmish pastqamlik mo'jazzgina bir suvsiz soy ekan. Bir qarashda ulkan va cho'zinchoq laganni eslatardi. «Lagan»ning bir tomoni tabiat ofatlari tufayli «sinib» qolgan, o'sha «singan» joyida biz turardik. Soy ichida xarsang toshlar yumalab yotar, u yer-bu yerda changal, guli quvray boshlagan zirk, yovvoyi yo'ng'ichqa tuplari ko'rinardi.

— Ayiqlar qayerda? — so'radim Zarifdan.

— Huv anavi yerda, — dedi Zarif ro'paramizga ishora qilib. — Toshlarini ko'rayapsizmi? O'sha yerda ayiqlar bor...

Soyning narigi chekkasida qalashib yotgan xarsang toshlar ko'zga arang tashlanar, toshlardan yuqorida — qir ustida qandaydir daraxt qorayib ko'rinardi. Biz turgan joydan soyning u chekkasigacha bo'lgan masofa taxminan bir chaqirimcha kelardi. Nihoyatda ohista, xuddi shivirlayotgandek so'zlashardik. Chunki Zarif aytayotgan ayiqlar shu atrofda yurgan bo'lishi, vag'ir-vug'ir qilaversak, ularni bezovta qilib qo'yishimiz mumkin edi. Qalashib yotgan xarsang toshlar yonida qimirlagan jon ko'rinmaydi. Balki g'ordan tushib qochgan yovvoyi bola ham shu yaqin orada yurgandir. Men Zarifdan so'radim:

— Ayiqlarni qaysi joylarda ko'rgansan?

— Biz ilgari ham shu yergacha kelgan edik. Soy ichiga o'tmaganmiz. Ayiqlar yomon-da. Ko'rib qolsa...

— Ayiqlar soyning o'rtalarida ham yuraveradimi?

— Soy o'rtasida ko'rmaganman. Huv o'sha toshlar oldida bolalari bilan yuradi.

— Keyin qayoqqa ketadi?

— Keyin... yo'q bo'lib qoladi. Uyasi bo'lsa kerak-da, o'sha yerda...

Shu joyda Ayiq uyani kuzatishga qaror qildik. Hammamiz changal butalarining ola ko'lankasida o'tirdik-da, navbatma-navbat soyga ko'z tashlab turdik. Quyosh ufqqa tomon ancha og'ib ketgan, lekin havoni nihoyatda dim. Terlab ketganimizdan ko'ylaklarimizning u yer-bu yeri qorayib qoldi. Oyoq-qo'llarimizga, egnimizga, qizg'ish-sariq chumolilar o'rmalar, qo'llarimiz xuddi pashsha qo'rigandek jim turmasdi. Hammamiz chanqadik. Biroq biron joydan suv izlashni lozim topmadik. Bolalar avvaliga suv topib kelaylik, deb tiqilinch qilishdi. Ruxsat bermadik. Ularni yolg'iz yuborish xavfli edi. Hammamiz suvga ketsak, yana bo'lmaydi. Chalq'ib qolamiz.

— Yigitlar har qanday qiyinchilikka chidashi kerak, — dedim men yuzimga jiddiy tus berib. — Axir sizlar chinakam yigitsizlar-ku! Nahotki ozgina chanqoqlikka chidamasalaring.

Zarif yer ostidan Durbekka qaradi. Durbek kulimsirab javob berdi:

— Chidaymiz. Kerak bo'lsa ikki-uch kunga ham chidayveramiz.

— Ha, yashanglar... Ozgina chanqab ichsalaring suv shirin bo'ladi... Hali vaqti kelib, katta bo'lganlaringda suvdan boshqa narsalar ham ichasizlar...

Durbek mening nimaga ishora qilayotganimni darrov tushundi. Zarif undan ko'ra soddaroq ekan, og'zini ochib menga qarab turdi.

— Yo'q, biz ichmaymiz, — dedi Durbek. — Pivo ham ichmaymiz...

— Har zamonda ichish kerak-da. Masalan, bayramda, to'yda... Uylanganingda...

— E, qo'ysangiz-chi.

Durbek uyalib yerga qaradi-da, bir ozdan keyin so'radi:

— Uylanish qanaqa bo'ladi o'zi? Siz uylanganmizsiz?

— Ha, uylanganman, — dedim yolg'ondan. — O'g'lim ham bor.

— E, yolg'on aytyapsiz. Hali uylanmagansiz...

Zarif soddalik bilan so'radi:

— O'g'lingizni oti nima?

Men nima deyishimni bilmay og'zimga kelganini aytdim:

— Qovunjon!

Durbek o'zini tutolmay qattiq kulib yubordi-yu, shu zahoti kafti bilan og'zini bekitdi. U kulgidan o'zini to'xtatolmas edi. Kulgi aralash shivirlab dedi:

— Yana bitta o'g'lingizning oti Tarvuzjon bo'lsa kerak...

Zarif ham kuldi. Faqat Qosim aka jiddiy, o'ylanib o'tirar, harzamonda o'rnidan sal turib soyga ko'z tashlab qo'yardi...

Butalar orasida ancha o'tirib qoldik. O'ng yonimizdagi tog' cho'qqisining soyasi ustimizga kelib yetdi. Bir mahal Zarif o'rnidan turdi-da:

— Ana ayiqlar ko'rindi, — dedi. O'sha zahoti ham-mamiz o'rnimizdan turdik.

— Qani, ko'rinmaydi-ku?

— Yuqorida, — dedi Durbek. — Huv anavi daraxtning tagida.

Rostdan ham daraxtning tagida bir nimalar g'imirlab yurishar, aniqrog'i bu tomonga kelayotgan edi. Bir necha daqiqadan so'ng ular xarsang toshlarni aylanib o'tib, soydagi yalanglikka tushishdi.

— Uchta ekan. Bitta katta ayiq, ikkita kichkina ayiq, — dedi Durbek.

Shu payt xarsang toshlar yonida g'imirloyotgan narsalar to'rtta bo'lib qoldi.

— E, ana, haligi bola ham chiqdi, — dedi Durbek hayratini bizdan yashirolmay. Zarif ham ko'zini o'sha tarafga tikkanicha:

— Bekinib yotgan ekan-da, — dedi. — Ana, bola ayiqchalarga bir nima berdi...

Ona ayiq bir chekkada turar, ikkita yosh ayiq bir-biri bilan olishar, bir-birini yiqitar edi. Yovvoyi bola esa qo'lini sonlariga urib, g'alati harakatlar qilar, aftidan ayiq bolalarining o'yinidan zavqlanar edi. Ammo ularning ovozi bizga eshitilmasdi.

Ona ayiq sekin o'rnidan jilib, olishayotgan bolalarini tumshug'i bilan turtdi. Ayiq bolalari bir-biridan ajralishdi. Ona ayiq yo'l boshladi. Ayiqchalar bilan yovvoyi bola unga ergashdi. Ular soy o'rtasidan biz tomonga kelar edilar. Bola ikkala ayiqchani o'rtasiga kirib olib, bo'yniga qo'l tashlab kelar, ayiqchalar erkalangansimon tumshug'ini bolaning qo'lga tekizib qo'yishar edi.

Biz soy «egalarining» harakatidan tashvishlanib, tahlikaga tushib qoldik. Ona ayiq salmoqli qadam tashlar, onda-sonda to'xtab, u yoq-bu yoqqa qarab qo'yar, havoni hidlab ko'rib, yana yo'lga tushar edi. Men Qosim akaning qo'lidan miltiqni olib o'qladim.

— Shoshmang, — dedi Qosim aka shosha-pisha. Uning ko'zlari ayiqchalar orasida enkayib kelayotgan yalang'och bolaga tikilib qolgan edi. — Xavf tug'dir-masa otmaymiz... Bolalar, yaxshisi sizlar hozir kelgan yo'limizdan sekin orqaga qaytaveringlar...

Bolalar bir-birlariga qarab olishdi-yu, biroq bir qadam ham orqaga jilishmadi.

Ona ayiq bizga ancha yaqin keldi, taxminan oraliqdagi masofaning yarmini bosib o'tdi. To'xtadi. Keyin yana havoni bir muddat hidlab turib, sekin iziga qaytdi. Ayiqchalar bilan bola ona ayiqning oldiga tushib, yugurib ketishdi. Qosim aka ehtiyotkorlikni unutilib, butalar orasini yorib oldinroqqa o'tdi. Garchi u yalang'och bola timsolida o'z o'g'lini to'la tanib olmagan bo'lsa ham, nazarimda ayiqlar go'yo uning yuragini uzib olib ketayotgandek tuyuldi.

Ayiqlar xarsang toshlar oldiga borib, ko'zdan g'oyib bo'ldilar... Biz izimizga qaytdik. Changa butalari va qirrali toshlar orasidan turtinib-surtinib o'tib borar ekanmiz, eng orqada kelayotgan Qosim aka avvalgidan xomushroq ko'rindi.

— Miltiq otmaganimiz, baqirib-chaqirmaganimiz ko'p yaxshi ish bo'ldi-da, Qosim aka. Bo'lmasa ishimiz chigallashib ketar edi... Endi o'bdon o'ylab, hamma ishni bamaslahat qilishimiz kerak...

Qosim aka indamadi. U o'yga botgan holda kelardi...

Choponbergan g'orining oldidan o'tib, qirga ko'tarila boshladik. Yuqoridan mototsikl ovozi eshitildi...

G'ORGA YaSHIRINGAN SIRLAR

Sherbek akaning hovlisiga qaytib kelgunimizcha qorong'ulik tushib, hammayoq tun og'ushiga kirdi. Xuddi avvalgi kungidek supaga joy solinib, bir chekkaga dasturxon tuzab qo'yilgan ekan. Dasturxon ustida kunduzi ko'rganlarimizni Sherbek akaga birma-bir so'zlab berdik. So'ngra o'zaro maslahatlashib, ertaga

qiladigan ishimizning xomaki rejasini tuzdik. Kuni bilan yuraverib charchaganimiz tufayli supaga to'shlangan o'z joylarimizga cho'zildik. Bolalar tezda uxlab qolishdi. Sherbek aka ikkalamiz yana biroz gaplashib yotdik. Men atayin Choponbergan g'ori haqida so'z ochdim:

— Nega Choponbergan g'ori deb ataladi, tarixini bilmaysizmi, Sherbek aka?

— Men u tomonlarga yoshligimda bir marta boranman, — dedi u. — Hafsalasizlik-da. Internatga ketib qoldim yoshligimda. Keyin ham qo'l tegmadi... G'orni ko'rmaganman... Bolaligimda bir eshituvdim. Rahmatlik otam qaysi bir qo'shnimizga gapirib beruvdilar. Meningcha, hammasi afsona bo'lsa kerak... Choponbergan g'orining allaqayeriga xazina yashirilgan emish. Xazinani katta bir ajdarho qo'riqlab yotarmish. G'orga kirib, xazinaga tegmoqchi bo'lgan odamni o'z domiga tortib, yutib yuborar emish. Bir kuni juda nochor ahvolda qolgan bir kambag'al odam g'orga yaqin qolganda: «E, xudo! Yeyishga nonim yo'q, kiyishga kiyimim yo'q, o'zing najot ber!» deb nolish qilibdi. O'sha paytda o'zi g'orning yonginasida ekan. Osmonga qarab xudodan shafqat so'rab, mundoq yerga qarasa, yonginasida bir beqasam chopon turgan emish. Buklab qo'yilgan chopon ustida salla bilan belbog' ham bor emish. Hayron bo'libdi. Balki yaqin o'rtada egasi bordir, deb o'ylabdi-da: «Kim bor? Chopon kimniki?» deb uch marta qichqiribdi. Hech kim javob bermabdi. Shunda haligi kambag'al: «Xudoga qilgan nolishim ijobat bo'ldi. Bu kiyimni Olloh ta'olo o'z qudrati bilan yetkazdi. Choponni-ku berdi, endi vaqti bilan yeyishga ham ovqat berar-da», deb yo'lga tushibdi... O'shandan beri g'orning nomi Choponbergan deb atalgan bo'lsa kerak. Kim biladi deysiz, o'sha voqeaga ellik yil bo'lganmi, yuz yil bo'lganmi... Balki bu gaplar to'qib chiqarilgan naqldir.

— To'qib chiqarilgan gap bo'lishi ham mumkin, — dedim o'ychanlik bilan. Sherbek aka ham kuni bilan charchab yurgan ekan shekilli, birdaniga xurрак otib yubordi-da, yoniga burilib yotdi. Men anchagacha uxlayolmadim. Sherbek akaning gapi fikrimni olib qochdi. G'orlar haqida gazeta va jurnallarda o'qiganlarim birma-bir xayolimdan o'ta boshladi... Mamlakatlarda

xilma-xil g'orlar allaqancha. Ural tog'ining Perm oblasti qismidagi necha o'nlab chaqirimga cho'zilgan ulkan g'orni olimlarimiz deyarli o'rganib bo'lishgan... Turkmanistonning Bahoriddin rayonidagi g'or ham ajib ko'rinishga ega. G'or ichi asta-sekin kengaya borib, yer ostidagi ulkan ko'lga taqaladi... Ayrim g'orlarda oppoq stalaktitlar¹ marmar isirg'adek osilib turadi, ayrimlarida stalagmitlar² to'ntarib qo'yilgan lavlagilardek g'alati ko'rinishda odamni hayratga soladi... Xo'sh, Chophonbergan g'orini hech kim o'rganganmi? Meningcha, hali bu g'or o'rganilmagan... Balki uning ichida ham stalaktitlar, stalagmitlar bordir. Balki unda beqasam rangidek xilma-xil tovlanadigan, ulkan binolarga ko'rk beradigan oniks minerali topilar. Bunday haqiqsimon mineral topilib qolsa, zo'r ish bo'lardiya... Afsuski, bilimim oz-da. Ilm bilan o'rganish kerak bu tog'larnil..

— Turmaysizmi, Hakimjon?

Bundoq ko'zimni ochib qarasam, allaqachon tong otgan, mendan boshqa hamma o'rnidan turib qolgan edi. Ko'zimni uqalab o'rnimdan turar ekanman, Sherbek aka qo'linga sochiq tutqazdi:

— Tezroq bo'ling, mulla yigit, yo'lga tushamiz.

— Boshqalar qani? — dedim atrofingga ko'z yugurtirib.

— Soyga yuvingani ketishdi. Tezroq bo'laqoling. Ertaroq yo'lga tushaylik. Ertalabki ish xosiyatli bo'ladi.

— Bo'пти, — dedim-da uning qo'lidan sochiqni oldim. Lekin bir-ikki qadam yurib, beixtiyor to'xtadim.

— Ha, biror gap aytmoqchimingiz?

— Kechasi siz bilan gaplashib yotib, o'sha g'or haqida ko'p o'yladim, Sherbek aka. Shu...

— Xo'sh? Nimasini o'yladingiz?

— Shu g'orga bir kirib chiqish kerak-da, Sherbek aka.

— Qo'ysangiz-chi! — dedi Sherbek aka ensasi qotib. — Kim ko'rib chiqadi uni?

— O'zimiz, — dedim men.

¹ Stalaktitlar — ohak aralash tog' jinslaridan tashkil topgan, g'or shiftlarida osilib turadigan birikmalar.

² Xuddi shunday birikmalarning g'or yuzasida o'rnashib qolganlari stalagmit deb ataladi.

— Hakimjon uka, — dedi Sherbek aka iljaygan ko'yi, yelkamga qo'lini tashlab, — matematikadan oqsashingizning sababini endi tushundim. Sizda bitta maqsad bilan harakat qilish yo'qroq ekan nazarimda. Hamma ishni birdaniga bajaringiz kelaveradi. Matematika bunaqani yoqtirmaydi. Hayotda ham xuddi shunday. Ayting-chi, biz yo'qolgan bolani izlayapmizmi?

— Ha, Jiyanni izlayapmiz, — deya uning so'zini tasdiqladim.

— Boshqa narsaga chalg'imasdan shu ishni bitiraylik-da.

— Axir Jiyan g'orga kirib chiqdi-ku, — dedim men Sherbek akani ko'ndirish uchun sabab topishga urinib. — Sababini bilishimiz kerak-da.

— Biz buni vaqti bilan uning o'zidan so'rab olamiz.

— Eh-he, hali qachon uchrashamiz-u, — dedim haf-salam pir bo'lib.

— Bolani tutib olishimizga ishonmayapsizmi? — dedi Sherbek aka menga diqqat bilan tikilib.

— Ishonaman. Axir o'zini ham ko'rdik-ku.

— Xo'sh, yana nima kerak? — dedi Sherbek aka xiyol qizishib.

— Bilishimcha, u odamlarni yoqtirmaydi. Bir-ikki yil ichida undan biror gap ololmaymiz.

— Meningcha, shunday bo'lishi tabiiy-ku, — dedi Sherbek aka hayronlikdan yelkasini qisib.

— Gapingizga tushunmadim, — dedim unga.

— Nega tushunmaysiz? Bola bir necha yildan beri insonlardan chetda yashagan. Ma'naviy jihatdan ham, jismoniy jihatdan ham jamiyatdan begonalashib qolgan. Butunlay boshqacha hayotga o'rganib ketgan.

— Uning shunday yashashini yaxshi deb o'ylaysizmi?

— Masalani bunday qo'ymang-da, Hakimjon. Balki uning o'zi uchun hozirgi hayoti yaxshidir. Axir u siz bilan bizdek o'ylay olmaydi-ku. Har qalay, hozirgi hayotiga o'rganib qolgan. Hozir u chaqirishingiz bilan kelaqoladigan holatda emas. Shunday deb o'ylasangiz, yanglishasiz.

— Agar keladigan bo'lsa ham, mening chaqirig'imga emas, otasining chaqirig'iga keladi-da.

— Chulchit bo‘lib keting-e, — deya boshini sarak-sarak qildi Sherbek aka. — Axir jurnalistlar bunaqa bo‘lishmasdi-ku.

Sherbek akadan biroz hafa bo‘ldim-u, ichimdagini sirtimga chiqarmadim.

— Bilasizmi, axir shu bola uyidan chiqib ketganda olti yoshda bo‘lgan, — dedi Sherbek aka. — Hozir u o‘n uch yoshda.

— O‘n uch yoshda emas, o‘n bir yoshda.

— Mayli, o‘n bir yoshda bo‘laqolsin. Uning shuncha yilgacha qanday yashaganini bilmaymiz. Umuman, bolaning shu paytgacha o‘lmay yurishi ham hayron qoldiradi odamni. Bilayapsizmi, mo‘‘jiza-ku bu axir!

— Bilaman.

— Lekin, bu narsa siz o‘ylaganingizdan ko‘ra murakkabroq. Meningcha, u uyidan chiqqanidan beri insonlar bilan muomala qilmagan. Demak, u gapirishnigina emas, inson bolasidek fikrlashni ham unutilib qo‘ygan. Shuning uchun unda insoniy his-tuyg‘ular bormi, yo‘qmi, buni ham bilish qiyin.

«Voy matematik akam-ey, — deya o‘ylardim men unga tan berib, havas bilan tikilib. — Men esa, matematiklarni o‘z mutaxassisligidan boshqa narsani bilmaydigan quruq odamlar bo‘lishadi deb yurar ekanman-a?!»

— Shu bolaning otasiga — Qosim akaga rahmim keladi, — dedi Sherbek aka so‘zini davom ettirib. — Uning o‘rniga o‘zimizni qo‘yib ko‘raylik-chi: o‘z o‘g‘limizni izlab yursag-u, uning o‘rniga insonlikdan uzoqlashgan bir mahluqqa duch kelsak...

— Bolaning shu ahvoldaligini Qosim aka biladi-mi? — deb so‘radim men.

— Albatta biladi. Bo‘lmasa, o‘sha — ko‘rgan paytda: «Ortiqboy o‘g‘lim, bu yoqqa kel. Men otangman!» deb chaqirmasdimi?

Men Qosim akaning o‘sha kuni ayiqlar orasida ketib borayotgan o‘g‘lini durustroq ko‘rish uchun butalar ortidan turib, gap-so‘zsiz qarab turganini ko‘z oldimga keltirdimu g‘alati bo‘lib ketdim.

— Gapingiz to‘g‘ri, — dedim Sherbek akaga.

— Meningcha, Qosim aka o‘g‘lini sog‘ingan. Uni ko‘rgisi ham keladi, uni ko‘rishdan cho‘chiydi ham.

— To‘g‘ri aytasiz, — dedim Sherbek akaga ohis-

ta. — Uning tushkun kayfiyati ham shundan bo'lsa kerak.

— Ha, ana shunday. Uning hamma g'am-hasrati ichida. G'am-hasratni yurakda saqlash — oson ish emas... Mayli, uning o'ziga bildirmaylik. Bundan buyog'iga nima gap bo'lsa, ko'raveramiz.

— To'g'ri aytasiz, — deya uning gapini ma'quladim men. — Lekin, baribir, g'orni ko'rishimiz kerak-da.

— Aytgan gapidan qaytmaydigan o'jar odam ekan-siz-da, — dedi Sherbek aka qo'llarini ishqalab. — G'ordan boshqa dardingiz yo'q ekan o'zi...

Soy tarafdin Durbek, uning ortidan Qosim aka ko'rindi. Yugurgilab kelayotgan Durbek otasining so'nggi so'zlarini eshitib qoldi shekilli:

— Chophonbergan g'orini aytayapsizlarmi? — dedi u ikkalamizga navbat bilan qarab. — Men ham siz bilan chiqaman, Hakimjon aka.

Sherbek aka: «Kichkina boshing bilan hamma nar-saga aralashaverma», degan ma'noda o'g'liga qarab qo'ydi.

— G'orga kirib chiqishimiz uchun yarim soat vaqt kifoya, — dedim men o'z gapimda qattiq turib. — Balki shu bilan biz Jiyanning u yerga nima uchun kirib-chiqib yurishi sababini bilib olamiz.

— U yerga osonlikcha chiqib bo'ladi deb o'ylayapsizmi? — dedi kayfiyati biroz buzilgan Sherbek aka.

— Uncha oson ham emas, juda qiyin ham emas, — dedim Sherbek akaning menga yon bosayotganini ko'nglim sezib. — Mustahkamroq arqon kerak, keyin chiroq kerak.

— Ikki juft etik ham kerak, — deb qoldi Sherbek akaning o'zi.

— Etik nima uchun? — deb so'radi Durbek.

— G'orga etiksiz chiqib bo'lmaydi. Har xil par-randa-darrandalar uchrashi mumkin.

Men so'zim yerda qolmaganidan xursand edim. Biroq xursandligimni bildirmasdan jiddiy so'zlandim.

— To'g'ri aytasiz, Sherbek aka, g'orga etiksiz chiqib bo'lmaydi.

Qo'limdagi sochiqqa ko'zim tushdi-yu, hali ham yuzimni yuvmaganimni eslab xijolat chekdim. Yugur-ganimcha soyga ketdim.

Shunday qilib, yigirmanchi iyul kuni choshgoh mahali Choponbergan g'orining ro'parasiga yetdik. Biz besh kishi edik. Kechagi maslahatga muvofiq, bugun ham Zarifni o'zimizga qo'shib oldik. Mening iltimosimga binoan dastlab g'orni ko'rib chiqishimiz, so'ngra Ayyiq uyan kuzatishimiz lozim edi.

Qosim aka bilan Zarif balandga chiqib, g'orning to'g'risidan arqon tashlashdi. G'orning og'ziga yuqoridan sirg'alib tushgandan ko'ra, pastdan osilib chiqishni qulayroq deb topdik... Yo'g'on arqonga osilib, oyoqlarimni toshlarga tirab, yuqoriga ko'tarildim. Oyoqlarimni g'or og'ziga qo'ydim. Arqonni qo'yib yubordim. Ammo arqon hali ham tarang edi. Xiyol egilib, pastga qarasam, Durbek chiqib kelayapti. Pastda turgan Sherbek aka o'g'liga:

— Hoy, Durbek, sen chiqmay qo'yaqol, — dedi-yu o'g'lini ortiqcha koyimadi. Chamasi o'g'lining shash-tini qaytargisi kelmadi. Men Durbekning qo'lidan ushlab, o'zimga tortdim. U ham g'or og'zidagi yorug' sahnga chiqib oldi.

G'orning og'zi pastdan ancha kichik ko'ringan ekan. Tovonimni ko'tarib turib ham shiftiga qo'limni tegiza olmadim. G'orning ichkarisi chap tarafga xiyol qiyalab ketgandi. Uch-to'rt qadam narini ko'rib bo'lmaydi: zim-ziyo qorong'ulik. Batareyali chiroqni cho'ntagimdan olib, Durbekka tutqazdim. Miltiqni qo'limga oldim. Durbek chiroqni yoqdi. Chirog'imiz taxminan yetti-sakkiz metr masofani yoritar, g'or ichi qing'ir-qiyshiq bo'lgani uchun yo'lakning pastidan, yon tomonidan turtib chiqqan qirralli toshlar o'zidan narini ko'rishga imkon bermas edi.

Yuraturib yumshoq bir nimani bosib oldim. Cho'chib tushdim. Durbek ham orqaga tisarildi, mening etagimni ushlab oldi. Chiroqni pastga qaratdi. Oyoqlarimiz atrofida to'rt-beshta kaptarning boshi yotardi. «Jiyanning ishi bu», deb qo'ydim ichimda. G'or ichi nihoyatda jim-jit edi. Shu jimjitlikni buzish maqsadida Durbekka:

— Baqiramiz, — dedim. Keyin ikkalamiz birdaniga:

— Ho-ho-ho-ho-o! — deb baqirdik.

G'or bizning ovozimizga aks-sado bergandek bo'ldi. So'ngra... g'orning shifti «duv» etib ko'chgandek bo'ldi, yuzimizga shamol tegdi. Qattiq cho'chib ketdik. Bir gala kaptar qichqirig'imizdan hurkib tashqariga uchgan ekan. Bir-birimizga qarab kulib qo'ydik.

— Yuragim shuvillab ketdi. Botirtoyligimni qarang-a, — dedi istehzo bilan Durbek.

— Chumchuq «pirr» etsa, yuragimiz «shirr» etadigan pahlavonlarmizda, — dedim men unga javoban. — G'orni baribir biz birinchi bo'lib ochdik...

— Kaptarlarni qo'rqitib yubordik.

— Bo'pti, qani, oldinga!

Bir-ikki qadam yurishimiz bilan:

— Ha, nima bo'ldi? — degan ovoz keldi orqa tomondan. Burilib qaradik. G'or og'zida Sherbek aka turardi. U bizning baqirishimizdan, xurkkan shekilli, kaptarlarning uchib chiqishidan xavotirlanib shoshapisha arqondan ko'tarilgan edi. Biz uni ko'rib turardik, lekin u bizni ko'rmasdi.

— Xavotirlanmang, o'zimiz baqirdik, — dedim men. — Pastga tushavering.

— He, hazillaring qursin, qo'rqitib yubordilaringku, — dedi Sherbek aka. — Tezroq qaytib chiqaqaolinglar...

G'or bo'ylab yurib, yana qiya burilishdan o'tdik. Qorong'ulik va sukunat nihoyatda qo'rqinchli bo'lar ekan. Buning ustiga nafas olish ham og'irlashayotgandek edi. Chamasi g'or ichkarisidagi havo toza emas edi.

— Qaytdik, — dedim Durbekka.

— Mayli, — dedi u.

Burildik. Durbekning qo'lidagi chiroq hozirgina biz burilib o'tgan tosh burchagini yoritdi. Qo'rquvdan beixtiyor orqamga tisarilib ketdim. Ko'z oldimda... odam skeleti yotar, skelet bir necha bo'laklarga ajralib ketgan edi... Biroz o'zimni bosib olib, unga yaqinroq bordim. Durbekni rosa qo'rqib ketgan bo'lsa kerak, deb o'ylovdim, yo'q, unchalik emas ekan. U men bilan baravar engashib qarab turdi-da:

— Juda eski suyak ekan, qarang... — dedi.

O'rnimizdan turib, ohista qadam bilan izimizga qayta boshladik. Beixtiyor Sherbek aka aytgan choponni

esladim. Kambag'alga nasib qilgan chopon, salla, bel-bog' mana shu skelet bo'lib yotgan odamniki emasmi-kan? Balki, bu odam afsonada aytilgan xazina umidi-da g'orga kirib, shu yerda halok bo'lgandir!..

G'or og'ziga yaqinlashganimizda Durbekka gap uqtirdim:

— Hozir anavi suyakni hech kimga aytmaymiz. Pastdagilarni vahimaga solib yurmaylik. Keyinroq bafurja gapirib berarmiz.

Durbek pastga tushish uchun arqonga osilaturib: «Mayli», dedi. Oldinma-keyin g'ordan tushdik.

Men o'zimcha Choponbergan g'origa shundoqqina kirib chiqqan bo'lsam ham, har qalay, xursand edim. Mazkur g'or o'z qo'ynida ko'p sirlarni yashirib yotar-di, bunga shubhalanmasa ham bo'ladi. Bu sirlar esa, qachondir ochilishi kerak. Balki vaqti kelib o'sha ishlar-da men ham ishtirok etarman.

BEMAVRID UZILGAN O'Q

Men pastga tushib bo'lib, arqonni silkitdim-da, yuqoriga — Qosim aka bilan Zarifga:

— Bo'ldi, tushaveringlar! — deb qichqirdim. So'ngra Sherbek akamga yuzlanib. — Mana, ko'ngil tinchidi. Endi asosiy ishga kirishaversak bo'ladi,— dedim.

Gapning ochig'i, Sherbek aka mening g'or ichka-risini ko'rishga bunchalik qiziqqanimdan hali ham hayron edi. Aslida hammamiz ayiqlar orasida o'sgan bolani yana ko'rish, uni bir amallab ushlab olish tarad-dudida yuribmiz. Men esa paytdan foydalanib Chopon-bergan g'orini ko'rib chiqishga qiziqdim. Chunki bolani ushlaganimizdan keyin g'orga kirish to'g'risida gap ochish kulgili bo'lardi.

Qosim aka bilan Zarif ham pastga tushishdi. Ar-qonni yig'ishtirib oldik. Keyin Ayiq uya soyi tomon-ga yurdik. Kechagi joyimizga borib, soyni o'bdon kuza-tishimiz, qanday yo'l bilan bo'lsa ham Jiyanni tuti-shimiz lozim edi. Jiyanning yakka o'zi bo'lganda-ku, ish oson ko'chardi-ya, ayiqlar bor-da. Shuning uchun yo'l-yo'lakay, iloji boricha, bolani soydan tashqarida tutishimiz kerak, deb maslahatlashdik. Hech bo'lmasa ayiqlar ovqat izlab soydan chiqib ketganda bu ishni

bajarishimiz lozim edi. Lekin bu narsa biz uchun ancha xavotirli bo'lardi.

Belgilangan joyga yetib bordik. Bu yerda changallar orasida Ayiq uyani kuzatish ancha qulay. Ayiq uya bizga kaftdek ko'rinib turardi. Soy jimjit, hatto uning ustida bironta parranda ham uchmasdi.

— Nima balo, ayiqlar o'lja axtarib soydan chiqib ketishganmikin-a? — deb Sherbek aka bilan Qosim akaga qaradim. — Mana bu tomonlarda — bizning atrofimizda aylanib yurishgan bo'lsa-ya...

Sherbek aka meni, qo'rqyapti, deb o'yladi shekilli, kulib qo'ydi:

— Undoq emasdir. Ayiqlar bu tomonga kelmas... Kelsa... miltig'imiz bor-ku.

— Ayiqlar ko'p uxlaydi, deb eshitganman, — dedi Qosim aka yerga tikilganicha. — Hali uyasidan chiqmangandir... Qani endi shunday paytda yakka o'zi kela qolsa...

Garchi atrofimizda ayiqlar yo'qligiga ishonsak ham, hammamiz ohista so'zlashar edik.

— Jiyanni ushlaganimizdan keyin men u bilan jo'ra bo'lib olaman, — dedi Durbek Zarifga.

— Avval men jo'ra bo'lishim kerak, — dedi Zarif. — Chunki men uni birinchi ko'rganman.

Qosim aka bolalarning suhbatiga qo'shildi:

— O'zi ham sizlar bilan teng bo'lsa kerak, Durbekvoy... O'qiganida hozir beshinchi yoki oltinchi sinfni bitirgan bo'lardi.

Quyosh balandga ko'tarilgani sari hamma yoqni qizdira boshladi. Biz o'zaro kimning qayerda qanday o'tirishini maslahatlashib oldik. Ayiqlar orasida o'sgan bolani ushlab olishimizga hammamizning ishonchimiz komil edi. Biroq... orqa tomondagi soyda nogahon otilgan o'q ishning beliga tepdi. Hammamiz cho'chib tushdik. Chunki o'q ovozi bizdan salgina naridan eshitildi. Orqa tarafdagi pastqam soyga qaradik. Sherbek aka soy tomonga bir-ikki qadam yurib, qo'lini peshanasiga qo'ydi-da:

— Kim u? — deb qichqirdi. Hammamiz uning yoniga yetib bordik. Archalar ortida ot pishqirgani eshitildi. So'ngra yelkasiga miltiq osgan otliq kishi ko'rindi. U otni sekin yurgizib, to'g'ri biz tomonga

kelar edi. Indamay qarab turdik. U ham ko'zini bizdan uzmasdi.

Otliq bizdan uch-to'rt qadam narida to'xtadi. Ko'zlari chaqchaygan, yuzlari issiqdan bo'g'riqib ketgan bu odam jahl bilan hammamizga bir-bir qarab chiqdi. Uning egnidagi oq-qizg'ish ko'ylagi, boshidagi oq katak shlyapasi ter, chang va moydan kirlab ketgandi. Unga avval Sherbek aka, keyin men salom berdik. Biroq u salomimizga alik olmadi. Buning o'rniga burnidan pishqirgansimon nafas chiqarib so'radi:

— Kim ruxsat berdi bu yerda ov qilishga?!

— Ov qilayotganimiz yo'q. Boshqa ish bilan yuribmiz, — dedi Sherbek aka.

— Ov qilmayotganmishlar! Bo'lmasa nega miltiq ko'tarib yuribsanlar? Qani, yur... Hammang oldimga tush.

— Nega oldingizga tushar ekanmiz? O'zingiz kimsiz?

Sherbek aka: «Qo'yavering, bu o'zi shunaqa», degandek menga qarab qo'ydi. Otliq ko'zini yana ham chaqchaytirib baqirdi:

— Men o'rmon qorovuliman! Shu yerning xo'jayiniman! Sen o'zing kimsan?!

Otliq menga o'qtalib so'zlar edi. Men uni tinchlantirish uchun:

— Men mana shu Bog'iston tumanidanman. Redaksiya xodimiman, — dedim.

— Men Bog'iston tumaniga pochinaysa qilmayman, bildingmi? Bu yerda ov qilishga haqqing yo'ql..

— Ov qilayotganimiz yo'q, mullaka. Boshqa bir ish bilan yuribmiz. Otdan tushing pastga, tuzukroq gaplashaylik...

— Bilaman qanaqa boshqa ishing borligini! Qani, jo'na hammang uyingga!

U o'dag'aylab bizga yaqinroq keldi. Ana shunda men uning o'larday mastligini bilib qoldim: og'zidan aroq hidi anqirdi. Noo'rin jahli chiqishi, yuzlariga qizil donachalar toshib ketishi ham shundan bo'lsa kerak.

— Ketdik, — dedi Sherbek aka hammamizga birma-bir imlab, — baribir hozir foydasi yo'q.

Kelgan izimizga qayta boshladik.

— Qaytib, bu tomonlarga yo'lama birontang ham! Ov qiladigan qo'llaringni urib sindiraman...

Biz unga javob bermadik. U anchagacha baqirib-chaqirib turdi, og'ziga nima kelsa shuni aytaverdi. Uningcha biz o'g'ri, qaroqchi, o'zi esa o'rmonni baloqazolardan himoya qilib turgan halol-pokiza odam edi.

Archazor orasida anchagacha uning ovozi eshilib turdi. O'zining kimligini bizga ko'rsatib qo'yish uchun bo'lsa kerak, yana o'q uzdi. O'q tovushi yonginamizdagi qoyalarga urilib, aks sado berdi.

Biz churq etmasdan yurib borib, kecha dam olgan joyimizga — Chophonbergan g'orining to'g'risidagi archa soyasiga o'tirdik. Hammamizning kayfiyatimiz buzilib, ruhimiz tushib ketgan edi. Bolalar ham xomush bo'lib qolishdi. So'zsiz bir-birimizga tikildik. Qosim aka uh tortdi-da:

— He, attang! Ishning beliga tepdi-ya, bachchag'ar, — dedi.

— Men o'rmon qorovullarini juda yaxshi odamlar bo'ladi, deb o'ylardim-a...

— O'rmon qorovullari — yaxshi odamlar. Ammo sholi kurmaksiz bo'lmaydi, uka, — dedi Sherbek aka menga. — Yaxshi odamlar orasida mana shunaqa falokatları ham bo'ladi...

— Siz taniysizmi? Kim o'zi u?

— Men uni yaxshi taniyman, — dedi Sherbek aka, — Chori Boliev degan zot shu bo'ladi. U ham meni biladi. Tanimaslikka oldi. Bezbet bo'lib ketgan-da. O'zini-o'zi shu ahvolga solib yuribdi... Men o'qigan maktab-internat yaqinida pedtexnikum bor edi. Boliev ham o'sha texnikumda o'qirdi. Bir-birimizni ko'rib yurardik. Yomon o'qimasdi nazarimda. Texnikumni bitirib, universitetga kirdi. Biologiya fakultetini bitirib, kolxozda tuproqshunos agronom bo'lib ishladi, so'ngra maktabda o'qituvchilik qildi. Ichkilikka berilib, ishdan haydaldi. Allaqaysi tanishi orqali avto-bazada omborchi ham bo'ldi. Zapchastlarni sotib ichaverdi, chamasi, u yerdan ham ketdi. So'ngra, o'rmon xo'jaligida uchastka agronomi emish deb eshitdim. Avvalgi direktori bilan qalin edi, chamasi. Keyin agronomlikdan tushib o'rmon qorovulligiga o'tdi. Qisqasi, ichkilik uni ana shunday ahvolga solib qo'ygan.

— Men ham taniyman uni, — dedi Zarif.
— Qaerda ko'rgan eding? — so'radi Sherbek aka.
— Dadam unga ko'klam payti ikkita aroq keltirib beruvdilar.

— Nega? Dadanglarga pul berib qo'ygan ekanmi?
— Yo'q... U aroqni olib ketdi. Biz o'sha kuni to'rtta archa kesib, eshakka sudratib ketdik. O'zi, men ketganimdan keyin kesinglar, degan ekan...

Sherbek aka qisqagina kulib qo'ydi.

— Ko'rdilaringmi, ana shunaqa pastkash bu.
— Shunaqa ekan, nega dadilroq gaplashavermadik u bilan? Feletonbop odam ekan-ku o'zi...

— Bilasizmi, Hakimjon, u bilan hozir adi-badi ay-tishib o'tirishdan foyda yo'q. Nodon bilan teng bo'lib obro' olarmidingiz.

— Bo'lmasa, birorta aroq va'da qilib, ishni davom ettirish kerak edi.

— To'g'risi, shu pastkash bilan gaplashgim kelma-di. Baribir nomardlik qilib bir kunimizni yedi. Hali-gi o'qlar hamma narsani izdan chiqardi, rejamizni o'zgartirib yubordi. Ayiqlar ham iniga urib ketdi... Yaxshisi, tezroq turaylik-da, Tursunboy akaga uch-rashaylik. Aroq-paroq oborib berib, o'sha aroqxo'rning nafsini tinchitsin. Ertaga ishimizni davom ettiraylik. Vaqtincha kelishib turmasak bo'lmaydi, vaqtni qo'ldan boy beramiz...

Hammamiz qirga ko'tarila boshladik. Mototsiklga yaqinlashayotganimizda Sherbek aka menga:

— Vaqti kelib Bolievni bir feleton qiling, — dedi. Men javob berishga ulgurmasdanoq:

— Aslida bunaqa odamlar feleton qilishga ham arzimaydi, — dedi Qosim aka. — Shu nokas tufayli yana bir kunimiz hayf ketdi-ya?

— Zarif, dadang qaerda qo'y boqyapti bugun? — dedi Sherbek aka mototsiklni o't oldirayotib.

— Qozonsoy tomonda bo'lsalar kerak.

— Qani, o'tiringlar...

Kichiksoyga tushayotganimizda yana Haydar aka-ga yo'liqib qoldik. U otdan tushib hammamiz bilan ko'rishdi, hol-ahvol so'radi. Sherbek aka hamma vo-qeani aytib berdi. So'zining oxirida Zarifning dadasi Tursunboy akani qidirib ketayotganimizni aytdi.

— Tursunboyni qidirib ovora bo'ib yurmanglar... Ertaga kelib ishlaringni qilaveringlar. Bolievni men o'zim tinchlantiraman, — dedi Haydar aka.

— Qanday qilib, tinchlantirasiz?

— Ikkita yarimtalikni ko'rsatsam bo'ldi u pyanistaga... Hozir uyga borib, dam olinglar-da, ertaga kelaveringlar.

Haydar aka uzangiga oyog'ini qo'yayotgan edi. Sherbek aka cho'ntagidan pul chiqarib, unga uzatdi:

— Nima bu? — dedi Haydar aka jilmayib. — Yo'ningizga solib qo'ying, kerak bo'ladi. Biz ham erkakmiz, uka, ot minib yuribmiz.

U egarga o'tirib, otga yengilgina qamchi urdi.

TANISH BASHARA

Yigirma birinchi iyul kuni Ayiq uya yaqiniga bemalol yetib keldik. Oftobning issig'i kechagidan ko'ra yuqori edi. Bo'yi uncha baland bo'lmagan butalar yaxshi soya bermaydi, g'ir etgan shabada yo'q. Shuning uchun o'tirgan joyimizda rosa dimiqib ketdik. Orqa tomondagi soyda zarg'aldoqlar sayraydi, jizildoqlarning ovozi eshitiladi. Zarif bilan Durbek isiqdan qochib, chap tarafdagi katta qoyatoshning soyasiga o'tishdi. Sherbek aka ularni chaqirdi:

— Beri kelinglar... U yerda turish mumkin emas.

— Nega? — deb so'rashdi bolalar yaqin kelishib.

— Haligi bola g'or tomonga o'sha yerdan o'tishi mumkin. Biz unga ko'rinmasligimiz kerak...

— Anovi qora narsa nima ekan? — dedi shu payt Qosim aka. U kelganimizdan beri hech nimaga ahamiyat bermasdan Ayiq uya soyiga ko'z tikkanicha o'tirar edi. Hammamiz changallar orasidan Ayiq uya soyiga tikildik. Qalashib yotgan qoya toshlar oldida bir qora nuqta g'imirlab yurar edi. Bir mahal haligi narsa yugurganicha qoya toshlarning chap tarafidan aylanib o'tib, qirga chiqdi. (Kecha ayiqlar ham o'sha tarafdin pastga tushishgan edi.) Qirdagi daraxt yoniga bordi-da, o'sha yerda g'imirlab yurdi. U qir ustida avvalgidan ham kichkina ko'rinar edi.

— O'sha, — dedim men. — Kecha ko'rganimiz — tog'da o'sgan bolaning o'zi...

Negadir bu bola kun sayin, soat sayin ko'nglimga yaqin bo'lib borayotgan edi! Shuning uchun ichki bir hayajon bilan:

— Mening jiyanim! — deb qo'ydim.

— Atrofnı kuzatayotgan bo'lsa kerak, — dedi Durbek. Zarif o'rtog'ining so'zini quvvatladi:

— Hech kim yo'qmikan, deb qarayotgandir-da...

Hammamizning nigohimiz qir ustidagi qora nuqtada edi. Qora nuqta aylanib pastga tusha boshladi. Qoya toshlar oldiga yetib ko'zdan g'oyib bo'ldi. Bir-birimizga qarab qo'ydik.

Uzoq kutmadik. Qoya toshlar oldida yana ayiqlar paydo bo'lib qolishdi. Ular ona ayiq boshchiligida ancha beriga — yalanglik joyga kelishdi. Ona ayiq to'xtadi-da, havoni hidlab-hidlab qo'ydi. Ikkala yosh ayiq goh bir-biri bilan, goh bola bilan olishar edi.

Ona ayiq yalanglikda yoni bilan yotib oldi. Ko'p o'tmay bu tomonga ag'darildi-da, o'rnidan turdi. Ayiq bolalari ham onaning harakatini takrorlashdi. Bola esa ayiqchalar yonida qo'llarini tizzalari ustiga qo'yganicha turardi. U ayiqchalar harakatidan zavqlanib kular edi shekilli, g'alati ovozlari quloqqa elas-elas chalinardi.

Ona ayiq o'rnidan turdi-da, yo'lga tushdi. Bu ulkan maxluq ohista qadam tashlaganicha kechagi yo'lidan biz tomonga kelardi. U yo'l-yo'lakay to'xtab havoni hidlar, keyin yana yo'lida davom etardi. Ayiqning bizga yaqin kelmasdan qaytib ketishini bilardik. Shunday bo'lsa ham bir oz xavotirga tushdik. Sherbek aka miltiqni qo'lga oldi.

— Agar yaqin kelaversa, manavi tosh orqasiga o'tinglar, — dedi u bolalarga.

Ona ayiq ko'rinishidan nihoyatda bamaylixotir edi. Lekin u bir nimadan xavotirlandimi yoki har kungi odatiga rioya qildimi, iziga qaytdi. Gapning ochig'i, ayiqning kelishidan bir oz xavotirlandik. Shuning uchun bo'lsa kerak, yalang'och bolani tuzukroq kuzata olmadik. Faqat Qosim aka bundan mustasno edi.

— Ko'zlarim yaxshi taniy olmayapti-yu, yuragim bir nimalarni sezyapti! — dedi u ichki hayajon bilan...

Sherbek aka miltig'ini yerga qo'ydi. Bundoq qaragam, peshonasida marjon-marjon ter.

— Terlab ketibsiz, — dedim kulib. U ham jilmaydi:

— O‘zingiz-chi?

Darvoqe, havoning issiqligiga hozirgi xavotirlanish qo‘shilib, hammamiz terlab ketibmiz. Xuddi komanda berilgandek cho‘ntaklarimizdan dastro‘mol-larimizni olib yuz-ko‘zimizdagi terni artdik. Bolalar esa: «Sizlar ham qo‘rqar ekansizlar-ku!», degandek og‘izlarini qo‘llari bilan berkitib kulishar edi.

Ayiq va ayiqchalar qoya toshlar oldidan o‘tib, qir ustiga ko‘tarilishdi. Bola ham ular bilan birga edi. Ular qir ustidagi daraxt yonida bir zum turish-di-da, narigi tomonga o‘tib ketishdi. Ulardan ajral-gan bir qora nuqta qoya toshlar oldiga tushib, yana g‘oyib bo‘ldi.

Ancha kutdik. Soyda qimirlagan jon ko‘rinmasdi. Butalar orasiga dasturxon yozib, keltirgan narsala-rimizdan tamaddi qila boshladik. Navbat bilan soyni kuzatib turdik. Biroq kuzatuvimiz ko‘ngildagidek bo‘lmabdi. Biz Ayiq uyadan chiqqan bolani ko‘rmay qolibmiz. Hammamiz dasturxon atrofida jimgina non chaynab, choy ichib o‘tirgan edik, chap yonimizda bir nima shitir etdi. O‘sha tarafga ko‘z tashlab, hamma-miz qotib qoldik. Bizdan besh-olti qadam naridan — haligina Durbek bilan Zarif soyalagani borgan qoya yonidan kechagi bola o‘tib ketdi. Men ikkala qo‘limni ko‘tardim-da: «Jim o‘tiringlar» deb ishora qildim. Bola tevarak-atrofga olazarak bo‘lib oldinga bir oz engashganча borardi. U g‘or tomonga ketdi. Agar uni orqasidan quvsak, harakatlarimiz behuda ketishi turgan gap. Chunki u tog‘da — tosh va butalar orasi-da yugurib-elishga ko‘nikib ketgan.

Tog‘da o‘sgan bola toshlar orasidan o‘tib, ko‘zdan yo‘qoldi.

Durbek bizlarga hayratli ko‘zlarini tikib:

— Vuy, qiziq-a, — dedi. — Qip yalang‘och yuripti-ya. Badanidagi junlarini...

Qosim aka indamadi. U yerga qaraganicha ko‘ziga g‘ilt-g‘ilt yosh olib o‘tirardi.

— Sen endi ko‘ryapsan, — dedi Zarif Durbekka. — Men ilgari ham necha martalab ko‘rganman.

— Ko‘rsang ham shunday yaqindan ko‘rmagan-san, — dedi Durbek...

Biz bolani g‘ordan qaytayotganida albatta ushlashi-miz, bunday qulay paytni boy bermasligimiz lozim

edi. Sherbek aka tezda pichoq bilan yo'g'ongina changal shoxini kesdi-da, darhol tikanlarini tozalab, Durbekka berdi.

— Zarif ikkalang mana shu yerda turasizlar, — dedi u o'g'liga. — Bolaning yo'lidan ko'z uzmaysizlar. Agar ko'rinib qolsa, mana shu cho'pni sekin balandga ko'tarasizlar. Bizlar uchovimiz huv anavi qayroqsimon toshning panasida turamiz. Sizlar cho'pni ko'tarsangiz, uning kelayotganini bilamiz. Xo'pmi?

— Xo'p.

Uchovimiz aytilgan joyga o'tdik. Sherbek aka baland tosh yonida o'rtasidan bo'lingan qopni yozib turdi. Qosim aka ancha beriroqda — yo'lakning Ayiq uya soyiga yaqinroq joyida edi. Men ularning o'rtasida turdim. Sherbek aka haligi bola ko'rindi deguncha, uning ustiga qopni yopishi, agar bola qochsa, Qosim aka arqon tashlab ushlashi, men esa qaysi biriga yordam kerak bo'lsa, shu tomonga yugurishim kerak edi...

Bolalar haligina changaldan yo'nilgan cho'pni sekin ko'tarishdi. Tosh orqasidan g'alati ovozlari keldi. Kelayotgan kimsaning ingrayotganini ham, xirgoyi qilayotganini ham bilib bo'lmadi.

Sherbek aka birdaniga harakatga keldi. Nimadir «tap» etdi. Qopga o'ralib qolgan bolaning tipirchilagini, «Au! Au! Ha-ba!» degan bo'g'iq ovozi eshitildi. Hammamiz o'sha tomonga yugurdik.

— Tezda qo'lini bog'langlar, yomon urar ekan, — dedi Sherbek aka. Bir amallab arqon bilan qo'lini bog'ladik. U tinimsiz tipirchilar, baqirar edi. Uchta dastro'molni birga o'radik-da, yuzidan qopni ola solib, og'ziga tiqdik. Bundan boshqa ilojimiz yo'q edi. Agar ona ayiq bolaning ovozi eshitib qolsa, bizga hamla qilishi mumkin.

Men bolaning yuzidan qop olingan zahoti unga hayrat bilan tikilib qoldim-da, beixtiyor:

— Yopiray, bu ko'zlarni qaerda ko'rganman?! — deb yubordim. Uning yuz-ko'zlari menga tanish edi. Lekin qaerda ko'rganimni o'sha zahoti eslay olmadim.

Qosim aka darhol bolaning o'siq sochlari orasidan chap qulog'ining oldini silab ko'rdi-da, bolani quchoqlab, yig'lab yubordi.

— Voy, Ortiqboy o'g'lim, o'zingmisan? — Qosim akaning yelkari titrar, ko'zidan oqqan yosh yovvoyilashgan bolaning patila-patila sochlariga tomardi...

Qosim aka jiyandan sal beri surilib, uning yuziga tikildi. Yana yig'ladi, bolani o'pdi, o'g'lining tuk bosgan yuzlariga yuzini ishqaladi. Bola esa tinimsiz qimirlab turar, hayrat to'la ko'zlari bilan bizlarga tikilar, og'zidan tiqinni chiqarib tashlashga intilar edi. Hammamizning yuragimiz ezilib ketdi. Sherbek aka ham, men ham ko'z yoshimizni qo'limiz bilan artib tashladik. Durbek bilan Zarif ham xomushlanib bolaga tikilishardi. Qosim akaning harakatlari, ko'z yoshlari Jiyanga ham ta'sir qildi shekilli, bir ozdan keyin harakatlari sustlashdi, hammamizga bir-bir qarab chiqdi.

Sherbek aka qog'ozga o'ralgan narsalarni oldi. Qog'ozdan ko'ylak-shalvar, mayka, trusi chiqdi. Avval trusi bilan shalvarni, so'ngra qo'lini yechib, mayka bilan ko'ylakni kiydirdik-da, yana qo'lini bog'lab qo'ydik. Bola ustidagi kiyimlarga hayron boqar edi.

Bir mahal Sherbek akaning yuziga ko'zim tushdiyu, hayron bo'ldim. Uning o'ng chakkasi qip-qizil qon edi.

— Iya chakkangiz qonayaptimi?

Sherbek aka chakkasini qashigan edi, qo'lga kichkina ko'kimtir par ilindi. O'eq ostiga ko'z tashladida boshi uzilgan kaptarga ko'zi tushib:

— Jiyani tushmagur mana bu bilan boplab tushirdi, — dedi. — Og'zidan dastro'molini olinglar, nafasi bo'g'ilib qolmasin.

Qosim aka o'g'lining og'zidagi dastro'mollarni sug'urib oldi. Yana qichqirib yuborarmikan, deb xavotirlangan edik, yo'q, indamadi. Lekin hali qo'lini yechib yubormadik. Jiyanning hozirgi holati boyagi — g'or tarafga ketayotgan yovvoyi odamning holatiga sira ham o'xshamas edi. Bir oz enkayib turishini aytmasa, kiyim kiydirilganidan so'ng duppa-durust odamga o'xshab qoldi. Uning sakkiz yildan beri o'sib ketgan sochi tartibsiz osilib yotardi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xuddi qiz bolaga o'g'il bola kiyimi kiydirib qo'yilgandek ko'rinardi. Men Jiyanga tikilib turib, Sherbek akaning aqlu farosatiga ichimda tasan-no o'qidim. Qosim aka ikkovimiz o'shancha yo'ldan

yo'qolgan bolani izlab chiqibmiz-u, unga ehtiyotdan kiyim-kechak olish esimizga ham kelmapti.

Qosim aka bilan Sherbek aka Jiyanni ikki qo'ltig'idan ushlab, yo'lga tushdilar. Qolganimiz arqon, dasturxon va miltiqni ko'tarib ularga ergashdik. Jiyan qattiq qarshilik ko'rsatmasa ham, istamagan holda qadam tashlar, onasidan ajratib olib ketilayotgan buzoq singari dam-badam orqasiga qarab qo'yar, chamasi qadrdon ayiqlaridan umidini uzolmas edi. Choponbergan g'orning yonidan o'tayotganimizda ham, xayrlashayotgandek, orqasiga bir-ikki bor g'amgin qarab qo'ydi.

Qirga ko'tarila boshladik. Sherbek aka yonbag'irlikdagi archa yonida turgan mototsiklni yuqoriga chiqarish uchun ketdi. Men Jiyanning bir qo'ltig'idan oldim. Jiyan mototsiklni ko'rib cho'chidi, tisarila boshladi. Qir ustida uni zo'rlik bilan kajavaga o'tqazdik. Qosim aka orqa o'rindiqqa o'tirib, uni ushlab ketadigan bo'ldi. Durbek, Zarif va men piyoda yo'lga tushdik.

— Zarif, sen ham borgin, albatta, — dedi Sherbek aka. — Uyingga bir kirib, ota-onangga aytib qo'y. Direktorimiz iltimos qildi, de... Soyga tushib, sekin yuraveringlar. Men o'zim qaytib kelib, sizlarni olib ketaman.

ZIYOFAT

Kunduzi soat uchlardan oshganda qirdan Kichiksoyga tushdik. Zarif uyiga kirib, oyisidan ruxsat so'rab chiqdi. Uchalamiz Kichiksoydagi qing'ir-qiyshiq yo'lga tushib olib, so'zlashib ketdik. Hammamiz bugungi kunimizning sermazmun o'tayotganidan mamnun edik. Yuzlarimizda tabassum o'ynardi, charchoqni his qilmas edik.

Agar shu maromda yursak, Sherbek akaning hovlisigacha to'rt-besh soat yo'l bosishimiz kerak edi. Xayriyat, yo'lga tushganimizga biror soat bo'lar-bo'lmas qarshimizdan mototsikl chiqdi.

— Dadamning mototsikli, — dedi Durbek. Uning ustida bir yigit o'tirardi. Yigit darhol mototsikldan tushdi-da, men bilan quyuc so'rashdi. Taxminan yigirma beshlarga kirgan, oq yuzli, ikki yoniga osilib tushgan sochlari mallaroq, og'zining ikki tarafiga bit-

tadan tilla tish qoplatgan bu yigit Sherbek aka direktor bo'lgan maktabda adabiyot o'qituvchisi ekan. O'zini, Mansur Akbarovman, deb tanishtirdi.

— Shunchalik tarixiy ish qilibsizlar-u, bizlar bexabar qolaveribmiz-da,— dedi u har qaysimizga birma-bir tikilib.— A, Durbekvoy, ota o'g'lisiz-da, Yashang!.. Zarifboy, ilgariroq bizga ham aytmabsizda, tog'da shunaqa narsalar bor, deb. Obbo! Qoyil-el.. Qani chiqinglar, qishloqqa qaytamiz. Sizlarni ziyofat kutyapti...

Sherbek akaning hovlisiga kirib bordik. Hovlida chindan ham tuppa-tuzuk ziyofatga tayyorgarlik sezilardi. Uy orqasidagi ulkan supaga gilamlar to'shalgan, ko'rpachalar solingan. U yerda Qosim aka shu qishloqning ikkita keksasi bilan suhbatlashib o'tiribdi. Qosim akaning yonida Jiyan — Ortiqboy. Hovlida, qozon atrofida yurganlarga, tog' cho'qqilariga olazarak qaraydi.

— E, keldilaringmi? — dedi uydan bir nechta kosa ko'tarib chiqayotgan Sherbek aka. — Xayriyat!.. — U bir kulib qo'ydi-da, so'zini davom ettirdi. — Kichik-soydagi ayrim bolalar Jiyanni ko'rib hayron qolishdi. Men ham bolalarning yonidan o'tayotganimizda mototsiklni ataylab sekinroq haydadim. Hammasi og'zini ochib qarashadi, orqamizdan yugurishadi... Yo'lda uchragan bolalarning hammasi xuddi tush ko'rgandek bo'lib qolishdi... qani, ana u tomonga o'tinglar.

Men adabiyot o'qituvchisi bilan supaga o'tdim. Keksalar bilan so'rashdik. Qosim aka meni qariyalarga tanishtirdi. Bolaning topilishiga shu yigit sababchi bo'ldi, dedi. Chollar menga mamnun qarab, bosh qimirlatib qo'yishdi.

— Otangizga rahmat, yaxshi ish qilibsiz, — dedi ulardan biri. — Elga el qo'shilsa — davlat, eldan el ketsa — zahmat, deydilar. Siz elga el qo'shibsiz, o'g'lim.

— Xo'p savob ish bo'пти-da, — dedi ikkinchi qariya Jiyanga tikilib. — Boyaqishning ayiq bo'lib ketishiga sal qolgan ekan o'ziyam...

Negadir kulgim qistadi-yu, o'zimni arang bosdim, Qosim aka kelishimni kutib turgan shekilli, qulog'imga sekin shipshidi:

— Soyga olib tushib, bir cho'miltirsak, qanday bo'larkin? Buning badaniga yaqin orada suv tegmagan. Hamma yog'i sasib ketyapti... Yuz-qo'lini yuvishni ham butunlay unutilib yuborgan ko'rinadi. Tirnoq-

larini qarang... Mayli, tirnog'ini keyin olarmiz-u, hozir cho'miltirib kelaylik...

Men bir-ikki piyola choy ichdim-da, o'rnimdan turib, Durbek bilan Zarifni chaqirdim. Ular oftoba, sovun, sochiq keltirishdi. To'rt kishi Jiyanni soyga olib ketdik...

Soydan qaytib kelganimizda supada o'tirgan mehmonlar davrasi maktab o'qituvchilari, qo'ni-qo'shnilar hisobiga yana ham kengaygan edi.

Ziyofat boshlandi. Bu ziyofat sakkiz yil mobaynida yo'qolib ketib, yana insonlar orasiga qaytgan Jiyan sharafiga uyushtirilgandi. Lekin uning o'zi buni bilmas, bunday gaplarni tushunishga uning ongi yetmas edi. U ko'rpacha ustida o'zini u yoq-bu yoqqa tashlar, o'rnidan turib ketar, oyog'ini dasturxonga uzatib yuborardi.

Jiyanning bir yonida Qosim aka o'tiribdi, bir yonida — men. Tursa o'tqizdiramiz, ag'anasa turg'izamiz, tizzasiga turtib, to'g'ri o'tirishga majbur qilamiz. Durbek bilan Zarif esa Jiyanning atrofida parvona, tengdosh bo'lgani uchun mehribonlik ko'rsatishadi. Lekin Jiyan hali insoniy mehribonlikni yaxshi his etmaydi, bolalarning gaplariga tushunmaydi, ularga xo'mrayib qaraydi.

Hammamiz choy ichib o'tirganimizda Jiyanning oldiga ham bir piyola choy qo'yildi. Qosim aka o'g'liga: «Sekin ichgin», deb so'z bilan ham, imo-ishora bilan ham tushuntirdi. Ammo Jiyan tushmagur piyolani ko'tardi-da, choyni bir yo'la og'ziga tashladi. Og'zi kuyib o'sha zahoti choyni Qosim akaning yuziga va dasturxonaga purkab yubordi-da: «Au, au» deb o'rnidan turib ketdi. Davradagilar sarosimaga tushib qolishdi. Qosim aka ikkovimiz uni darhol joyiga o'tqazdik. Durbek piyolada sovuq suv olib keldi. Ichirdi. Bir oz tinchidi.

Jiyan sharafiga uyushtirilgan ziyofat davom etdi. Dasturxonga aroq keltirildi. Haligi ikki qariya, bema'lol ichishib, noz-ne'matlardan totinib o'tiringlar, bizdan tortinmanglar, deyishdi. Davrada boya yo'lda tanishganimiz — adabiyot o'qituvchisi Mansur Akbarov soqiy edi. Meni ichirishga ko'p urindi. Men uzrimni aytdim:

— Ichmayman. Hali umuman ichganim yo'q. Hech bo'lmasa yigirma yoshga kiray, armiyaga bosib kelay,

keyin bir gap bo'lar, — dedim soqiyga. Qariyalar: «Baraka top, o'g'lim», deb alqashdi.

Qosim aka, Sherbek aka, Mansur Akbarov va boshqalar bir-ikki martadan ichishdi. Qariyalar bizlarning ishimizga omad tilab, o'rinlaridan qo'zg'alishdi.

Qosim akaning bir oz kayfi oshib qoldi. Jiyanning sochlarini siladi. O'g'lini quchoqlab, peshonasidan o'pdi, yig'ladi. Ichganlarning hammasi gapga tushib ketishdi. Men uzoqlarga tikilib, xayolga botdim. Bir mahal Jiyan yana dasturxonga bir nima purkab yubordi-da, O'rnidan turib: «Au, au! Ha-bal!» deb qichqirdi. Hammamiz hushyor tortib, o'rnimizdan irg'ib turdik. Jiyanni qayta o'tqizdik. Ma'lum bo'lishicha, Jiyan Qosim akaning oldida turgan aroqni suv deb o'ylab, ho'plab yuboribdi.

— Endi boyaqish suvni ham puflab ichadigan bo'ldi, — dedi kimdir...

Men Jiyanga tikilib qoldim. Uning ko'zlari negadir menga tanish edi. Jiyanni ushlagan paytimizda ham, bu ko'zlarni qaerdadir ko'rganman, deb o'ylagandim. Qaerda ko'rgan ekanman-a? Ha, topdim! Jiyanning ko'zlari Begali akaning ko'zlariga nihoyatda o'xshardi. O'xshar edigina emas, o'sha ko'zlarning aynan o'zi! Voy tovba, er yigit tog'asiga o'xshaydi, deb bekorga aytishmas ekan-da!

Mansur Akbarovning kayfi anchagina oshib qoldi shekilli, hech kimga gap bermay qo'ydi. U Qosim akaga yuzlanib dedi:

— Men «Fan va turmush» jurnalida bir maqola o'qiganman. Hindistonda ham bir bola mana shu sizning o'g'lingizga o'xshab yo'qolib qolgan ekan. O'sha bola o'n yillarcha o'rmonda yashagan. Keyin odamlar topib olishgan. O'rmon hayotiga o'rganib qolgan bola shahar sharoitiga ko'nikolmagan. Bir yil o'tar-o'tmas haligi bola o'lgan...

Kimdir:

— Yaxshi gaplardan gapiring, — deb luqma tashladi.

— Men bor gapni, o'qiganimni aytyapman... Shuning uchun bolani qishloqqa olib keting-u, o'z holiga qo'ying. Hozircha radio, televizorni ham ko'rsatmang. Eng avval oddiy hayotga ko'niksin. Hali ongi past, miyasi murakkab narsalarni o'ziga sig'dirolmaydi...

Tushudingizmi? Bolaning ongini asta-sekin o'stirish kerak. Eng avval yosh bolalar bilan o'ynab yursin, til o'rgansin...

Garchi kayf ustida gapirayotgan bo'lsa ham, Mansur Akbarovning so'zlari menga ma'qul tushdi.

Quyosh allaqachon tog'lar ortiga o'tib ketdi. Davradagilar tarqala boshlashdi. Jiyani charchadimi yoki o'tirishga ko'nikdimi, ancha tinchib qoldi.

— Men bir narsaga hayronman, Hakimjon, — dedi Qosim aka menga sekingina. — O'g'limni qulog'i ortidagi ortig'idan tanidim. Ko'zi ham: «Sizning o'g'lingizman», deb turipti. Ammo peshonasi g'alati-ya...

— Nima qipti peshonasiga?

— Yoshligida peshonasi do'ng edi. Rahmatli katta onam buni go'dakligida suyib erkalar, peshonasi do'ngligini maqtar edilar. «Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lar», deb qayta-qayta aytar edilar... Endi bo'lsa, mana qarang...

Qosim aka Jiyanning sochlarini ikki tarafga surib, peshonasini menga ko'rsatdi, Jiyani dadasining bu harakatiga hayron edi. Chindan ham uning peshonasi bir qadar qiya tushgan, boshqa bolalarnikidan ko'ra puchroq ko'rinar, o'sib ketgan sap-sariq tuklar qoshi bilan qo'shilib ketgandi.

— Yoki biror narsaga urib olganmikan-a? — so'radi Qosim aka. Men unga nima deb javob berishni bilmasdim. Shu payt mehmonlarni kuzatib, yonimizga qaytgan Sherbek aka:

— Nima gap? — deb so'radi. Qosim aka hozirgina bildirgan mulohazasini takrorladi. Sherbek aka ham Jiyanning peshonasiga tikilib qoldi.

— Menimcha, hech nima bo'lmagan, — dedi u. — Peshonaning do'ng-pastligi miyaning rivojlanishiga bog'liq bo'lsa kerak. Ana, meni aytdi dersiz, Jiyanning peshonasi asta-sekin o'sadi. A, To'g'rimi, Ortiqvoy?

Sherbek aka Jiyanning yelkasiga qo'lini tashladi. Jiyani ko'zini piriptirdi, indamadi. U bunday xatti-harakatlarga endi ko'nika boshlagan edi.

— Buning sochini qaerda oldiramiz, Sherbek aka? — dedi Qosim aka. Sherbek aka yoshroq bo'lsa ham Qosim aka uni hurmat yuzasidan «aka» deb murojaat qilardi.

— Hozir kech bo'lib qoldi. Erta-indin oldiramiz, — dedi Sherbek aka.

— Ertaga qaytsakmikan, deb turuvdim...

— Bir-ikki kun o'ynab yuringlar-da, endi. Mana, o'g'lingiz ham topildi, — dedi Sherbek aka.

— Yo'q, aka, ertaga ketamiz. Iloji bo'lsa barvaqtr-oq jo'nashimiz kerak. Nima dedingiz, Hakimjon?

— To'g'ri, ertaga ketishimiz kerak, — dedim men. — Sizga ko'p rahmat, Sherbek aka. Ancha tashvishga qo'ydik.

— Qanaqa tashvish? — kuldi Sherbek aka. — Bunaqa tashvish hech kimga ham malol kelmasa kerak, deyman. Axir biz yo'qolib qolgan boyligimizni topib oldik-ku... Bu Ortiqvoy zo'r yigit bo'ladi hali!..

— Jiyanning sochini hozir oldirmasak, — dedim men o'rtadagi jimlikdan foydalanib, — avval bir-ikki marta suratga tushirish kerak. Esdalik bo'lib qoladi. Hamma vaqt eslab yurishga yaxshi... Keyin sochini ham, tirnog'ini ham oldiraverasiz.

— Juda to'g'ri gap, — dedi Sherbek aka.

Kech kirib, qorong'ilik tushdi. Biz bugun kechasi Jiyanni qaerda, qay taxlitda yotqizish kerakligini maslahatlashdik. Jiyani uydagi temir karavotda yotadigan, Sherbek aka bilan Qosim akaga ham o'sha uyga joy solib beriladigan bo'ldi. Tunda Jiyani uyqusirab turib ketsa, yana biron kor-hol yuz bermasin deb, ikki qo'lini karavotga bog'lab qo'yishga qaror qildik. Ehtiyot yaxshi-da.

O'zimiz turgan supada Durbek, Zarif va men uchun joy solindi. Bolalar bir oz suhbatlashib, kulishib yotishdi-yu, uxlab qolishdi. Men behi shoxida osilib turgan lampochka yorug'ida tuman gazetasi uchun xabar yozdim:

«1964 yil 21 iyun kuni Archali tog' yaqinidagi Ayiq uya soyidan ayiqlar orasida o'sgan o'n uch yoshli bola tutib olindi. Bolani ushlab olishda uning otasi — Ko'krabot tumanidagi davlat xo'jaligi buxgalteri Qosim Ziyodov, Atlas qishlog'idagi o'rta maktab direktori Sherbek Rahmatov, o'quvchilardan Zarif Tursunboev, Durbek Sherbekovlar ishtirok etdilar.

Qosim Ziyodovning aytishiga ko'ra, bola bundan sakkiz yil muqaddam besh yasharlik paytida tasodifiy voqea tufayli yo'qolgan. U qandaydir yo'l bilan Archali tog' yaqinidagi Ayiq uya soyiga kelib qolgan va

ayiqalar bilan yashagan... Qosim Ziyodov o'z o'g'lini go'dakligidagi belgilariga qarab, yaxshi tanidi».

Men ushbu xabar gazetada bosilib chiqqungacha Qosim akalarnikiga yetib borishimizni o'ylab, uni quyidagi so'zlar bilan tugatdim:

«Sakkiz yil davomida ayiqlar orasida yashagan bola hozir o'z uyida — Ko'krabot tumanidagi davlat xo'jaligida yashamoqda. H. Xolmatov».

Xabar yozilgan qog'ozni to'rt buklab, shimimning cho'ntagiga tiqib qo'ydim. Chiroqni o'chirdim-da, to'rt kundan beri qadrdonlashib qolgan bolalar yoniga kirib yotdim.

BOG'ISTONDAN KO'KRABOTGACHA

Sherbek aka xo'p insonparvar, olijanob, tanti odam ekan-da! Men bilan Qosim aka tufayli qanchadan-qancha tashvish tortdi-ya, boyoqish. Kelganimizdan beri o'zi ham, o'g'li ham biz bilan ovora, kajavali mototsikl ham biz bilan band. Hovlisidagi tashvish xarajatlarni ayt-maysizmi? To'rt-besh kungacha mehmon kutish, mehmonlarning ko'ngliga qarash— oson ish emas! Bunday kishilarga ming marta rahmat aytib, tashakkur bildirsangiz ham ko'nglingiz joyiga tushmaydi. Vaqti kelib men ham yaxshiligini qaytararman, degan o'y bilan o'zingizni yupatishingiz mumkin...

Archali tog' darasiga qilgan safarimizni oltinchi kuni, ya'ni 22 iyul ertalab Sherbek aka bizni mototsiklda tuman markaziga olib jo'nadi. Durbek va Zarif bilan birma-bir xayrlashdik. Jiyanni kajavaga o'tqazib qo'ydik. Jiyani kechagidek har narsaga tixirlik qilavermaydigan, imo-ishoraga birmuncha tushunadigan bo'lib qoldi. Shuning uchun qo'l-oyog'ini bog'lashni ep ko'rmadik.

Biroq tuman markaziga yetib, avtostansiyaga kiritishimiz bilan Jiyanning ko'zlari yana ola-kula bo'lib qoldi. Ulkan avtobuslar uning ko'ziga bahaybat, qo'rqinchli maxluqlardek ko'rindi shekilli, qochishga joy izlab tipirchilay boshladi. Hammamiz mototsikldan tushdik-da, Jiyanni ham kajavadan tushishga undadik. U kajavadan tushdi-yu, qo'limizdan sug'urilib chiqib, biror tarafga juftakni rostlamoqchi bo'lib qoldi.

Qo'llaridan mahkam ushladik. Yuragiga qo'limni olib borsam, gup-gup uryapti, har urganida qo'limni siltab yuboray deydi. Atrofimizda yig'ilib kulishayotgan bolalarga hamma gapni tushuntirib o'tirishning payti emasdi. Shuning uchun Sherbek aka ularni tarqatib yubormoqchi bo'ldi:

— Qochinglar! Ketinglar! Nimani tomosha qilasanlar! Maymun o'ynatyapmizmi senlarga?..

Tomoshabin bolalar tarqalishar ekan, yana hiring-hiring kulishar, gap otishar edi:

— Maymundan ham battar-ku!..

— Sochini qaranglar. Umrida taroq ko'rganmi o'zi?

— Stilyaga! Stilyaga! Stilyaga!..

Men tezroq avtobusga chiqib, tomoshabin bolalardan qutulaylik, deb o'yladim-da Sherbek akaga qo'l uzatdim:

— Bo'пти, siz qayta qoling qishloqqa. Atrofimizda odam ko'payib ketmasdan avtobusga kirib, o'tirib olaylik.

Sherbek aka menga qo'lini uzatdi-yu, kulib:

— Shoshmang. Xatni bering bu yoqqa, — dedi.

— Qanaqa xat? — hayratlanib so'radim undan.

— Jiyan bilan andarmon bo'lib esingizdan chiqipti-da. O'zim ham, Hakimjonning esidan chiqib qolmasa edi, deb o'ylab turuvdim... Kecha kechqurun uyingizga xatmi, bir nima yozdingiz-ku. Chiqaring o'shani, bironta odamdan berib yuboraman.

— E, ha! — dedim kechagi xabar yodingga tushib. — Redaksiyaga bir xabar yozgan edim. Qarang, yodimdan ko'tarilibdi.

— Yoningizda qolib ketmasin. Bering menga.

— Sizga ortiqcha xizmat bo'ladi-da, Sherbek aka.

— E, shu ham xizmat bo'ptimi? Mototsiklga nima yo'l. Bahonada Arslonovni ham ko'rib o'taman.

— Mayli, rahmat! — Men to'rt buklangan qog'ozni cho'ntagimdan chiqarib, Sherbek akaga uzatdim. — Odil amakimga mendan salom ayting. Otpuskasini yaxshi o'tkazayapti, deng...

Sherbek aka, ishi shoshilinch bo'lgani uchun, biz bilan xayrlashib jo'nadi. Qosim aka ikkalamiz Jiyaning ikki qo'lidan ushlab avtobus tomonga yurdik. Avtobusga yaqinlashganimizda Jiyan ancha tixirlik

qildi. U avtobusdan qo'rqar, to'g'rirog'i, hurkar edi. Birimiz qo'lidan tortib, birimiz orqasidan itarib, ichkariga kiritdik. Ota-bola bitta o'rindiqa o'tirishdi. Men ularning ortidagi o'rindiqdan joy oldim.

Avtobusning chap tarafidagi oldingi o'rindiqlarda uch qariya, ularning ro'parasida ikki kampir, bir necha bola o'tirishar edi. Orqaroqda bashang kiyingan yigit-qizlar bor edi. Kirganimiz hamono hamma-ning ko'zi bizlarga qadaldi. Birov hayrat bilan tikilar, birov piq-piq kulardi. Oldinda o'tirgan chollardan biri biz tarafga burilib, Qosim akadan so'raydi:

— Ho', oshna, kimingiz bo'ladi bu? Qaysi teplitsada o'stirgansiz uni?..

Yon tarafimizdagi yigit-qizlar kulib yuborishdi-yu, biroq Qosim aka bilan mening avzoyimni ko'rib, jim bo'lib qolishdi. Qosim aka cholga bir nima deb javob berishni joiz ko'rmadi, cholning yuziga qaramadi ham. Xomush o'tiraverdi. Savol bergan qariyaning ro'parasida o'tirgan qip-qizil guldor las ko'ylak kiygan kampir o'z choliga dashnom berdi:

— Uyalmaysizmi birovlardan kulgani? Tavba deng! Bizning ham bolalarimiz, nevaralarimiz bor. Birontasi shu taxlitda o'sadigan bo'lsa, nima degan odam bo'lamiz?

Shundan keyin bizga hech kim hech nima demadi. Avtobusga bizdan keyin kirganlar ham Jiyanga birov qarab olardi-yu, keyin joyiga o'tirardi...

Qoq tush paytida shaharga yetdik. Biror joyga kirib ovqatlanib olishimiz lozim bo'lsa ham, ammo fursatimiz yo'q edi. Ko'krabotga tezroq yetib olishimiz kerak. Buning ustiga... Jiyani bilan restoran yoki oshxonaga kirib o'tirishni ko'z oldingizga keltiring! Shularni mulohaza qilib, tik turgancha bir juftdan cheburak yeb oldik. O'sha joyda ham atrofimizni odamlar o'rab olishdi. Jiyanning kulgili ko'rinishi yetmagandek biz uni doimo ikki qo'lidan ushlab yurardik. Men uning qo'lga cheburak olib berdim. Chap qo'lini Qosim aka ushlab turibdi. Jiyani o'sib ketgan tirnoqlarini cheburakka botirib ovqatlanyapti. Atrofdagi odamlarga parvo ham qilmaydi. Ko'zlari xas-xashak yeyayotgan buzoqchani ko'zlaridek beparvo, bema'no boqardi...

Tezroq avtobusga shoshildik...

Avvalgi safar — Begali aka bilan kelganimgidek Ko'krabot tumani markazida avtobusdan tushdik. Ikki tarafga har xil magazinlar va idoralar joylashgan ko'cha bo'ylab keta boshladik. Quyosh osmondan sa-xiylik bilan issiq nur sochar, asfalt yo'l ustidagi havo oftobda qaynayotgandek jimirlar edi. Ko'chalarda odam siyrak. Magazinlarning ayrimlari ochiq, ayrimlari yopiq. Ochiq magazinlarga kirib chiqayotganlar ham juda kam.

Biz ko'chaning o'ng tomonidagi yo'lakdan yurdik. Akas daraxtlari yo'lkaga ola ko'lanka — soya tashlab turar, biz esa ana shu daraxtlar ostidan borardik. Soya uzilib qolgan joylarda jazirama issiqdan tezroq qutulish uchun qadamimizni tezlatamiz-da, so'ngra yana avvalgi maromga tushib olamiz.

Yurib-yurib, o'ng tarafdagi ko'cha boshlangan joyda to'xtadik. Bundan bir hafta avval Begali aka bilan kelganimda huv nariroqdagi tepalik joyda mashina kutgan edik. O'shanda kech tusha boshlagan, botayotgan quyoshning tafti pasaygan vaqt edi. Hozir bunday jazirama payti u yerda jon saqlash qiyin. Shuning uchun yo'l burchagidagi daraxtlar soyasida turganimiz ma'qul. Xo'jalik tarafga qanaqa mashina buril-sa, darhol qo'l ko'taramiz-u, to'xtatamiz. Biroq, aksiga olgandek, mashina tezda kelavermadi. Hozirgina biz yo'lkasidan yurib kelganimiz katta ko'chadan qo'shni tumanlarga o'tib qaytayotgan mashinalar ham nihoyatda kam edi.

Tuman markazidagi choyxonaga kirib, bir oz dam olsak ham bo'lardi-yu, biroq negadir Qosim aka unamadi. Haligina avtostansiyada uchovimiz gaz suv ichgan edik. Darhol chanqay boshladik. Qosim aka ikkimiz hech narsani sezmagandek jimgina turibmiz. Ammo Jiyani o'zi tengi bolalarga xos ibtidoiy odob va yurish-turishni ham bilmas edi. U bir joyda muqim turolmas, tinimsiz nari-beri o'girilar, qaerlargadir ketishga intilar, biz qo'lidan tutib, turganimiz uchun noiloj qolib, olaygannamo qarab qo'yardi...

Taxminan biror soat kutdik. Nihoyat usti ochiq ulkan kuzovli «ZIL» katta yo'ldan burilib to'xtadi. Shofyor yonida o'tirgan o'rta yoshli baqaloq kishi pastga tushib, Qosim aka bilan iliqqina so'rashdi. Nega-dir men bilan Jiyanga unchalik ahamiyat bermadi.

— Shaharga teri topshirgani boruvdik, — dedi u kabinaga qaytib kira turib. — Qani, chiqib olinglar...

Jiyanni bir amallab kuzovga chiqardik. Haligi baqaloq odam esa bizning harakatimizni beparvo kuzatib turdi. Keyin gapsiz-so'zsiz kabinaga kirib o'tirib oldi. Kuzovga chiqqach, uchovimiz ham kabina orqasidagi to'siq taxtani ushlab oldik. Mashina yo'lga tushdi.

Men Qosim akadan shofyor yonida o'tirgan odamning kimligini so'radim.

— Xo'jalikda ekspeditor bo'lib ishlaydi, — dedi Qosim aka.

— G'alati odam ekan-a, — dedim. Baqaloq odamning e'tiborsiz qaragani, gapning rosti, menga g'alati tuyulgan edi. — Siz bilan quyuq so'rashdiyu, Jiyan ikkalamizning yuzimizga ham qaramadi.

— E, parvo qilmang, Tojahmad o'zi shunaqa odam. Beparvo. Dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi. Faqat ishi bitadigan odam bilan gaplashadi...

Mashina bepoyon adirda na'ra tortib borar, yo'lning ikki tarafida hosili o'rib olingan g'allazorlar biz tomonga kelayotgandek tuyular, so'ngra orqada qolib ketar edi. Qosim aka ikkovimiz Jiyanning ikki qo'lini to'siq taxtaga mahkam bosib olganmiz. Bo'lmasa Jiyan tushmagur qo'li sal bo'shasa, tezlik bilan ketayotgan mashinadan o'zini tashlab yuborishdan ham toymaydi. Qiyin-da, kap-katta bolaga gap uqdirib bo'lmasa!.. Bolaning tog'-toshlarda o'tkazilgan sakkiz yillik umrini o'yladim-u, Qosim akaning bundan bir hafta avval Eshmirza aka haqida aytganlari esimga tushdi...

* * *

O'sha kuni — Qosim akalarnikiga birinchi marta borganimda, Begali aka tunda mototsikl bilan uyiga ketdi. Qosim aka ikkovimiz uni kuzatib qo'yib, uyga kirdik. Joyimizga yonboshlab olib, Jiyanning yo'qolishi haqida yana so'zlashdik.

— Haligi Eshmirza aka qanaqa odam? — so'radim Qosim akadan. — Begali aka ham Jiyanni axtarib Bog'istonga borganini undan yashirdi. Mening kimligimni ham unga aytmadi. Siz uni boya «noinsof» dedingiz. Sizlarga biror yomonlik qilganmi u?

Qosim aka uh tortdi-da, o'ylanib qoldi. So'ngra:

— Mana shu ko'rgiliklarning hammasiga o'sha noinsof sababchi-da, — dedi. — O'g'limni o'sha nomard yo'qotgan, deb gumon qilaman.

Men yotgan joyimdan turib o'tirdim.

— Qanday qilib? Nega undan gumon qilasiz?

— Biz o'sha yillari u bilan birga ishlardik, — deya so'z boshladi Qosim aka. — Men bosh buxgalter edim, u mening qo'limda oddiy hisobchi edi. Bir kuni ishdan bir-ikki soatga javob oldi-da, uch-to'rt soat yo'q bo'lib ketdi... O'sha kuni o'g'lim yo'qoldi. Hamma yoqni qaradik. Tuni bilan uxlamadik. Uch-to'rt kundan keyin Eshmirzaning eshagi tog'dan topildi. O'sha kuni o'g'ilchamning Eshmirza bilan eshakka minib ketayotganini Qulmat bobo ko'rgan ekan... Baxtga qarshi u kasal bo'lib qoldi, keyin o'ldi. Undan aniqroq bir gap so'ray olmadik... Eshmirzaning ko'zlari allaqanday bejo bo'lib yurdi. Yuzimga tik boqolmasdi...

— Bolani Eshmirza adashtirgan, deysizmi?

— Ha, o'sha adashtirgan. Bo'lmasa bola o'zicha yo'qolmas edi.

— Nega adashtiradi?... Biron xusumati bormidi sizda?

Qosim aka bir zum jim qolib dedi:

— Mendan o'ch olgan bo'lsa kerak...

— Nega? Siz unga yomonlik qilganmidingiz?

— Yomonlik qilganim yo'q... O'zi qitmir odam-da...

Xo'jalikda mendan avvalo bosh buxgalter edi. Men kursni bitirib kelganimdan keyin oddiy hisobchi bo'lib qoldi. Bu — bir... Bosh buxgalterligida bo'lim boshqaruvchisi bilan til biriktirib, ancha-muncha pulni o'margan ekan. Xizmatchilik-da, men o'sha ishkalni oshkor qildim. Pulni to'ladi-yu, qamoqdan arang qultuldi. Bu — ikki... Bir qizga odam qo'ygan edi — qizning otasi bermadi. O'sha qizga, taqdir ekan, men uylandim. Bu — uch... Shuning uchun men bilan orasi yaxshi emas... Mana shu ovoragarchiliklarning sababchisi — o'sha nomard...

— Sudga bermadingizmi uni?

— Nima deb sudga berasiz?.. Qo'lingizda dalilgiz bo'lmasa, bolani urgan yoki o'ldirganini birov ko'rgan bo'lmasa... O'zi o'taketgan makkor odam-da. Hiylakorlik bilan ish qildi badbaxt. O'zingiz o'ylab qarang, birovni urgan yoki o'ldirgan jinoyatchi albat ta topiladi. O'n yildan keyin bo'lsa ham topiladi.

Qidiruv tashkilotlari hozir buyumga tushgan barmoq izlaridan ham jinoyatchini topib olaveradi. Buni Eshmirza ham yaxshi biladi. Shuning uchun u o'ch olishning boshqacha yo'lini topgan...

Men xayolga cho'mib qoldim. Naqadar razil odamlar bor-a, dunyoda!

— O'zi bilan hech yuzma-yuz bo'ldingizmi?

— Bo'lmasam-chi. Bir necha marta janjallashdim... hatto yoqalashdim... Baqrayib turaveradi, qilmishlaridan tonadi, o'laman sattor — bilmayman, deydi... E, uka o'sha nomard meni kamida o'n yilga qaritib yubordi...

— O'zi oilali, bola-chaqali odammi?

— Xotini bor. Bitta o'g'li ham bor. Tavba deb gapiray-ku, o'g'li tentaknamo. Normalniy emas. O'zi ham kasalga chalinib qolgan. Jigarimi, o'timi, allaqaysi a'zosi yaxshi ishlamas emish. Baxilning bog'i ko'karmas, deganlari shu-da. Uch-to'rt yil bo'ldi, ishdan ham bo'shab olgan.

— Hozir ishlamaydimi?

— Ishlamaydi. Qishloqning chetrog'idan bir uy sotib olgan. Sakson-to'qsonta tovuq boqadi. Besh-o'nta kurkasi ham bo'lsa kerak. Hech kim bilan qo'ni-qo'shnichilik qilmaydi. Elning ko'ziga yomon ko'rinib qolgan. Kimning niyati xolis, kimning niyati buzuq — xalq yaxshi biladi... Mayli, uka, siz ham charchagansiz, endi yotib uxlaylik. Hademay tong otadi...

JIYAN O'Z UYIDA

Ulkan «Zil» xo'jalikning markaziy bo'limiga borar ekan. Bizni Qosim akaning qishlog'i yaqinidagi ayri-lishga tashlab ketdi. Biz mashinadan tushib, ikki yoni sementdan ishlangan, usti shifer bilan yopilgan, yo'lovchilar soyalaydigan ayvonchaga yo'l oldik. Shu joyda ozgina hordiq chiqarib, keyin taxminan bir chaqirimcha nariroqda ko'rinib turgan qishloqqa bormoqchi edik. Biroq dam olishga ulgurolmadik.

Qishloq tomonda chang-to'zon ko'tarildi. Ko'p o'tmay qandaydir mashinaning ovozi eshitildi. Ham-mamiz o'sha tomonga tikildik. Do'nglikda yuk mashinasi ko'rindi. Mashina yaqinroq kelganida uning ustiga uy-ro'zg'or buyumlari ortilganini, ko'ch-ko'ronlar

o'rtasida qandaydir kimsaning zontik tutib o'tirganini ko'rdik. Ko'zlarimiz beixtiyor mashinaga qadaldi. Jiyan ham mashinaga — shunday issiqda olis yo'ldan yugurib kelayotgan «g'aroyib maxluqqa» ko'zlarini katta ochganicha tikildi.

Men mashina ustida o'tirgan odamni tanidim. Qosim aka ham uni tanidi shekilli, o'sha zahoti avzoyi o'zgarib, teskari o'girilib oldi. Mashina yonimizdan o'tib, katta yo'lga burilayotgan paytda zontikli odam — Eshmirza aka qo'lini cho'zib, kabina ustiga bir-ikki bor urdi. Haydovchi yigit hayron bo'lib yuqoriga bir qarab qo'ydi-da, mashinani yo'lning o'ng tomonida to'xtatdi. So'ngra kabina zinasidan bir oyog'ini yerga tushirib, Eshmirza akadan:

— Ha, nima gap? — deb so'radi. Eshmirza aka allaqachon o'rnidan qo'zg'alib, kuzovdan tushishga tayyorlanar edi. U shofyorga bir nimalar deb g'uldiradida, yerga tushib, biz tomonga yurdi. U yo'lni kesib o'tar ekan, sigir qarash bilan biz tomonga bir necha bor tikildi. Yonimizga kelib, Qosim akaga ro'para bo'ldi.

— Salom, Qosim! — dedi ko'rishish uchun qo'l cho'zib. Qosim aka uning salomiga alik olib, xushlamay ko'rishdi. — O'g'lingni topibsan, muborak bo'lsin!.. Izlab ketganingni eshitgan edim. Shundan beri qishloqda duv-duv gap... O'g'ling topilmaganida ham bari-bir qishloqdan ketar edim...

Qosim aka bir oz jim turdi-da:

— Ha, umri bor ekan, topildi, — deya Eshmirza akaga sovuq nazar tashladi. — Endi o'g'limni yo'qotganlarni ham topmoqchiman!.. Senga yo'l bo'lsin?

Eshmirza aka bu orada men bilan ko'rishib, Jiyan-ning yelkasiga qoqib qo'ydi-da:

— Ko'chib ketyapman, og'ayni, — dedi.

Qosim aka ta'nali ohangda so'radi:

— Nega? Qaerga ketyapsan?!

— U yog'ini so'rab o'tirma... Ketyapman, vassalom! O'z qishlog'im o'zimga begona bo'lib qoldi...

Qosim aka yana jahl bilan so'radi:

— Nega?

Eshmirza aka yerga qaraganicha dedi:

— Esim borida etagimni yopganim ma'qul ko'rindi. Endi bu yerda turolmayman. Bu yerda yashab... mana bu bolaning ko'zlariga qanday qarayman?

Eshmirza aka shunday deya turib, Jiyanga bir qarab qo‘ydi. Qosim aka Eshmirza akaga ta‘nali ko‘zlarini qadab:

— Qilg‘ilikni qilib qo‘yib, endi qochib ketayotgan ekansan-da, — dedi.

— Unday dema, og‘ayni... Qochib ketayotgan bo‘lsam ham, mana mashinani to‘xtatib, oldingga keldim... O‘g‘lingning daragini topib, bir muxbir yigit bilan yo‘lga chiqqaningni o‘sha kuni eshitdim. Mana bu kishi bo‘lsa kerak. O‘shandan beri halovatim yo‘q. Yashirib nima qilaman... Mana, ursang ham, o‘ldirsang xam — ixtiyor senda. Oldingda turibman...

Qosim aka bir muddat hayron bo‘lib, menga maslahat solgandek bir-ikki qarab qo‘ydi. Men gapga aralashmadim. Qosim aka, yo‘lga tushaylik, degandek imladi. Ayvonchadan chiqib, qishloq tarafga yura boshladik. Nima qilarini, qay so‘z bilan xayrlashishini bilmagan Eshmirza aka noiloj bitta-bitta qadam bosib, mashina tarafga ketdi. Ko‘p o‘tmay mashina jo‘nadi. Mashina ortidan ko‘tarilgan chang-to‘zon uning o‘zini ko‘rsatmay qo‘ydi.

Qosim akaning hovlisiga to‘satdan kirib bordik. Hovli sahnı quyosh haroratidan qizib yotar, ayvonda hech kim yo‘q, hatto it ham issiqdan qochib, iniga kirib ketgan edi. Qosim aka katta o‘g‘lining nomini aytib chaqirdi:

— Anvarjon, ho Anvarjon!

Zulayho opa bolalarini uxlataman, deb o‘zi ham uxlab qolgan bo‘lsa kerak, ko‘zlarini uqalay-uqalay uydan chiqib keldi. U o‘z ko‘zlariga ishonmagandek bizga bir muddat tikilib turdi-da, yugura kelib o‘zini Jiyanga otdi:

— Voy mening Ortiqjonim, tashlab ketgan o‘g‘lim! Kelib qoldingmi shu ahvollarga tushib?— Opa Jiyanni o‘par, ho‘ng-ho‘ng yig‘lardi. — Mayli, qanaqa bo‘lsang ham o‘zimning o‘g‘limsan, chirog‘im...

Qosim aka ham, men ham Zulayho opaning so‘zlarini eshitib, yig‘lar edik. Jiyani oyisiga ajablanib qaradi, yuzlariga tikildi, so‘ngra uning ko‘ziga ham yosh keldi, oyisining ko‘kragiga asta boshini qo‘ydi. Zulayho opa bir nima esiga tushgandek, o‘g‘lining paxmoq sochini ko‘tarib tashladi-da, yana o‘pishga tushdi:

— Men hech kimga bermayman seni. O‘zimning o‘g‘limsan, qarog‘im...

Zulayho opa shu so‘zlarni ayta turib, yiqilib tusha-yozdi. Bundoq qarasam, rangi oqarib ketgan. Borib suyab qoldim. Uydan Qosim akaning katta o‘g‘li — Anvarjon chiqib keldi. Qosim aka bilan Anvarjon Zulayho opani uyga suyab olib ketishdi. Jiyan ikkovimiz qoldik.

Hovlida begona odamlar paydo bo‘lganidan xabar topgan it inidan chiqib hura boshladi. Jiyan mening qo‘limdan sug‘urilib chiqib, itga tomon ketdi. Bolasi tushmagur itni tanib qoldi, shekilli, ancha qari it ekan-da, deb o‘yladim. It esa hamon huryapti, zanjirini siltab, o‘zini oldinga otadi. Jiyan yaqinroq borib enkay-di-da, itni birdaniga bo‘g‘ib oldi. Bu shunchalik tez bo‘ldiki, Jiyanning qanday qilib it ustiga mingani-yu, uni bo‘g‘a boshlaganini payqamay qoldim! Ular oldiga borganimda esa it tipirchilaganicha, xirillab yotardi.

Jiyanning yelkasidan ushladim:

— Qo‘yvor, Jiyan. Qo‘y... bo‘ldi. O‘zingning iting-ku.

Qayoqda deysiz, jahli chiqib ketgan bo‘lsa kerak, mening kelganimni ham, yelkasiga qo‘l tegizganimni ham bilmadi. Ichkaridan Qosim aka chiqib keldi. Ikkalamiz Jiyanni siltab, qo‘lini itning bo‘g‘zidan bo‘shatdik. U bizga jahl bilan tikildi.

Bolani hovli o‘rtasiga boshlab borar ekanmiz, Qosim aka ikkovimiz bir-birimizga ma‘noli qarab qo‘ydik.

— Itni bo‘ri deb o‘yladi chog‘i,— dedi Qosim aka.— Demak, bo‘rini yomon ko‘rib qolgan bo‘lsa kerak.

Negadir shu topda Zarif aytib bergan, qatrong‘i daraxtining ostida o‘lib yotgan qizil bo‘ri ko‘z oldinga keldi.

Ayvonda Anvarjon ko‘rindi. Qosim aka o‘g‘lidan so‘radi:

— Ha, opang qalay, tuzukmi?

— Yaxshilar. Yostiqqa suyanib o‘tiribdilar.

— Qani, chovgumda suv keltir, ukangning qo‘lini yuvdiraylik. Umivalnikdan qo‘l yuvishni bilmaydi hali.

Anvarjon suv olib kelganiga qadar ukasiga bir necha bor qaradi. U hali Jiyan bilan ko‘rishgani ham yo‘q, u bilan qanday muomala qilishni bilmasdi. Qosim aka Jiyanning qo‘lini yuvdira boshladi. Anvarjon chovgumda suv quya turib, ukasining egniga ilash-

gan xas-cho'plarni terib tashladi. Qosim aka yerda cho'zilib yotgan itga ishora qilib:

— Boyoqishni tamom qilibdi shekilli, — dedi. Anvarjon chovgumni yerga qo'yib, itga yaqinlashdi. Odam sharpasini sezgan it qo'rqa-pisa boshini ko'tardi-da, sudralganicha iniga kirib ketdi.

Hamмамiz uyga kirdik...

O'sha kuni kechqurun ham, ertasiga ham Qosim akalarnikiga juda ko'p kishilar kelishdi. Jiyanning topilishi sharafiga bu yerda ham ziyofat bo'ldi. Hamma mehmonlar Qosim aka bilan Zulayho opani tabriklashar, shuncha yil yo'qolib ketib, qaytib kelgan Jiyanga mehribonchilik ko'rsatishardi...

HOZIRCHA, XAYR!

Qosim akalarnikida uzoq turmadim. Bir kecha tunadim-u, ertasiga nonushtadan so'ng yo'lga chiqdim.

— Tez-tez kelib, Jiyandan xabar olib ketaman, — dedim uy egalariga. — Sizlar ham biznikiga mehmon bo'lib boringlar.

Qosim akaga uy adresimizni yozib berayotganimda Zulayho opa taxmondagi ko'rpalarni bir-bir tushirdida, sandiqdan beqasam chopon oldi. Keyin:

— E, qo'ysangiz-chi, bu nimasi, — desam ham qo'ymay, uni menga kiydirdi.

— Hali sizlar yoshsizlar, o'zbeklarimizning odati shunaqa, — dedi. So'ngra belinga atlas qiyiqcha bog'lab, peshonamdan o'pdi. — Endi ukam bo'ldingiz, — dedi u ko'ziga yosh olib. — Tug'ishgandan tutingan afzal, degan gap bor. Endi, ukam yo'q, deb xafa bo'lmayman...

Darvoza oldida Begali akaning mototsikli turardi. Qiyiqchaga tugilgan chopon va boshqa sovg'a-salomlarni kajavaga qo'ydik. Begali aka mototsiklni o't oldirdi...

Meni butun oila a'zolari kuzatib qolishdi. Jiyam ham ular bilan birga edi. U hali xayr-xo'shlashish nimaligini ham, kuzatib qo'yishning ma'nosini ham tushunmas edi. Biroq uning aka-ukalari yonida menga g'amgin qarab turishi ko'nglimga allanechuk ta'sir qildi. Mototsikl yonidan qaytib borib, u bilan qay-

tadan quchoqlashib xayrlashdim. Uni izlashga ancha-muncha vaqt sarflab, tashvish tortganim uchunmi, Jiyan bu yerdagi boshqa bolalardan ko'ra menga qadr-donroq, yaqinroq edi.

Begali aka meni mototsiklda shaharga olib borib qo'ydi...

* * *

Men Ko'krabot tumoniga tez-tez borib, Jiyaning keyingi ahvolidan, undagi o'zgarishlardan xabardor bo'lib turmoqchi edim. Biroq unday qilolmadim. Meni bundan ham muhimroq vazifalar kutib turgan ekan. Chunki...

Otpuskamni tugatib ishga tushdim. Harbiy idoradan chaqiruv qog'ozi keldi. Harbiyga jo'nadim. Shunday qilib, hozir harbiy xizmatni ado etib yuribman.

Uzoq safarda yurishning ham xosiyati ko'p ekan, umringizda ko'rmagan joylaringizni miriqib tomosha qilasiz, notanish kishilar bilan tanishasiz, yangi do'stlar orttirasiz. Eng muhimi, o'zingiz tug'ilib o'sgan joyning qadr-qiyamatini yaxshiroq anglaydigan bo'lib qolar ekansiz.

Mana, uch-to'rt oydan beri xuddi shunday holatni boshimdan kechiryapman. Tengqurlarim bilan harbiylar safida xizmat qilib yuribman. Ona qishlog'imni nihoyatda sog'inganman. Ozgina bo'sh vaqtim bo'lsa, oyimlar, dadamlar, ikkala singlim birma-bir ko'z oldimdan o'tadi. O'rtoqlarimni ko'rgim keladi, ular bilan yomg'irli kunlarda qo'ziqorin, ismaloq terishga chiqqanim, yoz paytlarida cho'milish uchun ataylab qo'shni qishloqdagi sharsharaga borganlarim esimga tushadi. Ba'zan xayolan o'zim o'qigan maktabga kiraman... Koridor bo'ylab kezaman. Ikki tomonda ulug' kishilarning portretlari, «O'quvchilar qoidasi» dan olingan parchalar, donishmandlar yozib qoldirgan hikmatli so'zlar... O'rta eshikdan kiraverishda devorga ilib qo'yilgan ulkan rom oldida xayolan to'xtayman...

Donishmandlik bilan aytilgan so'zlarning mazmunini haqida o'ylanib ketaman. Ko'pincha o'zim ishtirok etganim Jiyan voqeasi esimga tushadi. Chunki o'sha voqeada ham kishilarning bir-biriga do'st, o'rtoq va birodarligi o'z ifodasini topgan, deb o'ylayman.

Redaktorimiz Odil Arslonov bir kuni jurnalistlik kasbi haqida soʻzlab oʻtirib: «Yozib oʻrgangan odam yozmasdan turolmaydi», degan edi. Oʻsha gap rost ekan. Mana, men yosh, havaskor jurnalistman. Oʻzim Vatan himoyachilari safida turibman-u, bir nimalarni yozgim keladi. Oʻylab-oʻylab Jiyanni izlab topganimiz tarixini ëzishga qaror qildim. Harbiy mashq va darslardan salgina boʻshagan paytlarimda qoʻlimga qogʻoz-qalam oldim-u, yozishga kirishdim. Har kuni oz-ozdan yozaversangiz ham hikoya qilmoqchi boʻlgan voqealar-ingizni tugatib qoʻyar ekansiz...

Harbiylar safidan eson-omon qaytganimdan keyin Qosim akalarnikiga albatta boraman, Jiyanning keyingi hayoti bilan tanishaman, degan niyatim bor.

YASHASH UCHUN KURASH

QAYTISH

Harbiy xizmatni o'tab, qaytishda ikki yil birga bo'lgan o'rtoqlarim bilan Toshkentga tushdim. Zilziladan keyingi oylar edi. Ko'cha yuzlarida, ochiq hovlilarda son-sanoqsiz brezent kapalar... Buldozerlar, skreyperlar tinimsiz ishlaydi, vayron bo'lgan uylarning tuprog'ini samosvallar allaqayoqlarga tashib ketyapti. Zilziladan lat yegan katta-katta binolarni tanklar bilan buzayotganlarini ham ko'rdim. Aytishlaricha, shahar deyarli qaytadan qurilayotgan ekan...

Qisqasi, biz kelgan paytimizda Toshkent shahri sertashvish kunlarni o'z boshidan kechirayotgan ekan. Tashvishlanmay bo'ladimi, axir?! Qancha-qancha uylar zilziladan yiqilib tushsa, odamlar majruhlansa, yana buning ustiga yer silkinishi qayta-qayta takrorlanib tursa!.. Biroq odamlar bir-birlariga umidsizlik, tushkunlik bilan boqmaydilar. Hamma qayoqqadir shoshiladi, qandaydir bir yumushni bajarishga oshiqadi. Gazetalarda yozilganidek, yuzlar tashvishli-yu, qalblar mehnat ishtiyoqi va jasorat hissi bilan tepardi!

O'sha kuni peshindan keyin Eskijo'va bekati yaqinidagi istirohat bog'iga kirdik. Xizmatdoshlarimning hamqishloqlari — farg'onalik talabalar bizning tashrifimiz munosabati bilan choyxonada osh uyushtirgan ekanlar. Yaxshi suhbat bo'ldi. Yoshi oltmishlardan oshgan bir qariya bizga juda antiqa osh pishirib berdi. O'zi ham davramizga qo'shildi. Asli kattaqo'rg'onlikman, dedi. Ismi Zuhur, familiyasi Ermatov ekan. Zuhur ota juda dilkash, suhbatini jonon odam ekan. Osh ustida o'zi ko'rgan, eshitgan voqealardan qiziq-qiziq hikoyalar aytib berdi. Ayniqsa uning o'rgatilgan ayiq haqidagi hikoyasi menda g'alati taassurot qoldirdi... Mayli, bu haqda fursati kelganda gapirib berarman...

Kechqurun yana poezdga chiqdik. Hammamiz qizg'in suhbatlashib, harbiy xizmat yillari birgalikda

kechirgan onlarimizni eslashib ketdik. Inoqligimiz tobora ortib borar, bundan keyin uzoq vaqtgacha bir-birimizni ko'ra olmasligimizni o'ylab, yuraklarimiz to'liqlanib ketar edi.

... Tong g'ira-shirasida taksidan tushdim. Ikkita chamadonni ko'tarib, ochiq turgan darvozadan hovlimizga kirdim. Dadam bilan oyim bugun keladi, erta keladi, deb o'tirgan bo'lsalar ham, to'satdan kirib borganim uchun shoshib qolishdi. Ikkovlari bir-birlariga navbat bermay bo'ynimga osilishardi. Ikkovlarining ham ko'zlarida yosh. Qayta-qayta o'pishadi... Singillarim Ra'no bilan Dono ham men bilan bir-bir ko'rishdi-yu, ikkala chamadonni uyga olib kirishdi. So'ngra qo'ni-qo'shnilarga xabar qilgani ketishdi. Ikkovining ham og'zi qulog'ida. Bo'ylari ancha cho'zilib qolibdi.

Qo'shnilardan birinchi bo'lib Aloviddin amaki chiqdi.

— Qani, qani, soldat bola, — dedi u quchog'ini yozganicha menga yaqinlashar ekan, — bir ko'rishib qo'yyaylik... Obbo, chindaki Hakim polvon bo'lib ketib-siz-ku...

Dadam darhol og'ilga kirib, boquvdagi qora qo'yni yetaklab chiqdilar-da:

— Mana, Aloviddin, — dedilar, — Hakimjonning eson-omon kelishiga atab boqib yotuvdik, xabaringiz bor. Qo'y so'yish mening qo'limdan kelmaydi. Bir ilojini qiling endi...

Aloviddin amaki dadam tomonga bora turib:

— Pichoq uchiga bir nimtasini berasiz-da, — deya sharaqlab kuldi.

— Mayli, mayli, — dedilar dadam jilmayib. — Hamma go'shtini olsangiz ham ixtiyoringiz. Faqat kal-la-pochchasi bilan o'pka-jigarini o'zimizga qoldirsangiz bo'lgani...

Men ayvon ro'parasiga qo'yilgan so'riga suyanib indamay turibman. Bunday paytda odam o'zini qanday tutishi kerak, deb hayron bo'laman.

— Qani, askar bola, beri keling, — dedi Aloviddin amaki. Men ularga yaqin bordim. Aloviddin amaki arqonni dadamning qo'llaridan oldi-da, qo'yni mening atrofimdan bir aylantirib o'tdi.

— Bo'ldi, ishingiz bitdi, askar bola. Mehmonlarni kutavering. Endi bu yog'ini o'zimiz tinchitamiz...

Qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar birin-ketin chiqqa boshlashdi. Xuddi to'y bo'layotgandek hovlimizda odam ko'payib ketdi...

Ertasiga, indiniga ham anchagina mehmonlarni kuzatdik. Keyingi kunlarda mehmonlar kamaydi, dadam va oyim bilan bemalol gaplashib o'tiradigan bo'ldik. Biror haftalardan keyin Odil Arslonov boshliq redaksiya xodimlari meni ko'rgani kelishdi.

— Ishga qachon chiqmoqchisan, Hakimjon? — deb so'radi Odil aka suhbat orasida. — Redaksiyada bitta o'rin ikki oydan beri bo'sh turibdi. Xohlagan paytingda ishga tushaversang bo'ladi...

Men nima javob berishimni bilmay o'ylanib o'tiraverdim.

— Qani, to'rt-besh kun o'ynasin, keyin bir gap bo'lar, — dedilar dadam...

Redaksiya xodimlarini kuzatib qo'yganimizdan keyin dadam, oyim uchovimiz qoldik.

— Endi, o'g'lim, ixtiër o'zingda, — dedilar dadam gapni uzoqdan boshlab. — Biz senga ishlagin ham deyolmaymiz, o'qigin ham deyolmaymiz... Bir vaqtlar mening o'zim, o'qishdan o'g'limning zehni pastroqmikan, deb yurardim. Mana, zehning yomon emas ekan. Kechkida o'qib bo'lsa ham o'ninchini yaxshi bitirib olding... Bizga qolsa, yoshligingda o'qib olganing ma'qulmikan, deyman. Hozircha sening ishlab topgan pulingga zoriqib qolayotgan joyimiz yo'q. Ko'zimiz tirikligida o'qib olsang, har qalay... yaxshi bo'ladi deymanda.

Oyim gapga qo'shilmasdan indamay o'tirardilar. Bundoq qaragam, ko'zlaridan yosh tomchilayapti. Ro'mollarning uchi bilan ko'z yoshlarini artib oldilar... Nega yig'laydilar-a, deb hayron bo'ldim...

Ana shu suhbatdan keyin oliy o'quv yurtiga kirish uchun tayyorgarlik ko'ra boshladim. Hisoblab qaragam, qabul komissiyasiga hujjat topshirish-u, imtihonlarga tayyorlanish uchun bor-yo'g'i yigirma kun vaqt qolibdi. Shuning uchun Ko'krabot tumaniga borish, Jiyanning hozirgi ahvolini o'z ko'zim bilan ko'rib kelishning ilojini topolmadim. Jiyanni ko'raman, deb ikki-uch kun vaqt sarflasam-u, shu sababli bir yil o'qishdan qolib ketsam, unda xijolatpazlik bo'ladi. Qani, bir amallab oliy o'quv yurtiga kirib olaychi,

sog'omonlik bo'lsa, Jiyan taraflarga keyinroq o'tarman, dedim-da, shaharga jo'nadim.

Xullas, imtihonlarni ko'ngildagiday topshirib geologiya fakultetiga kirib oldim. O'qishlar boshlandi. Ko'p o'tmay qishki sessiya yetib keldi. Qishki kanikulda atigi bir hafta dam oldik. Buning ustiga qishning eng ayozli kunlari edi. Shunga ko'ra Ko'krabotga borib kelishni yana yoz oylarigacha kechiktirdim... Yozgi imtihonlarni topshirib, qishloqqa qaytdim. Uyda uch-to'rt kun dam olgan bo'ldim-da, Ko'krabotga yo'l oldim.

* * *

Ko'krabotga yetib borib, Jiyan bilan qay tarzda uchrashganimni bayon etishdan avval Qosim aka ikkalamizning bir-birimizga yozgan xatlarimiz haqida qisqacha so'zlab beray...

Odatda harbiy xizmatni o'tayotgan askar birovlariga xat yozishdan zerikmaydi. Birovlardan kelgan xatlar esa, soldat uchun zo'r ovunchoq, hordiq chiqarish bo'ladi. Buni armiya safida xizmat qilib ko'rganlar juda yaxshi bilishadi. Shu boisdan men ham harbiy xizmatda yurgan paytlarimda bir qancha tanish-bilishlarimga xat yozardim, ulardan javob xatlari olganimda o'zlari bilan diydor ko'rishgandek xursand bo'lardim.

Qosim akaga ham to'rt marta xat yozgandim. Xatlarimda eng avval, hurmat yuzasidan, Qosim aka bilan Zulayho opaning sog'lig'ini so'rardim. So'ngra Jiyanning hozirgi ahvolini batafsil yozib yuborishlarini iltimos qilardim. «Jiyan o'zini qanday tutyapti?», «Til o'rganib, bemalol gaplashadigan bo'lib qoldimi?», «Aka-ukalariga munosabati, Siz bilan Zulayho opaga mehribonligi qanday?..» Xuddi ana shu xildagi savollarni har bir xatimda takrorlar edim.

Biroq mening xatlarimga Qosim akadan negadir javob kelavermadi. Shundan keyin xavotirga tusha boshladim. Bunday paytlarda ko'ngilga har xil gaplar kelar ekan... «Nahotki, adabiyot o'qituvchisi Mansur Akbarov aytgan hindistonlik bolaga o'xshab... — deya o'ylar edim o'zimcha. — Qosim aka ham shuning uchun xat yozishga qo'li bormayotganmikan?.. Eh, jiyanim Ortiqboy, agar seni yana bir ko'rsam, yuragim-

da armon qolmas edi! Seni yana ko'ramikanman. Sog'omon yurganmikansan?»

Harbiy mashqlardan bo'shab, hordiq chiqarayotgan paytlarimizda ana shunday xayollarga berilib ketar edim. Xizmatdoshlarim sport maydonchasida voleybol, futbol o'yinlari bilan mashg'ul bo'lishardi. Men bo'lsam, simyog'ochga suyangancha xomush turib qolar edim...

Qosim aka, har xil sabablarga ko'ra, menga o'z vaqtida xat yozmagan bo'lsa ham, uyimizga kelib, dadam bilan oyimning ahvollaridan ikki marta xabar olibdi. Birinchi safar o'zi kelib, dadam bilan tanishib ketibdi. Ikkinchi safar Zulayho opa bilan kelibdi. Dadam bilan oyimga bosh-oyoq sarpo keltirishibdi. Oyim ham shunga yarasha izzat-hurmat ko'rsatib kuzatibdi. Qaytib kelganimdan keyin oyim gapirib berdilar. Zulayho opang yoqimtoygina, xuddi avvaldan ko'rib qo'ygandakkina juvon ekan, dedilar. Men ularning tanishib, qadrdonlashib qolganlaridan xursand bo'ldim...

Nihoyat, harbiy xizmatni o'tab bo'lishimga taxminan to'rt oylar qolganida Qosim akadan xat oldim. Xatni o'qib chiqdimu, yuragimning tafti bosildi. Jiyanning sog'salomat yurganligini, boshqalarga bir oz tashvish orttirgan bo'lsa ham asta-sekin jamoaga qo'shilaётganligini bilib, ko'nglim joyiga tushdi. Mana, o'sha xatning to'la ko'chirmasi:

«Salomnoma

Harbiylar safida o'z xizmatini ado etib yurgan qadrdon ukamiz Hakimjonga yetib ma'lum va ravshan bo'lsinkim, ushbu xat, bizkim, Ko'krabot tumanida istiqomat qilib turguvchi akangiz Qosim va opangiz Zulayho tarafidan yozildi. Hakimjon uka, avvalo bizning ko'pdan-ko'p sog'inchli salomimizni qabul qilgaysiz. Qanday, eson-omon xizmat qilib yuribsizmi? Kayfiyatingiz xushmi? Xizmat qilayotgan joyingizni ob-havosi yaxshimi? Sovuqlarga ko'nikib ketdingizmi? Biror narsadan qiynalayotganingiz yo'qmi?.. Bizlardan ahvol so'rasangiz, hammamiz sog'salomat, o'ynab-kulib yuribmiz. Katta jiyaningiz Anvarjon, o'zingizning chindaki jiyaningiz Ortiqboy, kichik jiyanlaringiz — hammasi sog'omon.

Hakimjon uka! Siz menga bir nechta xat yozdiniz. Men bo'lsam, vaqtida javob yozolmadim. Buning uchun qayta-qayta kechirim so'rayman. Birinchidan, qo'lim cho't tashlashga o'rgangandan beri hech kimga xat yozmaganman. Ikkinchidan, Ortiqboy tushmagur ancha vaqtgacha hammamizni tahlikaga solib yurdi. Shuning uchun sizga javob yozolmadim. Siz har xatingizda asosan Ortiqboyni so'rar edingiz. Mana, xudoga shukur, hozir odam qatoriga qo'shilib qoldi...

Hakimjon, gapning ochig'ini aytsam, Siz shu yerdan xayrlashib ketganingizdan beri boshimiz tashvishdan chiqqani yo'q. Eng avval qo'ni-qo'shnilar, so'ngra atrof tevarakdagi tanish-bilishlar Ortiqboyni ko'rgani kelishaverdi. Ustma-ust kelavergandan keyin mehmon ham, sadag'asi ketay, jonga tegar ekan. Lekin, ilojimiz qancha, eshikdan kelganni it qopmas, degan gap bor. Hammasini qo'limizdan kelganicha kutib oldik. Hammasining savoliga bilganimizcha javob berdik. Hammalari, bir ko'ray deb keldik, qiziqib keldik, deyishadi. Ko'rgani kelishsa-ku yaxshi, bosh ustiga. Ammo kelganlarning ba'zi birlari bolaga xuddi yovvoyi odamni yoki o'rmondan tutib kelingan allaqanday maxluqni tomosha qilgandek qarashadi. Ana shunday paytlarda opangiz ikkalamiz juda xafa bo'lib ketamiz.

Har xil odamlar keldi. Hakimjon uka, eson-omon qaytganingizda, diydor ko'rishganimizda bafurja so'zlab beraman Sizga...

Ortiqboyning o'zi ham xiyla hunarlar ko'rsatdi. Biror yilgacha bizni rosa qiynadi. Tun-kechalari to'satdan dodlab turib ketadi. Lip etib hovlidan chiqadida, devordan oshib, allaqayoqlarga jo'naydi. O'zingizga ma'lum, biz taraflarda devorlar juda pastqam bo'ladi. Shuning uchun devordan osongina oshadi-da, to'g'ri kelgan tomonga yo'l oladi. Uyqusiraydimi yoki tog'ni qo'msaydimi — bunisini hech kim bilmaydi. Oyog'iga zanjir-panjir bog'lab qo'yaylikmikan, deb maslahatlashamiz-u, yana o'zimizcha eldan nomus qilamiz... Hovlidagi it bilan olishganini o'zingiz ko'rgan edingiz. Itimiz kasalga chalinib qolganga o'xshaydi. O'shandan beri biror marta vovillagan ovozinini eshitganim yo'q. Tuvakka solingan ovqatni yeydi-yu, yana uychasiga kirib ketadi. Agar Ortiqboy o'sha tomonga

yaqinlashsa, it boyoqish uychaning ichida yotganicha «voy-voy-voy» degandek, yalinchoq ovoz chiqaradi...

Bunisi ham mayli-yu, ikki uy naridagi bir qo'shnimizning itini o'ldirib qo'ygani yomon bo'ldi. O'zi ham chog'roq eshakdek it edi. Egasi davo qilib keldi. Men aytishib-tortishib o'tirmadim. O'rta boshqa qo'shnilar tushdi. Yo'qolgan pichoqning sopi oltin degan gap bor. Shunga ko'ra itning xuniga bitta qo'chqor berdim.

Ana shunaqa gaplar, Hakimjon uka. Ba'zan o'zimcha xayolga tolaman, nima bo'lsa ham o'g'lim topildiku, el-yurtda yuzimiz yorug' bo'ldi, topilmaganida er-xotin bu dunyodan armon bilan o'tar edik, deyman.

Ortiqboyning esi kirib qoldi. Uncha-muncha gapi radi. Bachchag'ar o'zi yoshligida ham juda kamgap bola edi. Endi bir amallab maktabga bersakmikan, deb maslahatlashyapmiz. Shu narsa ham boshimizni qotiryapti. Esizgina, o'zingiz shu yerda bo'lganingizda, bir ilojini toparmidingiz.

Gapni ham rosa cho'zib yubordim chog'i. Xo'p, xayr, Hakimjon uka. Sog'salomat bo'ling, tezroq qayting. O'zingizga va birga yurgan jo'ralaringizga butun uy-ichimizdan yana bir karra salom.

Ha, darvoqe, ish bilan Bog'istonga borganimda sizlarnikiga kirdim. Yana bir safar opangizni olib bordim. Hammalari sog'salomat o'tirishibdi.

Xayr, omon bo'ling. Qadrdonlik hurmati bilan Qosim akangiz.

1966 yil, 8 yanvar».

Men ana shu maktubni olganimdan keyin taxminan bir yarim yilda Ko'krabot tumaniga yo'l oldim. Yo'l-yo'lakay jiyanim Ortiqboyda yuz bergan o'zgarishlarni o'zimcha tasavvur etardim. Qosim akalarining hovlisiga qadam bosishim bilan Jiyan yugurib chiqib, bo'ynimga osilib olsa kerak, deb o'ylovdim. Afsuski, o'sha kuni Jiyan uyda emas ekan...

JIYANIM QANI?

Kechga yaqin — taxminan soat to'rt-beshlar orasida jiyanim Ortiqboy tufayli o'zimga qadrdon bo'lib qolgan hovliga kirib bordim. Kichkina darvozadan kirdim-u, bir-ikki daqiqa turib qoldim. Butun hovli

yuzi quyosh taftidan xumdondek yonar, qimirlagan jon ko‘rinmasdi. Uy oldidagi uzun ayvon ham quyosh tig‘iga ro‘para bo‘lgani uchun bo‘m-bo‘sh edi. Hovli o‘tgan uch yil ichida deyarli o‘zgarmapti... Pastqam devor, ayvonli uy, yog‘ochga qoqilgan, suvi oftobda isib yotgan umivalnik, ayvonning narigi yonida it uchun qurilgan uycha... Qoziqqa bog‘langan zanjirning bir uchi uycha ichiga kirgan... Ha, aytgancha, ayvon yaqiniga bir juft o‘rik niholi ekilibdi. «Hayriyat, bu taraflardagi hovlilarga ham daraxt ekish rasm bo‘la boshlabdi», deya ko‘nglimdan o‘tkazdim.

Uy ichkarisidan g‘o‘ng‘ir-g‘o‘ng‘ir ovozlar eshitilgandek bo‘ldi. So‘ngra eshik ochilib, Qosim aka, Zulayho opalar ko‘rinishdi. Qosim aka ayvon o‘rtasidagi zinadan pastga tushaturib so‘zlardi:

— E, e, askar yigit, keling, keling. Nega qarab turibsiz. Voy sizni qarangu. O‘z uyingizdek kirib kelavermaysizmi?.. Qani bir quchoqlashaylik... Esonomon, omon-eson.. Ota-ona, qarindosh-urug‘ — hammalari sog‘-salomatmi?..

Zulayho opa, garchi men bilan opa-uka tutingan bo‘lsa ham, ancha tortinibroq ko‘rishdi. O‘tgan uch yil ichida bo‘yim o‘sib, chinakam yigit taxlitiga kirib qolganim uchun ham tortingan bo‘lsa ajab emas. Ikkala qo‘lini yelkamga qo‘ydi-da, boshimni enkaytirib, peshonamdan astagina o‘pib qo‘ydi.

Anvarjon bilan ham quchoqlashib ko‘rishdim. Uning bo‘yi cho‘zilib, mo‘ylovi sabza urib qolibdi. Ota-onasining ortidan ergashib chiqqan ikki o‘g‘il va bir qizchani ham qo‘lim bilan erkalab yuzlaridan bir-bir o‘pib qo‘ydim. Biroq ularning orasida Jiyanning yo‘qligi meni taajjublantirdi.

— Jiyani qani? — deb so‘radim ulardan. Qosim aka kulimsirab javob berdi:

— Jiyaningiz shu yerda, xavotirlanmang... Qani, ichkariga...

Zulayho opa u yoq-bu yoqni yig‘ishtirish uchun bo‘lsa kerak, uyga kirib ketdi. Men qo‘limdagi kichkina chamadonni Anvarjonga tutqazdim-da, boshimdan do‘ppimni olib qoqdim, ko‘ylagim va shimimdagi changlarni tozalagan bo‘ldim, tuflimni artdim. Umivalnikda qo‘limni yuvdim. Bu orada Anvarjon chamadonni ichkariga qo‘yib, uydin sochiq olib chiqdi.

Uyga kirdik. Mayda bolalardan bo‘lak hammamiz xontaxta atrofidan joy oldik, taomilga binoan qo‘limizni yuzimizga tortdik.

— Qalay, askarlikdan eson-omon qaytdingizmi? — so‘radi Qosim aka.

— Harbiydan qaytganimga bir yildan oshdi, — dedim kulib. — Hozir askar emasman, talabaman..

— E, shunaqami hali?.. Qarang-a, ish bilan andarmon bo‘lib...

Zulayho opa eriga, ana shunaqa beparvosiz-da, degandek, ta‘nali qarab qo‘ydi.

— Faqat bu kishi ishlaydilar! — dedi u kinoya bilan. — Hamma narsaga ishni pesh qilaveradilar!.. Borib bir xabar olib keling, deb necha marta aytdim.

— Tezroq ko‘rishmaganimizga men ham aybdorman, — dedim Qosim akaning «aybini» yengillatish uchun. — Bultur harbiydan qaytganim zahoti o‘qishga kirish uchun tayyorgarlik ko‘rdim...

Qosim aka bilan Zulayxo opa dadam, oyim, singillarimning sog‘-salomatligini qaytadan so‘rashdi. Anvarjonning o‘rta maktabni tamomlagani, oliy o‘quv yurtiga kirish uchun tayyorlanayotganini aytishdi.

Men hovlida Qosim akaning: «Jiyaningiz shu yerda» deganini eshitib, Jiyan uyda uxlab yotgandir, deb o‘ylovdim. Uning uyda yo‘qligini bilib, Zulayxo opa choy damlagani chiqib ketganida Qosim akadan yana so‘radim:

— Jiyan narigi uyda emasmi?

Qosim aka non ushatayotib beparvo javob berdi:

— Uyda emas, hali zamon kelib qoladi.

Qosim akaga tikilib qoldim. U o‘tgan uch yil ichida bir oz to‘lishib, o‘zini qo‘yibdi. Yuzlari avvalgidan ko‘ra qizg‘ishroq, qarashlari jiddiy. Sochi siyraklashib, peshonasining yuqorisida yakkam-dukkan tuklar qolibdi...

Zulayxo opa choy damlab kelib, Qosim akaning oldiga qo‘yib ketdi. Uydan chiqa turib Anvarjonni chaqirdi. Uyda Qosim aka ikkalamiz yolg‘iz qoldik.

— Jiyanni rosa sog‘inuvdim-da, qani o‘zi? — deya sabrim chidamay yana so‘radim. Qosim aka boyagiday kulimsiradi:

— Aytdim-ku xavotirlanmang, deb. Bugun albatta keladi...

— Qanaqa ahvolda yuripti o‘zi? Gapirishi, yurishi-turishi?.. Bundoq gapirsangiz-chi, axir o‘zini-ku ko‘rsatmayapsiz...

— Sizga yuborgan xatimda ham yozuvdim chog‘i, — Qosim aka bo‘shagan piyolaga choy quyib, menga uzatdi. So‘ngra o‘zining choyidan bir-ikki ho‘pladi-da, gapini davom ettirdi. — Ishonasizmi, opangiz ikkalamiz rosa bir yilgacha tashvish-u xavotir bilan kun o‘tkazdik. Bir yoqdan Ortiqboyning o‘zi bizni tahlikaga solib yurdi, ikkinchi yoqdan boshqalar ham tashvish orttirdi... Siz shu yerdan xayrlashib ketgan kunningizning ertasidan boshlab har xil muxbirlar, fotograflar, rassomlar kelaverishdi. Bizga ham tinchlik yo‘q, boyoqish bolaga ham. «Qachon yo‘qoluvdi?», «Qaerdan topildi?», «Qanday ushlendi?», «O‘sha ayiqlar hali ham bormikan?» Xullas, ming xil savol berishadi. Opangiz ham, men ham, bilganimizcha javob beraylik deb, endi og‘iz juftlaganimizda mikrofonni olib kelishadi. O‘sha zahoti gapirayotgan gapimizni yo‘qotib qo‘yamiz.

Ortiqboyning o‘ziga savol berishadi deng. U esa miq etmaydi, ko‘zi mo‘ltirab turaveradi. Aslida miq etishni bilmasdi-da, o‘shanda gapga umuman tushunmasdi... Fotograflar bilan rassomlar ham rosa erinmaydigan xalq bo‘lishar ekan. Undoq turg‘izib suratga oladi, bundoq turg‘izib apparatini chiqillatadi... Rassomlar, bir joyda qimirlamasdan tursin, deydi. Bola esa, ularning gapiga tushunmaydi, birdaniga o‘rnidan turib ketadi-da, uygami... yoki boshqa yoq qami yo‘l oladi...

Muxbirlar bilan fotograflarning izi eskirmasdan turib, universitetdan bir to‘p olimlar kelishdi. Ularning orasida biologlar, morfologlar... yana antropologlarmi-ey, allaqanaqa fan olimlari bor ekan. Yetti kishi bo‘lib kelishdi. Bittasi, fonetikman, o‘g‘lingizning tili bilan tovushini tekshiraman, deydi. Mayli, tekshiravering, dedim. Men-ku, mayli, dedim. Opangiz qo‘rqib ketdi, yig‘layverib garang qildi. Bitta o‘g‘limni shuncha do‘xtir tekshiradimi, igna suqaverib bir balo qilib qo‘yishmasin, deydi. Bular — do‘xtir emas, ukol-pukol qilishmaydi, shunchaki u yoq-bu yog‘ini ko‘rishadi, deb arang tinchlantirdim.

Opangizni shunaqa gaplar bilan ovuntirib turgan paytimda o'sha olimlardan biri, bolani shaharga olib ketamiz, deb qolsa bo'ladimi, Zulayxo opangiz yana izillab yig'lashga tushdi. Siz, hu dastlab kelgan paytingizda, bolani qidirib topsam, muzeygami, hayvonot bog'igami topshiraman, degan edingiz-ku. Opangiz boyoqishning esiga o'sha gap tushib qoldi shekilli: «Muzeyga beradigan bolam yo'q», deb Ortiqboyni uyga yetaklay boshladi. Bolaning o'zi esa nima gap ekanini bilmay hammaga birma-bir tikiladi deng...

O'sha — bolani shaharga olib ketamiz, degan olimning o'zi sal hovliqmaroq ekan chamamda. Familiyasi Qurbonovmi, Yusupovmi, bir balo edi, hozir yodimda yo'q. Biolog ekan, novcha bo'yli, ko'zlari chaqchaygan yigit. Iltimos bilan so'rasa, mayli, derdim balki. Dabdurustdan, olib ketamiz, deydi-da, qarang! Mening ham jahlim chiqdi. O'zimni bir amallab bosdim.

— Bu bola — mening o'g'lim. Xohlasam ko'rsataman, xohlamasam, hovlimdan chiqib ketinglar, deyman!.. Bolani bu yerdan olib ketishni xayolingizga ham keltirmang! — dedim haligi hovliqma olimga. Jahlim chiqqanidan rangim oqarib ketgan bo'lsa kerak, qaytib bir og'iz ham gapirmadi. Sheriklari ham unga xo'mrayib-xo'mrayib qarab qo'yishdi.

Ammo lekin o'sha kelganlarning ichida antropolog olimga besh ketdim. Kiroyi o'g'ling bo'lsa, xuddi shunday bama'ni bo'lib yetishsa ekan deb, qo'ydim ichimda. O'zi yosh. Taxminan o'ttiz yoshlarda. Bemavrid bir og'iz ham gapirmaydi. Otasi o'zbek, onasi o'ris ekan. Balki eshitgandirsiz, familiyasi Eshonxo'jayev, ismi Valeriy?

— Yo'q, eshitmaganman, — dedim Qosim akaga. — Men Toshkentda o'qiyapman. Siz aytgan olimlar esa... Buning ustiga sohamiz ham boshqa-boshqa...

— Iloji bo'lsa o'sha yigit bilan tanishib oling, Hakimjon, — dedi Qosim aka. — Zarar qilmaysiz. Bironta qog'ozchaga nomini yozib qo'ysangiz ham bo'ladi.

Qosim akaning gapi bilan cho'ntagimdan kalendar daftarcha va ruchka olib: «Eshonxo'jayev Valeriy», deb yozib qo'ydim. Daftarcha bilan ruchkani cho'ntagimga sola turib, Qosim akadan so'radim:

— Shu maqtayotgan yigitingiz ham Jiyanni tekshirib ko'rdim?

— Tekshirib ko'rdi, — dedi Qosim aka.

— Nima dedi?

— Hu o'sha yili Sherbek akaning hovlisida gaplashuvdik-ku. O'sha gapni aytdi, hali miyasi deyarli taraqqiy etmagan, dedi. O'zi ham Moskvada o'qigan ekan-da, o'zbekchada tutilibroq so'zlar ekan... Bola-ning miyasi bora-bora rivojlanib ketadi, dedi.

— O'sha yigit keyin yana keldimi, yo'qmi?

— Kelgani yo'q. Yana Moskvaga o'qishga ketgan emish, deb eshitdim. Haligiday fan doktori bo'lib kelsa kerak-da... Har qalay, aytganlari to'g'ri chiqyapti. Ortiqboy shu uch yil ichida ancha o'zgardi...

DIYDOR

— Jiyanni maktabga berdingizmi?

— Ha, darvoqe, Ortiqboy jiyaningiz birinchi sinfni bitirdi.

— Xayriyat... O'qishi tuzukmi, axir?

— Yomon emas, birinchi sinf bolasi nimani bilsa, u ham shuni biladi.

— Ha, durust ekan-ku.

— Durust deysiz-ku, lekin... durust emas-da.

— Xo'sh, o'qishida biron chatoqlik bormi?

Qosim aka xiyol xomushlanib dedi:

— Chatoqligi yo'g'u o'zi kap-katta bo'lib qoldi. Yosh bolalarning ichida so'ppayib o'qiyapti. O'n olti-ga kiryapti axir...

— Parvo qilmang, Qosim aka. Jiyani hali zo'r yigit bo'ladi. Kim o'qiyapti? O'qituvchisi tajribaliroqmi?

— O'qituvchisi yaxshi. Qo'shni qishloqlik. Amir degan bola. Darsdan keyin har kuni bir soat qolib o'qitdi jiyaningizni. Otasiga rahmat. Harflarni hijjalab so'z yasaydigan qilib berdi. Hisobdan ham to'rt amalni bilyapti... Amir — yaxshi bola, jonkuyar. «Agar kelasi yili direktor ruxsat bersa, ikkinchi sinf bilan uchinchi sinf darsini bir yo'la o'rgataveraman», deydi.

— Direktor ruxsat bermasligi ham mumkinmi?

— Mumkin... Chunki maktab direktorimiz — nokas-roq yigit. Anovi, la'nati Eshmirzaning jiyani bo'ladi. Ortiqboyini maktabga berayotganimizda ham ancha ti-

xirlik qildi. «Yoshi o'tib ketgan, birinchi sinfda o'qishi mumkin emas», dedi. «Bo'lmasa mumkinlik yo'lini topib bering. Qaerga olib boray bolani?» dedim. «Mumkin bo'ladigan yo'lini o'zingiz qidiring. Ixtiyor o'zingizda, farzand sizniki», dedi. «Farzand ham meniki, ham davlatniki. Maktab ham davlatniki. O'qitasiz, vassalom», dedim. «O'qitmayman, vassalom!», dedi ko'zimga tik boqib. Fig'onim oshib, oldidan chiqdim. Tumanga ketayotib bir mashinaga o'tirib, maorifga bordim. Surishtirib to'g'ri mudirga kirdim. Xonasida bir odam bor ekan. Shunday-shunday, deb bor gapni aytdim. Haligi, yonida o'tirgan odam viloyat maorifidan ekan. Jahli chiqdi uning ham. Mudirga qaradi, mudir yerga qaradi. Darrov, xo'jalik markaziga qo'ng'iroq qilib, Ko'payni chaqirtirishdi. Maktab direktorining oti Ko'pay-da. Yomon ko'rgan odamlar orqasidan «ko'ppak» deb atashadi. Nafsi ham yomonroq chamasi... Shunday qilib, maorif mudiri menga, ketmay turing, dedi. Bir soatcha kutdim. Bir mahal Ko'pay kirib keldi maorifga. Mudir bilan viloyatdan kelgan vakil rosa ta'zirini berishdi. «Agar shu odam viloyatga yoki vazirlikka jindek shikoyat bilan borsa, keyin o'zingizdan xafa bo'ling, javobgarlikka tortilasiz», dedi yuqoridan kelgan vakil. «Umumiy o'rta majburiy ta'lim haqidagi qonunga qarshimisiz?» Qani Ko'payda til bo'lsa-yu, bir og'iz lom-lim deb javob bersa... Ertasiga uyimizga odam yuborib, Ortiqboyni maktabga chaqirtirdi...

* * *

Ma'lum bo'lishicha, Jiyan uch-to'rt kundan beri tog'asi Begali akaga qarashib — qo'y boqishib yurgan ekan, Zulayxo opa Anvarjonni uydan chaqirib chiqib, Begali akanikiga yuborgan ekan. Kechga yaqin hovli yaqinida mototsikl ovozi eshitildi. Qosim akaning kichik bolalari:

— Tog'am keldilar, tog'am keldilar. Qo'y olib keldilar, — deya biz o'tirgan uyga kirishdi. Qosim aka ikkalamiz oldinma-keyin hovliga chiqdik. Bu vaqtda Begali aka bilan Anvarjon oyog'i bog'langan qo'yni kajavadan chiqarib, hovliga olib kirishayotgan edi. Begali aka bilan ko'rishdim. Jiyan esa, negadir hovli-

ga kirmasdan mototsikl yonida turgan ekan. Anvarjon qo'yni yerga qo'yiboq, chang bo'lgan qo'lini qoqdida, ukasini chaqirdi.

— Ortiq, ho Ortiq! Nega qaqqayib turibsan? Yo'lda senga nima degan edim?

O'tgan uch yil ichida Jiyanning bo'yi ancha cho'zilib qolibdi. Rangi-ro'yi binoyidek. Yuzi bir qadar oqargan, qanshari xiyol to'lishibdi. Sochi ustara-da qirilgan, boshida nimdoshgina do'ppi. Xullas, oddiy qishloq bolasiga aylanibdi-qo'yibdi.

Qosim aka ham, Begali aka ham iljayib darvoza tomon yurishdi. Men ham ularga ergashdim. Begali aka Jiyanni qo'ltig'idan olib, ichkariga undadi.

— Meni tog'a demasang ham mayli, bachchag'ar. Haqiqiy tog'ang shu kishi bo'ladilar. Borib ko'rish...

Bola tortinchoqlik bilan yerga tikilganicha menga yaqinlashdi-da, bo'ynimga osildi. Chap yuzimdan o'pdi-yu, qo'l berib so'rashishni unutilib, uy tomonga yo'l oldi. Hammamiz kula-kula uni uyga kirib ketguncha kuzatib turdik. Jiyanning jussasi o'z yoshiga munosib bo'lsa ham qarashlari, o'zini tutishi negadir sakkizto'qqiz yoshli bolalarni eslatar edi. Shoshilib borayotganidan bo'lsa kerak, gavdasini oldinroqqa egib ichkariga kirib ketdi.

Hammamiz uyga kirdik. Jiyani allaqachon dasturxon yoniga cho'kka tushib, non yeb o'tirgan ekan.

— Hakimjon tog'ang bilan qo'l berib so'rashmading ham, — dedi Qosim aka o'g'liga. — Qo'lingni yuvmasdan uyga kirib, non yeb o'tirishingni qara-ya.

Jiyani men bilan qo'l berib so'rashmadi-yu, o'rnidan turib, uydan chiqdi. Hayal o'tmay qo'lini yuvib kelib, yonimizga cho'kdi. Egnida havo rang katak shohidan to'qilgan yengsiz ko'ylak, boshida chang va teridan xiralanib qolgan qalampir nusxa do'ppi. Nazarimda peshonasi xiyol o'sgandek. Ko'zlari avvalgidek olazaraklik, qo'rquv bilan emas, aksincha, xotirjamlik bilan boqadi. Atrofida o'tirganlarga, uydagi buyumlarga ma'nodor nazar tashlaydi. Bundan uch yil avval yuzlari cho'ziq, qorachadan kelgan bola edi. Endi yuzlari sal kengayibdi. Rangi-ro'yi qoradan ko'ra, oqish-qizilga moyil. Enkayibroq, yerga qarab o'tirib non yeyapti. Har zamonda burnini tortib qo'yadi. Men bo'sh piyolalardan biriga choy quyib, unga uzatdim.

— Ma, Jiyan, choy ichgin...

U chap qoʻlini koʻksiga qoʻyib, oʻng qoʻli bilan piyolani oldi. Yaxshi taʼlim beribsizlar degandek, Qosim akaga qarab qoʻydim.

Begali aka bilan Anvarjon hovlida yotgan qoʻyni boʻgʻizlash uchun chiqib ketishadi. Koʻp oʻtmay Qosim aka ham oʻrnidan turdi.

— Men ham chiqib yordamlashay, Hakimjon, — dedi u. — Siz jiyaningiz bilan suhbatlashib oʻtiring.

Uyda ikkalamiz qoldik. Men uning yelkasiga qoʻl tashlab erkalatmoqchi boʻldim.

— Obbo, Jiyan-e, katta yigit boʻlib yuribsanmi?

U parvo qilmadi, yuzimga ham qaramadi, indamay oʻtiraverdi.

— Ishlaring yaxshimi?

— Yaxshi, — dedi u yerga tikilganicha. Uning ovozi akasi Anvarjonnikidan koʻra yoʻgʻonroq edi.

— Maktabda oʻqib, birinchi sinfni bitiribsan. Eshitib xursand boʻldim.

U indamadi, burnini bir tortib qoʻydi. Uning oʻtirishi, oʻzini tutishi, kamgaplighi yoqimli edi. Bilmadim, uni izlashda qatnashib, mehnatim singani uchunmi, shunday jiyanim borligidan benihoya xursand edim. Har holda u bundan uch yil avvalgi yarim yovvoyi bolaga sira ham oʻxshamas edi. Mabodo yolgʻiz oʻzini boshqa joyda uchratsam, dabdurustdan taniy olmas edim.

Jiyan piyolasidagi choyni ichib boʻlib, dasturxon-ga qoʻydi.

— Yana choy quyib beraymi, Jiyan? — deb soʻradim.

— Yoʻq, — dedi-da, oʻrnidan turdi. Men ham hovliga chiqdim.

* * *

Koʻkrabotga borganimning ikkinchi kuni mototsikl-da Begali aka qoʻy boqadigan yaylovlarga yoʻl oldik. Qosim aka ishiga keta turib bizni kuzatib qoʻydi.

Biz shimol tarafga — qirga koʻtarilib borardik. Rulda — Begali aka, orqasida — Jiyan, kajavada — men. Begali aka qattiq-qattiq soʻzlab, bu yerlarning sharoitini, ob-havosini tushuntirib borar edi.

Aslida bizning xo'jalik qiyalanib borib, ulkan tog'larga ulanib ketadigan qirning shundoqqina yon bag'rida ekan. Qirdagi o't-o'lanlar sarg'ayib, allaqachon qovjiray boshlagan. Uzoqda — tog' cho'qqilariga yaqin qiyaliklarda yashil-qora dog'lar ko'zga tashlanadi. Begali akadan so'ragan edim: «Ular — tog'da o'sgan archalar», dedi.

O'sha kuni Begali aka cho'pon bo'lgan otarga bordik. Begali akaning sherigi bilan tanishdim. To'rttovimiz qir o'rtasidagi ulkan tosh soyasida tushlik qildik. Har ehtimol uchun Begali akaning ishdagi ko'rsatkichlarini yon daftarimga yozib oldim.

Mening iliq, samimiy muomalalarim ta'sir qildimi yoki vaqt o'tgan sari yaqinligimiz orta bordimi, Jiyan men bilan ochilib-yozilib gaplashadigan bo'lib qoldi. U mening savollarimga uzoq kutdirmay javob berar, o'zi ham mendan ba'zi narsalarni so'rab qo'yar edi. Shunisi borki, uning savollari nihoyatda oddiy, bolalarga xos savollar bo'lardi. «Harbiyda yurish qanaqa bo'ladi?», «Miltiq bilan nechta dushmanni o'ldirgansiz?», «Durbin bilan Toshkentni ko'rib bo'ladimi?» va hokazo. Men uning savollariga kulmasdan, tushuntirishlar bilan javob berar edim...

Kechqurun Begali akaning uyiga qaytib, o'sha yerda tunadik.

Uchinchi kuni erta bilan nonushtadan keyin Jiyan ikkovimiz qirga ko'tarildik. Begali akaning maslahati bilan non, pishirilgan go'sht, termosda choy, ehtiyotdan bitta miltiq oldik. Men Jiyan bilan bafurja suhbatlashib, uning tog'da kechirgan hayotini o'zidan so'rab olmoqchi edim.

Dastlab biz yonma-yon keta boshladik. Qirning yaylovga tutashgan qismi uncha tik emas, surri qiyalik edi. Men Jiyanga qarab:

— Hu anavi — ikkinchi cho'qqiga yetsak, o'sha yerda dam olamiz, — dedim. Jiyan hayron bo'lib menga qaradi-da:

— Bugun tog'da yotib qolamizmi? — deb so'radi.

— Nega yotib qolar ekanmiz? Qaytib kelamiz-da, — dedim unga.

— U yerga kechqurun... kun botganda yetamizku... Keyin... kechasi qanday qaytamiz?

— O'sha cho'qqi shunchalik uzoqmi, Jiyan?

- Ha, uzoq... u yerda archalar ko'p.
- Archalar ko'p deysanmi? Yana nimalar bor?
- Cho'chqalar ham bordir, — dedi Jiyan.
- Yovvoyi cho'chqami? — so'radim qiziqsinib.
- Bilmadim... Qora cho'chqa-da. Egasi yo'q...
- Sen o'sha cho'qqiga chiqqanmisan, Jiyan?
- Bilmadim... Esimda yo'q...

Men darhol tushundim. «Demak Jiyan bu tog'larga keyingi uch yil ichida chiqqani yo'q. Yo'qolgan paytlarida o'sha yerlardan ham o'tgan bo'lishi mumkin», deb o'yladim o'zimcha.

Qirning qiyaligi yuqoriga ko'tarilgan sari tikkanib borar edi. Men harsillab Jiyandan orqada qola boshladim. Jiyan chaqqonlik bilan yuqoriga ko'tarilar, turli-tuman shaklda qir bag'riga o'rnashib qolgan ulkan, qirrali toshlarga yoki hali mevasi pishib yetilmagan yovvoyi bodom daraxtchalariga yetib olib, meni kutib turar edi. Men o'zim ko'zlagan cho'qqiga yetish uchun rosa bir kun kerakligiga to'la ishonch hosil qildim. O'shanda ham Jiyandagi chaqqonlik bilangina yetish mumkin. Men esa, halitdan o'pkam og'zimga tiqilib, harsillab qolyapman.

Jiyan chaqqonlik bilan yo'l boshlab, bir kichik cho'qqiga chiqdi. Men ham bir amallab unga yetib oldim. Aslida bu chin ma'nodagi cho'qqi emas, pastdan ko'ringan birinchi cho'qqiga bir pillapoya edi, xolos.

— Bo'ldi endi, yuqoriga ko'tarilmaymiz, Jiyan, — dedim men harsillaganimcha. — Shu yerda dam olamiz.

— Mayli, — dedi Jiyan.

Men harbiydan qaytganimdan beri — bir yil ichida ancha bo'shshib qolganimni his etdim... Cho'qqidan yetti-sakkiz metr pastdagi yovvoyi bodom soyasiga tushdik. Yovvoyi deyishimning boisi shuki, uning mevasi achchiq edi. Jiyan yelkasidagi miltiqni olib yerga qo'ydi. Men dasturxonni yozib, termosni ochdimda, qopqog'iga choy quydim... Atrofimizdagi toshlar, daraxtchalar ortida jo'rlar¹ navbatma-navbat sayrar, har zamonda uzoqdan kaklik ovozi eshitilib qolar edi...

Men choy ustida Jiyanga har xil savollar berdim. Uning yo'qolgan kunidan boshlab topilishigacha kechir-

¹ Jo'r — tog'larda yashaydigan bulbulsimon sayroqi qush.

gan hayoti bilan qiziqdim. Aslida u bilan toqqa birga chiqishimning boisi ham shu edi. Jiyan mening har bir savolimga uzuq-yuluq javob berar edi. Men esa, zo'r qiziquvchanlik bilan qayta-qayta so'rab, undan ko'proq narsa bilib olishga intilar edim.

Biz, yovvoyi bodom soyasida chamasi uch-to'rt soat qolib ketdik. So'ngra qirdan pastga tushayotganimizda yo'l-yo'lakay yana suhbatlashdik. Jiyanlarning uyiga yetganimizcha kech kirib, qorong'ilik tushib qoldi. Shungacha men Jiyaning tog'da kechirgan hayoti haqida ma'lum tasavvurga ega bo'ldim...

Ochig'ini aytganda, Jiyaning so'zlash qobiliyati, fikrlash doirasi o'z yoshiga nisbatan hali ancha past edi. Axir shuncha yillik bosqichni uch yil ichida to'la o'zlashtirib olish osonmi? Shuni nazarda tutib, hurmatli kitobxonlarning ruxsati bilan, Jiyaning tog'da kechirgan hayotini, bola yo'qolgan kunlarda Qosim aka oilasi chekkan iztiroblarni o'z tilimdan so'zlab berishga qaror qildim.

YOMON AMAKI

... Bola o'sha badbaxt kunni bir umr bo'yi esdan chiqarolmasa kerak... Hali ham kechagiday yodida, oyisi ertalab choy damlab kelib, dasturxonga qo'y-di-yu, tokchadagi tugunni qo'liga oldi. Eshikdan chiqa turib, orqasiga o'girildi-da:

— Anvarjon, men tog'anglarnikiga borib kelaman, — dedi katta o'g'liga. — Dadang ham ishga ketadilar. Ukang ikkoving uyda o'ynab o'tiringlar. Men sizlarga qurt olib kelaman, qo'ying qog'o-nog'idan¹ olib kelaman...

Oyisi ketdi. Dadasi ular bilan nonushta qildi. Dasturxonda non, mayiz, qog'ozli konfet bor edi... So'ngra dadasi ham ishga otlandi. Uydan chiqa turib u ham ikkala o'g'liga tayinladi:

— Oying halizamon kelib qoladi. Kelgunicha uydan ko'chaga chiqmanglar... Mana buni o'ynab o'tiringlar.

¹ Q o g' o n o q — yangi tuqqan sovliq sutidan tayyorlanadigan xushxo'r ovqat.

U tokchadagi xaltadan bir qisim yong‘oq olib, ikkalasining o‘rtasiga tashladi-da, uydan chiqdi. Bolalar o‘sha zahoti yong‘oqni bo‘lishib olishdi. Ikkalasi bir oz muddat yong‘oq o‘ynadi. Anvarjon ukasiga qaraganda sho‘xroq edi. Uyda uzoqroq toqat qilib o‘tirolmadi.

— Ortiq, sen yong‘oq o‘ynab o‘tir. Men hozir kelaman, — dedi-da, uydan chiqib ketdi.

Ukasi ikkita yong‘oqni bir-biriga «chiq-chiq» etkizib urishtirib o‘tirdi-da, ko‘p o‘tmay zerikdi shekilli, akasini chaqirdi. Javob bo‘lmadi. Yana bir oz o‘ynab o‘tirdi-da, keyin o‘rnidan turdi. Yong‘oqlarini shimchasining ikkala cho‘ntagiga tiqdi. U hali sanoq sanashni bilmas edi. Shuning uchun har gal ikkala qo‘liga bittadan yong‘oq olib ikki yonidagi cho‘ntagiga solib qo‘yaverdi. Ikkala cho‘ntakka ham uchtdan yong‘oq tushdi. Cho‘ntaklari do‘ppayib qoldi.

Bola do‘ppaygan cho‘ntaklariga qaradi, yong‘oqlarini shimchasining ustidan ushlab ko‘rdi. Cho‘ntaklari borligidan, cho‘ntaklarida yong‘oqlari borligidan o‘zicha quvonib qo‘ydi. To‘rtta burchagi salgina yig‘ishtirilgan dasturxondagi qog‘ozli konfetlardan birini qo‘liga olib, hovliga chiqdi.

— Aka, ho aka! — deb chaqirdi. Hech kim javob bermadi. Darvozadan chiqib, u yoq-bu yoqqa qaradi. Hech kim ko‘rinmadi. Yana akasini chaqirdi. Javob bo‘lmadi. Chapga burilib, uylarining burchagiga, ya‘ni ko‘chaga chiqdi. Ko‘chada hech kim yo‘q edi. Bola shu yerda bir oz turdi. Quyosh yuqoriga ko‘tarilgani sari havo qizib borar, uy orqasidagi tuproqni ham allaqachon ilitib qo‘ygan edi.

Bola quyosh nuridan ko‘zlarini qisib, ko‘chaning o‘ng tarafiga qaradi. Uzoqdan eshak mingan bir odam ko‘rindi. Bitta amaki kelyapti, deganday o‘sha odamning yaqinlashishini kutdi.

Eshak mingan amaki yaqinlab kelaverdi. Shunday issiqda ham boshiga oppoq allaqanaqa telpak, egniga qalin kitel kiyib olibdi. Bolaning dadasi bunaqa kitelni sovuq kunlarda kiyardi. Amakining qorachadan kelgan yuzi cho‘ziqroq ekan. Bola uni qaerdadir ko‘rgandek edi. Lekin tanimadi.

Amaki bolaning to‘g‘risiga kelganda eshagini to‘xtatdi.

— Ha, bola, nima qilib turibsan? — deb so‘radi u. Bola indamadi, nima qilarini bilmasdan qo‘lidagi konfetini o‘ng cho‘ntagiga tiqib qo‘ydi.

— Oting nima? — deb so‘radi amaki. Bola indamay yerga qarab turaverdi. U tabiatan juda kamgap edi.

— Qosimning o‘g‘limisan?

Bola bu gal «ha» degan ma‘noda boshini xiyol qimirlatib qo‘ydi. Bola emasmi, amaki hozir xurjunga qo‘l suqadi-da, bozordan olib kelayotgan narsalaridan menga beradi, deb o‘yladi u. Biroq unday bo‘lmadi. Amaki yon-atrofga bir-bir qarab qo‘ydi-da, bolaga qo‘l cho‘zdi.

— Kel, eshakka mindirib olay. Qiziq joylarni ko‘rsataman...

Bola nimaningdir ilinjida amakining qo‘liga ilashdi. Amaki uni o‘zining orqasiga o‘tqazib qo‘ydi. Eshak minib o‘rgangan qishloq bolasi emasmi, amakini ikki qo‘li bilan quchoqlab olganicha ketaverdi.

U tabiatan kam gap bo‘lsa ham hamma amakilarni yoqtirardi, ularga erkalanishni yaxshi ko‘rardi. Uylariga mehmon amakilar kelishsa, navbatma-navbat ular bilan quchoqlashib chiqar, ularning tizzasida o‘tirar edi. Bola mana shu — eshakka mindirib ketayotgan amakini ham o‘shanaqa yaxshi amakilardan deb bilgan edi. Ammo...

Amaki eshagini qishloqdan chetga burdi. Yuqori qismi toqqa ulanib ketadigan qirning bir yonboshida «ish-sh» deb eshagini to‘xtatdi-da, pastga tushdi. Egar ustidan xurjunni oldi, bolani egarga o‘tqazdi. Xalacho‘pni bolaning qo‘liga berdi-da:

— Hayda shu yoqqa, — deb tog‘ yon bag‘rini ko‘rsatdi. Bola hayron bo‘lib amakiga qaradi.

— Nega menga qaraysan? Hayda eshakni!

Bola amakining ko‘zlaridan qo‘rqdi. Boya uning ko‘zlari bunchalik qo‘rqinchli emasdi.

— Hayda eshakni!.. Dadang o‘sha yoqda!

Bola qo‘rqqa-pisa xalacho‘pni yuqori ko‘tardi. Eshak yo‘lga tushdi. Ko‘p o‘tmay bola ichki bir qo‘rquv bilan yig‘ladi, eshakning boshini xalacho‘p bilan orqaga qayirdi. Orqada esa, haligi amaki xurjunini bir qo‘lida ko‘tarib qarab turar edi. Xurjunni yerga qo‘yib, tezda yetib keldi-da:

— Nega yig'laysan, itvachcha! — deb bolaning ikkala qulog'idan cho'zib, azot ko'tardi. So'ngra yana zarb bilan egarga o'tqazib qo'ydi. Bu ham yetmagandek bolaning ikki dumbasidan chimchilab o'yib-o'yib oldi. Bola chinqirib yig'ladi, qo'lidan xalacho'p tushib ketdi. Amaki xalacho'pni olib bolaga o'qtaldi:

— Og'zingni yum! Ovozingni chiqarma! — dedi. Xalacho'pni bolaning qo'lga tutqazdi, eshakning boshini yana tog' tarafga burdi-da, dumining tagiga etigi bilan tepdi. Eshak dikirlab yurib ketdi. Bola har qancha joni og'risa ham yig'lashni unutdi. U amakining yana kelib kaltaklashidan hamda eshakdan yiqilib tushishdan qo'rqardi. Goh u qo'li, goh bu qo'li bilan egarning qoshini, eshakning yolini ushlab borar edi...

Eshak tog' yon bag'ridagi yolg'iz oyoq yo'ldan ketaverdi. Bola eshak ustida ovoz chiqarmay yig'lar, orqaga qarashga qo'rqardi. Eshak, avvallari ham bu yo'ldan ko'p marta yurgan shekilli, o'zicha balandlikka ko'tarildi, pastlikka tushdi, yana ko'tarildi, yana tushdi... Uning qadami bir oz sustlashdi, ko'p o'tmay tag'in tezlashdi.

Bola o'ksib-o'ksib nafas olar, orqasiga burilib qarashga hali ham yuragi dov bermas edi. Xurjunli amaki yana kelib kaltaklasinmi?!

Havo qizigandan qizib borar, osmondan to'rg'ay ovozlari eshitilar, toshlar orasidan allaqanday xush-ovoz qushlarning sayragani quloqqa chalinar edi. Bola egardan yiqilib ketmasligiga ishonch hosil qilib, qo'lini eshakning yolidan oldi. Goh u qo'li bilan, goh bu qo'li bilan egarning qoshini ushlab bordi. Xurjunli amakining: «Dadang shu yoqda», degan gapini eslab, olislarga qaradi. Hech kim ko'rinmadi. O'pkasi to'lib:

— Dado-v — deb chaqirdi. O'zini bir zum yig'idan tiyib javob kutdi. Biroq sayroqi qushlarning ovozidan bo'lak tovush eshitmadi. Ho'ngrab yig'lashga tushdi-yu, darhol jimidi. Qo'rqa-pisa yoni-veriga, orqa tarafga qaradi. Biron jonzod ko'rinmaydi. Eshak yolg'iz oyoq yo'lda tinimsiz yuradi, ahyon-ahyonda o't chimdib yeydi, har zamonda burnini qoqqandek pishqirib qo'yadi. Yuqorida yalpayib yotgan yoki pastga yumalab ketishga moyil bo'lib turgan qirrali toshlar, yakkam-dukkam kichik daraxtlar, pastda esa, qovjiray boshlagan xas-xashaklar...

Bola issiqdan terlab ketdi. Charchoqdan mudray boshladi. Eshak ustida mudrab alahsiradi. Tushida kimdir qo'lida kaltak bilan quvladi. Bola dodlab, uyg'onib ketdi... Ko'p o'tmadi, yana mudroq bosdi. Mudroq bosganicha egar ustida qancha yurganini ham, eshakning qachon to'xtaganini ham bilmadi. Bir mahal uxlagan ko'yi eshakdan yiqilib tushdi. Yaqindagina hosili o'rib olingan g'allazor ekan. Yer yumshoq bo'lgani uchun qattiq tushmadi. Biroq yomon amaki chimchilagan joylar hali ham og'rirdi.

Eshak allaqachon to'xtab, yerga to'kilgan boshqolarni tergilab yeb yurgan ekan. Bola ustidan yiqilganda hurkkansimon o'zini nari oldi. Yana «kurt-kurt» boshqoq chaynashga tushdi. Onda-sonda pishqirib qo'yardi.

Bola holsizlanib turib o'tirdi, ustma-ust esnadi. Ko'zini ochdi, qo'rquv bilan atrofga qaradi. Hech kim yo'qligini bilib baralla yig'lashga tushdi:

— Ayajon! Ayajo-n!..

Yig'lay turib beixtiyor yonida yotgan xalacho'pni qo'liga oldi. Havo ham, yer ham issiq edi. Hu nariroqda — ang'izning¹ chekkarog'ida chaylaga o'xshash bir nimani ko'rdi. Dadam o'sha yerda emasmikan, deb o'yladi. O'rnidan turib yaqin bordi. Chayla bo'lib ko'ringan narsa yetti-sakkizta tol shoxidan yasalgan soyabon ekan. Biroq ichida hech kim yo'q edi. Yerga mayin xas to'shalgan. Ikki odam tiqilib o'tirsa bo'ladigan tor joy ekan. Bola o'z atrofidagi kimsasizlikdan qo'rqib chaylacha ichkarisiga kirdi. Shu chayladan panoh topgandek bo'ldi, xas ustiga o'tirdi. O'zidan o'zi o'pkasi to'lib yig'i boshladi. Yig'i aralash: «Aya, ayajon!», deb chaqirdi. Yig'idan to'xtab quloq soldi. Hamma yoq jim jit. Quyosh olov purkaydi, osmonu falakda to'rg'aylar sayraydi. Vahimali cho'q-qilar viqor bilan jim turishti. Faqat ang'izdan boshqoq tergilab yeb yurgan eshak har zamonda pishqirib qo'yadi.

Bola yana yig'lashga tushdi. Uzoq yig'ladi. Uning yig'isiga hech qaerdan javob eshitilmadi. Eshak esa uning ko'zi oldida yerga ag'anadi. Oyog'ini osmonga ko'tarib, u tomoni bilan, bu tomoni bilan ag'anadi.

¹ A n g' t z — hosili o'rib olingan g'allazor.

Ang'izda chang ko'tarildi. Chang bosildi. Eshak o'rnidan turdi. Egar-jabduq uning qornida osilib qolgan edi. Eshak o'ziga yopishgan pashshalarni haydash uchun boshini qimirlatib, quloqlarini shapillatdi. Keyin yana yerga enkayib boshqoq tergilab yeyishga tushdi...

Bolani mudroq bosdi. Xas ustiga cho'zilib yotdi-da, uyquga ketdi. U kaltak yegani va ko'p yig'lagani sababli, jazirama issiqda qolgani va yomon qo'rqqani sababli, eshak ustida ancha-muncha yo'l bosgani sababli nihoyatda toliqqan, charchagan edi.

TANHOLIKNING BIRINCHI KUNI

Mabodo yetti-sakkiz yoshli bola xuddi shu holatga tushib qolganida o'z kelgan yo'lini aniqlab olishi, uyini bir amallab topib, kirib borishi mumkin edi. Afsuski, bu bolaning endigina besh yoshdan olti yoshga qadam qo'yayotgan payti edi. Shuning uchun o'zi kelgan tomonni ilg'ab ololmadi. Buning ustiga tanholikning birinchi kunida yuz bergan ayrim voqealar, uchragan narsalar uni butunlay chalg'itib yubordi.

...Bolaning oyog'ini birov qitiqlagandek bo'ldi. U oyog'ini tortib oldi-da, boshqa tomonga ag'darilib yotib uxlayverdi. Tag'in kimdir qitiqladi. Bola chalqancha tushib yig'lay boshladi. U o'zining tanho yotganini bilmasdi, o'z uyimda, ota-onamning qo'ynida yotibman, degan kayfiyatda edi. Yig'i aralash ko'zini ochdi. Tepasida o'z uyining faner taxtadan zeb berilgan shiftini emas, qovjiragan barglar bilan ingichka tol novdalarini ko'rdi. Yig'idan to'xtab baqrayib qoldi. Tong endigina yorisha boshlagan payt edi. Hamma yoqda vahimali jim-jitlik hukmron. Faqat saharxez to'rg'aylarning sayrashi eshitiladi. Ularning ovozi bolaning qulog'iga: «Suv, suv» deyayotgandek tuyuladi.

Bola yomon amakini, yerga ag'anab, egarini qorniga ag'dargan eshakni esladi, nimaningdir sharpasi eshitilgandek bo'ldi. U o'rnidan turib o'tirdi, hadik-sirab atrofga qaradi. Kechagi — eshak ag'anagan joylar bo'm-bo'sh edi. Eshak ham qayoqqadir ketib qolibdi. Biroq... chaylaning bu tomonidagi ochiq joydan uning ko'ziga g'alati bir mahluq ko'rindi. Mushukdan xiyol kattaroq, tumshug'i ingichka, dumi uzun,

yuzlari oqish-sarg'ish bir narsa unga tikilib turardi. Bola bu narsaning tulki ekanligini hali bilmas edi. U mahluqning jussasi kichik bo'lgani sababli, undan qo'rqmadi, aksincha qiziqsinib qaradi. Bolalik odati g'olib kelib qo'lini o'sha tarafga cho'zdi-da:

— Ma, pish, pish, — deb chaqirdi. Ammo tulki nariga ham ketmadi, bolaga yaqin ham kelmadi, ko'zi mo'ltirab unga qarab turaverdi. Bola yonidagi xalacho'pni qo'liga olib, chayladan chiqdi. Aylanib o'tib, haligi narsaga yaqin bordi. Ikki-uch qadam qolganida tulki qirga qarab qochdi. Ozigina yugurib, yana bolaning yetib olishini kutgandek qarab turdi. Bola o'zining och qolganini ham, suvsaganini ham unutilib, g'alati narsaning izidan yugurdi. Tulki unga qarab turdi, yetishiga yaqin qolganda yana qochib qoldi.

Bola «mushukka o'xshagan narsa»ga andarmon bo'lib, uning izidan yuguraverdi. Bir gal unga qo'lidagi xalacho'pni irg'itdi. Cho'p tulkiga yaqinroq joyga borib tushdi. Endi «mushukka o'xshagan narsa» ehtiyot bo'lib uzroqqa qochadigan bo'ldi.

Bola aldamchi tulkinging izidan yura-yura kichik-roq bir cho'qqiga chiqib qoldi. Tulki qayoqqadir yo'qoldi. Bola hayron bo'lib, behol o'tirdi. U toliqqan, och qolgan, suvsagan edi. Beixtiyor tanholik hissi bilan yig'lab yubordi:

— Ayajo-on! Ayajo-on...

O'ng oyog'ining tovonini «zirq-zirq» og'ridi. Yig'idan to'xtab, tovoniga qaradi. Tovuining bir chetini nima-dir tilib o'tibdi. Yig'lamoqchi bo'lib ovoz chiqardi-yu, jim qoldi. Benihoya qo'rquv, kimsasizlik vahimasi uni yanayam qamrab oldi. Bu yerda uning yig'isini eshitadigan, dardiga malham bo'ladigan odam yo'q edi... Uyi, ayasi, dadasi qayoqda ekan-a?.. Tevarakka boqdi. Hamma yoqda cho'qqilar, qirlar, soylar, qovjiragan xas-xashak... Tovoni yana og'ridi. Tunov kuni oyoq yalang yurib, tovoniga tikan kirganda ayasiga yiqlagani, ayasi darhol tovoniga tuflab, tikan kirgan joyni tozalagani, to'g'nag'ich bilan tikan uchini olib tashlagani esiga tushdi. Shuning uchun chap qo'lining ikkita barmog'iga tuflab, tovonining tilingan joyiga surdi. Suvsaganidan tupigi ham oz edi.

Ulkan cho'qqilar ortidan quyosh chiqa boshladi. Yana o'sha to'rg'aylar, allaqanaqa chiyildoq qushlar

sayrashi eshitiladi, bolaning ro‘parasidagi soy tarafdin kaklikning «kakir, kakir» degan tanish ovozi quloqqa chalinadi... Har kuni shu mahal oyisi yuz-qo‘lini yuvib qo‘yardi. So‘ngra hammalari dasturxon atrofiga o‘tirib choy ichishardi, non yeyishardi... U nogahon shiminig cho‘ntagiga qo‘l solib, qog‘ozli konfetni chiqardi. Shosha-pisha ochib, og‘ziga soldi. Suyunib qo‘ydi: cho‘ntagida yong‘oqlar ham bor edi.

U konfetni yutib bo‘lib, cho‘ntagidan yong‘oq oldi. Chap yonidan kichik tosh bo‘lagini topib, o‘ng yonida— o‘zi suyanib o‘tirgan toshda yong‘oq chaqib yemoqchi bo‘ldi. Yong‘oq pastga yumalab ketdi, besholti qadam naridagi butaga ilinib qoldi. Bola o‘rnidan turib bordi-da, yong‘oqni olib keldi. Bu gal yong‘oqni toshning chuqurroq joyiga qo‘yib chaqdi. Ikkinchi yong‘oqni chaqayotganida o‘ng qo‘lidagi tosh chap qo‘lining ko‘rsatkich barmog‘iga tegib ketdi. Barmog‘i zirillab og‘ridi. Yig‘i boshladi-yu, yana darhol to‘xtadi. Nafs g‘oliblik qildi — chaqilgan yong‘oqni yeyaverdi.

Bola to‘rtinchi yong‘oqning mag‘zini arang yutdi. U nihoyatda chanqagan edi. O‘rnidan turdi, yana aya-sini chaqirib yig‘ladi. Yig‘i aralash tevarak-atrofga bir-bir qarab chiqdi. Hamma yoqda qavat-qavat tog‘lar, tuya o‘rkachidek past-baland cho‘qqilar... Ro‘paradagi soydan yana kaklik ovozi eshitildi. Bola o‘sha tarafga tikilib qoldi. Hu pastlikda qandaydir daraxtning uchi ko‘ringandek bo‘ldi. Ularning uyi narigi qirning ortida emasmikan?.. Qandaydir kuch uni o‘sha tomonga yetakladi. Yo‘lni qiya solib, pastga tusha boshladi. Tezroq yurgan edi, soyga yumalab ketishiga sal qoldi. Sekin yuraverdi. Oyog‘i toyib ketgan paytlarda xalacho‘pga tiralib qoldi...

Nihoyat uchi ko‘ringan daraxt yoniga yetib bordi. Uncha katta bo‘lmagan, tarvaqaylab o‘sgan baqaterak ekan. U yaqinlashishi bilan terak shoxidagi allaqancha mayda qushlar uchib ketishdi. Terak tagidagi jarlikda suv ko‘rindi. Lekin unga qanday tushsa bo‘ladi? O‘ng tarafdin yoki chap tarafdin aylanib tushishga sabri chidamadi... Bola terak shoxlarining yonidagi — jarga turtib chiqqan ulkan toshning tumshug‘ida turardi. U xiyol taraddudlanib turdi-da, qo‘lidagi xalacho‘pni yerga tashladi. So‘ngra terak shoxiga tirmashdi. Burnini torta-torta, tili bilan ustki labini yalab pastga tusha

boshladi. Terak shoxlaridagi bo'rtmalar qorniga, sonlariga botdi. Lekin bola parvo qilmadi. U tezroq pastga tushib, suv ichishi kerak edi!

Pastga tushgan zahoti ikkala qo'lini toshga tirab, og'zini suvga olib bordi. Suv muzdek ekan. Shoshganidan do'ppisi suvga tushdi. Parvo qilmadi, suv ichaverdi. Ko'p suv ichib, og'ir tin oldi. Do'ppisini olib boshiga qo'ndirdi. Suvning tubiga qaradi, qo'lini tiqib ko'rdi. Chenagigacha botdi. Taxminan kir tog'oradek joyda, zilol suv g'ilqillab turar, «tog'oradan» oshib, tosh qirralaridan pastga tomchilab tushgan suv qayroq toshlar orasiga singib ketar edi.

Bola o'rnidan turdi, o'zining suv atrofidagi har xil go'nglar ustida turganini ko'rdi. Qo'y qiyi, qush axlati... Negadir o'zini qorong'i bir joyga qamalib qolgandek sezdi, qo'rqib ketdi. Tezroq yuqoriga chiqib, o'z uyiga yetib olishi kerakligini o'yladi. Suvni yonlab o'tib, qayroq toshlar ustiga tushdi. U yerda o'zining xalacho'pidan ko'ra uzunroq bir tayoq yotgan ekan. Boyagi — tumshug'i ingichka maxluq esiga tushdi. Tayoqni qo'lga olib, yaxshi ekan degandek, mahkam qisib qo'ydi. Soy bo'ylab yo'lga tushdi. Peshonasidan ter chiqdi. Har kuni ertalab choy ichib o'rgangani uchun bo'lsa kerak, boshi xiyol og'riy boshladi. Qorni ochiqqani uchun biror narsa topish ilinjida yo'l-yo'lakay ikki tarafiga alanglab borar edi.

Chorak soatlar chamasi yurib to'xtadi. Soy tubi unga qir bag'ridagidan ko'ra ham vahimali tuyulardi. Nihoyatda och qolganidan yig'lab yubordi, bir zum o'tirdi. Qir bag'riga ko'z tashladi. U yerdagi mayda daraxtlar bolaning e'tiborini o'ziga tortdi. O'rnidan turib, daraxtlardan biriga yetib oldi. Daraxt shoxlarida o'riksimon mevalar osilib turar edi. Ikki-uch donasini uzib olib, po'stini yeya boshladi. Biroq meva tamsiz edi, chaynab tashladi. Danagini chaqmoqchi bo'lib, pastdan tosh qidirdi. Shu payt qo'lidagi danakka qaradi-yu:

— Ie, — dedi. Qo'lida o'rik emas, uyida akasi bilan chaqib yeydigan bodom danagi bor edi. Bodomni chaqib, mag'zini og'ziga soldi. Bodom negadir achchiq edi. Chaynab-chaynab, shirasini salgina shimdi-yu, tuppasini tashladi. Qo'lidagi boshqa bodomlarni ham chaqib, shu taxlitda «iste'mol» qildi. So'ngra

ikkala cho'ntagi to'lguncha bodom terdi-da, qo'liga tayog'ini olib, yuqorilab ketdi.

U boshi oqqan tomonga yurardi, qaerdan yursam ham uyimga boraman, degan o'yda edi. Bola hatto shu kechasi o'zi tunagan chaylachaning qaerda, qaysi tarafda ekanligini ham taxminlay olmas edi. Tumshug'i ingichka maxluq, terak ostidagi suv uni butunlay chalg'itib yubordi. U toliqib qolganda o'tirar, ayasini chaqirib yig'lar, yerda ag'anab yotar, so'ngra o'rnidan turib, yana yo'lga tushar edi.

Bola qirga chiqdi, soyga tushdi. Yana bir qirga ko'tarildi. Qir ustidagi archa yoniga yetganda o'ng tarafdagi pastqam yalanglikda qo'ylar yoyilib yurganini ko'rdi. Qo'ylar to'dasiga yaqin yerdan ko'm-ko'k tutun ko'tarilib turar edi. Bola archa yonida to'xtab qoldi. Qo'ylar yonida yurgan cho'ponlar yomon amakilardanmikin, yaxshi amakilardanmikin, deya o'yladi. O'sha yoqqa borib, dadasini, tog'asini chaqirmoqchi bo'ldi. Biroq...

Uzoqdan itlarning vovullagani eshitildi. Bola qu-loq solib, o'sha tarafga qo'rquv bilan ko'z tashladi. Bir qora it qo'ylar to'dasidan ancha berida qirga ko'tarilib kelar edi. Qarasa it yaqinlashib qolyapti. Bola chaqqonlik bilan archaga tirmashib, yuqoriga ko'tarildi. It archa tagiga yetib keldi-da, yuqoriga bir-ikki intilib vovulladi. O'zi ham chog'roq eshakdek, tumshug'i yo'g'on, qulog'i va dumini kesilgan ko'ppak ekan. Bola daraxt ustida miq etmay turaverdi. Qo'ylar to'dasi tarafdin kishilarning qandaydir qichqirig'i eshitildi. It asta-sekin iziga qaytdi.

Kech kira boshlagan bo'lsa kerak, qo'ylar to'dasi o'rnidan siljiy boshladi. Bola pastga tushdi. Lekin u cho'pon amakilarni chaqirishdan qo'rqdi. Boyagi it yugurib kelib qopib oladi, deb o'yladi. Qo'ylar butunlay ko'rinmay ketganidan so'ng, haligina tutun chiqib turgan joyni ko'zlab qirdan tusha boshladi...

Qirrali toshlardan yasalgan o'choq ichida ustini endigina kul bosgan cho'g' lang'illab turar edi. Bola ajriq ustidan bir burda tishlangan non topib oldi. Ishtaha bilan birpasda yeb qo'ydi. O'choq orqasida bo'shab yotgan shishani olib ketayotgan edi, go'shti chala yeyilgan ilikni ko'rib qoldi. Qolgan-qutgan go'shtlarini maza qilib chaynadi.

Quyosh cho'qqilar ortiga o'tib ketdi. Qorong'ilik cho'ka boshladi. Bola qo'rquv ichida yerga o'tirib olib yig'lashga tushdi. Biroq bu yerda yig'lab o'tiraverishdan najot chiqmasligini ichki bir tuyg'u bilan sezib, o'rnidan turdi. U navbatdagi qirni, qir ustidagi daraxtlarni ko'zlab yana yo'lga tushdi.

YO'QOLGANNI IZLAYDILAR

O'sha kuni Anvarjon ko'chaga chiqdi-da, ikkita yong'oqni bir-birining orqasidan yumalatib o'ynashga tushdi. O'yin bilan ko'chaning narigi betidagi hovlilar oralig'iga o'tib ketdi. Bir mahal o'yindan bosh ko'tarib bundoq qarasa, dadasi ishlaydigan binoga yaqinlashib qolibdi. Qosim akalarning uyi bilan xo'jalik idorasining oralig'i taxminan yarim chaqirimcha kelar edi.

Anvarjon negadir bo'lim idorasi tomonga yurdi. U dadasi ishlaydigan joyni bilishni boshqalarga ko'z-ko'z qilishni istadimi, bino ichiga kirib, koridordan chapga burildi. Ozgina yurib, dadasi o'tirgan xona eshigi oldida to'xtadi. Xonaning eshigi qiya ochiq edi. Qosim aka cho't donalarini u yoq-bu yoqqa surib, qog'ozga nimalarnidir yozar edi. Xonaning ichkari tomonidan yana ikkita cho'tning chiqillashi eshitilib turar edi. Anvarjon eshikka yaqinroq bordi-da, boshini ichkari-ga suqib, iljayganicha:

— Da-da! — dedi sekingina. Qosim aka ishdan to'xtab o'g'luga tikilib qoldi.

— Ie! Ha? Nima qilib yuribsizlar? — deb so'radi u o'g'lidan.

— O'zim, shunday, — dedi Anvarjon. So'ngra maqtangandek, qo'shib qo'ydi:

— Bir o'zim topib keldim.

Bu orada Qosim aka o'rnidan turib, eshikka yaqinlashdi:

— Bir o'zing topib keldingmi? Ukang qani? Ortiq yoningdami?

Anvarjon shu savoldan keyin ukasini eslab, hushyor tortgandek bo'ldi. Yuzidagi tabassum so'nib, qo'rqa-pisa javob berdi:

— Ortiq uyda... Bir o'zim keldim.

— Bir o'zing bu yerga nima uchun kelding, tentak... Ukang bilan uyda o'ynab o'tirgin, demabmidim?

Anvarjon indamadi. Qosim aka stol ustidagi ishini yig'ishtirishga ham sabri chidamay, yonidagi sheriklariga ham hech narsa demay tashqariga chiqdi. Yakkam-dukkam hovlilar oralig'idagi ochiq yerlardan o'z uyiga yo'l oldi. Anvarjon unga ergashdi. Qosim akaning yuragi nimanidir sezgandek bezovta edi. Shuning uchun yo'l-yo'lakay o'g'liga dashnom berib borar edi:

— Sen odam bo'lmayсан chog'il.. Ukangni uyga tashlab, mening oldimga kelib nima qilarding, tentak?! He, tovuq kalla!

Ota-bola avval hovliga, so'ngra uyga kirdilar. Ortiqni chaqirdilar. Hovlida ham, hovli atrofida ham Ortiq ko'rinmas, hech qaerdan ovoz bermas edi. Qosim aka o'g'lini hovlida qoldirib, atrofdagi qo'shnilarnikiga ketdi. To'rt-besh hovliga kirib chiqdi. Biroq hovli egalaridan biror kishi ham bolani ko'rdik, demadi. Qosim aka hovliga qaytib kirib, Anvarjonga do'q qilib so'radi:

— Qani ukang? Top endi uni, la'nati!

U jahli chiqqanidan o'zini tutib turolmadi-da, o'g'lining u yuziga-bu yuziga shapati tortib yubordi. Anvarjon chirqirib yig'lashga tushdi.

Shu mahal Zulayxo opa hovliga kirib keldi. U janjalning boisini so'radi-yu, Ortiqning yo'qligini eshitib, ayvonga yetmasdanoq, devorga suyanib o'tirib qoldi. Qo'lidagi tuguni yoniga yumaladi.

— Voy sho'rginam qursin! Endi qanday qilaman. Voy, akamnikiga bormay men o'lay!..

Zulayxo opa sochlarini yulqilab yig'lashga tushdi.

— O'lib ketganim yaxshi edi-ya! Tushimda ayon bo'luvdi-ya! Bir poy kalishim suvga oqib ketuvdi-ya! Voy sho'rim!.. Ayang o'lsin, Ortiqjon!.. Falokat bosmasa, seni tashlab ketarmidim? Voy, men o'lay, men o'lay...

Qosim aka o'ychanlik bilan hovlida turib qoldi. Zulayxo opa tinimsiz boshini chayqab yig'laydi. Anvarjon yig'lagan ko'yi burnini tortib, dam oyisiga, dam dadasiga qaraydi.

— He attang, he attang! Ayang o'lsin, Ortiqjon! Do'mboqqina bola edi-ya.

— Muncha zorillaysan endi! — deya xotiniga tasalli bermoqchi bo'ldi Qosim aka. — Biror joyda yurgandir. Topilib qolar. O'lib qolmagandir darrov.

— Toping, bo'lmasa bolani! O'lsa hisobmi sizga?!

— Qidiramiz. Topiladi, xudo xohlasa... Bunaqa dodvoy qilib o'tirishdan foyda yo'q... Begali aka tomonga ketganmikin? Seni axtarib...

— Hozir o'zim o'sha yoqdan keldim-ku, — dedi Zulayxo opa.

Er-xotin maslahatni bir joyga qo'ydilar. Qosim aka qishloqdagi ellikdan ziyod uyga birma-bir kirib, bolani surishtiradigan bo'ldi. Zulayxo opa Anvarjonni yoniga olib, yana iziga qaytdi — Begali aka tarafga ketdi...

Ammo kechgacha ham boladan darak bo'lmadi. Avval Qosim aka, so'ngra Zulayxo opa hovliga xomush kirib kelishdi. Ayrim qo'shnilar chiqishdi. Yig'i-sig'i, dardu-hasrat boshlandi. Kechqurun Begali aka kelib, shu hovlida yotib qoldi.

Ertasi kuni ertalab Begali aka tumanga ketdi. Mabodo bola biror sabab bilan tumanga ketib qolgan bo'lsa olib kelishi, tuman radiosidan e'lon berishi lozim edi. Qosim aka esa, sovxozdagi barcha bo'limlarni, markaziy posyolkani birma-bir aylanib chiqadigan bo'ldi.

Begali aka kun botmasdan yetib keldi. U boshini sarak-sarak qilganicha:

— Daragini topmadim, — dedi. Najot kutib o'tirgan Zulayxo opa ingrab yana yig'lashga tushdi. U allaqachon holdan ketib, dard tekkan bemordek sirqovlanib qolgan edi.

Qishloqqa tun cho'ka boshlagan paytda Qosim aka ham bo'shshib qaytib keldi. Ko'proq gapirishga madori bo'lmadi shekilli:

— Ko'rdim, degan odamni ko'rmadim, — dedi-da, uyga kirib ketdi.

Qosim akalarning hovlisi o'lik chiqqan uydek motamda edi.

YASHASH UCHUN KURASH

Bola esa vahima-yu qo'rquv ichida ayasini, uyini qidirib, tog'da tentirab yurardi...

Qirdagi daraxt ostiga yetib olgunicha hamma yoqqa zim-ziyo qorong'ilik cho'kdi. Daraxtning yoniga o'tib, yig'i aralash qirning narigi tomoniga ovoz berdi:

— Aya! Ho, aya!

Uning ovoziga tosh o'ngurlarigina aks-sado bilan javob qildi: «Ho, aya! Ho, aya!..» Qanaqadir qush «qiyq» etdi-yu, daraxt shoxida potirlab, allaqayoqqa uchdi. Vahimadan bolaning eti jimirlab ketdi. U, uyimiz shu qirning orqasidadir, bir qichqirsam ayam yoki dadam yugurib kelib, meni olib ketar, deb o'ylagan edi. Yo'q, yanglishibdi, tag'in boshqa joyga kelib qolibdi. Xo'rliigi kelib, past ovoz bilan yig'laganicha birikki qadam bosdi-yu, o'tirib oldi:

— Aya! Ayajon!.. Obketing!..

U uzoq yig'lab holdan ketdi. Ayasi aytadigan olabo'jilar esiga tushdi-da, qo'llarini tizzalari ustiga, boshini qo'llari ustiga qo'yib, qo'nishib o'tirdi. Qorong'i tunda allanimalarning kelib yeb qo'yishini o'ylab, yana qo'rqdi. Ovoz chiqarmay uzoq o'tirdi. So'ngra ko'ziga uyqu inib, beixtiyor yonboshladi...

Ertalab yuziga oftob tekkanda uyg'ondi. Turib o'tirdi. Dastlab o'zining qaerlarda adashib yurgani-yu, qaerda yotib qolganini ilg'ab ololmadi. Hayron bo'lgandek, atrofga qaradi. Uyidan adashib yurgani esiga tushib, yig'i boshladi. Yig'i orasida ayasini ham, dadasini ham qayta-qayta chaqirdi. U go'daklik mehriining tub-tubidan oyisining mehribon qo'lini, muoyim ovozini sog'inar, dadasining bir oz qo'pol, lekin mehr yashiringan muomalasini qo'msar edi. Taxminan yarim soatlardan keyin ovundi. Yig'lab o'tiraverishning befoyda ekanligini sezgandek, o'rnidan turdi. Tag'in kechagidek manzara. Yonma-yon yotgan tuyalarning o'rkachini eslatuvchi tog'lar, qorayib ko'ringan bahaybat cho'qqilar, yakkam-dukkam daraxtlar. Yengil sokin havo, qushlar ovozi... Kecha qo'ylar yoyilib yurgan yaylov ham huv nariga borib tog'lar bilan o'ralgan... Oyog'i ostida tayoq bilan kecha o'zi topib olgan shisha, cho'ntagidan to'kilgan uch-to'rt dona achchiq bodom... Demak, uylari hali uzoqda ekan. Uylari qaysi tarafda ekan-a? Anavi yaylovga kechagi cho'pon amakilari yana kelishmasmikin? Ha, aytgancha, ular ham yomon amakilar bo'lishsa-chi?.. Itlari ham qopong'ichga o'xshaydi... U o'zicha, hamma kishilar ichida faqat dadam bilan tog'am yaxshi bo'lsalar kerak. Bo'lak kishilarning hammasi yomon amakilar bo'lsa kerak, deb o'yladi.

Bola burnini torta-torta, achchiq bodomlarni cho'ntagiga tiqdi-da, yana yo'lga tushdi. Bir qo'lida tayoq, bir qo'lida shisha. U qir bag'ridagi bilinar-bilinmas yolg'iz oyoq yo'ldan ketdi. Anchagacha, negadir hech narsani o'ylamadi. Bir mahal qorni ochgani-ni bilib, yerga o'tirdi. Ikkala cho'ntagidagi achchiq bodomlarni chiqardi. Darvoqe, ikki dona yong'og'i ham bor ekan. Darhol chaqib yedi. So'ngra uch-to'rtta achchiq bodomni ham chaqdi-da, shirasini shimib, tup-pasini tashladi. Tamaddidan ko'ngli to'lmadi. Yig'lamadi-yu, qalbining tubidan chiqqan nafas bilan o'ksinib qo'ydi... Uylariga yetib borganidan so'ng shi-rin nonlardan, ayasi yopib beradigan kulchalardan shunchalik ko'p yesinki...

U bir oz o'tirib qoldi. Quyoshning tobora qizdi-rayotganini aytmasa, tog' bag'ri bexavotir edi. Os-monda uncha katta bo'lmagan bir qush uchib yurar, to'g'rirog'i uchib emas, qanotlarini silkitmasdan be-ozor suzar, soyu qirlar ustida aylanar edi.

Nogahon bolaning ko'zi taxminan yigirma qadam-cha narida turgan yumronqoziqqa tushdi. Yunglari sap-sariq, qoqqan qoziqdek qaqqayib turibdi. Bola yum-ronqoziqni yaxshi taniydi. Akasi bir marta jo'ralari bilan tutib kelganida ko'rgan edi. «Uyasiga suv quyaverib, ushlab oldik», degan edi akasi. Keyin aya-sining po'pisasi bilan yumronqoziqni o'z holiga qo'yib yuborishgan edi. O'sha yumronqoziq shu emasmikan?.. Bola emasmi, dilidagi g'amni ham, uyini topish bo-rasidagi maqsadini ham vaqtincha unutdi.

U hushtak chalishni endi o'rgana boshlagan edi. Shunga ko'ra hushtak chalib, yumronqoziqni o'z yoni-ga chaqirmoqchi bo'ldi. So'ngra qo'lini cho'zib:

— Mah, mah, — dedi. Yumronqoziq esa, qimir etmasdan unga qarab turaverdi. Biroq shu payt kutil-magan hodisa yuz berdi. Yumronqoziqning orqa tara-fida bir nima ko'ringandek bo'ldi. Keyin yumron-qoziq to'rt oyog'ini tipirlatib, «chiy-chiy»lab orqaga keta boshladi. Bir maxluq uni belidanmi, yelkasidan-mi, tishlab olib, pastga sudrab ketayotgan edi.

Bola o'rnidan turib, yuqoriroqqa ko'tarildi. Yum-ronqoziqni kecha o'zi bilan bekinmachoq o'ynagan tumshug'i ingichka maxluq — tulki olib ketayotgan ekan. Bola ozgina yugurdi-yu, darhol to'xtadi, yum-

ronqoziqni qutqarishga jur'at qilolmadi. Yumronqoziq, tipirchilayvergani uchun bo'lsa kerak, tulki uni yerga qo'ydi. Yumronqoziq esa, tez qocha olmadi. Tulki unga bir-ikki bor tashlanib, tishlarini botirdi. Yumronqoziq bir joyda aylanib qoldi. Tulki uni tishlaganicha pastlikka tushib ketdi.

Bola hayron bo'lganicha og'zini ochib qoldi. Sho'rlik yumronqoziq! Boladan ehtiyot bo'laman deb, dushmanini ko'rmay qoldi shekilli. Tumshug'i ingichka maxluq ham yomon ekan. Biror joyga olib borib, yumronqoziqni yeb qo'ysa kerak...

U boyagi o'tirgan joyiga keldi-da, tayoq bilan shishani qo'lga olib yo'lga tushdi. Yo'l-yo'lakay daraxtlar yonida to'xtab, achchiq bodomdan totinib bordi. Bir mahal uning ko'ziga kichikroq bodom danaklari chalinib qoldi. Bundoq yulib qarasa, bodom emas, tog' pistasi ekan. Chaqib yeb ko'rdi. Yaxshi ekan. Lekin pista danagi juda siyrak, har bir daraxt tupida beshta-o'ntadan topilar edi. Ikki-uch yerda to'xtab pista chaqib yedi. Ikkala cho'ntagiga ham pista solib oldi. Nima uchundir ruhi kechagidan xiyol tetikroq, ertalab uzoq yig'lagani sababidan bo'lsa kerak, qayg'usi ham kamaygandek edi.

Bola issiqdan terlab ketdi, nihoyat chanqadi. Suv ichish ilinjida soyga tushdi. Soy tubida qayroq toshlar qalashib yotar, ammo biror joyda suv ko'rinmas edi. U baland tosh soyasida o'tirib, tin oldi. Soyning narigi tarafiga ko'z yugurtirdi. Nimadir qimirlagandek bo'ldi. Bundoq tikilib qarasa, yer sichqoni uya kovlab tuprog'ini tashqariga itarib chiqarayotgan ekan. Pastga tushayotgan tuproq bolaning ko'ziga qimirlayotgan narsa bo'lib ko'ringan ekan.

U ro'parasidagi qirga ko'z tashladi. Shu mahal uning ustidan bir qora ko'lanka, so'ngra «shuv» etgan sharpa uchib o'tdi. Alanglab qaradi. Hozirgina uya qazib, tuproq chiqarayotgan yer sichqoni tomonga bir qora narsa o'qdek otildi. O'sha zahoti u yerdan bir qush osmonga ko'tarildi. Changalida sichqon tipirchilar edi... Bu qush hov boya qir ustida beozorgina suzib yurgan qushning o'zi edi! Demak ovoz chiqarmay uchib yurgani bilan bu qush ham yomon ekan...

Bola qayroq toshlarni bosib o'tib, navbatdagi qirga ko'tarila boshladi. U dastlab qaerda bo'lmasin

suv topib ichishi, so'ngra uyini axtarishi kerak edi. Balki ularning uyi qirning narigi tarafidadir?!

Charchab-horib qirga ko'tarilganida hafsalasi pir bo'ldi. Qirning ortida tekis yerlar bor ekan. Lekin u yerlarda bironta jonzot ko'rinmadi. O'ng tarafda allaqanday yashil daraxt ko'ringanday bo'ldi. O'sha yerda suv yo'qmikan?

Bola qir ustidan xiyol o'ngga burilib pastroqqa tushdi...

* * *

Navbatdagi kun ham xuddi avvalgisidek boshlandi. Bola ertalab o'rnidan turib esnadi. Hali ham uyida emasligini bilib yana xomushlandi. Oyisini, dadasini esladi, uyini qo'msadi, xo'rliги keldi, ko'zlari yoshlandi. Ovoz chiqarmasdan yig'ladi. O'rnidan turib yo'lga tushdi. U kimsasiz soy-qirlarda, tasodiflar ichida yo'l bosardi.

Bola uyiga yetib olish ilinjida kunduzlari tinimsiz yurar edi. U asta-sekin shu taxlitdagi hayotiga ko'nika bordi shekilli, bora-bora kunduz kunlari uncha-muncha narsadan cho'chimaydigan, hayiqmaydigan bo'ldi, faqat charchaganida, qorni ochganida, chanqaganida o'tirib yig'lab olar, oyisi eshitmasligini bilsa ham:

— Aya! Ayajo-on, — deb chaqirar edi. Kechqurunlari esa qo'rqar, yuragini vahima bosar, bir nimalar tishlab oladigandek junjikib olar edi. Lekin qattiq charchaganligi sababli uxlab qolar edi...

Bola qir-soylardan o'tib borar ekan, tog' tabiatida yuz berib turadigan qo'rqinchli voqealardan tag'in bittasiga guvoh bo'ldi. Bir mahal kechagi — tumshug'i ingichka maxluq — tulki tezlik bilan uning oldidan kesib o'tdi. Bola kechadan beri uni yomon ko'rib qolgan edi. U tayog'ini otib, tulkini urmoqchi edi, ulgurolmay qoldi. Tulki soy tubiga yugurar edi. Bola uning ketidan soyga tushmoqchi bo'layotgan edi, haybatli bir qush uning ustidan uchib o'tdi. Tulki esa, soynig nariga betiga o'tib, beli bilan yotib oldi-da, to'rt oyog'ini ko'tarib, tipirlata boshladi. U og'zini tinimsiz ochib yumar, xuddi kulganga o'xshab tishlarini ko'rsatib: — «Xah-xah» degandek, g'alati ovoz chiqarar edi. Ulkan qush esa, maxluqning shundoq

ustida bir zum uchib turdi. Tulkinging ustiga qo'nishga ham hozirlandi-yu, yana uchib ketdi. Uchib borib qopqora toshlar orasiga qo'ndi, ko'rinmay qoldi. Tulki bir zum o'sha taxlitda yotdi-da, o'zini o'nqlab, yo'lga tushdi. U pana-pastqam joylardan juftakni rostlab borar ekan, haligi qush toshlar orasidan chiqdida, «shuv» etib borib, tumshug'i ingichka maxluqqa tashlandi. Tulkini belidan changallab ucha boshladi. Osmonga bir oz ko'tarildi-yu, uni pastga tashlab yubordi. Tulki yerga tushgan joy bola turgan joydan ancha uzoqda edi. Shuning uchun tulki qochib ketdimi, qocholmay qoldimi, — uni bilolmadi. Biroq haligi qush taxminan maxluq yiqilib tushgan joyga qo'ndi. O'sha yerga boshqa tarafdin yana bir qush uchib keldi...

Bola uchun bu voqea ham dahshatli, ham qiziqarli edi. «Demak kechagi sichqon ushlagan qushdan ko'ra katta qushlar ham bo'lar ekan, — deya o'zicha o'yladi bola. — Ular ham yomon qushlar bo'lar ekan... Boyagina o'sha joylardan o'tuvdim. Sekinroq yurganimda maxluqning nima bo'lganini ko'rardim... Yo'g'e, o'shanaqa qushlar menga o'xshagan bolalarni ham yeb qo'yishsa kerak».

U tumshug'i ingichka maxluqqa — tulkiga achindi. So'ngra kechagi voqea esiga tushdi. «O'zi ham yomon edi-da, yomon bo'lmasa yumronqoziqni yermidi?» deb o'yladi.

U burnini bir tortib qo'ydi-da, yo'lga tushdi. Adashib qolganidan beri tog'da bo'lib o'tayotgan voqealar uni ancha sergaklantirib qo'ygan edi. U atrofiga avvalgi kunlardagidan ko'ra hushyor boqar, agar biror narsa daf qilib qolguday bo'lsa, o'zini himoya qiladigan chog'i bor edi. Ishqilib bir amallab oyisini, dadasini topsa bo'lgani. Hech bo'lmasa qo'y boqib yurgan tog'asini topib olsa ham mayli... Uning birdan-bir maqsadi shu edi.

MEHMONDO'ST DARA

Yalangoyoq yuraverishdan uning oyoqlari qorayib, tovonlari charmddek qotib ketdi. Qirlar bag'ridan pista, bodom terib yedi, soylardan suv topib ichdi, cho'qqilarga chiqib, atrofni kuzatdi — uyini qidirdi. Qorni ochganida, chanqab tomog'i qaqranganida, char-

chab-horib, yurishga madori qolmaganida xo'rligi kelib, beixtiyor yig'lab yuborardi.

— Ayajo-on! Meni obketing, — derdi yig'i aralash.

Kechqurunlari bironta daraxt ostini qidirar, daraxt- ni o'ziga panoh deb bilar edi. U, mabodo biron xavf- xatar tug'lsa, darhol daraxt ustiga chiqib ketaman, deb o'ylay olmas edi. Biroq, qandaydir ichki tuyg'u uni shunday qilishga undar edi.

Bir kuni u tuya o'rkachidek pastu baland cho'q- qilarni yoqalab borayotgan edi, chap tarafida yam- yashil daraxtlarga burkangan bir darani ko'rib qoldi. Yuqoridan qaraganda daraxtlar shunchalik qalin edi- ki, go'yo ustidan odam yursa ham bo'laveradigandek ko'rinardi.

Bola baland tog'ning ikki qanoti o'rtasiga joylash- gan go'zal daraga mahliyo bo'lib qarab qoldi. Shun- cha kun tog'da yurib, bunaqa joyni sira ham ko'rmagan edi. Suvi allaqachon bo'shagan shishasini ko'ylagining ichiga tiqib qo'ydi-da, ehtiyotlik bilan pastga tusha boshladi.

Daraning boshlanishidagi ulkan daraxtga yaqinlash- ganda bir nimaning tinimsiz shovillayotgani eshitildi. Daraxt shoxlarida kichik-kichik qushlar uchib-qo'nib yurishar edi. Bolannig yuragiga vahima tushdi. «Bal- ki bu yerda yomon amakilar bordir. Ularning qopong'ich itlari ham bo'lsa-ya!»

U to'xtab qoldi. Oyog'i ostidan kichkina tosh olib, daraxtlar ustiga otdi. Tosh allaqaerga «taq» etib teg- di. Boshqa hech qanday ovoz eshitilmadi. U kaltagiga suyanganicha qo'rqa-pisa daraxt tagiga tushdi. Shu yerdan daraning pastga qarab ketgan yigirma-o'ttiz qadam joyini aniq ko'rsa bo'lar ekan. Atrofda hech kim ko'rinmas edi. Yana ozgina yurdi. Uch odamning quchog'iga arang sig'adigan ulkan daraxtning tomirlari orasidan suv chiqib turibdi. Xuddi uylaridagi choy- dishning qaynaganiga o'xshab chiqyapti. Darhol qo'lini tiqib ko'rdi. Suvning sovuqligini bilib, o'sha zahoti yotib simirishga tushdi.

Muzdek suvga chanqog'ini bosib olganidan so'ng, ulkan daraxtga ko'z yugurtirdi. Shoxlarida ko'kish- sarg'ish mevalari ham bor. Bo'yi yetmadi. Tayog'i bi- lan urib tushirdi. U har bir harakatidan keyin atrofiga, ayniqsa daraning pastiga alang-jalang qarab qo'yar edi.

Qo'lidagi mevani tishlab ko'rdi. Achchiq ekan. Ammo tishiga qattiq bir nima botdi. Tosh ustiga qo'yib urgan edi, qo'lidagi mevaning po'sti osongina ko'chib tushdi. Ichidagi narsa rostakam yong'oqqa aylanib qoldi. «Yong'oq shunaqa bo'lar ekan-da, — deya o'yladi u. — Bu daraxt yong'oq beradigan daraxt ekan-da».

U yong'oqdan tushirib, chaqib yeya boshladi. Ko'p yeganidan bo'lsa kerak, og'zining ichi, tili achishdi. Ko'zi ochlik qilib ikkala cho'ntagini yong'oqqa to'ldirib oldi. Qo'yniga ham o'n-o'n beshta yong'oq soldi. Keyin yana pastga tushaverdi. U shildirab oqayotgan buloq suvining goh u tomoniga, goh bu tomoniga o'tar, katta-kichik daraxtlarni ushlaganicha daraning ichkarisiga kirib borar edi.

Ehtiyotlik bilan oldinga qarab, enkayib borar ekan, oyog'i ostidagi o'tlar uning diqqatini o'ziga tortdi. Poyasi bir-biriga o'ralashib, soyning ikki yonida o'ralib o'sgan o'tning mayda-mayda mevasi bor edi. Mevasining ayrim boshchalari yam-yashil, ayrim boshchalari esa pishgan bo'lsa kerak, qorauzum rangida. Bola undan terib yeyishga tushdi. Juda xushxo'r, nordon-gina meva ekan. U bunaqa mevani birinchi marta yeyishi edi. Shu sababli bu mevaning maymunjon ekanligini bilmas edi.

Boya ustma-ust suv ichib, yong'oq yeyavergani uchun qorni shishgandek bo'lib, harsillab qolgan edi. Bu nordon meva bolani ancha o'ziga keltirib qo'ydi.

Maymunjon yeyaverib zerikdi shekilli, soy bo'ylab yana pastga tushaverdi. Ko'p yurmasidan buloq suvi ozayib borib, qayroq toshlar orasiga singib ketayotganini ko'rdi. Bir ozdan keyin soy pastlanib borib, keng tekislik boshlandi. Tekislikning narigi yog'ida boshqa bir tog' yastanib yotibdi. Hamma yoq daraxt. Hozirgina yuqoridan tushib kelgani — buloqli soy ham, keng sayhonlik ham katta-kichik daraxtlar bilan to'la. Biroq u hozir daraxtlarga qarab, ularni tomosha qiladigan kayfiyatda emas edi. Yomon amakilardan, qopong'ich itlardan qo'rqr, atrofiga alanglab qarar edi.

Bola tekislik boshlangan joyda qirrali toshlardan terilgan uy devorini ko'rib hayron bo'ldi. Qo'rqa-pisa unga yaqinlashdi. Chinakam uy: eshigi derazasining o'rni ham bor. Faqat usti yopilmagan. Asta ichkariga mo'raladi. Hech kim yo'q. Har xil toshlar uyulib,

o'tlar o'sib yotibdi. Uyning atrofini aylanib qaradi. Devor ortida boshqa bir daraxtga o'ralib o'sgan tokni ko'rib qoldi. Uzumlari ham bor ekan. Mayiz bo'ladigan qora uzum. Kimlardir uzib olib ketibdi. Faqat kichik-kichik boshlari qolibdi. Tok zangiga osilib, bir-ikki bosh olib yedi. Pishib ketgan ekan, nihoyatda shirin...

Tosh uyni aylanib o'tib, tekislikka chiqdi. U yoq bu-yoqqa alanglab qarab olgach, yuqoriga — daraxtlarga ham razm soldi. Eh-ha, yong'oq daraxti bu yerda ham ko'p ekan. Shig'il-shig'il... Tekislikning o'rtarog'iga bordi. O'ng tarafda yana bir soy bor ekan. Unda ham yuqorilab ketguncha dov-daraxtlar o'sib yotibdi. Eng yuqorisini ko'z ilg'amaydi: soy qiyshiq ketgan joylarda burilishdan narini cho'qqilar bekitib turibdi. Demak, tekislik ikkita soyning qo'shilgan joyida ekan.

Tag'in nariroq bordi. Ro'parasida ikki chetiga tosh terilgan kattakon ariq namoyon bo'ldi. Tubida ozgina suv oqyapti. Demak, bu tomondagi soy hozirgina o'zi tushgan soydan katta ekan...

Bola ariq yonidagi yo'lakka o'tib, atrofiga qarab oldi. Iya, ariqning narigi tomonida ham toshdan terilgan, ammo usti yopilmagan uylar. Hamma yoq jimjit. Faqat onda-sonda daraxtlar ustidagi qushlarning sayragani, u yoqdan-bu yoqqa uchib o'tgani eshitaladi.

U ariq labidagi ilon izi yo'lak bilan asta-sekin pastga yura boshladi. Yo'lida tag'in allaqanday daraxtlar uchradi. Ayniqsa poyasi qizg'ish kichik-kichik daraxtlar unga yoqib qoldi. Mevasi shig'il-shig'il. Bo'yi past, shoxlari egilib turibdi. Qiynalmasdan terib olib, yeyaversa bo'ladi. Ayrim tuplarida yirik-yirik sariq meva, ayrimlarida esa maydaroq qizil meva. Nihoyatda shirin. Bola bunday mevalarni avval ham qaerda-dir yegan edi-yu, uning tog'da o'sishini bilmas edi. Bu do'lana edi.

U hafta-o'n kun davomida hamma narsaga yomon yoki yaxshi deb baho beradigan bo'lib qoldi. Yomon amaki, yomon it, yomon qush, yomon narsa, yaxshi daraxt, yaxshi meva, yaxshi suv, yaxshi joy... hozir bu darada unga hamma narsa yoqar edi. Faqat yomon amakilar, yomon maxluqlar kelib qolishmasa bo'lgani.

Bola yo'lakdan yana pastga qarab yurdi. Kattaligi uydek-uydek keladigan ikkita toshning bir-biriga tegib turgan joyidagi g'orsimon uycha uning e'tiborini tort-

di. O'sha tarafga bordi. G'or bo'lib ko'ringan joy uncha uzoq emas, yotqizib qo'yilgan siniq kosani eslatuvchi kovak ekan. «Kosa» ning singan joyidan bargi qayrag'och bargini eslatuvchi bir daraxt o'sib turibdi. Maydamayda, no'xatdek mevasi bor allaqanaqa daraxt ekan. Bola uning mevasidan terib yedi. Po'sti ham shirin, yupqa danagining ichidagi mag'zi ham shirin. Danagi bilan chaynab yeyaversa ham bo'lar ekan...

U qorni to'q bo'lgani uchun bu mayda mevidan ko'p yemadi. Ulkan toshlar orqasiga o'tib, bir tup olma ko'rib qoldi. Sarg'ayib pishgan yakkam-dukkam mevasi shoxlarda osilib turardi. Shosha-pisha ikkitasini uzdi. Bittasini yeyaturib, hu pastlikda allaqanday hayvonning ovozi eshitdi. Qoramol ma'radimi yoki boshqa biror maxluq ulidimi, unisini bilolmadi. Qo'rqib ketdi.

Bola darhol ulkan toshlarning bu tomoniga o'tdi. Ortiga qaray-qaray kelgan iziga qaytdi. Boya o'zi kuzatgan tekislikdan o'tib, ikkala soyning bir-biriga qo'shilgan burchagidagi qirrali toshlar ustiga chiqdi. Soyning pastlab ketgan tarafi bu yerdan aniq ko'rinib turar edi. Bola, mabodo biror xavf-xatar tug'ilsa, tezroq qochib qolish iloji bormikan, degan ilinjda atrofga, orqasidagi qirrali toshlarga ko'z tashlab qo'ydi.

U ancha kutdi. Biroq hech kimdan, hech narsadan darak bo'lmadi. Shundan keyin o'zini bexavotir sezib, pastga — yong'oq daraxtlari ostiga tushdi.

OVGA CHIQQAN KISHILAR

Bola erta bilan hakkaning «shaq-shaq-shaq» degan ovozidan uyg'onib ketdi. Turib o'tirdi. Begona joylarda yurgani esiga tushdi. Lekin yig'lamadi. Ikkala soy qo'shilgan burchakdagi qirrali toshlar pastida, bir-birining ustida yotgan beshiksimon toshlarning panasida uxlab qolgan ekan. Kecha nimaningdir ovozi eshitilganda xuddi shu yerga kelib, o'zini panaga olgan, soyni kuzatgan edi. Bu joy rostdan ham pastni kuzatishga qulay edi. Beshiksimon toshlar panasida o'tirib olgan odam ikkala toshning orasidagi cho'zinchoq yoriqdan yong'oq ostidagi hovlisimon tekis sahnni, undan sal nariroqni ham ko'rsa bo'lar edi.

U esnab, kerishib o'rnidan turdi. Hakka shaq-shaqlaganicha allaqayoqqa uchib ketdi. Shishasi bilan

tayog'ini yotgan o'rnida qoldirdi-da, pastga tushdi. Ko'zi yetgan tomonlarga bir-bir qarab chiqdi. Hech kim yo'q edi. Faqat yuqorida — daraxtlar shoxida xilma-xil qushlar chug'urlashar edi.

Bola ariqqa bexavotir tushdi-da, shishadek tiniq suvning ikki tarafiga oyoq qo'yib, qo'lini, yuzini yuvdi. U adashib qolganidan beri birinchi marta yuz-qo'lini yuvdi. Yuzini ikkala yengi bilan artdi. Ancha hushyor tortdi. Hovuchlab suv ichdi. Keyin ariqdan chiqdi, u tosh devorli uy orqasiga o'tib, uch-to'rt bosh uzum uzib yedi. U yerdan hovlisimon sahnga qaytib kelib, yong'oq qoqib, chaqib yedi. Tag'in suv ichdi. Ariqdan chiqib, kechagi yo'lakka tushib oldi. Qizil, sariq do'lanalardan terib yedi. U endi mevalarni ochko'zlik bilan emas, bitta-ikkitadan terib yeyar edi. Chunki bu yerda mevalar har xil va mo'l-ko'l edi.

U bargi qayrag'och bargiga o'xshagan daraxt — qatrong'i yoniga bormadi. Ulkan toshlarni aylanib o'tib, olmaga osildi. Ikki dona olma uzdi. Birini cho'ntagiga tiqdi, ikkinchisini tishladi. Sergaklanib kecha ovoz kelgan tarafga qaradi. Hech kim, hech narsa ko'rinmadi. Lekin qulog'iga qanaqadir sharpa eshitilgandek bo'ldi. Tishlagan olmasini chaynamasdan quloq solib turdi. Shu payt bola:

— Arslon aka, ho Arslon aka! — degan ovoz eshitdi. Ovoz taxminan yoshroq yigitning ovozi edi. Shundoq yaqinginadan — soyga turtib chiqqan tepachaning orqasidan eshitildi. Biroq ovozga hech kim javob bermadi.

Bola ulkan toshlarni qayta aylanib o'tdi-da, avval tosh devorli uy tarafga qochdi. Yana u yoq-bu yoqqa qarab olib, yugurganicha kechasi uxlagan joyi — beshiksimon toshlar panasiga o'tib oldi. Bir tarafdin qo'rqar, yuragi gup-gup urar edi. Ikkinchi tarafdin shu eshitilgan ovoz egalaridan qandaydir yaxshilik, najot kutar edi. «Yaxshi amakilar emasmikan?.. Uyimizni, dadam bilan ayamni topib berishmasmikin?» deya o'yladi u. Soyga turtib chiqqan haligi tepachaning yonida kajavali mototsiklni yetaklab olgan bir odam ko'rindi. U og'zini yumib olganicha alaqanday qo'shiqni xirgoyi qilib kelar, tez-tez to'xtab, atrofiga hayron bo'lib boqar edi. Bola yana bir sevindi. «Tog'amning

mototsikliga o'xshar ekan, — deya o'ylandi o'zicha. — O'yimizga oborib qo'ysa ham bo'ladi».

Haligi odam mototsiklni ulkan toshlarning berigi tomoniga olib o'tib, bargi qayrag'och bargiga o'xshagan daraxt soyasiga qo'ydi. Mototsikl kajavasidan bita sumka oldi-da yong'oq ostiga — hovliga o'xshash sahnga yo'naldi. Oq yuzli, gavdasiga nisbatan boshi kichkina bu odam u yoq-bu yoqqa tez-tez qarar, chaqqon harakatlar bilan burilar, ora-chora:

— Nay-na-nay-nay, nay-na-nay-nay, — deb ovoz chiqarar edi.

Bola endi o'rnidan turib, uning oldiga borishga chog'lanayotgan edi, kutilmaganda gumbirlagan ovozni eshitib, cho'chib tushdi. Yana o'tirib oldi. Sumka ko'targan odam to'xtadi. Ovozning zo'rligidan butun dara chayqalib ketgandek bo'ldi. Chap tarafdandimaningdir qasir-qusur ovozi eshitildi, yuqoridan toshlar ag'nab soyga tushgandek bo'ldi. Sumka ko'targan odam o'sha tarafga qarab qichqirdi:

— Arslon aka! Ho Arslon aka!

Mototsikl yetaklab kelgan odamning ovozi ingichka edi. U yong'oq ostiga kelib to'xtadi, sumkasini toshlar ustiga qo'ydi. Ikki qo'lini og'ziga qo'yib, sherigini chaqirdi. Sherigi esa yaqinroqqa kelib qolgan ekan, sekingina:

— Ho-v, — deb qo'ya qoldi.

Bola bahuzur o'tirib olib, ovga chiqqan kishilarni bir-birining ustida yotgan beshiksimon toshlar tirqishidan kuzata boshladi. Ularning yaxshi amakilar ekanligiga ishonmay qoldi. «Miltiqlari ham bor ekan. Ko'rib qolsalar...»

Miltiqli kishi chap tarafdagi soydan tushib keldi. Kecha bola xuddi shu soydan tushgan edi.

— Ha, Arslon aka, ov qani? — deb so'radi boshi kichkina, tilla tishli odam.

— E, Nabijon qochib qoldi bachchag'ar, — dedi sherigi yelkasidagi miltig'ini olib yerga qo'yar ekan. Qorachadan kelgan, yuzi yumaloq, o'rta bo'yli bu odamning ovozi xirillabroq chiqar edi. — Yaxshi to'ng'iz ekanda... Yana ko'ramiz. Yuqori tarafga o'tdi...

— Mana bu joyni qarang, — dedi Nabijon degani. U jilmayib, qo'llarini yozib, boshini qimirlatib, artistlarga xos harakatlar bilan bir aylandi. — Ro-

hatijon-ku. Go'rdara deb ot qo'yganning padariga la'nat. Jannat-ku bu yer...

— Ha, yaxshi joy, — dedi xirqiroq ovozli Arslon aka beparvogina. — Men ham o'n yillardan beri endi kelishim.

Nabijon degani boshini tez-tez qimirlatib so'radi:

— O'n yil deysizmi? Shu yerda turib-a?

— Ha... Hafsalasizlik-da, Nabijon...

— He, hafsalangizdan o'rguldim. Oching sumkani. Tag'in bu kishining otlari Arslon emish, Arslon degani tog'larda yurmaydimi? Ha-ha-ha-ha...

Nabijon boshini, butun a'zoyi badanini qimirlatib kuldi. Arslon aka degani sumkadan gazeta olib, yerga yozdi. Tandir non, pishirilgan go'sht oldi. Nonni ushatdi, go'shtdan to'g'radi.

Bola nonni juda sog'ingan edi. Ixtiyorsiz ravishda burnini tortib, tomog'ini qirib qo'ydi. Xirqiroq ovozli odam parvo qilmadi. U non chaynar edi... Nabijon sumkadan bir shisha oldi-yu, og'zini ochib stakanga quydi.

— Xo'p, mayli, ovimiz baroridan kelsin, — dedi-da, stakanni baland ko'tarib, suvga o'xshash narsani ichdi. So'ngra bir nimadan jirkangandek qo'lini og'ziga olib bordi, «uhh» dedi, og'ziga bir bo'lak go'sht tashladi. Sherigiga ham shishadagidan quyib berdi. Xirqiroq ovozli odam ham ichib yubordi.

— To'y qilsak chaqiramiz, kelasizmi? — deb so'radi u. — To'rt yoshli o'g'ilcham bor.

Nabijon degani non, go'sht chaynab turgan edi, og'zidagini yutib bo'lib javob qildi:

— Albatta kelamiz-da. Pulni ko'paytiravering. Sargardonlik zo'r bo'ladimi, axir?

U har bir so'z orasida kulib, tishlarini yarqiratib gapirar edi.

— Bir gap bo'lar, — dedi xirqiroq ovozli Arslon aka. — Sanatoriyamizning do'konchisi ovozingizni yozib olibdi. Ancha yaxshi aytar ekansiz... O'zingiz artistmisiz? Teatrda ishlaysizmi?

— Yo'g'e, og'zingizga qarab gapiring, — deya yana a'zoyi badanini qimirlatib kuldi kallasi kichkina Nabijon. — Teatrda bir kun ham ishlagan emasman. Lekin teatrdagilarning birontasi ham menchalik ko'p

pul topolmaydi. Ovozdan xudo bergan, o'zingiz eshitgandirsiz. To'y-ma-to'y yuraman...

U gapira-gapira shishadagi narsadan yana quyib ichdi. Qolganini sherigiga quyib berdi-da, bo'shagan shishani yerga tashladi. Sumkadan buxanka non olib ushatmoqchi bo'lgan edi, xirqiroq ovozli odam qo'y-madi:

— Qo'ying, kesmang. Mana, ushatilgan nonlar bor-ku... Hali qaytib kelib yermiz... Shunday qilib, to'ylarga ham borib turaman deng-a?

— Ha, bo'lmasa-chi? To'y bo'lsa har kuni boraman. Yonimda bitta childirmachi, bitta raqqosa bo'ladi... O'yinni bilishi shart emas, qo'l ko'tarishni bilsa bo'lgani, — yana haligi taxlitda kulib, sherigining yelkasiga urib qo'ydi. — Lekin o'rtaga chiqqaniga yarasha chiroyliroq bo'lishi kerak.

Bola ularning tezroq o'rnidan turib ketishini kutardi. Agar ular ketishsa, yeydigan biror narsa menga ham qoladi, degan ilinjda, tanglayidan oqib chiqqan so'laklarni «qult-qult» yutib o'tirar edi. Aksiga olib ovga chiqqan kishilarning suhbatlari cho'zilib ketdi.

— ...Raqqosa chiroyli bo'lsa, o'rtada qistir-qistir ko'p bo'ladi... Bir marta qiziq bo'lgan. To'yga aytilmagan kunlarimiz, biror joyda to'y chiqib qolar, deb aylanib yuramiz... Bir kuni deng, peshindan kechroq childirmachi, raqqosa uchovimiz katta darvoza oldida ko'p odam turganining ustidan chiqdik. Shundoqqina ko'chaning burilish joyida ekan. To'y bo'lsa kerak, deb hovliga kirdik. Bir mahal ichkari-dan xotinlarning yig'isini eshitib qoldik. Ozginadan ichib olgan edik. Sirni boy bermadik. O'tirib fotiha o'qidik-da, qaytib chiqdik. Qarang, to'y deb azaning ustidan chiqib qolibmiz-a. Yaxshiyam, darvozaxonadan kirishda «To'ylar muborak»ni aytib yubormaganimiz. Rosa sharmanda bo'lardik-da.

U kichkina kallasini bir-ikki marta qimirlatib qo'ydi-da:

— Ie, men sizga nimalar deb valdirayapman? O'zimning sirimni o'zim ochyapman-ku, — dedi. Shunday deya turib yana xirqiroq ovozli sherigining yelkasiga urib qo'ydi:

— Mayli, sirdoshmiz-da, sirdoshmiz...

Sherigi kulib o'tirdi-da:

— O'zingiz biror joyda ishlaysizmi? — deb so'radi.

— O'qituvchiman, — dedi Nabijon. — O'z tumanimizda emas, qo'shni tumandagi maktabdan o'n soat dars olib qo'rganman. Nomiga bo'lsa ham biror joyda ishlash kerak-da.

Ozgina jim o'tirdilar. Arslon aka Nabijondan so'radi:

— Qaytib ketamizmi yo tag'in bir urinib ko'ramizmi?

— E, qaytib ketishni gapirmang, to'ng'izmi, arxarmi — biror narsa otib boraylik. Sanatoriyaga quruq qaytamizmi? Bosh vrachga va'da berganmiz.

— Turaylik bo'lmasa.

— Bo'пти. Mototsikl joyida turaversinmi, Arslon aka?

— Turaveradi. Mototsiklni bo'ri yermidi?

Ular gazeta ustidagi narsalarni shosha-pisha sumkaga solishdi-da, sumkani yong'oqning qurib qolgan butog'iga olib qo'yishdi. Arslon aka miltiqni yelkasiga osib, o'ng tarafdagi soyga qarab yo'lga tushdi. Nabijon unga ergashdi. U yo'l-yo'lakay tinimsiz gapirar, sheringining yelkasidan, qo'ltig'idan ushlab qo'yar edi. Ko'p o'tmay ularning sharpasi eshitilmay qoldi.

Bola xuddi shunday paytni kutib turgan edi. Darhol o'tirgan joyidan turdi-da, pastga tushdi. Yong'oq ostiga borib, qo'lidagi shishani yerga qo'ydi. Yong'oqqa osilib bir amallab ko'tarildi-yu, sumkani ololmadi. Yugurib borib tayog'ini keltirdi, uni ishga solib, sumkani tushurishga unnadi. Sumka «tap» etib yerga tushdi. O'sha zahoti ichini ochdi-da, buxanka non bilan bir bo'lak kolbasa olib, o'z «manzilchasiga» eltib qo'ydi. So'ngra qaytib tushib, sumkani berkitdi, biroq uni joyiga ko'tarib qo'ya olmadi. Tayog'ini oldi-yu, joyiga qaytdi. Nonni ushatib, kolbasa bilan yeyishga tushdi. Darada meva-cheva ko'p bo'lgani bilan bunaqa ovqatlarni rosa sog'inib qolgan edi. Ana-mana deguncha nonning salkam yarmini, kolbasaning hammasini yeb qo'ydi. Yana pastga tushib kolbasadan olib kelishga yuragi betlamadi. Chanqaganini sezdi, ariqqa tushib, suv ichib chiqdi...

Darada yana o'q ovozi yangradi... Bir ozdan keyin miltiq otgan amakilarning sharpalari eshitildi.

Keyin o'zlari ko'rindi. Ovozi xirqiroq amaki qoramtir tUSDagi ulkan bir qo'rqinchli maxluqni yelkasiga ko'tarib olgan edi. Kallasi kichkina amaki esa, miltiqni yelkasiga osib olganicha sherigiga yordam bergandek bo'lib kelar:

— Zap ish bo'ldi-da, Arslon aka, — deb sherigiga bildirmay kulib-kulib qo'yar edi.

Xirqiroq ovozli amaki yelkasidagi yukni boya o'tirgan joylaridan sal pastroqqa tashladi. Otilgan maxluqning qulog'i ostida qip-qizil qon ko'rinar, og'zidan bir juft o'siq tish chiqib turar edi. «Ola bo'ji» degani shu emasmikan?» deb o'yladi bola.

— Ko'ylakni rasvo qildi-da, — dedi xirqiroq ovoqli amaki.

— Zarari yo'q, kelinoyim yuvib beradilar, — deb kuldi Nabijon degani. Shu zahoti yerda turgan sumkaga ko'zi tushib, atrofga tez-tez qarab chiqdi. — Birov kelipti shekilli...

U tez borib, sumkani ochib ko'rdi:

— Ie, buxanka non yo'q. Kolbasa bilan go'sht ham oz qolipti. Bironta hazilkashingiz yo'qmi, Arslon aka?

— Tulki-pulki kelgandir-da, — dedi sherigi beparvogina.

— Tulki kelsa, sumkaning og'zini yana bekitib ketarmidi.

Xirqiroq ovoqli amaki indamadi. U hozirgina o'zi ko'tarib kelgan maxluqni ko'zdan kechirar edi.

— Hali yosh ekan-da. Tajribasizlik qildi. Bo'lmasa osonlikcha qo'lga tushmas edi...

— Ie, Arslon aka, menga qarang, biz necha shisha aroq ichuvdik? — dedi Nabijon degani.

— Bir shisha aroq ichuvdik-da. Nima edi?

— Mana bu shishalarni qarang, ikkita bo'lib qolibdi-ku. Rostdan ham bu yerda bironta hazilkashingiz barga o'xshaydi.

Arslon aka shishalarga ko'z tashladi-yu, yelkasini qisib qo'ydi. Kallasi kichkina amaki baland qoyalarga qarab qichqirdi:

— Ho' hazilkash! Hazillashadigan bo'lsang tush pastga!

U shunday deya turib yelkasidan miltig'ini olib, osmonga qarab o'q uzdi. Bola tosh tirqishida uning

barcha harakatlarini kuzatib turgani uchun cho'chimadi. Xirqiroq ovozli amaki cho'chib tushdi.

— E, omon bo'ling, nima qilyapsiz? — dedi u.

Kallasi kichkina amaki qah-qahlab kuldi:

— Shu yuragingiz bilan yuribsizmi? Yana Arslon aka emishlar!

Arslon aka sherigiga qarab turdi-da:

— Mana bu to'ng'izni Arslon otmasdan, amakingiz otdimi?! — dedi.

— Ha, qoyil, qoyil! Biru nol... «Paxtakor» foydasiga... Ha, aytmoqchi buni nima qilamiz, Arslon aka?

— Nimani? — deb so'radi xirqiroq ovozli amaki.

— To'ng'izni-da, — dedi unisi.

— Nima qilardik, sanatoriyaga olib boramiz-da.

— Tumanga olib borib sotsak-chi?

— Sotib nima qilamiz. Buning go'shti ham harom, sotsangiz, puli ham harom.

— E, qiziq ekansiz, pulning haromi bo'larmidi? Menga pulni ko'rsating, axlatga botib yotgan bo'lsa ham ko'zimga surtib olaman...

— Mayli-ku, Nabijon, sotsak sotaverardik-ku, sanatoriyadagilarga va'da berib qo'yganmiz. Qanday bo'larkin? Nima maslahat bersangiz, menga baribir.

— Mayli, sanatoriyaga olib boramiz. Bosh vrachning og'zini moylab qo'yganimiz ma'qul. Kelgusi safar xotinim bilan onamni ham olib kelmoqchiman sanatoriyaga...

— Qani, qimirlaylik, — dedi xirqiroq ovozli amaki. Nabijon degani miltiqni yelkasiga osdi, chap qo'lga sumkani oldi-da, yerda yotgan ikkita shishani birma-bir toshga urib sindirdi. Ana shundan keyin bola bularning ham yomon amakilar ekaniga qat'iy ishon-di. Axir yomon bo'lishmasa yerda jimgina yotgan shishalarni sindirisharmidi? Bu bilan amakilar bolaning nozik ko'ngil shishasini ham urib sindirishgandek edi.

Ular otilgan maxluqni mototsiklning kajavasiga olib borib ortdilar. Mototsiklni ikki yonidan surgab yo'lga tushdilar. Ko'p o'tmay ularning sharpalari ko'rinmay qoldi.

Bola yengil nafas oldi. Bemalol tomog'ini qirib, burnini tortib qo'ydi. Suv ichgani ariqqa tushdi.

G'AROYIB SARGUZASHTLAR

Bola yarim buxanka nonni ko'ylagining ichiga tiqdi, tayog'ini qo'liga oldi. Pastga tushdi-da, bir-ikki daqiqa taraddudlanib qoldi. Endi bu yerdan albatta ketishi kerak. Bo'lmasa yana yomon amakilar kelib qolishi, miltiq otishi mumkin. «Olabo'ji»dek qo'rqinchli maxluqni otib o'ldirgan kishilar... Xo'sh, qayoqqa boradi? Qaysi yo'ldan ketadi? Soydan pastga enib, haligi amakilarning ortidan ketishga qo'rqdi... O'zi tushgan soy tarafga bir-ikki qadam bosdi-yu, yana qaytdi. Tik qoyalardan balandga chiqolmayman, deb cho'chidi shekilli. Oxiri o'ng tarafdagi balandlab boradigan daraga yo'l oldi. Haligi amakilar xuddi shu daradan qo'rqinchli maxluqni otib kelishgan edi. Endi unaqa maxluq qolmagandir bu yoqda...

Lekin daraning ichi qing'ir-qiyshiq, vahimali edi. Soy tubida yirik-yirik qayroq toshlar qalashib yotar, toshlar ustida tip-tiniq suv oqar, ba'zi joylarda suv to'lishib sekin yurar, ba'zi joylarda oqim tezlashib sharshara holida pastga otilib tushar edi. Daraning goh o'ng, goh chap tarafidagi qoyalardan qachonlardir katta-katta bo'laklar ag'nab tushgan bo'lsa kerak, soy tubida turli-tuman shakldagi qatlam toshlar do'ppayib yotar, soy suvi esa bunday ulkan toshlarni aylanib o'tar edi. Nordon mevali o't bu darada ham ko'p ekan. Ularning tupi ulkan toshlar ustiga sinib tushgan xilmaxil daraxt shoxlariga o'ralib ketgan edi. Bola bu nordon mevalardan yo'l-yo'lakay terib yeya borardi.

Daraning ichi har qancha vahimali bo'lsa ham, unda qandaydir yolg'iz oyoq yo'lning nishonalari bor edi. Shunga ko'ra bola goh qayroq toshlar ustidan, goh qirrali ulkan toshlar ustidan, goh shox-shabbalar ustidan o'tib borardi. Daraning ayrim joylari torayib, odam arang sig'adigandek bo'lib qolar, ikki tarafda osmondek baland, tik qoyalar paydo bo'lar, so'ngra yana soy kengayib qoyalar uzoqlashib ketar edi. Hamma yoq daraxtlar bilan qoplangan. Butun dara bo'ylab qushlar sayrog'i eshitiladi. Ba'zan qushlar bir tarafdan ikkinchi tarafga to'p-to'p bo'lib uchishadi. Bunday paytda dara ichi shamol turgandek guvillaydi.

Bir mahal bolaning ro'parasidan sharshara chiqib qoldi. Ikki tarafdagi ulkan qoyalar shu yerga kelganda

torayib, o'ziga xos nov hosil bo'lgan, shu «nov»dan pastga suv otilib tushar edi. Sharshara juda ham baland emas, taxminan bir odam bo'yidek kelar edi. Biroq bola uchun bu yerdan chiqish ancha mashaqqat edi. Yuqoriga chiqmoqchi bo'lgan odam faqatgina shu sharshara tushayotgan «nov»dan o'tishi lozim edi. Bola sharshara yonidagi ulkan tosh ustida ag'rayib turdi-da, hafsalasi pir bo'lib o'tirib qoldi. Kelgan iziga qaytay desa, ancha yurib qo'ygan. Xo'sh, iziga qaytib, qaerga ham boradi? Shu topda u qafasga tushib qolgan qushdek sezdi o'zini. Xo'rliги kelib, yig'i boshladi.

— Ayajo-on! Ho-o aya!.. Obketing!..

Biroq atrofdagi hamma narsa uning yig'isiga parvo qilmas edi. Sharshara avvalgidek tinim bilmay pastga otilar, yuqorida ulkan qoyalar ho'mrayib turar, daraxt shoxlarida, qoyatoshlar ustida qushlar sayrar, uchib-o'ynab yurar edi...

Qandaydir ichki bir kuch bolani bu yerdan yuqori chiqib olishga, «qafas»dan qutulishga undadi. O'rnidan turdi-da, tosh ustidan tushib suv kechdi, sharsharaga yaqin bordi. Sharsharaning ostida — suv ichida yo'g'onligi katta odamlarning bilagidek, bo'yi ikki metrlar chamasidagi bir xodacha yotar edi. Xodachaning bir uchi sharsharaning tagidagi o'ymaga kirib turar, aftidan katta odamlarning yuqoriga ko'tarilishi uchun zinapoya xizmatini o'tar edi. Bola ana shu xodachaning uchini bir amallab ko'tardi-da, sharshara tushayotgan joyga qo'yib oldi. Tayog'ini sharsharaning ustiga otib yubordi. Xodacha ustida yuqoriga ko'tarilmoqchi bo'ldi. Lekin uddasidan chiqmadi. Suvda ivib yotgan xodacha nihoyatda sirpanchiq edi. Sharsharaning ostiga kelib xodachaga osildi. Biroq bu yo'l bilan ham yuqoriga ko'tarilishi qiyin bo'ldi. Burnini tortib qo'ydi, tilini chiqarib, yuqori labining ustlarini yaladi. O'ylandi. Yo'lini topdi — sharsharaning ostiga qayroq toshlar tashidi. Sharshara tushayotgan joyni tosh bilan ancha ko'tardi. So'ngra xodachaga osilib, uning ustiga chiqdi-da, sharshara «nov»ining ikki tarafiga tirmalana-tirmalana «nov»ning o'ziga chiqib oldi. Tayog'i «nov»dan oqib kelib, haligi xodachaning uchiga tiralib qolgan ekan, uni qo'lga oldi. Shimi shalabbo ho'l bo'ldi. Ko'ylagining etak tarafi, ko'ylak ichiga tiqib olib ketayotgan buxanka non ham

ancha ivib uvalandi. Bola bularga parvo qilmadi. Yo'lida davom etdi.

Daraning sharsharadan yuqorigi qismi ham avvalgi taxlitda serdaraxt edi. Biroq soy bora-bora kengayib ketgan edi. Bola u yer-bu yerda to'xtab maymunjon tergilab og'ziga soldi, tayog'i bilan yong'oq qoqib yedi, soyning chap tarafdagi surri yon bag'ridan pista terib, cho'ntagiga, qo'yniga tiqdi. Ulkan yong'oq daraxti ostidagi toshga o'tirib, nonining yarmini yeb oldi.

O'rnidan turib, bir toshdan ikkinchi toshga sakrab o'tayotganida falokat yuz berdi. Narigi toshning bir tomonidagi baland qirrani ko'rmay qolgan ekanmi, unga qoqilib ketib, o'sha toshning narigi betiga yiqilib tushdi. O'rnidan turdi-yu, yurolmasligini bilib, o'sha toshga o'tirib qoldi. O'ng oyog'i chidab bo'lmas darajada qaqshab og'rirdi. U ikki qo'llab oyog'ini ushlaganicha osmonga qarab yig'ladi.

— Voy, oyog'im! Voy, ayajon! Aya-aal..

U yig'i aralash oyog'iga qaradi. Jimjilog'i pastga egilib qolibdi. Yuqori qismi esa, shishgandek do'ppayib turibdi. Lablarini yumib olganicha yana yig'ladi. Jimjilog'ining ostidan ko'tarib qo'ymoqchi bo'lgan edi, oldingidan ham qattiq og'ridi. Bir oz yig'lab o'tirdida, jimjilog'ini u yoniga, bu yoniga burab ko'rdi. Yana bo'lmadi. Oxirida nima qilishini bilmasdan do'ppaygan joyga tayog'ini bosdi-da, o'ng qo'li bilan jimjilog'ini oldinga tortdi. Shu zahoti jimjilog'i to'g'ri bo'lib qoldi, og'riq ham pasaydi. Suyunib ketganidan:

— Ie, —deb yubordi-da, o'rnidan turdi...

Bola yurib-yurib suvning boshlanish joyiga — bu loqqa yetib keldi. Uzoqdan qaraganda ulkan sigirning og'zini eslatadigan tosh oralig'idan butun dara bo'ylab oqib o'tadigan suv chiqib yotar edi.

U tayog'ini bir yoniga tashlab, qo'lini yuvgan bo'ldi-da, hovuchlab suv ichdi. So'ngra o'sha yerda mung'ayib o'tirdi. Kun kech bo'lib qolayotganini bilib, qo'rqib ketdi. Yig'lashga tushdi.

* * *

Ertalab turib buxanka nonning qolgan bo'lagini yedi. Suv ichdi. Yong'oq terib kelib chaqdi. Qorni to'yib o'tirib qoldi. Keyin uyini axtarishi, ota-onasi-

ni izlash esiga kelgandek o'rnidan turdi. Buloq boshini tark etib, yuqoriga ko'tarila boshladi. Darada daraxtlar siyraklashib bordi. Keyin daraxtsiz taqir yalanglik boshlandi. Bola ana shu yalanglikdan yuqoriga ko'tarila bordi...

Tog' o'rkachiga chiqib, uzoqlarga qaradi. Oldinda yana bir necha qavat tog'lar ko'rindi. Eng naridagi tog' osmonga tiralib qolgandek edi. U xiyol chapga burilib, oldidagi soyga qiyalab tusha boshladi...

Bola ba'zan hech nimani o'ylamas edi. Faqat yurish kerakligini bilardi. Dastlabki kunlarda u faqat uyini, ota-onasini qo'msab, ularni tezroq topish uchun yurardi. Vaqt o'tgan sayin ko'proq qornini o'ylaydigan bo'ldi. Qorin to'qlash, chanqoqni bosish uchun ham doim yurish kerak edi. Qiynalgan, ochiqqan, chanqagan, qo'rqqan paytlarida yig'lar, uyini eslar edi. Bexavotir, bemalol yurgan paytlarida esa hech nimani o'ylamas edi.

U ikkita qirni oshib o'tgach, pastda bepoyon yalanglik yastanib yotganini ko'rdi. U pastga tushdi. Issiqda yo'l yuraverib chanqab ketgan, qaerdan bo'lsa ham suv topib ichishi kerak edi. Biroq hech qaerda suvning nishonasi yo'q. Tog' yon bag'ridagi yalanglik yakkam-dukkam o'sib yotgan toshloq yer ekan... U tog'ni yoqalab yuraverdi. Chap yonida tog', o'ng yonida yalanglik edi.

Bir joyga yetganida qulog'iga nimaningdir chiyil-lagani, yana nimaningdir pishillagani eshitilgandek bo'ldi. Ovozlari navbatma-navbat, ba'zan bir-biriga qo'shilib eshitilar edi. Bir joyda turib, nafas olmay quloq soldi. Ovozlari oldindan, xiyol o'ng tomondan eshitilar edi. O'sha tomonga yurayotib, «to'p» etgan tovush eshitdi. Yerga bir nima tushgandek bo'ldi. Yana bir-ikki qadam bosib, sahni uzunroq uydek pastqam joyda uzun chipor ilon bilan yumronqoziqdan ham yo'g'on echkemar olishayotganining ustidan chiqdi. Qo'rqib ketdi. Chanqagani ham esidan chiqdi. Lekin qiziqsinish hissi qo'rquvdan ham ustun keldi.

...Ilon narigi tarafda boshini xiyol ko'tarib qarab turardi. Echkemar bu tarafdin yugurib bordi. Ikkalovi bir-biriga tashlanishdi-da, yana «to'p» etib yiqilib tushdi. Echkemar darhol iziga qaytdi. U bola turgan tomonga yugurardi. Bolaning yuragi shuv etib

ketdi. Endi qochishni mo'ljallayotgan edi, echkemar barglari, poyasi sarg'ayib qolgan isiriq butasining tagiga yetganda to'xtadi. Bo'ynini, yana allaqaerini butaning poyasiga surkadi. Ilon o'z joyida raqibini kutib turdi. Echkemar yana ilonga yaqinlashdi. Ikkalovi olishdi. Echkemar isiriqqa yugurib keldi... Uchinchi marta echkemar ilon tarafga yugurib ketayotganida bola nima ham bo'lib haligi isiriq butasiga yaqinlashdi-da, poyasidan tortdi. Barglari sarg'ayib, pishgan urug'lari to'kilay deb turgan buta poyasi bilan sug'urilib chiqdi... Qishda dadasi gripp bo'lganida, uylarida har kuni isiriq tutatishar edi.

Bola isiriq butasini sug'urib olib, ikki-uch qadam beriroqqa surildi. Echkemar raqibi bilan olishib bo'lib, yana «o'z butasi» tomon yugurdi. Biroq isiriqni o'z o'rnida topolmadi. U yon-bu yonga yugurgilab, boshqa butalar tagiga bordi. Qolgan butalarning hammasi yantoq edi. Echkemar avvaliga chayqalgandek yurdi, so'ngra o'rnida aylana boshladi. Orqasi bilan yotib, oyoqlarini tipirlatib turdi-da, keyin jimib qoldi. Ilon hali ham qarab turar edi. Bola ham unga tikilib qoldi. Lekin o'rnidan jilmadi. Shundan keyin ilon bir yonga burilib, xas-xashaklar ichiga suvdek singib ketdi.

Bola hayron bo'lganicha qo'lidagi isiriq butasiga tikildi. «Iya, bu adrasman¹ echkemarning o'ti bo'lar ekan-da», — deya o'yladi. U butani uloqtirdi-da, yana yo'lga tushdi. Qadamini arang ko'tarib bosar edi. Havoning issig'i, chanqoqlik, ochiqqanlik va hozirgina ko'z oldida bo'lib o'tgan hodisa uni garang qilib qo'ygan edi...

* * *

U toqqa ko'tarilar, soy-qirlarni bosib o'tar, yana yalanglikka tushar edi. Endi qayoqqa, nima maqsadda ketayotganini o'zi ham bilmas, bu haqda o'ylamas, to'g'risi, o'ylay olmas edi. Faqat yurish kerakligini bilardi. Faqat yurib turgandagina yeyishga ozuqa, ichishga suv topish mumkin, degan ixtiyor bor edi vujudida. U uzoqdan odamning yoki biron uy hayvonining qorasini ko'rsa, o'zini panaga olardi.

¹ Adrasman — isiriq.

Bora-bora kechalari sovqotib chiqadigan, chuqurroq joylarda ustiga xas-xashak tashlab yotadigan bo'ldi. Biroq u kuz kelganini, bundan buyon tag'in ham sovuq kunlar boshlanishini hali to'liq his qilolmas edi. Kunduzlari havo yana isib ketar, baland harorat va yurishning zo'ridan bola holsizlanar, chanqar, kechasi sovqotgani esidan chiqar edi.

Bir kuni u yaqin qir yon bag'ridagi cheki ko'rinmas yalanglikda — bo'liq yantoqlardan sal nariroqda qandaydir ekinzor borligini sezib qoldi. U yerdagi butalar yalanglikdagi yantoqlardan ko'ra boshqacha tusda — yashilroq tusda edi. Yantoqzorni sekin oralab, o'sha ekinzorga yaqin bordi. Sevinganidan yuzi yorishdi. Uning ko'z oldida uzoqqa cho'zilib ketgan tarvuz paykali namoyon bo'ldi. Katta-katta tarvuzlar yerda do'ppayib-do'ppayib yotibdi.

U sergaklik bilan atrofga qaradi. Hech kim ko'rinmaydi. Hu narida kichik bir daraxt o'sgan. Daraxt yonida oq eshak turibdi. Har zamonda ko'ziboshiga qo'ngan pashshalarni haydaydi shekilli, kalasini qimirlatib quloqlarini silkitadi...

Tarvuzning mazasini eslab bolaning og'zida suv paydo bo'ldi. O'zini tutib turolmadi. Bukchayganicha yugurib bordi-da, eng berida turgan tarvuzni uzdi. Qorniga tirab ko'tarmoqchi bo'lgan edi, og'irligini sezib darrov yerga qo'ydi. Uni yumalatganicha olib chiqa boshladi. Ikki-uch bor yumalatib, ortiga qarab qo'yar edi. Yantoq poyalari qalinlashgan joyda «o'lja»ni azot ko'targan edi, qo'lidan sidirilib tushib ketdi. Lekin tarvuz negadir yorilmadi.

Bola yantoqlar orasiga o'tirib, oyog'ini uzatib yubordi. U hansirardi. Oyoqlari orasida katta tarvuzi bor! Ko'ngli to'q. Yantoqlarning bo'yi o'siq. Bola hozir hech kimga ko'rinmaydi. Endi tarvuzini bemalol yorib yeyaveradi... U nafasini rostlab olib, tarvuzni yerga urdi. Biroq tarvuz yorilmadi. Yana ko'tarib turib tashlab yubordi. Yerga toshdek «to'p» etib tushdi. Yorilmadi. Bola hayron bo'ldi. Haligina qo'lidan tushib ketganida ham yorilmagan edi... Yumalatib qir yaqinidagi qirrali toshga olib bormoqchi bo'ldi. Ammo hali hamma yoq yorug' ekan. Birov ko'rib qolishidan qo'rqdi. Shu yerda o'tirib kutdi.

Qorong'ilik tusha boshladi. Bola o'rnidan qo'zg'aldi. Tarvuzni yumalata-yumalata qirrali tosh yoniga olib bordi. Uni ko'tardi-da, toshning ingichka qirrasini mo'ljallab tashlab yubordi. Tarvuz yorilgan-dek ovoz chiqardi-da qorong'ida pastga yumalab ketdi. Bola uning ortidan yugurib borib, yana yumalatib olib keldi. Bir tomoni xiyol yorilibdi shekilli, bolaning qo'liga shirasi oqdi. Tarvuzni ikkinchi tarafi bilan tosh qirrasiga urdi. Tarvuz «xah» degandek ovoz chiqarib, ikkiga bo'lindi. Bir pallasi tosh ustidan tushib, pastga yumalab ketdi, ikkinchi pallasi tosh yonida turib qoldi. Bola uni shosha-pisha tosh ustiga ko'tarib qo'yib qo'li bilan tarvuz mag'izidan yemoqchi bo'ldi. Lekin tarvuz mag'iziga bolaning qo'li uncha botmadi. Bolaning hayronligi oshdi. Tarvuz pallasini ko'tarib shirasidan ho'pladi. Shira bolaning tiliga nordon-achqimtil unnadi. Biroq u tarvuzni tashlab ketmadi. Nihoyatda suvsagan edi. Yerga enkayib yupqaroq tosh topdi-da, tarvuzing mag'zini kesib oldi. Af-suski, yeya olmadi. Mag'ziga behisob iplar aralashtirib qo'yilgandek edi. Shu sababli chaynab yutish qiyin edi. Shunday bo'lsa, ham bir-ikki bo'lak olib, og'ziga soldi-da, suvini so'rib tuppasini tashladi...

Boyaqish bolaning shuncha mehnati zoe ketdi-ya! Ha, attang!.. Bola polizning mollarga yediriladigan xashaki tarvuzdan iborat ekanligini qayoqdan bilsin?!

U qorong'ida yana yo'lga tushdi... Chap tarafida baland qir, undan ham narida yuksak cho'qqilar qorayib ko'rinardi. Yonginasidagi qir joyidan qimirlamas edi-yu, undan naridagi yuksak cho'qqilar bola yurgan sari u bilan birga yurar edi.

Ko'p o'tmay o'sha yuksak cho'qqilar ortidan to'lin oy ko'rindi. Hamma yoq yorishdi. Oyog'iga yumshoq o'tlar ilashdi. U yumshoq ajriqlar ustida borardi... Ro'parasida bir nima qorayib ko'rindi. Avvaliga cho'chidi-yu, enkayganicha yurib borib, daraxt ekani-ni payqadi. Yana yaqin bordi. Xiyol do'ngroq joyda o'sib turgan daraxt ekan. Shoxlariga tikildi. Oydinda bir nimalar yaltirab ko'rindi. Daraxt shoxiga osilib, mevalardan uzib olmoqchi bo'ldi. Oyog'i toyib ketib, daraxt ostidagi suvga yiqilib tushdi. Qo'rqqanidan «voy» deb yubordi. Oyog'i loyga botdi, qo'li ham loy bo'ldi. Daraxt ostidan ozgina suv oqayotgan ekan.

U darrov hushini yig'ib oldi. Qo'lini yuvdi-da, hovuchlab suv ichdi. So'ngra uvatga chiqib, daraxt ustiga ko'tarildi. Qo'li yetgan mevalarni terib og'ziga soldi. Jiyda ekan. Tupida turgani uchun bo'lsa kerak, hali qotib qolmagan, yumshoqqina. Bir marta qorni og'riganida dadasi bozordan olib kelgani esiga tushdi...

U to'yguncha jiyda yedi. Cho'ntaklariga ham, qo'y-niga ham jiyda tiqib, pastga tushdi. Suv ichdi. So'ngra qir bag'riga ozgina ko'tarilib, yerga o'tirdi. Ko'p o'tmay boshini balandroqqa qo'rganicha, cho'zilib yotdi. Ammo shu zahoti uzoqdan mol ma'ragani eshitildi. Dik etib o'rnidan turdi. Jiydadan sal nariroqdan bo'lsa kerak, buzoq ovozi eshitildi. O'sha tomondan kimningdir g'o'ng'ir-g'o'ng'ir gapirgani qulog'iga chalindi. Yana sukunatli jimlik cho'kdi. Har qancha oydin bo'lsa ham haligi jiydadan narigi yoqni ko'rish qiyin edi.

Bolani vahima bosdi. Boyagi tarvuzning egasimi yoki mana bu jiydaning egasimi poylab kelayotgan bo'lmasin tag'in! Indamay kelib shartta ushlab olsa-ya... U yugurib qir ustiga chiqib oldi. Har qalay, qir ustida biron kelayotganini osongina payqash mumkin edi. U chalqancha tushib, oyga qarab yotdi-da, uxlab qoldi...

Ertalab buzoqning ovozini eshitib uyg'ondi. So'ngra bir narsa ustma-ust «taq-taq» etib turdi. O'rnidan turib, kechagi jiydadan sal narida qizg'ish tusli, peshonasi qashqa buzoqni ko'rdi. Buzoqdan ancha narida bir kishi ketayotipti. Buzoqni arqonlab ketayotgan bo'lsa kerak. Hayriyat, qirning teskari tomoniga chiqib yotgan ekan. Bo'lmasa, u odam ko'rib qolarmidi.

U qo'rqa-pisa atrofga nazar tashladi. Qirning o'ng tarafi, ya'ni jiyda o'sgan tarafi uzoqlab ketguncha yam-yashil bo'lib ko'rindi. Ekinzorlar, daraxtzorlar, undan nariroqda yakkam-dukkan uylar... Chap tarafda esa, ikkala qirning o'rtasi torgina soy. Bunda ham yam-yashil o'tlar ko'karib turibdi.

Bola qirning chap tarafidan yurdi. Bir oz yurgandan so'ng qir baland cho'qqili tog'ning pastlab tushgan qanotiga ulanib ketdi. U qirning o'ng tarafiga o'tib olib, yo'lni davom ettirdi. Qir ko'tarilib borib, baland toqqa aylandi. Bola uni yonlab ketaverdi. Ro'parasida bir tup tol va bir tup tut ko'rindi. O'sha tarafga bir-ikki qadam bosmasidan allaqanday ovozlar eshitildi. Sergaklanib atrofiga qaradi. Huv uzoqda —

ro'parasidagi baland qirlar ostidagi yo'ldan u yon-bu yonga mashinalar o'tib turar edi.

Bola bir zum ag'rayib qoldi. So'ngra o'zini hech kim ko'rmayotganini sezib, tol tagiga bordi. Yumshoq qiyohlarni bosib o'tirdi-da, qo'ynidan jiyda olib yeya boshladi...

Baland qir ortida bir nimaning bo'g'iq, ammo qattiq qichqirig'i eshitildi. So'ngra «gup-gup-gup» degan ovoz kela boshladi. Ovoz bora-bora zo'raydi-da, ikkita baland qoya oralig'idan bahaybat bir qora maxluq ko'rindi. Bolaning yuragi tipirchiladi. O'rnidan turib, ortiga qochmoqchi bo'ldi-yu, qochib qutulolmasligini sezib, indamay o'tiraverdi. Qaytanga shu yerda biqinib o'tiraversa, ko'rmay o'tib ketar!.. Ha, rostdan ham ulkan maxluq uni ko'rmadi, ro'parasidan to'g'riga o'tib keta boshladi. O'tib keta turib bir chinqirdi. Bola qattiq cho'chiganidan bir sakrab tushdi... Qo'rqa-pisa qamishlar orasidan unga tikilib qaradi. Ulkan maxluqning orqasiga yana allanimalar tirka-lib ketayotipti. Bir xili taxtadan yasalgan uyga o'xshaydi. Bir xili katta-katta bochkalar... «E, ha, poezd ekan-ku», dedi u. Dadasi, katta bo'lganingda shaharga olib boraman, poezdga tushiraman, degan edi. O'sha gapni esladi.

So'nggi vagon o'tib ketganidan keyin o'rnidan turdi-da, qiyohlar oralab oldinga o'tdi. U hozirgina o'tib ketgan vagonlarni ortidan tomosha qilmoqchi edi. Shu sababli nigohi boshqa tomonda bo'lib, oyoq ostini ko'rolmadi. Oyog'i bir nimaga urildi. Qarasa, uzun ketgan temir izlar ostidagi yog'och ekan. Bola hayron bo'ldi. Demak, poezd shuning ustidan yurar ekan-da!.. Chap tomonga qaradi. Temir izning qaergacha ketganini ko'rolmadi. Oldinga yurdi.

Sal yurganidan so'ng yoyilib oqayotgan katta ariq ko'rindi. Ariqda suv uncha ko'p emas, ba'zi joylarida toshlarning usti oqarib yotar edi. Ariqning narigi tomonidan esa, goh u tarafga, goh bu tarafga o'tayotgan mashinalar ko'rinar edi.

Bola ariqqa tushib suv ichdi. Keyin quruq toshlar ustidan yurib, suv oqimi bilan yonma-yon ketaverdi. O'ng tomonidan o'tib ketayotgan mashinalarni hisobga olmaganda uni hech kim ko'rmas edi. Ariqda oqib kelayotgan olma, jiyda, do'lanalardan terib yedi.

OTA-ONANING IZTIROBLARI

Endi ikki og'iz so'zni Ko'krabot taraflardan tinglang...

Qosim aka o'g'li yo'qolganiga to'rt kun bo'ldi, deganda ishxonasiga xomush holda kirib keldi. U xonaning poygagida o'tiradigan Eshmirza aka bilan, nari-gi yondagi hisobchi yigitlar bilan birma-bir ko'rishdi-da, joyiga borib o'tirdi. G'iyos ismli, qotmadan kelgan hisobchi yigit Qosim akaga tortmasining kalitini chiqarib berdi.

— O'sha kuni birdaniga ketib qoldingiz... Hamma narsani yig'ishtirib tortmangizga solib qo'ydim, — dedi G'iyos. — Qalay, aka, Ortiqjondan hech xabar bormi?

— Topilmayapti, uka, — deb qo'ydi Qosim aka.

G'iyosning yonidagi stolda o'tirgan Lapas ismli to'ladan kelgan sarg'ish yigit ham Qosim akadan ko'ngil so'radi. Ammo Eshmirza aka miq etmay o'tiraverdi. Qosim akaning yuziga ham qaramadi. Cho'ntagidan dastro'molini olib, burnini qoqdi, dastro'molining uchini jimjilog'i bilan burun teshiklariga tiqib aylantirdi... Ko'p o'tmay kitelining cho'ntagidan nosqovoq chiqardi-da, kaftini to'ldirib nos otdi. So'ngra shu bahonada xonadan chiqib ketdi.

— Men bir gap eshitdim, Qosim aka, — dedi G'iyos. — Eshmirza akaning eshagi ham uch-to'rt kundan beri yo'q emish...

Qosim aka hushyor tortib G'iyosga tikildi.

— Rostdanmi?

— Ha, rost bo'lsa kerak. Xotini avvaliga qo'ni-qo'shnilariga chiqib, eshagimiz yo'qolib qoldi, degan ekan. So'ngra o'zi, eshagim yo'qolgani yo'q, o'zim tumanga olib borib sotib kelganman, deb gap tarqatipti...

Qosim aka qimir etmay xayol surib qoldi. Uning ko'zlari bir nuqtaga tikilgan edi. Bu orada Eshmirza aka xonaga kirib, joyiga o'tirdi. Qosim aka xayolini joyiga keltirib, Eshmirza akadan so'radi:

— Eshaging yo'qolibdi, deb eshitdim, Eshmirza, topildimi?

— Ha, topildi, — dedi Eshmirza aka stol ustidagi qog'ozlarga tikilganicha. — Kecha kechqurun o'zi kirib keldi...

Qosim aka bilan Eshmirza aka bir-birlarini uncha xush ko'rmaganlari uchun juda kam gaplashishar, shunda ham asosan ish yuzasidan muomala qilishar edi.

— Eshagingning yo'qolganiga necha kun bo'luvdi?

— Uch kunda topildi.

— O'sha kuni sen bu yerga eshak minib keluvdingmi?

— O'sha kuni deganing qachon?

— Mening o'g'lim yo'qolgan kuni.

— Ha. Nimaydi?

— O'zim shunday... Eshaging o'sha kuni yo'qoldimi?

— Sen nima uchun meni so'roq qilasan? Bu so'roqlaring bilan nima demoqchisan?

— O'zim shunday so'rayapman, — dedi Qosim aka. So'ngra gapni odamgarchilik tomonga burdi. — Sen mening o'g'lim yo'qolgani uchun bir og'iz ko'ngil so'ramading. Men sening eshaging yo'qolganini eshitib, ko'ngil so'radimda, og'ayni.

— Meni, og'ayni, dema!

— Og'ayni emasligingni bilaman-u, andisha yuzasidan aytaman-da...

— Odam borki, odamlarning naqshidir, odam borki, hayvon undan yaxshidir, — dedi tortishuvni kuzatib o'tirgan Lapas. — Xafa bo'lmang, Qosim aka.

— Mana, o'z xushomadgo'yularing bilan gaplashaver, — deya do'ng'illadi Eshmirza aka. Shu bilan hamma jim bo'ldi. Xonada faqat cho'tlarning shaqillashigina eshitar edi.

* * *

Qishloq ichida shivir-shivir gaplar yurar, ularning biri Qosim aka bilan Zulayxo opaning qulog'iga yetib borsa, boshqasi yetib bormas edi. Bola yo'qolganidan biror haftalar o'tganidan so'ng Qosim aka shaharga borib, o'g'li haqida viloyat gazetasiga e'lon berib keldi. Shahardan qaytib kelgan kuni Zulayxo opa erini yangi gap bilan kutib oldi:

— Ortiqjonni o'sha kuni Qulmat bobo anavi yer yutkurning eshagida ko'rgan ekan-u, eshitmadingizmi?

— Eshmirzaning eshagidami?

— Ha. Yakka o'zi eshak haydab ketayotgan ekan.

— Kim aytdi?

— Xotinlar aytyapti. Hamma eshitipti. Qulmat boboning o'zi aytipti. Bobo kasal emish.

— Kasal emish?.. Ertaga boramiz-da bo'lmasa. Tun kechada kasalning oldiga borsak yaxshi bo'lmas...

Qosim aka bilan Zulayxo opa ertasiga ertalab qishloqning shimoliy chekkasidagi yolg'iz hovliga kirib bordilar. Zulayxo opa qatlama pishirib, ustiga non qo'yib, dasturxonga o'rab olgan edi. Baxtlariga chol to'rt kun avval tog'dan tobi qochib qaytgan, ahvoli kundan-kunga og'irlashib to'shakda jobajo yotgan ekan. Qarindosh-urug'lar cholning ahvolidan xabar olib turishar, ularning ba'zilari hozir ham shu yerda — bemorning atrofida o'tirishgan ekan. Qosim aka bilan Zulayxo opani bemor yotgan uyga olib kirishdi. Ular kirishi bilan chol ko'zini ochib qaradi. Bemor boshini xiyol qimirlatib, salomga alik olgan bo'ldi-yu, oriqlab ketgan qo'lini arang ko'tarib, havoda silkitdi. Bu uning:

— Men hech nimani bilmayman. Bugun-erta o'ladigan odamman. Meni tinch qo'yinglar, — degani edi.

Er-xotin noumid bo'lishib, ko'zlari yoshlanib qaytib chiqishdi.

Bir necha kundan keyin Qulmat bobo vafot etdi. Shu bilan shivir-shivir gapning rost yoki yolg'onligi aniqlanmay qolaverdi. Buning alamiga chiday olmagan Qosim aka bir kuni kechqurun Begali aka bilan Eshmirza akanikiga bordi.

— Xo'sh, kelinglar, — dedi hovli eshigi yoniga kelgan Eshmirza aka o'zini hayronlikka solib.

— Qani, to'g'risini ayt, oshna, o'g'limni qanday qilib yo'qotgansan? — dedi Qosim aka.

Eshmirza aka tullaklik qilib o'zini og'ir tutdi.

— Nega men yo'qotar ekanman o'g'lingni?

Qosim aka jahliga chiday olmasdan Eshmirza akaning yoqasiga yopishdi.

— Yo o'g'limni topib berasan, yo shu yerda o'ldirib ketaman...

U shunday deb Eshmirza akaning boshiga, biqiniga musht tushirar, to'g'ri kelgan joyiga tepar edi. Eshmirza aka esa unga na qo'li bilan, na og'zi bilan javob qaytarardi. Begali aka esa, kuyovini bosib qo'yish uchun urinar edi. Bir mahal Eshmirza aka-

ning xotini hovliga chiqib, dod soldi. Atrofdagi qo'shnilar yig'ilib kelishdi. Birov unday deb, birov bunday deb ajratib qo'yishdi...

Kunlar, haftalar shu tarzda o'tib borar, biroq yo'qolgan boladan darak yo'q edi.

YANA BIR YAVUZLIK

Agar Eshmirza aka deganimiz yana bir yovuz niyatni amalga oshirmaganida Ortiqboy bironta odamga yondoshib, tez orada ota-onasini topib olishi ham mumkin bo'lardi.

Bola yo'qolganidan keyin taxminan bir oylar o'tdi-yu, Eshmirza aka otpuska oldi, qishlog'idagilarga hech nima demasdan yo'lga otlandi. U avval tumanga, shaharga bordi-da, so'ngra toqqa yaqin joylar va qishloqlarni oralab yurdi. Qaerga borsa, kim bilan uchrashsa: «Bir jiyanim yo'qolib qoldi, o'shani qidirib yuribman», degan gapni ro'kach qildi. Uning niyati bola mabodo topilib qolsa, Ko'krabotga olib ketish emas edi. Aslida u bolani yana ham qo'rqitib, odamlardan butunlay bezdirib yubormoqchi edi. Eshmirza aka o'zining ana shu yovuz niyatiga erishdi...

U yurib-yurib, Sangzor daryochasi bo'yidagi bir qorovulxonaga yetib keldi. Qorovulxona temir yo'l bilan daryocha oralig'ida qurilgan ekan. Daryocha shu yerga kelganda o'ng tarafga burilib ketar ekan-da, uning ustidan asfalt yo'l o'tib, temir yo'l bilan yonma-yon bo'lib olar ekan.

Birinchi marta ko'rgan odamingiz yovuz niyatli kimsami yoki oliy himmatli insonmi — dabdurustdan aytib berishingiz, unga aniqroq baho berishingiz qiyin. Shu boisdan qorovulxonaning shop mo'ylovli qorovuli — Safar aka tashqi ko'rinishidan g'arib odam bo'lib tuyulgan Eshmirza akani yaxshi kutib oldi.

— Keling, oshna... Xo'sh, xizmat?

— E, sarson-sargardon bo'lib yurgan bandalardanmiz, mullaka, — dedi Eshmirza aka. — Bir jiyanim yo'qolib qoluvdi, o'shani izlab yuribman.

Safar aka choy qaynatish uchun elektr choynakka suv soldi.

— Esizgina, ko'p aziyat chekkan odam ekansiz, — dedi u yo'lovchining ahvoriga achinib.

— Mabodo adashib yurgan bola bor emish deb eshitmadingizmi, mullaka? — deb so‘radi Eshmirza aka.

— Unaqa gap qulog‘imga chalinmadi. Balki nari-beridagi bironta qishloqda bo‘lgandir. Lekin men eshitmadim... Ikki haftadan beri muttasil postdaman. Sherigim kasal. Ko‘zoynagim sinib qoldi. Shaharga borib, ko‘zoynak obkelishga ham vaqtim yo‘q. Bo‘lmasa sizga durustroq ovqat tayyorlab bersam ham bo‘lardi.

— Rahmat, mulla, — dedi Eshmirza aka...

Safar aka choy damladi. Qorovul bilan yo‘lovchi, garchi gaplari uncha qovushmasa ham choy ustida ozozdan gaplashib o‘tirdilar. Kech kiraboshlagan, quyosh tog‘lar ortiga o‘tgan payt o‘tdi. Eshmirza aka endi biror yoqqa yo‘l olsammikin yoki shu yerda yotib qolsammikin, deb o‘tirar edi. Xuddi ana shu paytda...

* * *

«G‘aroyib sarguzashtlar» degan bobning so‘nggida bolaning umrida birinchi marta poezdni ko‘rgani, so‘ngra ariqqa tushib, suv ichgani, suvdan olma, jiyda, do‘lanalar terib yegani haqida hikoya qilgan edik. Xuddi o‘sha ariq Sangzor daryochasi edi.

...Bola daryocha qirg‘og‘idan suv oqimiga yonmayon yo‘lga tushdi. Boya tol soyasida o‘tirganida ikkita ulkan cho‘qqi bir-biriga tutashgandek ko‘ringan edi. Ikkalovining o‘rtasida temir yo‘l, suvi yoyilib oqayotgan ariq, ariqning narigi yonidan mashina yo‘li o‘tgan ekan... Ikki tarafdagi tik qoyalar ancha vahimali ko‘rinar edi.

U ariqning chap yoniga tushib olganicha oqimga hamroh bo‘lib ketaverdi. Notekis yerdan yurishda qo‘lidagi tayog‘i unga yaxshi ish berar edi... Ancha yurganidan so‘ng suvning yo‘nalishi ariqning chap tarafiga o‘tganini, daryochaning shu tarafdin oqayotganini ko‘rdi. Yuqoriga chiqishga majbur bo‘ldi. Yumshoq ajiriqzor oralab yurdi, keyin kichik yonariqdan hatlab o‘tdi. Allaqanaqa daraxtchalar ichiga kirdi. Ko‘m-ko‘k, yong‘oqqa o‘xshash mevasi ham, oppoq, yumshoq mevasi ham bor ekan. Bola ulardan tatinib ko‘rdi. Yeb bo‘lmas ekan!.. Aslida bolaning daraxtchalar deb o‘ylangani g‘o‘za tuplari edi. Tug‘ilib o‘sayotgan

joyida — tog‘liq qishloqda paxta yetishtirilmagani uchun u g‘o‘zani ham, ochilgan paxtani ham tanimas edi.

U g‘o‘zani oralab yurib, tarvuz palagini ko‘rib qoldi. Kichkina tarvuzi ham bor ekan. O‘tirib olib, yordi. Hali xomroq ekan. Baribir maza qilib yedi. O‘rnidan turib, hu orqada g‘o‘za oralab yurgan odamlarni ko‘rdi. Odamlarni sog‘inganini his etdi-yu bir entikib qo‘ydi. Lekin bola shu odamlarning o‘zidan qo‘rqar edi. Shu sababli ulardan uzoqlashishni o‘ylab, yurishini tezlashtirdi.

Quyosh bir-biridan ajralgan boyagi cho‘qqilar ortiga o‘tdi. Asta-sekin qorong‘ulik tusha boshladi. Hu narida g‘o‘za oralab yurganlarning ovozi uning qulog‘iga eshitildi. Chap tarafiga qaragan edi, u yoqda ham bir-ikki odam ko‘rindi. Ariqdan u yoqqa o‘tay desa suv ko‘p, oqib ketishdan qo‘rqadi. Oldinga ketaverdi. Oldinda kichkina hovli va oq uy ko‘rindi. Uyning shundoq burchagida ko‘prik bor ekan. Uy bilan ariqning o‘rtasidan endigina ko‘prikka o‘tayotgan edi, to‘satdan bir amakining:

— To‘xta, hoy bola? — deganini eshitdi.

Bola unga qarab qotib qoldi. Uy oldida turgan bu mo‘ylovli amakining yelkasida miltig‘i bor edi. Uning yonidagi stulda, qay ko‘z bilan ko‘rsinki, o‘zini eshakka mindirgan, orqasini chimchilagan yomon amaki o‘tirar edi. U ham bolani tanib qoldi shekilli, irg‘ib turdida, ho‘mrayib tikildi.

— Kimning o‘g‘lisan? — deb so‘radi mo‘ylovli amaki. — Beri kel.

Bola ilonni ko‘rgan baqadek qotib qoldi, titrab, qo‘rqib yig‘lamsiradi.

— Anavi terimchilarning bolasidir-da, — dedi yomon amaki. So‘ngra bolaga baqirdi. — Bor! Ketaver! Yo‘lingdan qolma! He, seni...

Bola ko‘prikdan narigi yoqqa pildirab o‘tar ekan, mo‘ylovli amakining yo‘g‘on ovozini eshitdi:

— Nega so‘kasiz uni? Yo‘qolgan jiyaningiz emasmi mabodo? Bu atrofning bolasiga o‘xshamaydi... He at-tang, kimligini bilishimiz kerak edi-ku.

— Yo‘q, mening jiyanim emas. O‘sha bo‘lsa tanirdim, — dedi Eshmirza aka. Safar aka o‘zicha so‘zlandi:

— Ba'zi ota-onalarga hayronman. Bolani ham shu ahvolga solib qo'yadimi, axir?!

Safar aka Eshmirza akaga qarab, rangi oqarib ketganini ko'rdi.

Eshmirza aka Ortiqning ko'prikdan o'tib bo'lib, narigi tarafdagi qirga ko'tarilishini zimdan kuzatib turdi. Bu tasodifiy uchrashuvdan uning o'zi ham hayratda edi. U, qachon bo'lmasin bolani birovlar topib, ota-onasiga oborib beradi shekilli, deb xavotirlandi-da, o'sha zahoti ketish uchun qorovuldan ruxsat so'radi. Shosha-pisha yo'lga tushar ekan, uning xatti-harakatlari qorovul Safar akaga shubhali tuyuldi.

YIRTIQICH

QUSH VA MEHRIBON AYIQ

Bolaning kunlari ana shu tarzda kechaverdi. Qirga chiqdi, soyga tushdi, duch kelgan meva-chevalardan terib yedi, buloqlardan, ariqlardan, ko'lmaklardan suv ichdi. U uyini, ota-onasini izlardi, ammo odamlarni ko'rib qolsa, ulardan qochardi. Chunki ko'rinishi duppa-durust bir odamning qilg'ilig'i tufayli o'z yaqinlaridan boshqa hamma odamlarni yomon amakilar deb tasavvur qilar edi...

Tinimsiz yuraverishning zo'ridan shimining pochalari titilib ketdi, ikkala tizzasining usti suzilib — farashlanib qoldi, ko'ylagining yoqasi, yengining chenak o'rni ham yirtildi. U kechalari sovqotib qolganidan chalqancha tushib yotar, ertalab oyoq-qo'llari titrab o'rnidan turar, issiq harorat va yurishning zo'ridan bir oz o'ziga kelib olar, o'qtin-o'qtin yo'talib qo'yar edi.

O'sha kuni u oq uy yonida o'zini eshakka mindirib, toqqa haydab yuborgan yomon amakini ko'rmaganida balki qorovul amakining yonida qolishi, undan o'z uyini so'rashi ham mumkin edi. Biroq yomon amaki bu safar ham unga pand berdi. Shu boisdan jon-jahdi bilan oq uy yonidan qochib, ko'prikdan o'tdi-da, ro'paradagi qirga o'rlab, yolg'i-zoyoq yo'lakdan bir oz yurdi.

Yo'lak yonida yo'g'on-yo'g'on tutlar o'sib turar edi. Kech kirib, qorong'i tushayotgan payt. Bola o'zining holsizlanayotganini sezib, bir tutning tagiga o'tirdi.

Chap tarafida — hu narida mashinalar «g'uv-g'uv» o'tib turar, ba'zan ularning yorug'ida boyagi oq uy ham elas-elas ko'zga tashlanar edi. Orqa tarafida baland-baland qirlar qorayib turibdi. O'ng tarafida birorta qishloq borga o'xshaydi. Ikki-uchta chiroq miltillab ko'rinadi, itlar huradi, onda-sonda mol ma'raydi.

U tut ostida boshini balandga qilib chalqancha tushib yotdi. Anchagacha uyqusi kelmadi. Qishloq tomonda xo'roz qichqirdi, eshak hangradi, itlarning ovozi eshitildi. O'rnidan turib o'tirdi. Ro'parasidan oy ko'tarilib chiqdi, orqa tomondagi qirni yoritdi. O'rnidan turib o'tirdi. Qishloqdagi miltillagan chiroqlar birin-ketin o'chdi. Pastdagi yam-yashil ekinzordan salqin shabada urildi. Bolaning eti jimirladi. U yana chalqancha tushib yotdi.

Tuni bilan sovqotib, u yon-bu yoniga ag'darilib yotdi. Ertalab barvaqt uyg'ondi-da, ko'zini ishqalaganicha qirga yo'naldi. Qishloqdan odamlar kelib, ushlab olishadi, deb qo'rqdi. Panaga o'tib olish uchun qadamini tezlatdi. Kechagi manzara butunlay ko'rinmay qolganidan so'ng ko'ngli tinchigandek sekinroq yura boshladi.

Qirlar unchalik baland emas, lekin bir-biriga qalashib yotar, ularning chegarasi ko'rinmas edi. Hamma yoq qizg'ish tuproq. Siyrak o'sgan maysalar allaqachon qovjirab tamom bo'lgan. Oyoq ostida qo'y qiy-lari ko'zga tashlanadi. Balandroq joylarda, toshlar yonida navnihol qayrag'och tuplari, u yer-bu yerda tikanli butalar o'sib turibdi.

Qavat-qavat qirlar bir-biriga birikib balandlab bordi. U endi baland cho'qqilar yonidan o'tardi. Yo'lda uchrayotgan butalar, daraxtlarning soni ko'paydi. Bola zirk mevalarini terib og'ziga solar, sharbatini so'rar, urug'i bilan po'stini tuflab tashlar, ochiqqan nafi shu bilan bir oz orom olar edi. Yuraverishdan, soyga tushib, qirga chiqaverishdan maqsadi noaniq edi. Ochiqqanida, chanqaganida biron joyi og'rganida:

— Aya, — deb yig'lamsirardi. U endi chinakamiga yig'lashni ham unutayozgan edi. Yo'lda yana behisob archali cho'qqilar, achchiq bodomli qirlar uchradi. Buloq suvi oqib turgan soylardan kechib yurdi, yong'oq terib chaqib yedi. Bora-bora avvalgidek qirlar ustida, daraxtlar ostida yotib qolmaydigan bo'ldi. Yotish uchun

toshlar oralig'idagi kamarlarni tanlar edi. Bunday kamarlar uni yog'in-sochindan, salqin shabadadan pana qilardi. Ularda issiqqina orom olib uxlash mumkin edi.

Kunlar shu tarzda o'taverdi. Bir kuni u baland qir ustida keta turib pastlikda sarg'ish-yashil tusga kirgan ulkan bog'ni ko'rib qoldi. Kichraytirib aytilsa, qozondek aylana joy. Atrofi qirlar, tog' cho'qqilari bilan o'ralgan. Hu narigi tarafida — daraxtlar orasida bamisoli tik turgan odam taxlitidagi toshlar ham ko'zga tashlanadi.

Bola o'zi turgan cho'qqidan boqqa tushmoqchi bo'lgan edi, qoya juda tik ekan. Qiyalanib ketgan yon bag'irlardan yurib pastga tushdi. Archa, tol, yovvoyi jiyda... Ayrim joylarda o'sgan baland teraklar siyraklashgan bargini hilpiratib turibdi. Oyoqqa yumshoq endigina sarg'aya boshlagan o'tlar ilashadi. Bog'ning yer sathi tep-tekisga o'xshab ko'rinar edi. Ikki joyidan kichik ariqlarda suv oqib o'tar ekan.

U bog'ni kesib o'tib, narigi tarafdagi cho'qqilarga yaqinlashib qoldi. Bo'yi baland, qop-qora toshlarning tagiga borib, ularni tomosha qildi, qo'li bilan ushlab ko'rdi. So'ngra ikkita cho'qqining o'rtasidagi yassilani tushgan qiyalikka ko'tarildi. Ucha tarafi uncha baland bo'lmagan qirlar bilan o'ralgan, faqat bir tarafi ochiq soyga chiqib qoldi. U soyning ochiq tarafida turardi. Uning to'g'risida — soyning narigi tarafida bir-biriga qalab terilgan toshlar arang ko'zga tashlanar, toshlardan yuqorida — qir ustida qandaydir daraxt ko'rinar edi. Haligina orqa tarafidagi bog'da turli-tuman qushlarning sayragani, uchib-qo'ngani eshitilib turgan edi. Mana bu soy ichi esa jimjit edi.

Bola chap tarafga yurib, qirga ko'tarilmoqchi bo'ldi. Yassi qirning taxminan yarmiga yetganida ortidan bir sharpa eshitildi. O'girilib qaramoqchi bo'lgan edi, shoshilganidan chalqanchasiga yiqilib tushdi. Ko'zini ochib, ulkan bir qush qanotlarini keng yozganicha, panjalarini cho'zib, o'zining ustiga qo'nmoqchi bo'lganini ko'rdi. Qo'rqqanidan qichqirib yubordi. Tayoq bilan uray desa, tayoqni o'rtasidan ushlab olgan ekan. Buning ustiga o'zi chalqancha yotib qolgan. Nima qilishini bilmasdan oyoq-qo'lini tipirlataverdi... Shu payt qir ustidan kelgan boshqa bir ko'lanka uning ustidan oshib o'tgandek bo'ldi.

Ungacha badbaxt qush ham xiyol ko'tarilishga ulgurib qoldi. So'ng uchib ketdi. Haligi bahaybat maxluq o'z tezligi bilan soyning surri joylarigacha yetib bordi.

Bola darhol o'rnidan turib o'tirdi. Undan o'n-o'n besh qadam pastroqda bahaybat maxluq — qora-qo'ng'ir tusli ayiq o'zini o'nglab olib, shu tomonga yo'nalayotgan edi. Bolaning ko'z oldi jimirlashib, oyoq-qo'llari muzlab qolgandek bo'ldi. U avvalgidan ham battar qo'rqib ketdi. O'rnidan turolmadi, dir-dir titrab, ko'zlari dahshatga to'lib, «hi-hi» deya yig'lashga tushdi. Biroq ko'zlaridan yosh kelmas edi.

Ayiq uning yoniga bitta-bitta qadam bosib kelaverdi. Ora-sira to'xtab, bolaning ahvolini, yig'isini tomosha qilgandek qarab turdi. Oxiri bolaning ro'parasiga keldi-da, ko'zini yumdi, bir zum boshini egib turdi. Undan allaqanday qo'lansa hid anqir edi. Nihoyatda bahaybat maxluq boshi katta, tumshug'i uzun, faqat ko'zlari, quloqlari kichkina ekan. Dumi bormi, yo'qmi — bilib bo'lmaydi, o'siq yunglari bor, xolos.

Ayiq bir zum qimirlamay turdi-da, bolaning boshini, belini, qornini tumshug'i bilan silab, erkalagandek bo'ldi. Bolaning dilidagi qo'rquv xiyol kamaydi. Hayron bo'ldi. O'rnidan turib qochgani bilan qutulolmasligini sezdi-da, endi nima bo'lsa bo'lar, degandek burnini tortib o'tiraverdi. Ayiq bir mahal bolaning oldida yotib oldi. Uning bo'ynidan oqish-sarg'ish tusli yo'g'on kamar o'tkazib qo'yilgan ekan. Bola bundan hayron bo'lmadi. Chunki u, barcha ayiqlarda shunaqa kamar bo'lsa kerak, degandek tasavvurga bordi.

Ayiq o'rnidan turib, xiyol pastga tushdi, «xah» degandek g'alati tovush berdi. Bola qaradi. Ayiq ham qarab turar edi. Bola hech nima tushunmadi. Ayiq qaytib keldi-da, bolaning qo'ltig'i ostiga tumshug'ini ildirib, uni turg'azdi. Keyin pastga tusha boshladi. Bola ham bir-ikki qadam bosdi-yu, to'xtadi. Ayiq ham oldinda to'xtab qarab turdi. Yana «xah» degandek tovush chiqardi. Bola tag'in uch-to'rt qadam tashlab to'xtadi. Ayiq kutdi, ovoz berdi. Bola uning ortidan ketaverdi. Kimsasiz soyda uning bunday ulkan maxluqqa bo'ysunmasdan iloji yo'q edi.

Bola ayiqqa ergashib, soyning to'riga bordi. Ulkan toshlar orasida maxluqning uyasi bor ekan. Ayiqning

izmiga bo'ysunib, uyaning ichkarisiga kirib boraverdi. Uyaning og'zi bitta ayiq bemalol kirib chiqadigan darajada edi-yu, bir-ikki qadam yurilganidan so'ng uch-to'rt odam yotaversa bo'ladigan kamar paydo bo'lar edi. Bola avvaliga qorong'ida hech nimani ko'rmadi, oyog'iga yumshoq xaslar ilashgandek bo'ldi. Ko'p o'tmay qorong'ilikka ko'zi o'rgandi. Tashqaridan tushgan yorug'lik bilan «xona»ning tosh devorlarini, pastga to'shalgan xasni aniq ko'rdi.

Ayiq xas ustiga cho'zilib yotdi. Bola ham uning izmiga bo'ysungandek yonboshladi. Kech kirdi shekli, «xona»ni zim-ziyo qorong'ilik bosdi. Ayiq o'rnidan turdi-da, indamay tashqariga chiqib ketdi. Bola uning qaytib kelishini kutib, uxlamay yotdi. Biroq maxluq tezda qaytavermadi. Bola uxlab qoldi.

U o'sha kechasi tush ko'rdi. Tushida tog'asi mototsiklning kajavasiga o'tqazib, allaqayoqlarga olib boribdi. U borgan joy darhol o'zlarining uylari bo'lib qolibdi. Ayasi, dadasi, akasi bilan quchoqlashib ko'rishibdi. Hammalari qah-qahlab kulishar emish... So'ngra joy solib yotibdilar. U ayasining bo'ynidan quchoqlab uxlab qolibdi...

Uyqudan ko'zini ochdi-yu, o'zini kechagi ulkan ayiqning qo'ynida ko'rdi. Tong otib, vaqt allamahol bo'lgan shekilli, uyaning ichi ham ancha yorug' edi. U ayiqni naq bo'ynidan quchoqlab yotgan ekan. Qo'lini ehtiyotlik bilan tortib oldi-yu, ayiqning tumshug'iga, ko'zlariga qaradi. Ayiq ham uyg'oq ekan. Negadir uning kichkina ko'zlaridan yosh tomchilar edi... Shunda bola o'zining yirtqich qush hamlasidan xolos etgan ayiqdan kechagidek cho'chimayotganini sezdi. Bahaybat maxluqning butun xatti-harakati uning bolaga mehribonligini bildirayotgandek edi.

Ayiq o'rnidan turdi-da, kechagidek tovush chiqarib, bolani tashqariga ergashtirib chiqdi. Kattakichik toshlar ustidan o'tib, qirga ko'tarildilar. Qir ustidagi daraxt yonidan o'tayotganlarida bola unga tikilib qoldi. Bargi xuddi qayrag'och bargidek. Ammo mayda-mayda mevasi bor... Huv anovi mehmondo'st daradagi ulkan toshlar o'rtasida o'sgan daraxtga o'xshar ekan.

Ayiq yana tovush chiqardi. Bola unga ergashdi. Yurib-yurib, bir soydagi yong'oq tagiga yetib bordi-

lar. Ayiq ulkan yong‘oq tupini quchoqlab silkitmoqchi bo‘ldi. Yong‘og‘ tupi qimirlamadi. Bola daraxtga tosh otdi. Uch-to‘rtta yong‘oq tushdi. Ayiq tergilab yeyishga tushdi. Bola tosh, cho‘p otib, ko‘p yong‘oq to‘kdi. O‘zi ham yedi. Bir mahal ayiq «xah» deb tovush chiqardi-da, oldingi oyog‘i bilan uchta yong‘oqni bir joyga to‘pladi. Bola ayiqning «imo»siga tushundi. Ayiq to‘kilgan yong‘oqlarning qolganini terib olgin, degan bo‘lsa kerak. Otadek mehribonlik qilayotgan maxluqning aytganini bajarish lozim. Bola shuni o‘ylab o‘zlaridan ortgan yong‘oqlarni birma-bir terdi-da, qo‘yniga solib oldi.

«Otaxon» — ayiq yo‘l boshladi. Bola unga ergashdi. Yana izlariga qaytdilar.

OILANING MUSTAQIL A‘ZOSI

Bolaning hayot kechirishida yangi davr boshlandi. U uyidan adashib qolganidan beri o‘tgan vaqt ichida har kuni xavotir bilan, vahima-yu qo‘rquv bilan tong ottirardi, kechalari dildirab sovqotib chiqardi. Endi esa, u o‘z boshpanasiga ega bo‘ldi. Uncha keng bo‘lmasa ham, har holda boshpanasi bor-da. Har qalay bexavotir yotadi. Tog‘-toshlarda sarson-sargardon bo‘lib yurgan paytlarida unga ko‘p marta biror himoyachi, hamkor kerak bo‘lgan edi. Mana, o‘sha himoyachi — «Otaxon» doimo uning yonida! «Otaxon» vaqtida yetib kelmaganida balki huv anavi tumshug‘i ingichka maxluq singari qanotli yirtiqchga yem bo‘larmidi?..

Bola ana shular haqida chuqur o‘ylab, mulohaza yuritilmas edi. Biroq uning tabiiy tuyg‘ularidagi, sezgilaridagi mayllar ana shu — hozirgi hayotga qoniqish bilan royish bildirayotganligini ko‘rsatar edi. Bu yerdagi hayot ha r yoqda sang‘ib yurishga nisbatan halovatliroq edi.

Lekin bola vaqt o‘tgan sari ko‘p narsani unutdi. Chunki odam bolasi o‘z qavmlaridan tashqarida yashasa, insonlar orasida o‘smasa, ko‘p narsadan mahrum bo‘lib qoladi.

Bola har kuni ayiq bilan «xona»dan tashqariga chiqar, ayiq boshqaruvida yong‘oqzorlarga, bodomzorlarga borar edi. Ular hamkorlikda qorin to‘yg‘azish uchun harakat qilishar edi. So‘ngra suv ichishib, yana

qaytishardi, havo ochiq paytlari xas-xashaklar ustida yumalab yotishardi.

Bir kuni «Otaxon» o'z odatiga xilof ravishda kechasi uyadan chiqdi. Bola unga ergashdi. Oydinli kecha, havo xiyla sovuq edi. Uzoq yurdilar. Qandaydir bir ekinzorga kirdilar. Bu yerda har kim o'zi bilan o'zi ovora bo'ldi. Ayiq terilmay qolib ketgan mosh, loviya donlarini tergilab kumir-kumir yeb yurdi. Bola esa polizda qolib ketgan mayda qovunlar — tuynaklarga rosa to'yib oldi.

O'sha yerda «Otaxon» yerni tumshug'i bilan tirnab yana allanimalarni yeya boshladi. Bola borib qarasa, g'alati o't ekan. Bargidan tortib ko'rди. Bir nima sug'urilib chiqdi. Ushlab qarasa — sabzi. Loyini bargi bilan tozaladi-da, yeb oldi. Keyin ancha-muncha sabzi sug'urdi-da, bir joyga uydi. «Otaxon» qaytishga «ishora» berganida uni ko'tarib oldi... Uyaga olib kelgan sabzidan ertasiga ham «tamaddi» qildilar.

Bola vaqt o'tgan sari ota-onasini, uyini esidan chiqardi, bu haqda o'ylamay qo'ydi. To'g'risi, o'ylay olmas edi. U doimo, endi «Otaxon» qayoqqa olib borarkin, qaerda qanaqa ovqat bilan qorin to'ydiramiz degan kayfiyatda bo'lardi. Bora-bora gapirishni ham unutdi. Ayiqqa uchraguniga qadar har xil sabablar bilan uncha-muncha yig'lab olar, yig'i aralash: «aya», «ayajon» degan so'zlarni takrorlar edi. Endi unga hojat qolmadi. «Otaxon» — ayiq uning birdan-bir suyanchig'i, himoyachisiga aylandi. Lozim topilgan paytda uni: «Au» deya chaqirar edi. Mabodo o'zi «Otaxon»dan uzoqroqqa ketib, biror xavf-xatarga yo'liqsa, himoyachisini: «Ha-ba!» deb chaqirar edi. Uyidan adashgungacha o'rgangan barcha so'zlari uning yodidan ko'tarildi.

Biroq ochig'ini aytganda, bola ayiqqa butunlay mute bo'lgan nochor zot emas edi. «Otaxon» ham uni o'zining yordamchisi, «dastyori» sifatida sezardi shekilli, bola o'zicha mustaqil harakat qilib, yemish topish borasida biron «tashabbus» boshlasa indamas edi. Qisqasi, bola ana shu toshlar orasidagi «xona»da kun kechirayotgan oilaning mustaqil a'zosi edi. Chunki u hali yoshi kichik bo'lsa ham, kuch-quvvati kam bo'lsa ham, har qalay, inson bolasi edi. U ba'zan ayiq udda qilolmagan ishlarni bajarardi. «Otaxon»-

ning yetti uxlab tushiga kirmagan narsalarni o'ylab topar edi.

Qish yaqinlashib, ayoz kuchaya boshlagan paytlarda bola qir bag'ridagi mayin xaslardan yig'ib, uyaga tashidi, «xona»ni bezab qo'ydi. Bu narsa «Otaxon»ga ham xush yoqdi shekilli, yangi «ko'rpa» ustida maza qilib yotdi... Avvaliga seryomg'ir kunlar boshlandi. So'ngra qor yog'di. Hammayoq oppoq qor bilan burkandi. «Otaxon» nihoyatda seruyqu bo'lib qoldi. Qor yog'ib sovib ketganidan keyin, «xonadan» butunlay chiqmay qo'ydi. U tinimsiz uxlar edi. Ovqatlanish uchun ham urinmas edi. Bola esa, kunduz kunlari tashqariga chiqib, zirk mevalaridan yerdi, yig'ib kelardi, «xona» ustidagi qirda o'sgan, bargi qayrag'och bargiga o'xshash daraxt — qatrong'i mevalaridan tergilab tushardi.

Bir gal uyaga adashib kirib qolgan chumchuqni tutib oldi-da, o'sha zahoti ochko'zlik bilan kallasini uzib tashladi, patlarini yuldi. Xom bo'lsa ham, issiqqina go'sht ekan, tanasi yayradi... Yana bir kuni o'zlariga qarashli soyning shundoq o'zida bir yo'la ikkita kaklik tutib oldi. Bola uyadan chiqsa ikkala kaklik qor ustida yurishgan ekan. Bolani ko'rib qochishdi. Qochishdi-yu, nariroqqa borib, boshlarini qorga tiqib turaverishdi... Darhol uyaga olib kirib, birini o'zi yedi, so'ngra «Otaxon»ni uyg'otib, ikkinchi kaklikni unga yedirtdi.

Qattiq ayozli kechalardan birida bo'lib o'tgan voqea nihoyatda dahshatli edi. Agar bola ayiqni vaqtida uyg'otmaganida, faqat o'zining hayoti emas, hatto «Otaxon»ning hayoti ham havf ostida qolgan edi... Bola negadir o'sha kechasi uxlo olmay yotardi. Qulog'iga alqanday vahimali tovushlar chalingandek bo'ldi. Itning uliganiga o'xshaydi-yu, lekin qo'rqinchliroq eshitiladi. Uliyotgan maxluqlar bitta emas, bir nechta edi... Bola «Otaxon»ning qo'ynidan chiqdi-da, o'rnidan turib, «xona»ning o'rtarog'iga o'tib, tashqariga tikildi. O'sha yerdan uyaning og'zini ko'rsa bo'lardi. Uyaning og'zi tarafida bir juft chiroq yonib turardi. Aslida u chiroq emas, ayoz quturtirgan bo'ringa ko'zlari edi. Bolaning eti jimirlab, yuragi «shuv» etib ketdi. Sekingina:

— Au, au! — dedi-da, ayiqning yelkasidan turtdi. «Otaxon» har qancha ko'p uxlagani bilan biron xavf-xatarga nisbatan hushyor yotardi. Darhol o'rnidan

turib o'zini hujumga rostladi. Haligi bir juft yoniq ko'z tobora ularga yaqinlashayotgandek edi. Tashqaridan yana g'ingshigannamo ovoz eshitildi. Bo'ri ichkarini yaxshi ko'rolmasdan ehtiyotkorlik bilan pusib kelar edi shekilli, ko'zlar sekin yaqinlashar edi.

Ayiqning a'zoyi badani titragandek bo'ldi. So'ngra o'zini yoniq ko'zlarga otdi. Bolaning qulog'iga gursil-lagan, angillagan ovozlar eshitildi. Keyin sharpalar tashqaridan kela boshladi. Bola uya ichida paypaslanib tayog'ini topdi-da, tashqariga yo'naldi. Uyaning shundoq og'zida bir nima qimirlagandek bo'ldi. Xiyol egilib itga o'xshash bir qora maxluqning cho'zilib yotganini ko'rdi. Uni chetlab o'tib, muzdek qorlarni bosganicha «Otaxon»iga yordam bermoqchi bo'ldi. Ammo ayiq ancha naridan — chap tarafdagi qir bag'rida ikkinchi dushman bilan olishar edi.

Bola iziga qaytdi. U ayiqning yengilmasligiga ishonar edi. «Otaxon» faqat g'aflat uyqusida yotganidagina yengilishi mumkin edi... Bola uya og'zidagi yarador yirtqichning ancha beri surilib qolganini, ilojini top-sa, qochib qutulmoqchi ekanini sezib qoldi. U tayog'ining yo'g'on tarafi bilan dushmanning boshiga, ko'kragiga bir-ikki bor tushirdi. Bungacha «Otaxon» ham yetib keldi. Bola xotirjam ichkariga kirdi... Ayiq anchadan keyin uyaga kirdi. U bemahal kelgan «mehmon»ning surobini to'g'rilab, qornini ham to'qlab kirdi shekilli, tuni bilan u yoq-bu yog'iga ag'darilib — bezovta bo'lib yotdi...

Uyaga g'arazli niyat bilan kirmoqchi bo'lganlarning ikkalasi ham qizg'ish tusli — sur bo'ri ekan. Narigi bo'ri o'sha qir bag'rida qolib ketgan ekan. Bola ertasiga choshgoh paytlarida chiqib qarasa, oftob tig'asida bir to'da qarg'alar, yana allaqanday qushlar g'uj bo'lishib olib, bo'rining go'shtini o'zaro baham ko'ri-sha yotgan ekanlar.

* * *

Qorlar erib ketdi. Soy bo'ylari, qir bag'rilar maysa gilamlar bilan qoplendi. Kunduzlari mayin, yoqimli shabada esadigan bo'ldi. Ana shunday kunlarning birida bola ko'ylagini ham, shimini ham yechib uloqtirdi. Aslida ko'ylagining ham, shimining ham kiyim degu-

lik ko'rinishi qolmagan edi. Ko'ylagining faqat yoqasi qolgan bo'lib, undan siyrak iplar osilib turar edi. Shimi esa trusiga o'xshab qolgan edi. Ikkalasi ham kirlanib, haddan tashqari qotib ketgan edi.

«Otaxon» ham, bola ham qishdan oriqlab chiqishdi. Yana ikkalovi birgalikda u yoq-bu yoqqa boradigan bo'lishdi. Ayiq ba'zan yer yuzasida joylashgan chumoli uyalarini kovlab topar, chumolilarning o'zi, urug'i va yig'ilgan g'allasigacha aralashiga bitta qoldirmay yerdi. Bola unaqa narsalarni iste'mol qilolmas edi. Ko'p o'tmay u ham tayog'ining ingichka uchi bilan yer yong'oq qazib yeydigan bo'ldi.

Kunlar shu tarzda o'tar, bolaning qorin to'ydirish, hayot kechirish yo'lidagi kuch va tajribasi tobora o'sib borar edi.

OILADAGI O'ZGARISHLAR

Bir-biriga o'xshash tahlikali kunlar, oylar, fasllar o'taverdi. Xuddi o'sha — toshlar orasidagi uyada «Otaxon» bilan bola to'rt yilgacha birga yashadi. Hayot kechirish tarzida, ayiq bilan bolaning inoqligida hech qanday o'zgarish yo'q edi. Biroq bu orada bolaning dovyurakligi oshdi, bo'yi o'sdi. Uning bilaklariga, oyoq boldirlariga kuch endi. O'zi yashayotgan soyqirlarni, butun atrofni besh panjasidek bilib oldi. U ba'zan «Otaxon»ni uyada qoldirib, o'zi yolg'iz sayrga chiqib ketar, har joylarda qornini to'yg'azib bo'lib, ayiqqa ham bironta qushmi, kalamushmi ko'tarib kelar edi. Bora-bora «Otaxon» bilan ovga chiqqanlarida ko'pincha bola yetakchilik qiladigan bo'ldi.

Vaqt o'tgan sari bolaning badani qorayib ketdi, ayrim joylaridan mayin qo'ng'ir tuklar o'sib chiqdi. O'zini tutishi, yurishlari nihoyatda chaqqon edi. Atrofiga ziyraklik bilan nazar tashlar, ora-sira to'xtab quloq solar, qulog'i «shitir» etgan tovushni ham ilg'ab olar edi. Ehtiyotkorlik bilan doimo enkayib, pusib yuraverгани sababli bolaning qomati ancha egilib qolgan edi. U chinakamiga gavdasini tik tutib yura olmas edi.

Bola ko'pincha tayoq olib yurardi. Uyaga kelib, «Otaxon» bilan yashaganidan beri tayog'ini necha bor almashtirdi. Tayoqlari har xil olishuvlarda, qorin to'ydirish uchun bo'lgan tashvishlar paytida sinib

ketar edi. Oxirida u o'zlariga qarashli soyning pas-tidagi yam-yashil bog'dan juda yaxshi — zalvorli, uchi to'qmoqdek yo'g'on tayoq olib chiqdi. To'g'ri-rog'i, navnihol qayrag'och tupini sug'urib olib, o'zi tayoq yasab oldi.

Tayoq unga tez-tez kerak bo'lib turar edi. O'zi yolg'iz sayrga chiqqanida yoki uyada yolg'iz qolgani-da yonida albatta tayoq bo'lishi kerak edi.

Uning «xona»da yakka o'zi qolgan paytlari ham bo'lib turar edi. Ba'zan «Otaxon» bir-ikki kunga yo'lqolib qolar, so'ngra oqsoqlanib yoki biron joyi tirnalgan holda qaytib kelar edi. Ayniqsa bahor payt-lari ayiqning turqi o'zgarib qolar, g'alati o'kirishlar bilan soyning u tarafidan bu tarafiga yugurar, qirga chiqib tushar edi. Bola hayron bo'lib, biron xavf-xatar paydo bo'layotganmikan, degandek darhol qir ustidagi daraxt shoxiga chiqib olar, atrofni kuzatar, ammo hech narsani sezmas edi. So'ngra «Otaxon» qir ustiga yugurib chiqardi-da, allaqayoqqa gumdon bo'lardi. Shu bilan ba'zan to'rt kun, ba'zan bir hafta-gacha yo'qolib ketar edi. Keyin yana o'zlariga qarash-li soyda paydo bo'lar edi. Bunday paytlarda bolaning ko'ziga ayiq bir oz oriqlagandek, bir qadar qarib qolgandek ko'rinardi. Bola uni eng yaqin odami kel-gandek mehribonlik bilan kutib olar, sevinganidan qiyqirar, unga har xil yemishlar olib kelar edi...

Yana bahor keldi. Hamma yoq yam-yashil libosga burkandi. Qir ustidagi qatrong'i daraxti ham yashil-lanib qoldi. Bir kuni tushga yaqin «Otaxon» tag'in o'kirishga tushdi. Bola avval qirga, daraxt shoxiga ko'tarildi. Bu paytda ayiq soyning u boshidan bu boshiga yugurar, avvalgidan ham qattiqroq o'kirar edi. Bola atrofga olazarak qaray turib, chap yonidagi qirning narigi biqinida kelayotgan boshqa ikkita ayiq-ni ko'rib qoldi. Ular «Otaxon»ning bo'kirishini eshi-tishgan shekilli, shu tarafga ko'tarilib kelishar edi. Goho biri oldinga o'tadi, goho ikkalovi yonma-yon bo'lib oladi. Bola yaqinlashayotgan xavf haqida «Otaxon»ga xabar berdi:

— Aul.. Ha-bal..

«Otaxon» o'kirishdan to'xtadi. Hushyor tortib, kich-kina quloqlarini ding qildi. Atrofga qaradi. Haligi ayiqlar qirga chiqishdi. Ular «Otaxon»ni ko'rishdi.

Otaxon ham boshini xiyol ko'tarib ularga qaradi. Bola qo'rqib ketdi.

Haligi ayiqlar qir ustidan bir oz yurib keldilar-da, to'xtadilar. Bir-birlariga suykaliq turdilar. Bola ikkala ayiqning «Otaxon»ga bir zumda hujum qilishini kutib turdi. Lekin voqea uning kutganicha bo'lmadi. Ayiqlardan biri xiyol enkayganicha yo'l oldi, soyni qiyalab «Otaxon» tarafga kela boshladi. Oraliq taxminan o'n qadamcha qolganida haligi ayiq to'satdan «Otaxon»ga tashlandi. «Otaxon» ham anoyi emas ekan! Raqib ayiq o'zini otgan paytda «Otaxon» yerga yotib oldi. Raqib ayiq o'mbaloq oshib tushdi. «Otaxon» o'rnidan turiboq, dushmanining qornigami, biqinigami tish botirib oldi. Ikki ulkan maxluqning olishuvi boshlandi.

Qir ustida qolgan ayiq asta-sekin pastga tushdi. Olishuvga aralashmadi. Soyning o'rtasiga keldi-da, ketini yerga qo'yib, tomoshabin bo'lib turaverdi. Bu holat bolani hayron qoldirdi.

Raqib ayiqlar bir-biriga uzoqdan otilishar, bir-biriga tiralib olib, duch kelgan yeridan g'ajishar edi. Goh unisi, goh bunisi bir-biriga zarar yetkazar edi. Bir gal «Otaxon»ning bo'ynidagi qayish shartta uzilib, soyga uchib tushdi. «Tomoshabin» ayiq o'rnidan turib borib, qayishni hidlab-hidlab qo'ydi.

Olishayotgan ikkala maxluq ham holdan toyib qolishdi. Bir-biriga ro'para kelib turishdi-yu, bir necha daqiqa hujumga o'tishmadi. «Otaxon» narigi tarafda turar, unnig raqibi esa, bola turgan qirga orqa o'girib olganicha hansirar edi. Shu payt bola raqib ayiqni qo'rqitmoqchi bo'ldimi, beixtiyor ravishda:

— Ha-ba! — deb baqirib yubordi. Raqib ayiq noga-hon eshitilgan tovushdan hayron bo'lib, o'girilib qara yotgan edi, «Otaxon» unga otilib, bo'yniga qattiq zarba berdi. So'ngra nariroqqa borib turdi. Raqib ayiq o'zini o'nglab olib «Otaxon»ni quva boshladi. «Otaxon» esa, undan qocha boshladi. Biroq uzoqqa qochmas edi. Xuddi hazillashayotgandek u yonga-bu yonga siljib qo'yar edi. Bola raqib ayiq bir burilganida uning bo'ynidan qon tomayotganini ko'rgandek bo'ldi. «Otaxon» sekin-asta qochib yurib, raqibning qorniga yana bir zarba berdi. Raqib ayiq gandaraklab qoldi. «Otaxon» uning bo'yniga tomon bir sapchidida, yiqitib oldi. Tishi bilan kekirdagini uzib tashladi

shekilli, raqib ayiq ozgina tipirchilab yotdi-da, so'ngra qimirlamay qoldi. «Otaxon» raqibining qornini yorib tashladi-da, go'shtini iste'mol qilishga tushdi. Shunisi qiziqki, haligi — «tomoshabin» ayiq ham «Otaxon»ning yoniga kelib, o'z sherigining go'shtidan yeyaverdi. «Otaxon» ham unga tixirlik qilmadi.

Ikkita mahluq sherik bo'lib olishdi-da, uchinchi bir mahluqni paqqos tushirishdi. So'ngra bir-birlarining qon tekkan joylarini yalashdi. Bir-birlariga suyanib turishdi-da, qirga yo'l olishdi. Yangi ayiq yo'l boshladi, «Otaxon» unga ergashdi. Yangi ayiq «Otaxon»ni boyagina o'zi kelgan tarafga olib ketar edi.

Bola daraxtdan qirga, qirdan soyga tushdi. «Xona»ga kirib tayog'ini olib chiqdi. Tirikchilik g'amida soy bo'ylab yo'lga tushdi. Hozirgina ayiq o'ldirilgan joyni chetlab o'tdi. Negadir u bunaqa joylarga qaragisi kelmas, bo'rining ham, shunga o'xshash yirtqichlarning ham go'shtini og'ziga olmas edi.

Kechga yaqin uyaga qayta turib, o'sha joyning top-toza bo'lib qolganini ko'rdi. Baraka topkur pashshalar, qo'ng'izlaru parrandalar ko'plashib soyni top-toza qilib qo'ygan edilar. Ertalab hayot bo'lgan qo'rqinchli bir mahluqdan nom-nishon qolmagan edi.

* * *

«Otaxon» to'rt kundan so'ng kechga yaqin soyga qaytdi. Birga ketgan ayiq ham uning yonida edi. Ular soyga qaytgan mahalda bola qatrong'i daraxtning yuqorigi ayrisida o'tirardi. U «Otaxon»ni ko'rib sevindi, ammo daraxtdan tushib borishga yuragi betlamadi. Bola narigi ayiqdan qo'rqardi.

«Otaxon» sherigini boshlab uyaga kirib ketdi. Ko'p o'tmay o'zi qaytib chiqdi. «Xah», «Xah» deya sekin ovoz berdi. Bola daraxt ustidan: «Au!» deb qo'ydi. «Otaxon» qirga ko'tarilib, daraxt ostiga bordi. Bola daraxtdan tushib unga erkalandi. «Otaxon» bolaning nazarida oriqlab, xomushlanib qolgandek ko'rindi.

Bola «Otaxon»ning yelkasiga qo'lini qo'yib qirdan tusha boshladi. Bu orada ikkinchi ayiq ham ichkari-dan chiqdi. Yangi ayiq niyati buzilgandek xezlandi. U bolaga yaqinlashayotgan paytda «Otaxon» epchillik bilan uning yo'lini to'sdi, «bu bolaga ishing bo'l-

masin», degandek sherigining oldingi oyog'iga tumshug'i bilan turtib qo'ydi.

O'sha kuni yangi kelgan ayiq uyaning to'rida, «otaxon» o'rtaroqda, bola poygacroqda — «xona»ning og'ziga yaqin yerda yetdi...

«Otaxon» kunduzlari sherigi bilan allaqayoqlarga chiqib ketardi-da, kechroq qaytardi. Bola ham o'ziga ovqat izlab, o'sha atrofga yo'l olardi. Bunday paytlarda uning rizqi ko'proq parrandalar ustidan o'tardi. Ba'zan daraxtlarga chiqar, tuxum bosib yotgan qushlarni ushlab olib, boshini uzib tashlardi-yu, issiqqina yeb olardi. Ba'zida esa, qush uyasidagi mayda tuxumlarni topib olib, daraxt ustida turiboq gumdon qilardi. Ba'zan kechalari «Otaxon» bilan ovga chiqardi, «Otaxon»ning sherigi esa uyada qolardi.

Yoz oylarida «Otaxon» sherigi bilan allaqayoqqa ketib qoldi. U har ikki-uch kunda bir kelib, boladan «xabar olib» kechga yaqin yana ketardi. Bir gal kelganida bola unga ergashdi. «Otaxon» ham unga qarshilik ko'rsatmadi. Ikkita qirdan ko'tarildilar. Yana allaqanday changallar orasidan o'tdilar. Ozgina yurganlaridan keyin «Otaxon» bilan sherigining «yozlik uy»lari ko'rindi. Ya'ni ular ikki tarafdan bir-birining ustiga yiqilgan daraxtlarning shoxlari ostidan o'zlariga uya yasab olgan ekanlar...

Bola bu yerga kelib, yana bir narsani bilib oldi. «Otaxon»ning sherigi ozgina yursa ham tez-tez nafas olar, hansirab qolar, darhol yotar edi. Qorni ham bir oz shishgandek edi. Demak, u ona ayiq ekan.

Kuz oylarida «Otaxon» o'z oilasini «yozlik uy»dan «qishlik uy»ga ko'chirib keldi. Ona ayiqning qorni yana ham katta bo'lib ketgan edi. U inqillardi. Uyaning to'riga kirib yotib oldi. «Otaxon» biron narsa ov qilgan kunlari ona ayiqqa ham og'zida tishlab ulush keltirib berar edi. Gohida bola ham ona ayiqqa birorta parrandami, bir oz meva-chevami olib kelib yedirar edi...

Qish oxirlarida — qorlar erib, yerdan bug' ko'tarilayotgan kezlarda ona ayiq uchta bola tug'di. Kattaligi taxminan bir oylik mushuk bolasidek keladigan ayiq bolalarining ko'zlari yumuq edi. O'sha kunlari ham bola ona ayiqqa ancha-muncha xizmat qildi. U har kuni kamida bitta, bo'lmasa ikkitadan

kaptar keltirib, ona ayiq oldiga tashlar edi. O'shanda uning Choponbergan g'oridan kaptar tutib kelishga endigina o'rgangan paytlari edi.

Taxminan biror oylarda ayiq bolalarining ko'zlari ochildi. «Otaxon» har kuni ovga chiqib ketar edi. Ba'zan ona ayiq ham uyani tark etardi. Bunday paytlarda uyada qolgan bola ayiqchalarga qorovullik qilar, uyaning yaqiniga bironta maxluqni yo'latmas, mabodo «tentakchalar» uyadan uzoqroqqa ketib qolishsa, darhol qaytarib kelar edi...

«Otaxon» bilan ona ayiq o'z bolalarini yozi bilan ovga o'rgatishdi. Ular yumronqozig'u kalamushlarni tutib yeyishdi, yong'oq-u olmalarni qoqib ketishdi, uzoq-uzoqlarga yurish qilib, odamlarning ekinlarini payhon etib qaytishdi. Bola ham ko'pincha ular bilan birga bo'ldi.

Ayiq bolalari kech kuzgacha rosmana ayiqlarga aylanib qolishdi. «Otaxon» bilan ona ayiq ularni allaqayoqlarga olib borib, olib kelib yurishdi. So'ngra ayiq bolalari butunlay kelmay qo'yishdi. Chamasi endi ular o'zlariga tegishli allaqaysi uyada mustaqil hayot kechirishar edi. Ayoqli kunlar boshlangan paytda «Otaxon» bilan ona ayiq uyaga kirib olishib, yana qish uyqusiga kirishdi.

* * *

Bahor paytida avvalgi yilgi hayot takrorlandi. Bir kuni «Otaxon» uyadan soyga chiqib oldi-da, qattiq-qattiq o'kirdi. Ona ayiq ham uning ortidan chiqib, shunaqa o'kirishlar bilan unga javob qildi. So'ngra ikkalasi allaqayoqlarga ketishdi. Yoz bo'yi kelib-ketib yurishdi. Kuz kelganidan so'ng «qishlik uy»ga butunlay qaytib kelishdi... Erta ko'klam payti tag'in uchta ayiq bolasi tug'ildi. Ularni o'stirib katta qilishda bola ham ishtirok eta boshladi.

Biroq ayiq bolalari ko'zini ochar-ochmas oila boshiga musibat tushdi. «Otaxon» bir necha kun davomida nihoyatda oriqlab ketdi. U kechalari ingragannamo ovoz chiqarib yotardi. Bir kuni kechasi o'rnidan turdi-da, «hih», «hih» degandek bolaning yonidan o'tib, uyadan chiqdi. O'sha paytda ona ayiq o'z bolalarini emizib yotardi. Bola «Otaxon»ning ortidan chiqdi.

Biroq «Otaxon» bolaning ergashib borishiga «ruxsat» bermadi. Tumshug'i bilan turtib, uyaga qaytardida, o'zi yana yo'lga tushdi. Bola uning qayoqqa ketayotganini bilmoqchidek uya og'zidan qarab turdi. «Otaxon» soy ichidan to'g'ri yurib borib, pastdagi serdaraxt boqqa tushdi... Shu bilan qaytib kelmadi, butunlay yo'qoldi.

Bola ona ayig'u, yosh ayiqchalar bilan qoldi. Ona ayiq negadir xomushlanib qolgandek edi. U onda-sonda uyadan chiqib, allaqayoqlardan ovqatlanib kelar, bunday paytlarda bola yosh ayiqchalarga qorovul bo'lib turardi.

Bir marta ayiq bolalariga kuppa-kunduz kuni sur bo'ri hujum qildi. O'sha kuni ona ayiq allaqayoqqa chiqib ketib, tezda qaytavermedi. Bola soydan pastga tushib, nafsini orom oldirib, tezda qaytdi. «Xona»ga kirdi-yu, mudrab yotdi. Bir mahal uya og'zida allanima chiyillagandek bo'ldi. Yugurib chiqsa, bir sur bo'ri ayiqchalardan birini tishlab olganicha qirga ko'tarilyapti. Bola ovoz chiqarmay uning orqasidan yugurdi. Bo'ri ham sezib qoldi-yu, bolaga hujum qilishga ulgurolmadi. Og'zidagi o'ljani tashlab, burilaman deguncha bola uning ustiga chiqib olib, tomog'idan bo'g'a boshladi. Ikkovlari rosa olishdi. Biroq bo'ri o'nglanib ololmadi. Oxiri bola bo'rini butunlay bosib oldi, qimirlatmay qo'ydi...

Shundoq yonginasida ayiq bolasi tipirchilab yotar edi. Bo'rini shu yerda qoldirib, ayiq bolasini qo'lga oldi-da, uyaga yugurdi. Yarador ayiqchani og'alari yoniga qo'yib, tayog'ini ko'targanicha yana bo'rini bir yoqlik qilgani ketdi. Rostdan ham bo'ri hali jon bermagan ekan, sudrala-sudrala ancha naridagi daraxtga yaqinlashib qolibdi. Eng avval tayog'ining to'qmog'i bilan yirtqichning ko'zlariga urdi. So'ngra yana bo'g'ishga tushdi.

Bola bir to'da qo'ylarni ko'rib, daraxt shoxiga ko'tarildi. Qo'ylarning yonida odamlar ham bo'lishi mumkin-da!.. Qo'ylar xurkib qochdi. Kichikroq jussali cho'pon shu tarafga kelaverdi. O'lib yotgan bo'rini ham ko'rdi... Shu payt bola daraxtdan tushib aylana yo'l bilan qochib qoldi...

Ona ayiq uyga kech qaytdi. U qaytganida bo'ri tishlagan ayiqcha sira ham qimirlamasdi, o'lib qolgan

edi. Ona ayiq bo‘rining hidini sezgan bo‘lsa kerak, ayiqchanning o‘limi uchun bolaga biron munosabat bildirmadi. U o‘lik bolasini tumshug‘ida tishlab, uyadan chiqdi. Bir ozdan keyin lablarini yalab-yalab uyaga kirdi.

Bolaning hayoti shu xilda o‘tardi. Uning bo‘yi o‘sib, kuch-quvvati oshib borar, ammo qorin to‘ydirishdan boshqa tashvishi, maqsadi yo‘q edi.

Yoz kunlarining birida u, o‘zining o‘sha paytdagi tasavvuri bo‘yicha, «yomon amaki»larning qo‘liga tushib qoldi. Biroq... qo‘lga tushirgan kishilar uning chinakam xaloskorlari edilar...

Shu bilan bolaning tog‘da sakkiz yil davom etgan behuda hayoti xotimalandi. Iya, nimalar deyaqman? Bolaning hayoti rostdan ham shuncha yil behuda o‘tganmikin? Butunlay behuda o‘tmagandir... Mayli, bu narsa bolaning keyingi hayotidan ma‘lum bo‘lar.

JIYANNING HAYOTIGA TEGISHLI BO‘LMAGAN BOB

Jiyan o‘zining tog‘da kechirgan hayotini, qadamlab bosib o‘tgan, ko‘zi bilan ko‘rgan joylarini, o‘zi shohid bo‘lgan voqealarni uzuq-yuluq, pala-partish gapirib berdi. Men ularni iloji boricha tartibga solib, qog‘ozga tushirdim. Bolaning tog‘- Toshlardagi sakkiz yillik umrini o‘z mushohadam elagidan o‘tkazar ekanman, boshqa bir hikoya esimga tushdi.

Xizmatdosh do‘stlarim bilan harbiydan qaytayotganimda Toshkentdagi choyxonada Zuhur Ermatov degan kishining suhbatidan bahramand bo‘lganim, uning dilkash odam ekanligi hurmatli kitobxonlarning eslarida bo‘lsa kerak. Dilkash suhbatdoshimiz o‘shanda qo‘lga o‘rgatilgan bir ayiq haqida g‘alati hikoya aytib bergan edi. Balki Zuhur amaki aytgan voqea Jiyaning hayotiga tegishli emasdir. Lekin shunday bo‘lsa ham, aziz kitobxonlarning ruxsati bilan uni qayd etib o‘tmoqchiman. Zuhur amaki shunday hikoya qilgan edi:

— Norqo‘zi degan ayiq o‘ynatuvchini eshitganmisizlar?.. Eshitmagan bo‘lishlaring mumkin. O‘zini asli Oltiariqdan deyishadi. Bir vaqtlar o‘z ayig‘i bilan sirkalarda ham o‘ynagan. Umrida bittagina ayiqni o‘ziga

o'rgatgan, o'sha ayiq bilan mashg'ul bo'lib dunyodan o'tgan. Men ham aniq bilmayman-ku, odamlardan eshitganimni gapiryapman. Lekin o'zini bir marta ko'rganman. Kattaqo'rg'ondagi istirohat bog'ida o'zi childirma chalib, ayig'ini o'ynatganini tomosha qilganman. Birov o'rtağa chiqib pul yig'ib bergan edi...

Norqo'zining dadasi o'n oltinchi yili mardikorlikka ketib, qaytib kelmapti. Birga bo'lgan og'aynilari, o'rmonda daraxt kesayotganimizda yog'och ostida qolib o'ldi, deyishibdi. Bu xabarni eshitib onasi ham dunyodan ko'z yumibdi. O'smir bola kimsasiz hovlida turolmapti. Shaharma-shahar, qishloqma-qishloq kezib yuraveribdi. O'sh shahri atroflarida yurgan paytida murg'ak ayiq bolasini suvga pishib yurgan bolalarni ko'rib qolibdi. Yoshi kattaroq bo'lgani uchun bolalarga do'q-po'pisa qilibdi-da, ayiqchani ulardan tortib olib jo'napti. Arqoncha topib, ayiq bolasini yetaklab yuraveribdi. Nima topsa, o'sha sherigi — ayiqcha bilan baham ko'ribdi.

Asta-sekin ayiqning bo'yi cho'zilib, etiga et qo'shilib, odamlar tomosha qilsa arziydigan bir maxluqqa aylantipti. Norqo'zi og'zi bilan kuy chalib, ayiqni o'ynatadigan, tomoshabinlardan pul yig'ib, kun o'tkazadigan bo'lipti. Ayiq Norqo'zining gapiga tushunar, bajara oladigan biror ish buyursa, darhol ijro etar ekan: «Polvon, ikki oyoqlab yurib bering!.. Polvon, o'mbaloq oshing!.. Polvon, endi childirmani keltirib bering!..» deyar ekan. Ayiq uning aytganlarini bajarar ekan. Doira bo'lib yig'ilgan odamlar qiyqirib kulishar, qarsak chalishar, Norqo'ziga pul yig'ib berishar ekan.

Bir kuni Norqo'ziga Andijon tuman qo'mitasi vakili uchrashipti. «Yangi hukumatga ham bir xizmat qilmaysizmi, og'ayni», debdi u. «Mayli, qo'limdan kelsa, jonim bilan», debdi Norqo'zi. Qo'mita vakili Mirza Tog'a boshliq bosmachilarning Bo'z atroflarida izg'ib yurishganini aytibdi-da, falon kuni borib, ayig'ingizni o'ynatib, ularni ovora qilib turasiz, debdi. Norqo'zi xuddi o'sha vakil aytganidek — hiyla bilan bosmachilarni qo'lga tushirib beribdi... Qo'lga tushirib beribdi-yu, ko'p o'tmasdan ayig'i bilan o'zini Ergash qo'rboshining odamlari ushlab olishibdi. Mirza Tog'aning qo'lga tushganidan ular xabar topishgan ekan. Bosmachilarning biri, ikkovini ham otib tashlay-

miz, debdi. Ikkinchisi, avval tomosha ko'rsatsin, keyin bir gap bo'lar, debdi. Uchinchisi esa, qo'rboshining oldilariga olib boraylik, bir baloga qolib yurmaylik tag'in, ixtiyor o'sha kishida-da, debdi. Bosmachilarning bir yigiti Norqo'zi bilan ayiqni aylanma yo'llar orqali qo'rboshi tomonga olib jo'nabdi.

Norqo'zi qo'rboshining yoniga borsa, holi nima kechishini tasavvur qilibdi. Ayig'i bilan ermak uchun gaplashayotganday bo'lib:

— Ish chatoq bo'ldi-ku, polvon. Mana shu — orqada kelayotgan odamni bir zarba bilan yiqitib bersangiz, qutulib ketardik-da, — debdi.

Norqo'zi shu so'zlarni ayta turib qadamini sustlatibdi. Bosmachi yigit bo'lsa:

— Ha, qani nima gap? O'ngga yuring! — deya miltig'ini yelkasidan olibdi. Shu payt ayiq zarb bilan otilib, yigitning qorni bilan qovug'i aralash turtib o'tib ketibdi. Bosmachi ovoz ham chiqarmasdan to'ng'irilib tushibdi, og'zi-burni qon bo'libdi. Miltig'i qo'lidan otilib ketibdi. Norqo'zi miltiqni olib, qo'ndog'i bilan yigitning boshiga ikki marta tushiribdi-da, o'zini chakalakka uribdi. Ayiq uning orqasidan yuguripti. Qutulib ketishibdi...

Qisqasi, Norqo'zi o'z ayig'i bilan sirkda ham ishlabdi. Qachon kirganini bilmayman-u, taxminan elliginchi yillargacha ishlabdi. Yangi-yangi nomerlar o'ylab topmayapsiz, deb ishdan bo'shatishibdi. Bechora, sirk ilmiga o'qimagan bo'lsa, yangi nomerni qaydan topsin?! Yana qaerda deng, sirk Ashxobod taraflarda gastrolida yurganda shunday deyishibdi. «O'zingizni yukchi sifatida ishga qabul qilamiz-u, ayig'ingizga pul to'lamaymiz. Ayig'ingizga ham ozroq pul to'lab, boshqa ayiqlarga so'yib beramiz, deyishibdi. Norqo'zi ko'nmabdi. Sirk direktori hisob-kitob ham qilmabdi. Xayr-ma'zurni nasiya qilib, ayig'ini yetaklab hayyohuyt deb yo'lga tushibdi. Yo'l-yo'lakay odamlarga tomosha ko'rsatib kelaveribdi.

Chorjo'y bilan Buxoroning oralig'idagi allaqanday joyda kechqurun ularga yomon odamlar yo'liqishibdi. Haligi, oting qurg'ur, yo'lto'sarlar-da. To'rt kishi bo'lib yo'lda ko'ndalang turib olishib:

— Qani yig'ilgan pullarni bu yoqqa cho'zib qo'y! — deyishibdi. Ikkitasining qo'lida pichoq yaltirarmish

deng. Norqo'zining g'ashi kelibdi. To'g'rilikcha so'rasha, berardim. Ammo yo'lto'sarlarga o'lsam ham pul bermayman, deb o'ylabdi. O'zi ham, ayig'i ham to'xtab qolibdi. Yo'lto'sarlar sekin yaqin kelaveribdi.

— Nima qilamiz, polvon? — debdi Norqo'zi ayig'iga. — Fe'li buzuq odamlarga yo'liqdik-ku. Bir-ikkitasini to'ntarib tashlayolmaysizmi?

Yo'lto'sarlar tobora yaqin kelaverishibdi. Ayiq o'rtaroqdagi pichoq yaltirab turgan kimsaga otilib, uloqtirib tashlabdi. Pichoq'ini o'nqlab urishga ham ulgurolmapti. Ikkinchisini Norqo'zining o'zi yalpaytiribdi. Ayiq ularning yana birini yonidan urib oyog'ini yaralabdi. To'rtinchi yo'lto'sar sog'lig'ini g'animat bilib qochib qolibdi...

Shundan keyin Norqo'zi ikki-uch yilgacha Buxoro, Kattaqo'rg'on, Samarqand, Jizzax, Bekobod shaharlari orasida ayig'ini o'ynatib yuribdi. Men ham uni Kattaqo'rg'onda, yanglishmasam, ellik ikkinchi yili ko'ruvdim.

Sizlar bilsangizlar kerak, Temur darvozasi yaqinida, Sangzor daryochasi bo'yida Baxmal degan kichik qishloq bor. Norqo'zi deganimiz ellik to'rtinchi yili o'z ayig'i bilan o'sha qishloq yaqinida uchinib — kasal bo'lib qolibdi. Qishloq oqsoqoli Ergash amakinikida ikki kun yotibdi-yu vafot etibdi. Jon berayotganida:

— Meni shu qishloqning qabristoniga ko'minglar. O'limimning sarf-xarajatiga yarasha pulim bor, deb vasiyat qilibdi. — Lekin yana bir aytadigan vasiyatim shuki, anavi ayiq polvonga indamanglar. Meni qabrga tushirganlaringdan keyin uni o'z holiga qo'yib yuboringlar...

O'sha ikki kunlik kasallik paytida Norqo'zining o'zi hovlidagi sim karavotda yotibdi-yu, ayig'i shundoq yonginasida qorovullik qilib turibdi. Rahmatlik Norqo'zi o'lishi oldidan ayig'iga:

— Xayr, polvon! Rozi bo'ling! Agar yaxshi-yomon gapirgan bo'lsam, kechiring! — deb, xuddi odam bilan xayrlashgandek vidolashibdi. Ko'ziga yosh olibdi. Ayig'i ham bo'ynini egib turibdi...

Qishloq odamlari Norqo'zini o'sha Baxmal qishlog'i yonidagi qabristonga olib jo'nabdilar. Ayiq ham odamlarga aralashib, tobut yonida boribdi. O'likni dafn

etibdilar. So'ngra qishloq oqsoqoli Ergash amaki marhumning vasiyati bo'yicha:

— Xayr, polvon! Endi sizga ruxsat. Xohlaganinigizcha hayot kechiring, — debdi. Ayiq esa, sekin-sekin qirga yo'l olibdi. Marhumni dafn etishga kelganlar ayiq polvon qir ortiga o'tib ko'zdan g'oyib bo'lgunicha qarab turishibdi...

Choyxonadagi suhbatdoshimiz Zuhur amakining hikoyasi meni ham, xizmatdosh do'stlarimni ham sehr-lab qo'ygandek edi. Hammamiz sukut saqlab, suhbatdoshimizning og'ziga tikilardik.

— Vafodor hayvon ekan-da, — deb qo'ydi sheriklarimdan biri.

— E, bu yog'ini eshiting, — dedi Zuhur amaki, — Norqo'zining o'limidan xabar topishib, Toshkentdan odamlar borishibdi... Menga bu gaplarning hammasini bir uchrashib qolganimizda Ergash amakining o'zi aytib bergan edi. Xudo rahmat qilsin, ikki yilcha oldin uning o'zi ham qazo qildi... Shunday qilib deng, Norqo'zining nomi Teatr jamiyatini yoki boshqasimi — allaqaysi tashkilotning ro'yxatida turar ekan. O'sha yerdan odamlar kelishib, Norqo'ziga xotira toshi o'rnatib ketishibdi...

Bir kuni o'sha Baxmal qishlog'idagilar qir ustidagi qabristonga uzoqdan qarab, bir qora narsani ko'rib qolishibdi. Aylanib o'tib ichkariga kirib qarashsa, Norqo'ziga qo'yilgan marmartoshning yonginasida bir ayiq o'lib yotganmish. Darrov besh-olti odam yig'ilib qolibdi. Ergash amaki boshini sarak-sarak qilganicha ko'ziga yosh olib:

— O'sha ayiq, Norqo'zining ayig'i, — debdi.

Norqo'zining qabri yonidan qabr qazib, ayiqni ham dafn etishibdi. Hisoblab qarashsa, ayiq o'z egasidan keyin roppa-rosa o'n yil yashabdi... Bunisiga nima deysizlar? Dunyodagi bir xil ishlarga qoyil qolmasdan ilojingiz yo'q-da.

* * *

Jiyaning tog'da — ayiqlar orasida kechirgan hayotini o'zimcha tahlil qilar ekanman, Zuhur amaki aytib bergan yuqoridagi hikoya tez-tez esimga tushib turdi. Men o'zimcha: «Jiyanga mehribonchilik ko'rsatib, uni

o‘z «qaramog‘iga» olgan ayiq o‘sha Norqo‘zi degan odamning ayig‘i emasmikan» — deb o‘ylar edim. «Otaxon»ning bo‘ynidagi kamar ham, uning insonga mehribonligi ham, uyasidan chiqib ketib, yo‘qolgan payti ham mening taxminimga dalil bo‘la olar edi. Adashib qolgan bir murg‘ak bolaga ko‘rsatilgan hamiyati faqatgina inson qo‘lida tarbiyalangan maxluq uddasidan chiqishi mumkin edi! Aks holda bola ayiq uchun bir tishlam go‘sh t edi xolos.

Demak, ayiq tomonidan bolaga ko‘rsatilgan yordamni insonning insonga hamiyati, muruvvati, o‘zi ko‘pdan beri qabrda yotgan bo‘lsa ham, Norqo‘zining olijanoblik bilan uzatgan karomati deb bilmoq kerak.

JIYANNING YANGI SARGUZASHTLARI

YANA KO'KRABOTDA

To'rtinchi kursda o'qib yurgan paytlarim edi. Bir kuni miyamga ajoyib fikr keldi. «Yozda Ko'krabotga borib, qadrdonlarimni bir ko'rsam, — dedim o'zimga-o'zim. — O'quv praktikasi paytida Jiyanni ham o'zim bilan birga olib yursam, hatto uni ekspeditsiya ishchisi sifatida ishga qabul qilish ham mumkin-ku... Balki Chophonbergan g'orini ham tekshirib ko'rarmiz... Demak, Murodjon domla bilan bir maslahatlashib ko'rishim kerak».

Miyamga kelgan bu fikrdan quvonib ketdim. Darsdan keyin Murodjon domlaning ishxonasiga yo'l oldim. Domlam, odatdagidek, meni ochiq chehra bilan qarshiladi.

— Mayli, — dedi domla fikrlarimni eshitib, — rostdan ham u taraflarga hech o'tmaganmiz... Chophonbergan g'orini hali hech kim tekshirmagan. Lekin aniqroq vaqtini keyinroq kelishib olamiz...

Yozgi sinov va imtihonlardan qutulganimdan keyin Murodjon domlaga yana yo'liqdim. «Mayli, tayyorgarligingizni ko'rib kelavering», dedi domla. O'sha kuni yo'lga tushdim. Avval yo'l ustida Bog'istonga tushib, ota-onamni, singillarim, qarindosh-urug'larimni ko'rdim... Ikki kecha uyda yotib, uchinchi kuni yo'l tayyorgarligini ko'raboshladim.

— Xo'sh, nima harakat? — dedi dadam hayron bo'lib. — Dam olish tugadimi?

— Yana praktikaga chiqamiz, dada, — dedim.

— Bu yil ham praktikaga chiqar ekansizlar-da. Mayli, o'g'lim, ishlaring o'ngidan kelsin, — dedi dadam. — Qaerda bo'lasizlar?

— Avval Ko'krabotga boraman... U yerdan Archali toqqa o'tamiz.

— Unday bo'lsa, yaqin ekan-ku, — deya xursand bo'ldi dadam. — Tez-tez kelib turarsan?

— Harakat qilaman, dada, — dedim.

— Ko'krabotga borsang, Qosim akangga, uning uy ichisiga bizdan salom degin...

O'tgan uch yil ichida viloyat markazi ham, Ko'krabotga boradigan yo'l ham xiyla o'zgaribdi.

Yo'ning ikki chekkasida yangi-yangi imoratlar, shiyponlar qurilibdi, ilgari taptaqir bo'lib yotgan ko'p joylar ko'kalamzorlashtirilibdi. Hatto yo'lovchilarni tashiydigan avtobuslar ham avvalgidan boshqacha edi. Avvalgi kelishlarimda shahar bilan Ko'krabot o'rtasida bir eshiklik avtobuslar yoki kichikroq «gaziklar» qatnardi. Bu gal esa, yumshoq o'rindiqli «Ikarus»da maza qilib ketayapman.

Tuman markazi Ko'krabot bilan qishloq oralig'idagi yo'lga ham asfalt yotqizilibdi. Shaharlardagidek tekis bo'lmasa ham, har qalay, chang-to'zon yo'q, mashinaniyam, uning ichidagilarniyam siltab tashlaydigan o'nqir-cho'nqirlar yo'q. Xullas, binoyigina yo'l bo'libdi. Har safargidek burilishga borib turdim-da, qishloqqa o'tadigan yuk mashinasining kabinasiga o'tirdim. Taxminan yarim yo'lga yetganimizda ro'paradan avtobus kelaboshladi. Uning peshonasiga «Ko'krabot — Davlat xo'jaligi» deb yozib qo'yilgandi.

Yuk mashinasi sement ayvonchali bekat yoniga kelib to'xtadi. Shu bekatga tushdim. Siyrak uylar oralig'idagi yo'lga o'tdim. Ayni tush, iyun quyoshi qizdiradi. Ro'paramda o'ng qo'lga qarab balandlab ketgan tog'lar silsilasi yastanib yotibdi. Ular qo'l cho'zsa yetguday yaqin ko'rinadi. Lekin unga yetish uchun, eh-he, piyoda odam bir kun yo'l bosishi kerak.

O'zimga tanish — bir tavaqali kichik darvoza oldiga bordim. Itarib ko'rdim, ochilmadi. Darvozaning yoniga o'tib, pastqam devordan hovliga nazar tashladim. Hech kim ko'rinmadi. Ayvon ro'parasidagi ikki tup o'rik mevaga kiribdi, pishgan qipqizil o'riklar ko'zga tashlanadi. Tomoq qirib qo'ydim. Hovlining narigi burchagida — avvalgi itning o'rniga bog'langan bahaybat olapar erinchoqlik bilan hura boshladi. Shu payt ayvonda bir barzangi yigit paydo bo'ldi-da, hovliga tushdi. Hayron bo'ldim. «Qosim akalar boshqa yoqqa ko'chib ketgan shekilli, — degan gap xayolimdan o'tdi. — Begona odam... It ham boshqa.»

Darvoza ilgagi shiqirlab pastga tushdi. Haligi yigit ham tomoq qirib qo'ydi. Darvoza ichkariga ochildi.

— Assalomu alaykum, — dedim ichkaridan menga boqib turgan yigitga. Yonoqlari turtib chiqqan, yuzi bug'doyrang, ammo oppoq ko'ylak kiyib olgani uchun aslidan ham qoraroq ko'rinayotgan, ko'zlari allaqanday nurli boqadigan bu yigit do'rilloq ovozda:

— Alaykum assalom... Keling, — dedi-da, o'zi ichkarida turib menga qo'l uzatdi. Shu payt ko'zlari avvalgidan ham yorishib ketgandek bo'ldi. — Ie, siz Hakimjon tog'am emasmisiz?.. Kechirasiz, tanimabman, kiring ichkariga.

U qo'limni mahkam qisib, ichkariga tortdi. Bu tog'da o'sgan bola — Jiyanning o'zi edi! Men hayron bo'lganimcha beixtiyor ichkariga — ko'chadan ko'ra xiyol pastroq bo'lgan hovliga tushib qoldim. «Yo tovba, uch yil ichida shuncha o'zgarishmi? — deya hayron bo'lardim o'zimcha. — Bo'yi ham mendan uzun, ko'kraklari keng. Ikki yelkasida ikkitadan to'rtta bola o'tirsa bo'ladi. Ovozining do'rillagani-chi! Pol Robson bo'lib ket-e, shovvoz!»

Men darhol begonasirashni tark etib, o'zimni tutib olishim kerak edi. Jiyanning oldida tortinib tursam uyat bo'lardi. Shunga ko'ra, ko'rishib bo'lganimizdan keyin:

— Gavdamizga qaraganda, sen tog'a, men jijan bo'lib qolganga o'xshaymiz, — deb hazillashdim. Jijan esa, do'rilloq ovozda:

— E, unday demang, tog'a, odam uyaladi, — dedi. Men unga bir zum tikilib turdim. U ham jilmayib qaradi. Olapar it hali ham menga qarab hurardi. Jijan o'sha tomonga o'girildi-da bir nima dedi. «Ti-tit» deganday eshitildi qulog'imga. Aslida: «To'xtat!» degan bo'lsa kerak. It darrov jimib, uychasiga kirib ketdi.

Jijan diplomat sumkani qo'limdan oldi-da, ichkariga boshladi. Men unga ergashdim. Ayvondan dahlizga, dahlizdan o'ng tarafdagi uyga kirdik. Xona o'rtasida xontaxta, uning uchta tarafiga bir qavat ko'rpacha tashlangan edi. Uy egasi xontaxta atrofini ko'rsatib, qo'lini yarim doira shaklida aylantirdi. Men uning imo-ishorasini: «Xohlagan joyingizda o'tiring», degan ma'noda tushundim. To'rga o'tmadim, xontaxtaning yon tarafiga chordona qurdim. Jijan mening ro'pa-

ramga o'tirdi. Xontaxta ustida Oybekning «Bolalik» qissasi turgan ekan. Avval o'qigan bo'lsam ham qo'limga olib varaqlay boshladim.

— Choy qaynatib kelaymi, Hakimjon tog'a?

Jiyaning bu savoli menga g'alati tuyuldi. Odatda, sermulozimmat odamlar uzoq yo'l bosib kelgan mehmonga bunaqa savol bermaydilar. Demak, Jiyan hali mulozimat nimaligini bilmaydi. Balki to'ppa-to'g'ri o'sgani uchun sertakalluflikni yoqtirmasa kerak. Shu boisdan uning savoliga hayron bo'lmasligim lozim edi.

— Achchiqroq choy damlasang, yaxshi bo'lardi, — dedim men ham uning muomalasiga yarasha.

Jiyan uydan chiqdi-da, dasturxon olib kirib, xontaxta ustiga yozdi. Dasturxondagi to'rtta nonning bittasini o'zim ushatdim.

— Uyda bir o'zingmisan? — deb so'radim. — Boshqalar qani? Dadang, ayang, ukalaring, Anvarjon...

— Dadam bilan ayam Buxoroga ketdi. Men uyda qorovulman... Buxoroda Ola ot degan joy bormi?

— Ola otmi? Olotmi?

— Bilmadim, ishqilib, shunaqa-da. Qumga ketdi ikkovi. Dadamning beli, oyog'i og'riydi. Qumga tushaman, qum tuzatadi, dedi. Qumning yonida tuzkon ham borakan. O'shangayam tusharmish. Bugun keladi.

— Ukalaring ham birga ketdimi?

— Yo'q, ukalarim tog'amnikida.

— Akang, qayoqda? Anvarjon...

— Akam harbiyda. Bultur ketuvdi.

Jiyan o'rnidan turib, dahlizga chiqdi. Barvasta qomatini ortidan kuzatar ekanman, o'zimcha yana: «Tovba, uch yil ichida shunchalik polvon yigit bo'libdiya», deb qo'ydim. Ko'p o'tmay Jiyan choy damlab kirdi. Choyni uch marta shopirib, o'ziga bir piyola, menga bir piyola quydi.

— O'qiyapsanmi?

— Ha, o'qiyapman.

— Nechanchi sinfni bitirding?

— Yettinchi sinfni.

Men hayron bo'ldim. Avvalgi kelishimda u endigina birinchini bitiruvdi. Hozir esa... Yigitcha mening hayronligimni bildi shekilli:

- Har yili bira to‘la ikki sinfni bitirdim, — dedi.
- Baholaring durustmi? — deya dasturxondagi nondan totindim.
- Beshim yo‘q, hammasi uch-to‘rt...
- Men bo‘shagan piyolani unga uzatdim. O‘zimcha: «Nima bo‘lsa ham yettinchini bitiribdi-ku, shunisi ham yomon emas», deb o‘yladim.
- O‘qishni bitirdingizmi? — deb so‘radi Jiyan.
- Yo‘q, hali bir yil bor.
- Bitirib turib direktor bo‘lasizmi, Hakimjon tog‘a?
- Ie, nimalar deyapsan? Axir men geologman-ku, tog‘-toshlarni tekshiraman.
- E, direktor bo‘ling-da, tog‘a. Men bitta-ikkita odamga aytganman.
- Har kim qiziqqan sohasida ishlashi kerak-da, jiyan.
- Jiyan hali tuman hududidan tashqariga chiqmagani uchun uning kengayib ulgurmagan tafakkuri menga shu vazifani ravo ko‘rayotgan bo‘lsa kerak. Men uni bu gapdan chalg‘itish uchun:
- Birdaniga direktor yoki hokim bo‘lish juda qiyin, — dedim. — Ishda o‘zini yaxshi ko‘rsatganlar besh-o‘n yildan keyin nima bo‘lsa bo‘laveradi... O‘zing nima ish qilyapsan hozir?
- Hozir kanikuldaman. Begali tog‘amga ancha qarashib keldim...
- Men bilan Toshkentga borasanmi?
- Mayli, tog‘a... Toshkan qiziqmi?
- Albatta qiziq-da... Avval Toshkentga boramiz. Bir-ikki kun yuramiz. Keyin Bog‘istonga qaytamiz. Tog‘larni tomosha qilamiz. Bahonada qadrdonlarni bir ko‘rib qaytamiz.
- Qadrdonlar deganingiz kim?
- Sherbek aka degan odam bor. Seni topgan paytimizda uch-to‘rt kungacha o‘sha odamnikida turganmiz. Qosim akam yaxshi biladilar. Ko‘rsang, o‘zing ham tanirsan balki... U kishining Durbek degan o‘g‘li ham bor, yoshi sen bilan teng... Yana boshqalar ham bor. Juda yaxshi odamlar.
- Mayli, dadam bilan ayamdan ham so‘raysiz-da, tog‘a...

Qosim aka bilan Zulayxo opa kechga yaqin — taxminan soat besh-oltalarda qaytishdi. Ungacha men yonboshlab yotgan o'rnimda ozgina uxlab oldim. O'rnimdan turib yuz-qo'limni yuvib keldim. Jiyani ikkalamiz qaytadan suhbatlashib o'tirganimizda uy egalari kirib kelishdi.

Qosim aka ham, Zulayxo opa ham uzoq yo'ldan charchab-horib kelishganiga qaramay meni ko'rib xursand bo'lib qolishdi. Qosim aka bir qadar holsizlangan qiyofada quchoqlashib ko'rishdi. Shu asnoda u avvalgidan ko'ra oriqlab qolgandek tuyuldi nazarimda. Zulayxo opa xuddi avvalgi taxlitda — ikki kaftini yelkanga tegizdi-da:

— Keling, aylanay, eson-omon yuribsizmi? — deb men bilan so'rashdi. — Ayangiz, dadangiz yaxshilarmi? Singillaringiz?..

— O'zingiz yaxshimisiz? Jiyanlarim yaxshimi? Buxoroga yaxshi borib keldingizmi? — dedim men.

U yoq-bu yoqdan so'rashish uchun hammamiz xontaxta atrofiga o'tirdik. So'ngra Zulayxo opa o'rnidan turdi-da, Jiyanni koyiy ketdi:

— Qanaqa bolasan o'zing? Mehmomni shu taxlitda kutadimi odam? Ikki-uch qavat ko'rpacha solmaysanmi yerga, dasturxonga qand-qurs olib qo'yaysanmi? Anovi o'rikdan terib kelsang bo'lmaydimi? Bu nima o'tirish? Bo'yi-bastingni qaral.. Bu kishini bilasanmi o'zing?

— Bilaman, aya, Hakimjon tog'am-ku...

— Bilsang, bo'пти-da, tog'asini shunday kutadimi odam? He seni qara-yu...

Jiyani indamay yerga qarab o'tirardi. Qosim aka yo'lda toliqib qolganidan bo'lsa kerak, allaqachon ko'rpachada yonboshlab olgan edi.

Zulayxo opa darhol Jiyanni tashqariga chaqirdi-da, qo'liga supurgi berib, ayvon sahnini orasta qilishni buyurdi. O'zi zudlik bilan uydin sholcha-gilamlar ko'tarib chiqdi-da, ayvonga soldi. Keyin ko'rpachayostiqlar olib chiqdi. Besh-o'n minut o'tar-o'tmas Qosim aka ikkalamizni ayvonga taklif qildi. O'zi esa, xontaxtani yonlama qilib ko'tarib chiqdi.

Ayvonga chiqdik. Yoz fasli emasmi, quyosh hali qishloqning g'arb tarafidagi cho'qqilar ortiga o'tib

ulgurmagan edi. Qosim aka ikkalamiz xontaxta atrofida ro'para o'tirdik. Qosim aka xotinini ayvonga chaqirdi-da:

— Ortiqni akangnikiga yuborgin, — dedi. — Begali akam kelsin. Haligini olakelsin, qashqani... O'zing tushunasana-ku. Ortiqqa yaxshilab tushuntir, bu galvarsing uncha-muncha gapni uqmaydi...

Zulayxo opa bosh qimirlatib, hovliga tushib ketdi.

— Ha, o'qishlaringiz yaxshimi, Hakimjon? — Qosim aka shunday deyaturib yana yonboshlab oldi. — Kechirasiz, bel qurg'ur chidamaydigan bo'lib qolayapti, yonboshlab olganimga xafa bo'lmang tag'in.

— Bemalol, Qosim aka, dam olavering, yo'lda charchagansiz.

— Yo'l-ku, mayli-ya, umuman maza yo'q-da, uka. Bel, oyoq og'riydi, revmatizm bor-da... Shuni o'ylab, qumga boruvdik.

— Tushdingizmi qumga?

— Ha, tushdik.

— Yaxshi ekanmi axir? Foydasini bilayapsizmi?

— Ha, durust... Foydasi bo'ladimi, yo'qmi, keyin bilinadi-da.

Men gap orasida Qosim akaga razm solib o'tirdim. Haqiqatan unga keksalik nuqsi uraboshlabdi. Ranggi bir qadar zahil, yonoqlari chiqib qolibdi. Boshning oldi tomonidagi sochlari to'kilib bo'libdi hisob. Ko'rishgan paytda ham oriqlab qolganini sezuvdim... Zulayxo opa esa, eriga nisbatan bardam ko'rinardi. Qaytangga avvalgiga nisbatan bir qadar to'lishibdi.

— Jiyanim barvasta yigit bo'пти, ko'rib xursand bo'ldim, — dedim mezbonga.

Qosim aka kulib qo'ydi.

— Qarang-a, o'zim ham hayronman. Birdaniga o'sdi... Bizning avlodda bunaqa yirik odam yo'q edi. Ba'zan o'zimcha, boshqa odamning bolasi emasmikan, deb qo'yaman.

— Axir o'shanda qulog'ining orqasidagi ortig'idan tanidingiz-ku, Qosim aka.

— Yo'q, Hakimjon, hazilashayapman, — yana kulimsiradi Qosim aka. — O'zimning o'g'lim ekaniga shubham yo'q... Bo'yi o'sib ketayotgani uchun ba'zan opangizning jig'iga tegaman... Qaddi-basti joyida-yu, haliyam esi yo'q. Galvarsroq yigit bo'ladi chamamda.

— E, unday demang, binoyidek yigit bo'пти. Ancha suhbatlashdik. Odamni xafa qiladigan biror jihat ko'rmadim unda.

— Darrov bilmaysiz-da. Qo'pol u juda. Bamisoli yo'nilmagan tayoq! To'ppa-to'g'ri gapiradi, rioya-andishani bilmaydi. Ayiqlar ichida o'sgani ta'sir qilganmi deyman-da. Birovda ozgina qusur ko'rsa, ichiga yutib ketolmaydi. Biz bilan siz yutib ketaveramiz, vaqti kelib o'zi tuzaladi, deymiz. Bu unday qilolmaydi, yutib ketolmaydi... Ba'zi odamlardan xijolat bo'laman.

— To'g'ri so'zli bo'lsa, yomonmi, Qosim aka?

— Biz bilan siz shunday deymiz. Lekin hamma ham shunday emasda. Shu bola tufayli Berdiboy pochtachi bilan ham ozgina bordi-keldi bo'ldi. Yo'q, keyinroq oralari yaxshi bo'lib ketdi...

«QOR ODAM» USHLANDI

O'zbeklarimizning ajoyib odati, rasm-rusumi borda. Uyiga mehmon kelsa, o'tqazgani joy topolmay qoladi. Mehmon uy egasi uchun shunchalik azizki, qani endi, iloji bo'lsa-yu uni boshiga ko'tarib yursal Mehmonning oyog'i ostiga jonliq so'yish odatini aytmaysizmi. Qo'y yoki echki bo'g'izlanadi, hech bo'lmaganda xo'roz so'yiladi. Bunday onlarda: «Mehmonning izzatini joyiga qo'ydim», deb mezbonning ko'ngli biroz joyiga tushadi.

O'sha kuni Qosim akalarnikida ham xuddi shunday bo'ldi. Begali aka men bilan ko'rishib, so'rashib olgach, mototsikl kajavasida olib kelingan qo'yni darvozaning narigi yoniga yetaklab olib bordi. Jonliqning oyoqlarini bitta qilib bog'layotgan paytda Qosim aka uydan pichoq olib chiqdi-da, qaynag'asining qo'lga berdi. Peshonasi qashqa qo'y bo'g'izlandi...

Quyosh tog'lar ortiga o'tib ketgan, atrofga qorong'ulik tushayotgan mahal edi. Begali aka bo'g'izlangan qo'yning terisini shilishga tushdi.

— Sizlar borib dam olaveringlar, — dedi u Qosim aka bilan menga. Jiyan tog'asiga qarashib turdi. Zulayho opa o'choqqa o't qalab, qozonni yuvaboshladi. Qosim aka ikkalamiz ayvonda u yoq-bu yoqdan suhbatlashib o'tirdik.

Gaplashib o'tiribman-u o'zimcha xijolat chekaman: «Men kelishim bilan bularni tashvishga solib qo'ymadimmi? Nega bitta meni kutish uchun bitta jonliqni bejon qilish kerak?.. Axir men uchun yarimta non bilan bir parcha go'sht yetarli-ku...» Haligina, qo'y bo'g'izlanmasdan oldin Qosim akaga shu ma'noda gap qiluvdim, xafa bo'ldi. Keyin indamay qo'yaqoldim. Nima ham derdik, odat ekan-da!

Men Qosim akaga bu yerga kelishimdan kuzatgan rejalarimni so'zladim. Bu yerdan qaytib, o'quv amaliyotiga chiqishim kerakligini, shu amaliyotga Jiyanni ham ergashtirib borish niyatim borligini aytdim. Ungacha Jiyanni Toshkentga olib boraman, shaharni tomosha qildiraman, dedim. Qosim aka andakkina o'ylanib o'tirdi-da:

— Mayli, u ham shahar ko'rsin, aqli o'ssin, — dedi. — Juda yaxshi o'ylibsiz, uka. Siz bilan bormasa, kim bilan ham borardi shaharga. Hali o'zi hech yerni ko'rmagan... Ishqilib o'zingiz ehtiyot bo'lib olib yurasiz-da.

— U tarafidan xavotir olmang, Qosim aka. Axir men o'zim talabgor bo'lib olib ketayapman-ku... Mening o'ylaganim shuki, bahonada Jiyani Toshkentni tomosha qilib keladi, keyin, hu o'sha g'or bor-ku, Jiyanni tutib olgan joyimizdagi? O'sha g'orni tekshirishimiz kerak. Jiyani o'sha yerlarni yaxshi biladi...

— Ie, Hakimjon, Ortiqni yana g'orga kirgizasizmi? — dedi mezbon.

— Men ham kiraman. Bitta domlamiz bor, u kishi ham kiradi. Hammamiz birga bo'lamiz.

Qosim aka biroz jim qoldi. So'ngra:

— Ishqilib ehtiyot bo'linglar-da. Yaxshi kiyinib olinglar, — dedi.

— U tarafidan ham xavotir olmang, Qosim aka. Men aytayotgan domla bu ishlarning piri bo'lib ketgan. Hammasini biladi.

— Unday bo'lsa, mayli...

Begali aka qassobchilik ishlarini bitirib bo'lib, yonimizga keldi. Anchadan keyin laganda pishgan go'sht keltirildi. So'ngra kosalarda sho'rva keldi... Tanovul boshlandi.

Begali aka kuni bilan adirda — qo'y ortida yurib, rosa charchagan emasmi, bir piyola araqni paqqos

simirdi. Men aslida ichmoqchi emasdim. Qosim aka ichmagani uchun, Begali aka yolg'izlanmasin, dedim-da, bir-ikki qultum ichdim. Go'shtga qo'l urdik, sho'rva ichaboshladik. Begali aka yana bir piyola araq ichdi. Men o'z piyolamdagi ichimlikdan yana ozgina ho'plagan bo'ldim... Ikki-uch soatlar chamasi dasturxon atrofida suhbatlashib o'tirdik.

Dam olish uchun o'rnimizdan qo'zg'oldik... Qosim aka, Begali aka va men uchun dahlizning o'ng tarafidagi — kunduzi o'zimiz o'tirgan xonaga joy solingan ekan. Uchchalamiz joy-joyimizga cho'zildik. Bir-ikki daqiqa o'tar-o'tmas Begali aka xurрак otaboshladi. Kunduz mizg'ib olganim uchunmi, tezda uyqum kelaermadi. Xona issiq edi. Ustimga hech nima tortmagan bo'lsam ham dimiqib ketayotgandek edim. Bir mahal Qosim aka ayvonga qaragan ikkita derazaning bittasini lang ochib yubordi. Bilinar-bilinmas salqin havo kirdi xonaga.

— Yaxshi bo'ldi, uy ancha dim ekan, — dedim.

— Uxlamadingizmi?

— Uyqu kelmayapti... Boyagi — o'zingiz boshlagan gapni aytib bermaysizmi?

— Qaysi gap, Hakimjon?

— Pochtachi bilan bo'lgan gapni aytdingiz. Qishda ham bir nima bo'ldi, deyatuvdingiz-ku.

— E, darvoqe, u gapmi? Ha, rostdan ham qiziq bo'lgan. Hech kim kutmagan ish bo'luvdi...

Qosim aka o'rnidan turib o'tirdi. Men ham o'z joyimda chordona qurib, unga ro'para bo'ldim. Qorong'ida uy egasining yaltiroq boshi, yelkalari ko'rinib turardi. Qosim aka hikoyasini boshladi:

— Yangi yil arafasida biz tarafda bir gap tarqaldi. «Tog'da xom go'shtga o'rgangan ayiq paydo bo'libdi. Mol-holdan ehtiyot bo'linglar, mayda bolalar kechalari ko'cha-ko'yga chiqmasin. Go'sht yeb o'rgangan ayiq go'shtsiz turolmaydi, uni albatta otib o'ldirish kerak», derdi hamma.

Qosim aka so'zlardi-yu men o'zimcha xayol surardim: «Tovba, odamlar o'z tabiatiga, fazilatiga, xulqi-atvoriga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Hayvonlar ham shunaqa ekan-da... Norqo'zining qo'lida tarbiyalangan ayiq insonga qanchalar do'st edi! Tog'da adashib qolgan bir bolani — Jiyanni o'z himoyasiga

oldi, bir necha yil davomida balo-qazolardan asrab yurdi... Mana bu — Qosim aka aytayotgan ayiq esa, hammani dahshatga solibdi».

Qosim aka soʻzini davom ettirdi:

— Bu gapning paydo boʻlishi bejiz emasdi. Shungacha orqadagi boʻlimdan bir odamning ikki yoshli tanasi yoʻqolib qoldi. Kunduzi baland adirdagi pichan atrofida tananing boshqa mollar bilan yurganini birovlar koʻrgan ekan. Kechqurun tana qaytmabdi. Bir-ikki marta ozginadan qor yogʻib, erib ketgan paytlar edi. Egallari molini izlab archa oʻsgan betkaygacha borishibdi. Bir joyda molning yerdan chiqib turgan shoxi, bir parcha teri koʻrinibdi. Tuzukroq titkilab qarashsa, yoʻqolgan tananing bir qismi yerga koʻmilib turgan ekan... Siz eshitganmisiz, yoʻqmi — bilmayman, ayiqdan boshqa hayvon oʻzidan ortgan yemishni bunaqa qilib koʻmib qoʻymaydi. Bu ishni faqat ayiq qiladi, oʻzidan qolgan ovqatni: «Yana kerak boʻladi», deb yashirib qoʻyadi... Molini yoʻqotganlar hafsalasi pir boʻlib qaytishibdi. Ertasiga ikkita miltiq bilan oʻsha yerga borishib, ayiqning kelishini poylashibdi. Lekin ayiq ham shum hayvon boʻladi. Oʻzi uchun xavf sezgan joyga juda ehtiyot boʻlib boradi... yarim kechagacha — taxminan soat bir-ikkilargacha kutishibdi. Oʻzlari ayozda sovqotib qolishganmi yoki qoʻrqishganmi, ishqilib, qaytib kelishibdi. Ertasiga borib qarashsa, ayiq polvon qolgan-qutgan goʻshtni paqqos tushirib ketibdi.

Ayiq tirik narsaning goʻshtiga bir oʻrgandimi, u albatta otilishi kerak. Boʻlmasa qoʻy-echkilar, qoramollar uyoqda tursin, odamlarning hayotiga ham xavf soladi. Bu haqda hamma gapirardi. Lekin yirtqichni otishga hech kimning yuragi dov bermasdi.

Shu orada bizning qishloqdan ham bir qoʻy yoʻqoldi. Yaylovda yurgan qoʻy emas, bogʻlovda boqilayotgan qoʻy edi. Bogʻlangan joyidan yechilib ketgan edi. Birovlar: «Oʻsha ayiqning ishi bu», dedi. Boshqa birovlar esa: «Ayiq yaylovdagini oladi-da, qoʻyxonadagini oladimi?» dedi. Egallari u yoq-bu yoqni qidirgan boʻldi. Biron joyda qoʻyning belgisi topilmadi.

Yana bir mahal: «Togʻda qor odam bor emish. Baʼzan qishloqlarga oralar emish», degan xabar tarqaldi. Oʻshandan sal oldin allaqaysi gazetadami,

«Fan va turmush»dami shu haqda maqola ham chiquvdi chamasi. Bu gapga hamma ishonadi. Bu gap aslida boya men aytganim Berdivoy pochtaidan chiqqan edi. U bir kuni qor odamni o'z ko'zi bilan ko'ribdi. Boyaqish markaziy posyolkaga — bir tanishinikiga boribdi-da, allamahalgacha o'tirib qolibdi. Yarim kechadami, tun oqqandami, eshagini minib yo'lga tushibdi. Ko'zi goh ochilib, goh yumilib kelayotgan bir mahal uzun oq narsa qirga ko'tarilib borayotgan emish. Qo'rqqanidan kayfi uchib ketibdi. Avvaliga, o'sha xom go'shtga o'rgangan ayiq bo'lsa kerak, deb o'ylabdi. Bundoq qarasa bo'yi uzun, o'zi odamga o'xshab yurarmish. «Ajnamikin yo alvastimikan», deb cho'chib, «bismillo», «bismillo», deya kalima o'qishga tushibdi. Shunda ham haligi narsa yo'qolmabdi. «Tushimmi, o'ngimmi?» deb o'ziga ishonmay u yerbu yerini chimchilab ko'ribdi. Rostdan ham o'ngi ekan. O'zi irim-sirimga ishonadi-da, shuning uchun: «Yo tovba, bironta hovliga arvoh kelgan ekan-da», deb o'ylabdi. Keyin qor odam haqida yozilgan gap esiga tushibdi-da, eshagini to'xtatibdi. Qor odam uzoqlashib borib ko'zdan yo'qolibdi.

Pochtachi ertasiga bu gapni odamlarga aytibdi. Hamma yoqda duv-duv gap tarqaldi. Gapga gap qo'shiladi, deganlari rost ekan. Bu gap bo'lak qishloqlarga boshqa holatda yetib boribdi. «Nima deysan, falon qishloqqa qor odam kelib, bir pochtaichining qo'ynidagi nonni tortib olibdi». «Falon qishloqda ikkita qor odamni ko'rishibdi. Biri erkak, biri ayol emish. Ayolining sochi uzun emish. Qor odamning sochi ham oppoq bo'lar ekan», deb gapirarmish boshqa qishloqdagilar.

Shunaqa gaplar bilan yangi yil kirib keldi. Taxminan o'ninchi yanvarlarda bo'lsa kerak, xo'jalikning parrandachilik fermasida tovuqlar kamayib qolayotgani haqida gap-so'z bo'ldi. Parrandaboqarning o'zi borib xo'jalik rahbarlariga aytibdi. O'n kun ichida yuztacha tovuq yo'qolibdi. Tulki oralaganmikan deb xayol qilsa, biron joyda qon yoki yulingan tovuq pati ko'rinmas emish. Har kuni o'nta-o'n beshta tovuq yo'qolar emish...

Bu gap bizning hovligacha yetib keldi. O'sha kunimi, ertasigami, Ortiqboy Begali tog'asinikiga

ketdi. Borib, tog'asiga tiqilinch qilibdi. «Birga chiqamiz. Yo qor odamni ushlaymiz, yo tovuq, o'g'risini», deb turib olibdi. Bunaqa ishlarga juda suyagi yo'q-da xumparning. Begali akam uning taklifiga rozi bo'lmabdi. «E, qo'y, jiyanim, sen bilan menga nima zarur keпти shu ish? Og'rimagan boshimizga oltin tayoq sotib olamizmi?» debdi. Ortiqboy bo'lsa, gapi qaytganidan ko'ngli ranjibdi. «Mayli, siz bormang, men o'zim ushlayman», debdi-da iziga qaytibdi. Begali akam g'alati ahvolga tushibdi. Jiyanini yolg'iz jo'natganidan pushaymon bo'libdi. Kechga yaqin o'tarni sherigiga topshiribdi... Kechqurun g'ira-shira payti Begali akam mototsiklda kelib, Ortiqni so'radi. Biz hayron bo'lib: «Ortiq sizlar tomonda emasmi?», dedik. Begali akam xayol surganicha: «Yo'q», dedi-da mototsiklini burib jo'nab ketdi. Biz hayron bo'lganimizcha qolaverdik. Bu orada Ortiq Berdivoy pochachini topib, «qor odam»ni qaerda ko'rganini so'rab olibdi. Berdivoy hamma gapni aniq aytib beribdi. Ortiqboy bitta tayoqni qo'liga olib yo'lga tushibdi.

Begali akam ham Berdivoyga yo'liqibdi-da, qorong'ida Ortiqni qidirib ketibdi. Berdivoyning aytgani bo'yicha borib, mototsiklini to'xtatibdi-da, Ortiqni chaqiribdi. Ortiq avvaliga indamabdi. Tog'asidan ranjigandir-da o'zicha. Begali akam, yuragiga vahima tushib, yalinib chaqiribdi. «Ortiqjon, ovoz bergin, senga yordamga keldim. Aytgan gapimdan pushaymonman», debdi. Ortiq xiyol nariroqdagi butaning ortida bekinib o'tirgan ekan. O'rnidan turib, ovoz beribdi-da, tog'asining yoniga kelibdi.

Tog'a-jiyan qisqagina maslahatlashib olishibdi. So'ngra mototsiklni pana joyga qo'yishibdi-yu, o'zlari ham yirikroq butalarning ortiga o'tishibdi. Qish payti emasmi, ikkalasi ham durustgina kiyinib olishgan ekan. Havo ancha sovuq edi o'sha kunlari, u yer-bu yerda qor uchrardi.

Ikkalasi ikkita butaning tagida o'tiraveribdi. Begali akam ehtiyotdan kajavaga miltiq solvolgan ekan. Miltiqni o'zi olibdi, tayoqni Ortiqboy. Vaqt yarim kechadan oqqan paytda ularning qulog'iga mototsikl ovozi eshitilibdi. Mototsikl bizning qishloq tomondan boribdi chamasi. Ovozi eshitarimish-u, chirog'i ko'rinmashish. Bir mahal ularning ro'parasidan

kajavali mototsikl o'taveribdi. Ustida bir odam bor emish. Chirog'i yoqilmagani uchun bo'lsa kerak, juda sekin haydar ekan.

Begali akam bilan Ortiq o'rnidan turishmabdi — o'zlarini bildirishmabdi. Lekin qorong'ida mototsiklning ustidagi odamni ham tanib bo'lmabdi. Shundan keyin tog'a-jiyan yana maslahatlashibdi-da: «Endi nima bo'lsa ham kutamiz. Qani, nima voqea sodir bo'larkin?», deyishibdi. Tag'in hammayoq jimib qolibdi. Orqa taraflarida — uchinchi bo'lim posyolkasidan kelayotgan itlarning ovozi ham tinibdi. Ro'paralarida tog' cho'q-qilari qorayib ko'rinarmish.

Ayniqsa Begali akam hayron bo'larmish. Mototsikl o'tib ketgan tomonda boradigan joyning tayini yo'q. Ochiq yaylov borib-borib Qizilqumga tutashadi. U yoqlarda nima bor-u nima yo'qligini qo'y boqib yurgan Begali akam yaxshi biladi-da.

— Mayli nima bo'lsayam poylaymiz, — debdi Ortiq. Begali akam indamabdi. O'tiraveribdilar. Bir mahal uzoqda bir oq narsa elas-elas ko'zga tashlanibdi. Oldin Ortiq ko'rib, tog'asiga shipshitibdi. Hov boya mototsikl ketgan tarafdin emas, ro'paralaridan — tog' tarafdin tushayotgan emish. Avvaliga ayiqmikan deb cho'chishibdi. Sinchiklab qarashsa, bo'yi uzunroq narsa emish. G'uj bo'lib o'sgan qoraqant oldida negadir bir zum to'xtabdi-da, yana yuraboshlabdi. Pochtachiga ko'ringandek, oppoq kiyingan, uzun bo'yli, yirik odam emish. Qirdan tushib, tog'a-jiyaning chap tarafidan, taxminan yigirma-o'ttiz qadam naridan o'tibdi. Posyolka tarafga emas, undan ancha pastdagi parrandachilik fermasi tomonga ketaveribdi. Tog'a-jiyan shunda ham o'rnidan turishmabdi.

«Qor odam» ko'rinmay ketganidan keyin tog'a-jiyan maslahatga kirishibdi.

— Mana shu «qor odam» tovuq o'g'irlasa kerak, — debdi Ortiq.

— Qiziq, — debdi Begali akam. — Endi uni qanday ushlaymiz? Shuni o'ylash kerak. Qaytishida ham shu yo'ldan o'tar deyman... Lekin... Ehtiyot bo'lishimiz kerak, ancha makkorga o'xshaydi. Agar yonida quroli bo'lsa, otib qo'yishdan ham toymaydi.

— Huv anavi butaning oldida bir to'xtaganday bo'ldi-a? — debdi Ortiq.

— To‘xtadi.

— Yana o‘sha yerdan o‘tadi-yov... O‘sha yerga borib tursak-chi...

— Bo‘pti...

Tog‘a-jiyan qir bag‘rida g‘uj bo‘lib o‘sgan butaning yoniga ko‘tarilibdilar. Borib, butaning atrofini bir aylanibdilar. Oyoqlariga bir nima ilashganday bo‘libdi. Olib qarasalar, oddiy bir qop to‘rt buklanib yotganmish. Uni yana joyiga qo‘yibdilar-da, butaning narigi tarafiga o‘tib o‘tiribdilar. «Qor odam»ning qaytishini kutaboshlabdilar. «Qopni o‘sha qoldirgan, baribir shu yerga qaytadi», deyishibdi ular.

Allamahalgacha kutibdilar. Bir mahal «qor odam» ko‘rinibdi, yuqoriga ko‘tarila boshlabdi. Tog‘a-jiyan haligi butaning panasida turaverishibdi. Yuraklari gup-gup urarmish. Nafaslarini ichga yutib, qarab turibdilar. Barvastadan kelgan «qor odam» butaga yaqinlashaveribdi. Yurganda qadam tovushi ham eshitilmasmish. «Shuncha yil tog‘da yurib, bunaqa odamni ko‘rmovdim-a», deb o‘zicha o‘ylarmish Ortiq.

«Qor odam» buta orasiga yetib kelib, yelkasida ko‘tarib kelayotgan yukini yerga qo‘yibdi-da, chinakam odamga o‘xshab, uh tortibdi. Keyin enkayib, qopni olib ochaboshlagan bo‘lsa kerak. Tog‘a-jiyan ikkalasi ikki tarafdin o‘tib, birdaniga uni bosibdilar. Begali akam ehtiyotdan «qor odam»ning boshiga musht tushiribdi. Bir nima «qiyq» etib ketibdi. Darrov «qor odam»ning qo‘lini orqasiga bog‘labdilar. «Qor odam» ingragandek bir-ikki to‘lg‘anibdi, allanima deb so‘kinibdi. Begali akam uning boshiga yana bir musht tushiribdi. Sal nari surib yotqizibdilar-da, qop yonidagi oppoq yukni paypaslab ko‘ribdilar. O‘ntacha tovuq ekan. Hammasining oyog‘i shardiz-ip bilan bog‘lanib, bir-biriga matab qo‘yilgan ekan. Hozirgina «g‘iyq» etgan narsa shu bo‘lsa kerak, deb o‘ylabdi Ortiq.

Ushlangan «qor odam» hammaning og‘ziga tushgan yovvoyi maxluq emas, oddiy bir odam ekan. Chinakam inson deb bo‘ladimi, yo‘qmi, unisini bilmayman-u oddiy bir tovuq o‘g‘risi ekan. Oq teridan tikilgan po‘stinni teskari kiyib, boshiga oppoq telpakni bostirib, ikkala oyog‘iga oq teri bog‘lab olgan ekan. Tog‘a-jiyan qorong‘ida uni taniy olmabdi. Yonidan qingga tiqilgan pichoq, uzun batareyachiroq chiqibdi.

Begali akam pichoqni olib, o'zining etigi qo'njiga suqib qo'yibdi.

Tovuqlarni qopga joylab «qor odam»ning qorni ustiga qo'yibdilar. Begali akam yelkasidan, Ortiqboy oyog'idan ko'taribdi. Pastga — mototsikl turgan joyga olib tusha boshlabdilar. Yo'lda «qor odam» o'ziga kelib:

— Meni qo'yvoringlar. Qo'limni yechinglar, — deb g'uldirabdi. Ovozi tanishday tuyulibdi. Ortiqning yuragi negadir shig'illab ketibdi. Mototsiklga olib borib, kajavasiga ortayotganlarida:

— Meni qo'yvoringlar, Begali aka, — debdi. «Ie, meni tanir ekan-ku», Begali akam hayron bo'libdi.

— Kimsiz o'zi? — deb so'rabdi «qor odam»dan.

— Avval qo'yvoringlar, keyin aytaman, — debdi u. O'zini tanitmaslikka harakat qilgan bo'lsa kerak. Begali akam mototsiklni o't oldirishga urinayotgan paytda:

— Meni qayoqqa olib bormoqchisizlar? — debdi.

— Biz seni uyimizga olib bormaymiz, og'ayni, — debdi Begali akam. — O'g'ri qaerga olib boriladi, bilmaysanmi?

— Iltimos, tushiringlar, Begali aka, meni sharmanda qilmanglar, — deb yalinishga tushibdi «qor odam». — Men sizlarni xursand qilaman, o'lay agar. Qancha desangizlar beraman. Sizlarni pul bilan xursand qilaman...

— He, shunaqa puldormisan, kimsan o'zing?

Shunda ham o'zini bildirishni istamasmish.

— Sen tanimadingmi, Ortiq? — deb so'rabdi Begali akam.

— Taniganday bo'lyapman, — debdi jiyaningiz. — Lekin aytishga tilim bormayapti.

— Qiziq-ku, — debdi Begali akam. Shu payt «qor odam»ning yonidagi batareya-chiroqni olibdi-da, yuzini yoritibdi. Ishonasizmi, «qor odam» qiyofasidagi o'g'ri Ko'payning ukasi Qorjov ekan... Bir vaqtlar maktabda zavxoz edi, bolalarga mehnatdan dars ham berardi, keyin bir ishkali chiqib, maktabdan bo'shovdi.

— Qo'yvoringlar, meni sharmanda qilmanglar, — deyarmish.

Begali akam bir zum o'ylanib qolibdi-da, Ortiqboyga qarabdi. Sekingina: «Nima qildik endi jivan?

Qo'yvorsakmikin?» debdi. «Bo'пти, siz mototsiklingizni minib ketavering, men o'zim ko'tarib olib boraman», deb qo'rs gapiribdi Ortiq tog'asiga. Shundan keyin Begali akam ham nimanidir eslagandek, mototsiklni o't oldiribdi. Xo'jalik idorasi tarafga yo'l solibdilar. Idoraga yetay deganda Qorjov butunlay boshqacha holatga tushibdi.

— Nomardlar! Men senlarga ko'rsataman hali! — dermish.

— Sen mard bo'lding-u, biz nomard bo'ldikmi hali? — debdi Begali akam. — Mayli, seningcha, shunday bo'laqolsin...

Shunday qilib, yasama qor odamni idoraga olib boribdilar. Tong yorisha boshlabdi. Qorjovni bir xonaga olib kiribdilar. Begali akam idora qorovuli bilan Ortiqboyni uning yonida qoldirib, o'zi ferma mudirini olib kelish uchun jo'nabdi... Yo'l-yo'lakay xo'jalik bosh buxgalterini ham uyg'otib, ferma mudiri ikkalasini idoraga olib kelibdi. O'sha yerda akt tuzilibdi...

«Qor odam»ning ishi sudda ko'rilib, o'zi tozayam sharmanda bo'ldi. Sud idoradagi zalda o'tdi. Pochtachi Berdivoy ham guvoh sifatida ishtirok etdi. Biz bilmas ekanmiz, Qorjov deganimiz juda surbet odam ekan. «Qor odam» qiyofasiga kirib qilgan nojo'ya ishlarini birma-bir aytib berdi. Sud raisining savollari ham, Qorjovning javoblari ham qiziq bo'ldi:

— Siz oppoq kiyinib, parranda fermasiga kirib borganingizda u yerda itlar yo'q ekanmi? — deb so'radi sud raisi.

— U yerda ko'p emas, faqat bitta it bor edi, — deb javob berdi «qor odam».

— Bitta it borligini qaerdan bilardingiz?

— Buni yaxshi bilardim.

— Xo'sh, o'sha it siz kirganingizda vovullamadimi?

— Vovullamadi.

— Nega vovullamadi?

— Chunki it meni tanirdi. Asli o'zimning itim edi. Bultur parrandachilik fermasiga sotuvdim uni. Shu sabab har safar kirib borganimda dumini likillatib turaverardi.

— Juda qulay bo'lgan ekan, — dedi sud raisi. — Xo'sh, siz tunda tovuqxonaga kirib, tovuqlarni qanday ushildingiz?

— Batareya-chiroq yoqardim. Tovuqlarning ko'zi yoruqqa tob berolmay pastga tushardi... Keyin ishga kirishar edim.

— Siz ushlayotganingizda tovuqlar qaqag'lab yubormasmidi? Qochmasmidi?

— Qaqag'lamasligining oson yo'lini topgan edim...

— Qanaqa oson yo'li?

Sud raisining shu savolidan keyin Qorjov cho'ntagiga qo'lini suqib, hovuchida makkajo'xori donini olib chiqdi. Makkajo'xori donlari bitta ipga marjondek tizilgan ekan, qo'li bilan cho'zib ko'rsatdi.

— Yorug'dan ko'zi qamashib, pastga tushgan tovuqqa shuni tutardim. Tovuuq makkajo'xori donining uch-to'rttasini yeganidan keyin ipning uchini tortadim. Tovuuq bo'ynini cho'zganicha oldimga kelaverardi. Ovoz ham chiqarolmasdi. Shartta ushlab oyog'ini bog'lardim. Keyin ikkinchisini, uchinchisini... o'ninchisini ushlardim. O'ntaga yetganidan keyin: «Bo'ldi endi, insof kerak», derdim o'zimga. Haqiqatan insofli odamman. O'ntadan emas, yuztadan olib ketganimda noinsof desalaringiz bo'lardi... O'nta tovuqni qopga solib chaldevor ichida turgan mototsiklga ortib olib ketardim...

— Xo'sh, siz sudlanuvchiga yana bir savol: shunday nojo'ya ish bilan shug'ullanishga, ya'ni o'g'irlik bilan shug'ullanishga sizni nima majbur qildi? Ochlikdan yoki iqtisodiy qiynalganingizdan qildingizmi shu ishni?

— Og'zingizga qarab gapiring, janob sud raisi, men bu yerda o'tirganlarning ko'pchiligidan ko'ra yaxshi yashayman.

— Nima uchun o'g'irlik bilan shug'ullandingiz bo'lmasa?

— Prosto qiziqchilik uchun qildim, janob sud raisi...

O'tirganlar beixtiyor kulib yuborishdi. Qarang, shunchalik surbet ekan bu Qorjov! Odamlar kulsa, o'zi ham tirjayib atrofga qaraydi.

— Lekin bu qiziqchilik sizga juda qimmatga tushadi, shuni sezayapsizmi, sudlanuvchi? Siz shu yoshgacha nina bilan yiqqan obro'yingizni mana shu «qiziqchiligingiz» tufayli panshaxa bilan sovurdingiz. O'zingizni o'zingiz sharmandai sharmisor qildingiz! Shuni sezayapsizmi?

Qorjov sud raisining bu savoliga javob bermadi. Ko'zi bilan yer chizib qoldi... Parrandachilik fermasidan o'g'irlangan bir yuz o'nta tovuqning puli Qorjovdan undirib olinadigan bo'ldi, o'zi qamaldi. Tovuqning puli-yu, o'zining qamalishi ham hech nima emas, Hakimjon, lekin el ichida Ko'pay ham yuz tuban bo'ldi-da... Yomonning kasofatiga qoldi.

Qosim aka ikkalamiz uxlash uchun joylarimizga cho'zildik.

— Jiyanning men bilan ketishiga Zulayxo opam hech nima demasmikinlar? — deb so'radim Qosim akadan.

— Hech nima demaydi. Hech kimga ishonmasa ham sizga ishonadi opangiz. Men o'zim ertalab aytaman unga...

— Ha, aytgandek, boya aytganingiz yo'qolgan qo'y topilmadimi?

— Topilmadi. O'g'ri ham topilmadi. Kim biladi deysiz, birovdan gumon qilay desangiz, gunohga botasiz...

— Haligi, go'shtga o'rgangan ayiq nima bo'ldi? Otildimi?

— Biz tarafda hech kim ko'rmadi ham uni... Balki biror sabab bilan o'zi o'lib ketgandir. Yoki tog'ning ortiga o'tgan bo'lsa, o'sha yoqdagilar otishganmi...

KO'KRABOT — TOSHKENT — ATLAS

Ertasiga Jijan ikkalamiz yo'lga chiqdik. Darvoza oldida bizni Qosim aka, Begali aka, Zulayxo opalar kuzatib qolishdi. Qosim aka Jiyanning qo'liga biroz pul berdi.

— Manovini kissanga solib qo'y, shaharda kerak bo'ladi. Hushyor bo'lib yurgin. U yoq-bo' yoqqa angrayib, og'zingga pashsha qo'nib yurmagin!

Jijan indamadi, pulni cho'ntagiga tiqdi. Qosim akani ko'rib Begali aka ham jim turolmadi shekilli, shimining cho'ntagiga qo'l solib, bir nechta yigirma beshtalikni jijaniga uzatdi.

— Ma... Tog'am pul bermadi, deb xafa bo'lma tag'in...

Men chekkaroqda indamay turardim. Bundoq qarasam, Zulayxo opa ro'molining uchi bilan ko'z yoshlarini artyapti. Qosim aka xotiniga qaradi:

— Ha, yana nima gap?

Zulayxo opa esa:

— O'zim shunday, — dedi-da kulib yubordi. O'zining bu holatidan uyaldimi, boshini bir yoniga burib oldi.

— Suyunganidan yig'layapti, — dedi Begali aka.

— Albatta suyunaman-da, — Zulayxo opa yana bir tarafga yuzini burib, ko'zlarini qaytadan artdi.— Yo'qolgan o'g'lim shunchalik o'sib, safarga chiqadi-yu, suyunmaymanmi? Qani edi, o'g'limning shaharga ketayotganini dushmanlarim bir ko'rsa... Ichlari kuyib o'lsin edi... Oy borib, omon kelinglar... Shahardan yaxshiroq ko'ylak olib berarsiz, Hakimjon, egnidagisi eskirib qolgan.

— Sochini oldirmagan ekan-a, — dedi Qosim aka o'g'liga tikilib.

— Shaharda oldiramiz... Soch qo'yadigan darajada o'sgan ekan...

— Tozayam stilyaga bo'lib, odam tanimaydigan bo'lib ketma, bachchag'ar, — deb kuldi Begali aka. — Xo'p, xayr, safarlaring bexatar o'tsin...

Qayt-qayta qo'l silkitib, darvoza oldidan uzoqlashdik. Mening qo'limda diplomant sumka, Jiyaning qo'lida bozor-o'charga olib chiqiladigan, yo'lda yeyishimiz uchun non-pon solingan oddiy sumka. Ikkalamiz sement ayvonchali bekatga qarab ketdik.

Xo'jalikka qatnaydigan avtobusda Ko'krabot tumani markaziga, keyin shaharga — viloyat markaziga yetib oldik. Ikkalamiz yo'l-yo'lakay juda kam gaplashardik. Ba'zan Jiyan, ba'zan men bir-birimizga savol berardik. Javoblarimiz ham qisqa bo'lardi.

Shahardagi avtostansiyada Toshkentga olib boradigan avtobusni biroz kutib qoldik. Ikkita chiptani olib qo'ydik-da, o'sha yerdagi kafega kirdik. Issiqqina kakao bilan yumshoq bulochkani olib tamaddi qilib oldik... Ulkan «Ikarus» avtobusiga chiqib, joyimizni topib o'tirdik. Ikkalamiz yonma-yon edik: Jiyan chekka tarafdagi o'rindiqlarda, men esa, o'rta yo'lak tarafdagi o'rindiqlarda edim.

Avtobus kuchli gaz bilan qattiq g'uvilladi-yu ohista yo'lga tushib, asta-sekin tezligini oshirdi. Birovlar o'z yonidagi pardani nari-bir surib, avtobusning keng oynalaridan atrofni tomosha qilar, ayrimlar oldingi oynaga boqib, ketayotgan yo'limizga tikilar, yana allakimlar o'rindiq suyanchig'ini orqaga surib, pinakka ketgan edi.

Atrofimga o'girilib qaradim. O'rinlar band. Hatto bir yigit bilan bir qizga joy yetishmabdi. O'rta yo'lakda, bizdan orqaroqda so'zlashib turishibdi. Mening chap yonimdagi qo'sh o'rinda ikkita o'rta yoshli odam o'tiribdi. Bizning oldimizdagi ikkita o'ringa ikkita qiz joylashgan. Ularning yonida — chap tarafdagi qo'sh o'rinda ham ikkita qiz. To'rtta qiz ham taxminan o'n sakkiz-yigirma yoshlarda.

Yo'lovchilarning hammasi jimgina ketayotgan avtobusda janjal chiqishini biron kishi xayoliga ham keltirmagan bo'lsa kerak. Yana bu janjalning bizga aloqadorligini aytmaysizmi... Oldinda — Jiyanning to'g'risida o'tirgan qiz ortiga o'girilib, menga bir-ikki bor qarab qo'ydi. Yuzi cho'ziqroq, burni uzungina qiz ekan. Sochlari yelkasi bilan bitta bo'lib to'zg'ib yotardi.

Men u qizning o'ziga unchalik ahamiyat bermadim. To'zg'ib yotgan sochlariga ko'zim tushganida: «Bechora, hozirgina hammomdan chiqibdi-yu, sochini ikkitagina qilib o'rib qo'yishga ham ulgurmabdi», deb o'yladim. Qiz har zamonda to'zg'igan sochlarini ikkala qo'li bilan yig'inqirab, orqaga silkitib tashlar edi. Bunday paytda ayrim jingalak tolalar Jiyanning yuz-ko'zlariga ham tekkandek bo'lardi.

Jimgina o'tirgan Jiyan bir mahal qattiq aksa urib yubordi. «Salomat bo'l», deb aytishga ulgurmasimdan yana aksa urdi. Endi tamom bo'lgandir, deb o'ylasam, uning aksa urishi tag'in takrorlandi. Taxminan o'n martacha «apchshu»ni eshitgan ayrim yo'lovchilar kulib yuborishdi. Jiyan shimining cho'ntagidan dastro'molini olib, o'zini sal tartibga keltirdi. So'ngra:

— Hoy qiz! — dedi u do'rilloq ovozda oldidagi qizga. — Nima uchun sochingni menga silkitasan?! Sochingni yig'ib ol, menga sovun cho'tka kerakmas! Eshityapsanmi, menga sovun cho'tka kerakmas!..

Sochi to'zg'ib yotgan qizning o'zi ham, uning yonidagi dugonasi ham orqaga bir o'girilib, Jiyanga

chimirilib qarashdi. Ularning qarashidan: «Qanday qo‘pol, madaniyatsiz yigit ekan-a», degan ma‘noni uqib olish mumkin edi. Shu orada haligi qiz sochini ikkala qo‘li bilan yig‘inqirab, tag‘in orqasiga tashladi.

— Hoy qiz! Sovun cho‘tkangni yana tashlading menga. Menga sovun cho‘tka kerakmas!

Qiz esa sochini yig‘ib olish o‘rniga yonidagi dugonasiga qarab:

— Nima deb valdiraydi bu? — dedi. Dugonasi:

— Bilmasam, senga oshiq bo‘lgandir-da, Marg‘u, — dedi jilmayib. Chap yonda o‘tirgan ikkala qiz ham kulib yuborishdi.

Men: «Bu qizi tushmagurlar o‘z aybini bilishmaypti, Jiyanning ustidan noo‘rin kulishyapti», degan andishada o‘zimni bosib, gapga qo‘shilmay borardim. Jiyanning oldidagi qiz pinagini buzmadi, uning sochlari hali ham yigitchaning yuz-ko‘zlari oldida to‘zg‘ib yotardi. Jiyana esa, o‘zini sochdan ehtiyot qilib, boshini orqaroqqa tashlab o‘tirardi.

Chap yonimdagi o‘rta yoshli ikkala hamroh hamma narsani kuzatib o‘tirishgan ekan. Ularning nariga tarafdagisi oldilarida o‘tirgan qizlarga:

— Sizlar noto‘g‘ri kulyapsizlar, dugonangizning aybini ko‘rmayapsizlar, — dedi. Qizlar esa, amakining gapini eshitmaganga olib, kulib qo‘ydilar. Birozdan keyin:

— Bolaning o‘zi g‘irt mast-ku, — dedi ularning biri xiyol o‘girilib. Men chidab turolmadim:

— Bilmasdan gapirmang, bu yigit bir gramm ham ichgan emas, umuman ichmaydi, — dedim.

— Bo‘lmasa farishta ekan-da, — deb kuldi ikkinchi qiz.

— To‘g‘ri aytdingiz, sizlarga nisbatan farishta desa bo‘ladi!

— Ana, bu yoqda yana bitta himoyachi bor ekan, — deya menga bir qarab qo‘ydi sochi to‘zg‘igan qiz. — Avtobusda qanday o‘tirishni bilmaydi-yu yana birovlariga gapirgani ortiqchal..

Mening chap yonimdagi amaki gapga qo‘shilmay kelayotuvdi. G‘azabini arang bosib o‘tirgan ekan shekilli, birdan portladi:

— Hoy, alvasti qiz! — U o‘rnidan yarim turib, sochi to‘zg‘igan Marg‘uba tarafga yuzini burdi. —

Eri o'lgan xotinga o'xshab sochingni yoyib tashlab, birovlariga gap bermaysan! Yig'ib ol sochingdi! Men ko'rib o'tiribman, soching bu bolaning burniga kirib qitiqladi. Bu bola shunga aksa urdi. Haliyam nervisi butun ekan, chidab o'tiribdi. Yig'ib o'tir sochingdi, enangdi uyimi bu!?

Sochi to'zg'igan Marg'uba yoniga o'girilib, amakiga javob berishga chog'lanayotuvdi, o'rta yo'lakda yigit bilan gaplashib turgan qiz oldinroqqa o'tib, to'rttala qizga yuzlandi-da:

— Uyalmaysizlarmi? — dedi. So'ngra Marg'ubaga qarab dedi. — Avtobusdayam sochni yoyib yuradimi?!

U yana allanimalar dedi Marg'ubaga, uncha yaxshi anglay olmadim. Shundan keyin, ishonsangiz, bizning oldimizdagi to'rttala qiz ham hovridan tushib qolishdi. Haligi qiz o'z yigitining yoniga qaytayotganida mening yonimdagi amaki:

— Rahmat, baraka top, qizimka, — deb qo'ydi.

Marg'uba o'zining nohaqligini sezdi shekilli, to'zg'igan sochlarini bo'yni ustidan qayirib oldiga tashladi. To'rttala qiz ham jim bo'lib qolishdi. Toshkentga yetguncha ularning qovog'i ochilmadi...

Kechki soat beshlarda Toshkentga sog'salomat yetib bordik. Tramvayga tushdik.

— Tramvay poezdga o'xshar ekan-a? — dedi Jiyani.

— Poezdning ukasi-da, — deb kulimsiradim. To'qimachilar kombinati bekatiga yetganda biz tramvaydan tushib qoldik.

— Bugun Toshkentda bayrammi, Hakimjon tog'a?

— Yo'q, nima uchun bunday deb so'rayapsan?

— Ko'chada odam ko'p-ku juda...

— Toshkent — katta shahar. Bilmaysanmi, butun O'zbekistonning poytaxti-ya!.. Hozir bir yarim millionga yaqin odam yashaydi. Ko'chalari hamisha gavjum bo'ladi.

— Hech kim adashmaydimi?

— Nima?

— Shuncha odamning hammasi adashmasdan uyini topib boradimi?

Ham kulгим qistadi, ham Jiyanga rahmim keldi. Uning tasavvurlari yoshiga, gavdasiga nisbatan bir qadar ibtidoiy edi. Biroq uni uyaltirmaslik, izzat-nafsig'a lat yetkazmaslik uchun kulmasdan javob berdim:

— Bu yerdagilar yo'lni yaxshi bilishadi. Agar bir-ikki oy yashasang, o'zing ham bilib qolasan...

Biz o'ttiz to'rtinchi avtobus bekatiga bordik. Avtobusga chiqib, yo'lga tushdik. Men bilan yonmayon o'tirgan Jiyan har zamonda u-bu narsani so'rab qo'yar edi. Oqtepa massiviga yaqinlashganimizda:

— Shu joylar ham Toshkentga qaraydimi, Hakimjon tog'a? — dedi.

— Ha, Toshkentga qaraydi...

Avtobus Shofayziquloq bekatida bir to'xtab yana yo'lga tushdi.

— Xuddi kelgan izimizga — Ko'krabotga qaytib ketayotgandaymiz-a?

— Senga shunday tuyuladi-da, Toshkent qayoqda-yu Ko'krabot qayoqda.

Talabalar shaharchasida avtobusdan tushdik. Yotoqxonaga boraturib yo'lda Jiyanni sartaroshxonaga olib kirdim.

— Mana shu yigitchaning sochini kuzab, chiroyli soch qo'yib qo'ying, — dedim sartarosh amakiga. Usta Jiyanni kresloga o'tirg'izib, oldiga fartuk tutib qo'ydi. Sochini to'g'rilar ekan:

— Bu yil institutga kiradilarmi, mulla? — deb so'radi. Jiyan indamadi, o'rniga men javob berdim:

— Qachondir institutga ham kiradi, usta amaki.

— Baquvvat yigitga o'xshaydi-ku, kirib oladi.

Jiyanning kimligini, uning endigina yettinchi sinfni bitirganini ustaga aytib o'tirish ortiqcha edi. Shuning uchun:

— Gavda baquvvat bo'lgani bilan bilim past bo'lsa qiyin-da, usta amaki, — dedim.

— Gapingiz to'g'ri, — dedi usta...

Sartaroshxonadan chiqib, yotoqxonaga yurdik. Jiyan chap qo'li bilan onda-sonda boshini ushlab qo'yar, o'zicha bilinar-bilinmas kulimsirar edi.

Yotoqxonaga kirib, dushda yuvindik. So'ng pishgan go'sht olib, qog'ozga o'radik-da, choyxonaga yo'naldik...

Kechga yaqin Akademiklar shaharchasiga — Murodjon domlanikiga yo'l oldik.

Endi Murodjon domla haqida ikki og'iz so'z. Geologiya va geografiya fanlariga yaqin bo'lgan kishilar geologiya-mineralogiya fanlari doktori

Murodjon Mamatqulovning nomini albatta eshitgan bo'lishlari kerak. Domlani «Shamol va yer qiyofasi», «Tabiiy fontanlar», «O'zbekistonning yer usti qiyofasi», «Tabiatning «muqaddas» joylari bo'yab» kabi kitoblari mening shaxsiy kutubxonamdan ham joy olgan.

Murodjon domlani men salkam to'rt yildan beri bilaman. U kishi biror oliy o'quv yurtida dars bermaydi, Toshkentdagi Hidrogeologiya ilmiy-tadqiqot institutida ishlaydi. Shu bilan birga ayrim aspirantlarga, menga o'xshagan ba'zi talabalarga ilmiy jihatdan yordam berib turadi.

Ikkinchi kursda o'qib yurgan paytimda «Zarafshon vodiysining yer usti tuzilishi» degan mavzuda kurs ishi tegdi menga. Mavzu bo'yicha uch-to'rtta kitob topdim. Shular orasida «O'zbekistonning yer usti qiyofasi» degan kitob ham bor edi. Kitob menga yoqib qoldi. Kurs ishi uchun mavzu bergan domlamdan ana shu kitob muallifining qaerdaligini so'radim. Domla: «Murodjon Mamatqulov Hidrogeologiya institutida ishlaydi», dedi.

Ataylab Akademiklar shaharchasiga bordim. Murodjon domla o'z xonasida ishlab o'tirgan ekan. Ulkan stolning ustida, shkaf tokchalarida, hatto deraza ostidagi taxta-tokchalarda xilma-xil rangli, turli-tuman shakldagi toshlar. Deraza tagidagi g'adir-budir, qizg'ishrang tosh ustida ninabargli bir o't o'sib turibdi.

Murodjon domla xushqomat, xushfe'l odam ekan. Ko'rinishi ham, muomalasi ham qizdek muloyim. Men u kishini, o'ttiz yoshlarga borgandir, deb o'ylovdim. O'zi gap orasida: «Mana, qirqqa ham kirib qoldik, ancha-muncha joylarni ko'rdik» deb qoldi. Shu gapdan keyin domlani yuz-ko'ziga yana bir qarab qo'ydim. Ilmiy ishga berilib, ko'p zahmat chekkanidan bo'lsa kerak, boshidagi sochlari to'kilib, peshonasining ikki tarafi ancha ochilib qolgan ekan.

Murodjon domla birinchi uchrashuvdayoq menda yaxshi taassurot qoldirdi. U kishiga ixlosim ortdi. Har zamonda borib, ayrim narsalar yuzasidan maslahatlar olib turadigan bo'ldim. Bir safar borganimda o'z uyiga ergashtirib ketdi. Uyi institutdan uncha uzoq emas ekan, piyoda o'tib bordik. Domlani beshinchi va oltinchi sinflarda o'qiydigan ikkita qizi, Hasanboy

degan ikki yashar shiringina o'g'li bor ekan. Kelinoyim bilan ham tanishib oldim, ismi Muharram ekan.

Gapning qisqasi, shu yil ko'klamda Atlas qishlog'ining yuqorisidagi Chophonbergan degan g'or haqida Murodjon domlaga gapirib berdim. Domla ish faoliyati davomida ko'pgina g'orlarning xususiyatlarini o'rganagan, lekin men aytgan taraflarga hali qadami yetmagan ekan.

— Siz olib borsangiz boraveramiz, — dedi jilmayib domla. — Sizga ham foyda bo'ladi, bizga ham. Ham sayohat, ham tijorat, deydilar-ku. Ko'rmagan joylarni ko'ramiz ham, ishlaymiz ham... Ammo ketish kunini keyinroq kelishib olaylik, Xolmatov. Shunday qilsak bo'ladimi?

— Mayli, domla, — dedim o'shanda men.

... Ulkan binoga — Hidrogeologiya institutiga kirib borganimizda kech soat oltiga yaqinlashib qolgan edi... O'zimga tanish eshikni ikki marta chertdim. Ichkaridan ovoz eshitildi. Eshikni ochsak, xonada Murodjon domlaning yakka o'zi o'tiribdi. Salom berib xonaga kirdik, domla bilan so'rashdik.

— Qalaysiz, Xolmatov? — dedi domla. Hamishagiday uning yuzida tabassum yoyilib turardi. — Nega turib qoldilaring, o'tiringlar.

— Rahmat, domla, — yaqin stullarga o'tirdik. — Hasanjon katta yigit bo'lib yuribdimi?

— Ha, katta yigit bo'lib qoldi... Uylantiring, deyapti, — domla kuldi. Jiyan stol ustidagi, deraza yonidagi turli-tuman toshlarning goh unisiga, goh bunisiga tikilib o'tirar edi.

— Bu kishi kim? — deb Jiyanni ko'rsatdi Murodjon domla. — Ko'rinishlariga qaraganda, abituriyentga o'xshaydilar...

— Hu, birda sizga aytuvdim-ku, domla, — dedim Jiyanni tanishtirish uchun, — ayiqlar ichida yashagan bola haqida... O'sha bola mana shu yigitcha bo'ladi. Mana, endi ko'rib turganingizdek barvasta qomat...

— E, rostdanmi? Qarang-a! — deya domla o'rnidan turdi, Jiyan bilan qaytadan qo'l berib so'rashdi. — Obbo, azamat-e... Voy, tovba, chinakam zamonaviy yigitcha bo'libdi-ku bu kishi...

Domla bilan bir muddat suhbatlashib o'tirdik. Jiyanni ko'rib zavqlanib ketdimi, har qalay, domla:

«Bo‘pti, ertaga yo‘lga chiqamiz», dedi. So‘ngra o‘ylanib qoldi-da:

— E, darvoqe, mendagi etiklar bilan kombinezonlarni sherigim olib ketuvdi ekspeditsiyaga, — dedi. — Ko‘zoynaklar ham topishimiz kerak.

Domla aytgan ana shu narsalarsiz g‘orga kirish mutlaqo mumkin emas. Biroq men Sherbek akadan ko‘nglim to‘q bo‘lgani uchun:

— O‘sha yerdan topiladi, domla, — dedim. — Etik, kombinezon, qalin ko‘zoynak... Sherbek degan akaxonimiz bor, hamma narsani topib beradilar.

— Shaxtyorlar kaskasi, batareya-chiroq ham topiladimi?

— Batareya toparmiz-kuya, kaskani aytolmayman, domla. Mototsiklchilar kiyadigan kaska ham bo‘la-veradimi?

— Bo‘ladi. Mayli, menda ikkita kaska bor. Olvolamiz. Uchinchisini o‘sha yerdan toparmiz, — dedi Murodjon domla. — Uyda batareya-chiroq ham bo‘lsa kerak. Demak, kombinezonu etik o‘sha yerdan topiladi. Kelishdik, ertaga soat o‘nlarda jo‘naymiz...

Keyingi kunimiz mo‘ljalimizdagiday kechdi.

Atlas qishlog‘iga — Sherbek akaning hovlisiga kunduzi soat to‘rtlarda kirib bordik. Sherbek aka o‘z mototsiklining u yoq-bu yog‘ini ko‘rib, murvatlarini burab turgan ekan. U bilan quchoqlashib ko‘rishdik. Sherbek akaning yonida unga yordamlashib turgan o‘spirinni yaxshi taniy olmadim.

— Durbek qani? — dedim Sherbek akaga.

— Durbek o‘qishda. Institutning birinchi kursini bitirdi. Hozir o‘quv amaliyotida ekan, kecha xat keluvdi.

— Bu yigitcha kim?

— Durbekning ukasi, Nurbek. Buyam katta bo‘lib qoldi, akasi.

— Durbek ham shu yerda bo‘lsa edi... Axir Durbek mana bu — Jiyan bilan tengdosh-ku...

Sherbek aka Jiyanga havaslanib bir zum tikilib qoldi-da:

— Bu kishi... o‘sha... O‘zimiz topgan?.. Jiyanmi?.. Voy azamat-ey!.. Buni qarang-a, shipday yigit bo‘ptiya...

Darhol behining ostidagi supaga joy hozirlandi. O‘sha yerda salqinlab, choyxo‘rlik qilib o‘tirdik...

Kechga yaqin Sherbek akaning yaqinlari, qo'ni-qo'shnilar kelishdi. Ular orasida magazinchi G'oyibnazar aka, uning ukasi o'qituvchi G'ayni, aloqa bo'limi mudiri Eshmat semizlar bor edi. Suhbatimiz allamahalgacha cho'zildi.

Qo'ni-qo'shnilar chiqib ketishganidan keyin to'rt kishi bo'lib ertaga qiladigan ishlarimizni rejalashtirdik. Murodjon domla iloji boricha tezroq ishga kirishishimiz — Choponbergan g'orini ertagayoq tekshirishimiz tarafdori edi.

— Ilmiy ekspeditsiyalarda, — dedi domla, — har bitta g'orni o'rganish uchun o'rtacha uch kun vaqt beriladi. Ayrim g'orlarni bir kunda ham o'rganib chiqsa bo'ladi. Ayrimlariga esa, o'n kun ham ketishi mumkin...

Mening qalbm Choponbergan g'ori tomon talpinib turardi. Biroq, afsuski, maslahat davomida ertaga ish boshlashimiz mumkin emasligi bilinib qoldi. Men: «Etik, kombinezon, qalin ko'zoynak Atlas qishlog'ida topiladi», deb Murodjon domlaga noto'g'ri ma'lumot bergan ekanman. Sherbek aka gap orasida:

— Bunaqa narsalar uch-to'rt yildan beri umuman qishlog'imizga kelgan emas, — deb qoldi.

— Demak, ertaga birortamiz Bog'istonga tushib chiqishimiz kerak, — dedim xayollanib. — Kechirasiz, domla, men sizni aldabman.

— Zarari yo'q, Xolmatov, — dedi domla noilojlikdan. — Shug'ullanadigan ish topib olarmiz o'zimizga.

— Bog'istonga men borib kelaman, — dedi Jiyan kutilmaganda. Sherbek aka xavotirlangandek menga qarab qo'ydi-da:

— Bo'lmasa ketishda boyagi — sizlar kelgan mashinada ketsin, — dedi. — Ertalab barvaqt jo'naydi. Qaytishda birorta mashinaga ilashib kelaveradi...

Murodjon domla ikkalamiz ertaga atrofdagi qirlarga chiqib, har xil toshlar yig'adigan bo'ldik.

AKAMLAR OVGA CHIQQILAR...

Ertaga Soymard tomonga, undan Choponbergan g'origa o'tamiz, deb turganimizda Atlas qishlog'ida yangi gap tarqaldi. «Ziyovuddin Qiyomovich sayr

qilgani qishloqqa chiqarmishlar. Yonlarida Nabijon Mirakov va yana bir necha kishi bo'larmish. Hammalari hordiq chiqarib qaytisharmish...»

Bu gapni o'qituvchi Mansur Akbarov topib keldi. Nabijon Mirakov degani Mansur Akbarovning akasi ekan, men shu yerda eshitdim. Mirakov haqida ko'p gaplar eshitib yurganman, kanikulga kelib yurgan paytlarimda o'zini ham ko'rganman, uncha-muncha taniyman. To'y-ma-to'y otarchilik qilib yurganini, ayrim to'ylarda janjal-suronlar chiqarganini ham eshitganman. U yer-bu yerda uchib-qo'nib yurgan Mirakov, mana bugun tumanlar aro savdo bazasida savdo mudiri emish.

Ziyovuddin Qiyomovichning nomini bir-ikki bor eshitganman. Lekin o'zini tanimayman. U kishi tumanlararo savdo bazasining direktori, ya'ni Mirakovning rahbari ekan. Sherbek aka mehmonlarning kelishini eshitib, g'alatiroq ahvolga tushib qoldi.

— G'or masalasini ozgina kechiktiramiz, Hakimjon uka, — dedi u menga. — Shunday aziz mehmonlar kelsa-yu, men ular bilan bo'lmasam uyat-da. Bir kun hech gap emas. Sayr ham — sayr, sargardon ham — sayr, deganlar. Kattalarning dam olishini siz ham bir tomosha qiling. Axir siz ham, vaqti kelib, martabali bir odam bo'larsiz...

Sherbek akaning gapiga ko'nmasdan ilojimiz yo'q. Shu odam birga bo'lmasa, baribir yurgan yo'limiz unmaydi, qilgan ishimiz tatimaydi... Sherbek aka menga so'zlayotganida Jiyan yonimda edi. Men unga qaradim.

— G'orga chiqishimiz kechikadi, deyaptilar amaking. Yanagi kuni chiqamiz, deyaptilar.

— Eshitdim. Menga baribir, — dedi Jiyan.

Murodjon domla behi ostidagi supada Atlas qishlog'ining kun chiqish tarafidagi tog' cho'qqilaridan terib kelingan har xil toshlarni yana bir marta ko'zdan kechirib, qog'ozga o'rab, xaltasiga solib turgan edi. Sekin yoniga borib, voqeani tushuntirdim. Domla o'ylanib qoldi-da:

— Mayli, nima ham derdik. Bir kun zarar qilsak qilibmiz-da. Balki foydasi ham tegar, — deb qo'ydi.

Mening tahminimcha, Atlas qishlog'iga keladigan mehmonlarni bemalol kutib olishga, bir-ikki kun

ziyofat berishga qurbi yetadiganlar ikki kishi ekan: biri maktab direktori Sherbek aka, ikkinchisi magazin mudiri G'oyibnazar aka. Bir tomondan ular o'zlarining keng fe'lligi, mehmondo'stligi bilan boshqalardan farq qilishar, ikkinchi tomondan qo'ralarida hamisha o'n-o'n beshtadan qo'y-qo'zi boqilar, bitta-ikkita qo'yni «aziz mehmonlarning oyog'i ostiga so'yish» ular uchun hech gap emasdi.

Qishloq fuqarolar yig'ini raisi Lapas Xolbo'taev, aloqa bo'limi mudiri Eshmat semizlar ziyofatlarda qatnashaveradi, askiya aytishadi, kulishadi-yu, G'oyibnazar akaning tili bilan aytganda, «o'zlaridan issiqlik chiqmaydi». Mansur Akbarov bo'lsa, shu qishloqda salkam o'n yildan beri o'qituvchi. Atlas qishlog'idagi chorva mollari ichida uning ham o'n-o'n beshta qo'yi bor. Vaqti kelganda, ana shu «boyligi» bilan maqtanib ham qo'yadi. Lekin gap mavzui xarajatga ko'chganda: «Biz bu yerda mehmonmiz», deb narigi qirg'oqqa o'tib oladi.

Kechqurungi ovqat mahali hammamiz G'oyibnazar akanikida edik. Sho'rva ichilayotgan mahali: «Mehmonlar ertaga birinchi bo'lib kimnikiga qo'nadi?» degan masalada gap ketdi. Ikki o'rtada ancha tortishuv bo'ldi.

— Ziyoviddin aka mening bevosita rahbarim, — dedi G'oyibnazar aka. — Avval menikiga tushadi mehmonlar. Bitta hishshak¹ qo'chqorni so'yib, tandir kabob qilmasak qanday bo'ladi?

— Bizniki, o'zingiz bilasiz, yo'l ustida. Biznikini bosib o'tib siznikiga borishsa, unda biz qishloqni tashlab ko'chib ketaversak ham bo'lar... Mana, bir yog'i Mansurbek bizning qo'limizda o'qituvchi. Nabijon Mirakov bu kishining akalari. Mehmonlar dastlab biznikiga tushsa, bu kishi uchun ham yaxshi...

Sherbek akaning gapidan keyin Mansur Akbarov o'z direktorining tarafini himoya qilishga o'tdi. G'oyibnazar akaning ukasi, o'qituvchi G'ayni akasining tarafini oldi. Qishloq fuqarolar yig'ini raisi, qotma yigit Lapas Xolbo'taev har zamonda «Kelishinglar, kelishinglar», deb qo'yardi. Eshmat semiz bo'lsa, uzungina ilikni qoqib yeya turib: «Qaerda bo'lsa bizga baribir. Maishatning qo'libiz, boraveramiz», dedi bir-

¹ Hishshak — ikki yashar qo'y.

ikki bor. Murodjon domla, men va Jiyan tog'liklarning tortishuviga qo'shilmadan betaraf o'tirardik.

Tortishuv Sherbek akaning foydasiga hal bo'ldi. Hovlining orqa tarafidagi yertandirda kabob pishirish lozimligi aytili. O'tirish tarqaldi, hamma jo'naydigan joyiga jo'nadi... Biz — Murodjon domla, men, Jiyan uchchalamiz o'z-o'zimizga qadrdon behi ostidagi supaga to'shalgan joylarga cho'zildik. Sherbek aka anchagacha hovlida g'imirlab yurdi. Xotini bilan nimalarnidir maslahatlashdi. So'ngra bizning yonimizga kelib, yupqa ko'rpani ustiga tortdi.

— Durbekning o'qishga kirib olgani ko'p yaxshi bo'libdi-da, Sherbek aka, — dedim.

— E, hali uyg'oqmisiz? — dedi u. — Ha, yaxshi bo'ldi. O'ziyam rosa tayyorlandi, xabar olib turdim. Nega kelasiz, deb do'q qiladi shovvoz. Bitta-yarimta o'qituvchi bilan gaplashib yurmang tag'in, kirsam, o'z kuchim bilan kiraman, bo'lmasa qaytib ketaveraman, deydi. Voy bu bolaning nomusi kuchliligini, deb kulaman ichimda. Qanday bo'larkin, deb xavotirlanib yurdim. Yo'q, hayriyat, mandatdan ham o'tib oldi... Hozir Yangierda — qurilishda ishlayapti. Kelgusi yili katta qurilishlarga boraman, deydi... Bu... Jiyanboy juda kamgapmi, deyman?

— Kamgapligi bor. Ammo birovda ozgina qing'ir ishni ko'rsa, darrov yuziga soladi. Rioya-andishani bilmaydi. Mayinlikni bilmaydi. Tog'da o'sganligi ta'sir qilsa kerak-da.

— Bir hisobda shunaqa to'g'ri gapli odam bo'lish ham yaxshi...

Ko'p o'tmay Sherbek aka ham uxlab qoldi.

Ertasiga goh hovlida turib, goh ko'chaga chiqib, shahardan chiqib keladigan mahmonlarni kuta boshladik. Davramiz to'lib, jamoat jam bo'lib borardi. Kecha kechqurun maslahatda qatnashganlarning hammasi shu yerda edi... Sherbek akaning xotini barvaqt turib, xamir qorgan bo'lsa kerak, ana-mana deguncha ikki-uch tandir non yopib tashladi. So'ngra qozon patir pishirishga tayyorgarlik ko'ra boshladi.

Bir mahal pastdan g'uvillagan ovoz eshitildi, ko'p o'tmay «Gazik» mashina ko'zga tashlandi.

— Xayriyat, tog'bop mashinada kelishayotgan ekan, — dedi kimdir.

— Ular ko'pchilikmikin? — so'radi Eshmat semiz.

— Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r, deydilar...

Hammamiz Sherbek akaning darvozasidan o'tib, xiyol pastlikka — ko'chaga tushdik. Bir necha daqiqadan so'ng «Gazik» oldimizga kelib to'xtadi. Undan Ziyoviddin Qiyomovich, Nabijon Mirakov va shofer yigit — bor-yo'g'i uch kishi tushdi. Ziyoviddin Qiyomovich uzun bo'yli, cho'ziq, xiyol botiq yuzli, nim tabassum bilan boqib turadigan kishi ekan. Yoshi taxminan qirqlarda. Yuzining bir tarafida qachonlardir «mehmon bo'lgan» yaraning o'rni bor. Nabijon Mirakov men ko'rganimdan beri biroz semiribdi. Lekin harakatlari chaqqon, boshini avvalgidek u yon-bu yonga tez-tez qimirlatadi.

Mehmonlar hamma bilan quchoqlashib ko'rishdilar. Faqat biz — Murodjon domla, men, Jiyan ular bilan qo'l berib so'rashdik. G'oyibnazar aka davraga quvnoq ruh berish uchun bo'lsa kerak, darhol u yoq-bu yoqdan gap tashladi:

— Ozchiliksizlar-ku, Ziyoviddin aka? Faqat uchtagina...

— Uchta bo'lsak ham o'ttiztaga tatiymiz, — deb kuldi Ziyoviddin Qiyomovich. Boshqalar ham unga qo'shilib kulishdi.

— Sizni bular kelinga o'xshatishdi, Ziyoviddin aka. Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r, deyishdi.

Ziyoviddin Qiyomovich bo'sh kelmadi:

— Agar men kelin bo'lsam, sizdaqa kuyovning holiga maymun yig'lar ekan-da!

Gurr etib kulgi ko'tarildi. Bir oz askiyadan so'ng mehmonlar bilan kutib oluvchilar yana qisqagina holahvol so'rashdilar. Nabijon Mirakov birga kelgan shofer yigitga:

— Haligilarni tushirib olinglar, — dedi. Shofer yigit buxanka non va konservalar tugilgan tugunni olib, Sherbek akaning hovlisiga o'tdi-da, hovlidan Nurbekni ergashtirib chiqdi. Ikkovlashib mashinadan bir yashik «Toshkent suvi», bir yashik «Ekstra» arag'ini pastga tushirdilar. Buni ko'rib turgan G'oyibnazar aka:

— Tog'da hech narsa yo'q deb o'ylibsizlar-da, shundan shunga ko'p narsa ko'tarib kelibsizlar, —

dedi. Shu gapdan keyin tag'in chandima askiya boshlandi. Har kim bilganicha o'rtaga gap tashlardi...

Askiya qiyqiriq kulgi bilan tamomlandi. Uydagilar kulganda ayvondagilar tirjayar, degandek Murodjon domla bilan men ham boshqalar kulganda ularga bo'la iljayib turardik. Lekin Jiyanga bir-ikki marta qaragam, iljayish u yoqda tursin, xo'mrayib turibdi. Bu boyaqish askiyani tushunmaydi-da, kulgini bilmasa kerak, deb o'yladim o'zimcha. Keyin bilsam, gap boshqa yoqda ekan.

Avval mehmonlar, ularning ketidan uy egalari hovliga kirayotganlarida Jiyani men bilan sal keyinroqda qoldi-da:

— Aytgan mehmoningiz shumi? Shu bilan bir joyda o'tiramizmi? — deb qoldi.

— Kimni aytyapsan? — dedim hayron bo'lib.

— Mirakovni-da, — dedi Jiyani. — Shu odamni qayta ko'rmasam devdim.

— Nega? Uni qaydan taniysan?

— E, u bilan eskidan tanishmiz.

— Eski tanish?

— Juda eski «qadrdon»! — dedi Jiyani iljayib.

— Xayriyat iljayishni ham bilar ekansan. Birovlar kulganda hech bo'lmasa jilmayib o'tirish kerak davrada.

— Meni kulmaydi, deb o'ylaysizmi? Kulgim qistaganda kulamanda...

Sherbek aka darhol qo'raga kirib, bitta qora qo'yni yetaklab chiqdi-da, Eshmat semiz bilan G'ayniga topshirdi. Ular qo'yni bog'ning to'ridagi pastqamroq joyga yetaklab borib, oyog'ini bog'ladilar. Mansur Akbarov bilan Ziyoviddin akaning shoferi tandir kabob uchun archa butalarini kesib kelishga ketdi. Nurbek yertandirga olov yoqaboshladi.

Behi ostidagi supa ko'pchilik odamga torlik qiladigan bo'ldi. Undan sal nariroqdagi ko'katlar ustiga sholcha-gilamlar to'shaldi, ko'rpachalar solindi. O'rtaga dasturxon yozilib, non-choy keltirildi. Navqiron o'riklar bu yerga ola-chalpoq soya tashlab turardi. Ziyoviddin Qiyomovich yuqoridan esayotgan g'ir-g'ir shabadadan huzur oldi shekilli:

— Hay, hay, jonning rohati-ku bu, — deb qo'ydi. — Otpuska qo'lga tegdi deguncha Kavkazni, Qrimni

ko'zlaymiz. Kavkaz bilan Qrimdan qolishadimi bu yer, Nabijon aka?

— Qolishmaydi, Ziyoviddin Qiyomovich, — dedi Mirakov darhol.

— Mana bu manzaralarni qarang, — deya atrofga ishora qildi. Ziyoviddin aka, — archa bilan burkangan cho'qqilar, uning poyida bahmaldek maysalar. Huv anavi toshni qarang, hujumda chog'lanib turgan arslonni eslatadi...

— Shoir bo'lib keting-e, Ziyoviddin Qiyomovich, — deb kuldi Mirakov.

— Bu yerning harorati Bog'istondan besh-olti daraja past bo'lsa kerak, G'oyibnazar aka.

— O'n daraja deyavering, — javob berdi magazinchi. — Kechqurun ko'ylakda sovqotasiz.

— Qarang-a...

— Lekin, Ziyoviddin Qiyomovich, bizda qish shahardagidan ko'ra iliq bo'ladi. Mana bu cho'qqilar qattiq izg'irinlarni to'sadi-da.

— Qarang-a, sizlarga mazza ekan... Hay, hay, shabadaning oromijonligini ko'ring!..

Sherbek aka hali davrada qo'nim bilib o'tirgani yo'q. Goh uy oldiga borib, qozon patir pishirayotgan xotini bilan gaplashadi, goh yertandir oldida bo'lib, olovning yonishini kuzatadi, goh qo'y bo'g'izlayotganlarning ishidan xabar oladi... Mansur Akbarov bilan shofer archa butalaridan kesib keltirishdi. Eshmat semiz bilan G'ayni esa, qo'yni bo'g'izlab, terisini ajratib bo'lishdi.

Ziyoviddin Qiyomovich tandirkabobning qanday tayyorlanishini kuzatmoqchi ekan shekilli, o'rnidan turib, yertandir tomonga yurdi. Uning ortidan boshqalar ham ergashdi. Sherbek aka yertandir boshida edi. U, tarasha o'tinning chalalari yonib tugasin, dedi. Shundan keyin qo'yning ikkala nimtasi bilakdek keladigan archa shoxiga ilindi-da, ostida tarasha o'tin cho'g'i yolqinlanib turgan tandirga osib qo'yildi. Uning ustidan katta-kichik ho'l cho'plar, archa shoxlari tashlandi. Yertandirning og'zi shox-shabbalar bilan berkitilganidan keyin loy bilan suvaldi. Loyning ustidan tuproq tortildi...

Sherbek aka o'sha zahoti hammani dasturxonga taklif qildi. Mehmonlar o'tirib bo'lishgani hamono

ustiga lagan qo'yilgan dasturxonda qozonpatir olib keldi. Kengligi odamning quchog'iga arang sig'adigan, qalinligi bosh barmoqning ikki bo'g'inicha keladigan issiq patirning ustida kuvda pishgan oppoq saryog'ning yarmi erib g'ilqillab turar edi. G'oyibnazar aka qaynoq patirning chekkasidan sindirib, erib turgan saryoqqa botirib qo'yaboshladi. Boshqalar ham unga ergashdi. Saryog'da ivigan patir bo'lakchalari bitta-bitta olib yeyilardi. O'rtaga yangi bo'lakchalar tashlanardi.

— Saryog' bilan yeyilgan qozon patirning kuchi hishshak qo'yning kuchiga barobar, — dedi G'oyibnazar aka.

— Unday bo'lsa, Sherbek aka bizga hozir ikkita qo'y so'yibdi-da, — dedi Ziyoviddin Qiyomovich.

— E, sizlardan o'nta qo'y aylansin, — dedi Sherbek aka. — Sizdek aziz insonlarning izi bizning hovlimizga ham tushdi. Shuning o'zi bizga katta baxt... Qani olinglar, shuncha odamdan ortib qolsa, uyat bo'ladi...

Jiyan mening yonimda indamay o'tirardi, dasturxonaga har zamonda qo'l uzatardi. Uch-to'rt marta ko'z qirim bilan unga qarab qo'ydim. Uning ikki ko'zi Ziyoviddin akaning yonida chordona qurib o'tirgan Mirakovda edi. Jiyan negadir Mirakovga yeb qo'ygundek bo'lib tikilar edi. Mirakov ham har zamonda unga qarab-qarab qo'yar edi-yu, negadir darhol ko'zini olib qochar edi. Bularning o'rtasida nima gap o'tgan ekan, deb hayron edim men.

Qozonpatir yeb bo'lingandan keyin hammamiz o'rnimizdan turdik. Bir soatlar chamasi uchta-to'rtta bo'lib bog'ning to'rida, ko'cha yuzida yurib suhbatlashdik. Bir mahal Mirakov Sherbek akani o'z yoniga chaqirib oldi-da, Jiyanni imo-ishora bilan ko'rsatib, nimalardir dedi. Sherbek aka ham unga goh Jiyanni, goh meni ko'rsatib, nimalarnidir tushuntirdi. Keyin Lapas Xolbo'taev bilan allaqayoqqa ketdi.

Murodjon domla, Jiyan uchchalamiz ko'chada aylanib yurdik. Ko'p o'tmay o'qituvchi G'ayni yonimizga kelib qo'shildi. Murodjon domla undan ayrim cho'qqilarning nomini so'radi. G'ayni bilganicha javob berdi: Yalpoqtosh, Qizil cho'qqi, Nayza... So'ngra tog' sharoiti haqida, yuqoridagi soylarda yong'oqzorlar ko'pligi, bu joylarning davlat xo'jaligiga o'tganligi haqida so'zladi.

— Avval qaerga qarardi? — so‘radi Murodjon domla.

— Avval jamoa xo‘jaligiga qarardi.

Izimizga qaytdik. Sherbek aka bilan Lapas Xolbo‘taev allaqaerdan uchta miltiq olib kelishayotgan ekan.

— Mehmonlar ovga chiqishmoqchi ekan, — dedi Sherbek aka bizni ko‘rib. — Hammamiz birga chiqamiz.

Ular bizdan oldin hovliga kirishdi. Biz ham sekin-sekin yurib, hovliga kirdik-da, ko‘pchilikka qo‘shilib oldik.

Ko‘p o‘tmay tandir kabobni ochish marosimi boshlandi. Yana hammamiz o‘sha tomonga yopirilib bordik. Tandır ustidagi tuproq supirib tashlanib, sopoldek qizarib qolgan kesaklar qo‘porib olinayotganda bug‘da pishgan go‘sht-moyga aralashgan archa hidi atrofda turganlarning dimog‘ini qitiqladi. Tandır kabob dasturxonga keltirildi. Tanovul boshlandi. Mirakov shartta o‘rnidan turib, uch-to‘rtta shisha olib keldi-da, dasturxonga tashladi. Men o‘zimcha: «Shunday lazatli taom turgan joyga ichkilik keltirishning nima hojati bor edi?» deb achinib o‘tirardim...

Taxminan soat birlarda hammamiz dasturxon atrofidan turib, ovga chiqish uchun tayyorgarlik ko‘ra boshladik. O‘rtadan ortgan tandir kabob, uch-to‘rtta non va boshqa narsalar dasturxonga tugildi. Bir xurmo qatiq va ko‘katlar ham olindi. Qishloq fuqarolar yig‘inining «Gazik» mashinasi ham Sherbek akaning darvozasi oldiga keldi. Ikkita mashina-yu, bitta mototsiklda Atlas qishlog‘idan oqib o‘tadigan soyning yuqorisiga chiqadigan bo‘ldik.

Boya keltirilgan uchta miltiq yoniga Sherali akaning uyidan olib chiqilgan yana bir miltiq qo‘shildi. Ularning bittasi Ziyoviddin Qiyomovichga, yana bittasi Mirakovga tegdi. Qishloqda mergan deb tanilgan G‘ayni uchinchi miltiqni oldi. To‘rtinchi miltiq Sherbek akaning qo‘lida edi. Mansur Akbarov o‘sha miltiqqa qo‘l cho‘zayotgan edi, shu payt Jiyan do‘rilloq ovozda:

— Miltiq o‘zingizda tursin, amaki, ikkalamizga ham bo‘ladi, — dedi. Yig‘ilib turganlarning hammasi avval Jiyanga, keyin bir-biriga qarab oldi.

— Sen hali yosh bolasan-ku, miltiqni nima qilasan, Jiyan, — dedi Mansur Akbarov. Negadir u mening nazarimda o'zining gapga chechanligini hammaga namoyish qilayotgandek edi. Sherbek aka esa, qani bola nima deyar ekan, ma'nosida Jiyanga qarab jilmayib turardi.

— Miltiq menda emas, amakimning qo'lida-ku, — dedi Jiyan Mansur Akbarovga. — Aytganingiz to'g'ri, men — sizdan yoshman. Siz — amakimdan yoshsiz...

— Bu polvon juda erka ekan, — dedi Mirakov ohista. Chamasi u Jiyan haqida qattiqroq so'z aytishga cho'chirdi. Sherbek aka odatdagidek, jilmayib turardi. U cho'ntagidan besh-oltita patron chiqarib Jiyanga berdi. So'ngra yigitchaning yelkasiga qoqib qo'ydi.

— Chindan ham erka o'g'il bul Durbekning jo'rasi bu... Patronni cho'ntagingga solib qo'y, kerak bo'lganda o'qlaymiz.

Lapas Xolbo'taev, G'ayni, Murodjon domla, Eshmat semiz oldingi mashinaga chiqishdi. Ziyoviddin Qiyomovich, Mirakov, G'oyibnazar aka, Mansur Akbarov ikkinchi mashinadan o'rin olishdi. Jiyan ikkalamiz Sherbek akaning mototsikliga chiqdik. Kajavaga chiqib o'tirganimdan keyin Sherbek aka miltiqni menga berib qo'ydi.

Bizlar soy ichidagi qing'ir-qiyshiq, toshloq yo'ldan yuqorilab borardik. Toshdan-toshga urilib oqayotgan soy suvi goh o'ng tomonimizga, goh chap tomonimizga o'tar edi. Soy ichidagi daralarda, yo'ldan xiyol chekkaroqda ikkita, uchta uydan iborat qishloqchalar uchrar edi. Soy bo'yida yong'oq daraxlari ko'p ekan. Har daraxtlarki, tanasiga ikki kishining qulochi arang yetadi.

— Shu qishloqchalarning ham nomi bormi, Sherbek aka? — deb so'radim.

— Bo'lmasam-chi, hammasining nomi bor. Ana Qoziq, Mirzato'g'on huv pastda qoldi. Yuqorida O'rama, Do'lana, Yakka cho'p qishloqchalari bor.

Ikki tarafda uzoq-uzoqlarga cho'zilgan adirlar, olmos cho'qqilar yaraqlab ko'rinadi. Chap tomonimiz ko'm-ko'k archazor. O'ng tarafimizda esa, yakkam-dukkam singan, yarmi qurib qolgan archalar ko'zga tashlanadi. U yer-bu yerda qoraqant, tikangul butalari o'sib turibdi.

Sherbek akadan buning sababini so'radim.

— Kunning tig'i tushib turgan tomonda archa yaxshi o'smaydi, — dedi Sherbek aka. — Kuydirib, jizg'inak qilib yuboradi. Bu tomon esa, kunning tig'idan panaroq. Ayrim archalarning tagida bir parcha-yarim parcha qor ham uchraydi...

Oldinda ketayotgan ikkala mashina to'xtadi. O'ng tarafdagi qiya adirda, qachonlardir buzilib, devorining ustki yarmini yomg'ir yuvib ketgan chaldevor atrofida olti-ettita kaklik ko'rindi. Ular goh yo'rg'alab, goh uchib yuqoriga o'rlab borishardi.

— Soyga suv ichgani kelishgan-da, — deb qo'ydi Sherbek aka mototsiklni to'xtataturib.

Ikkala mashinadagilarning hammasi apil-tapil pastga tushdi. Biz — mototsikldagilar pastga tushmadik, tomoshabin bo'lib o'tirdik. G'oyibnazar aka Ziyoviddin Qiyomovichga kakliklar ketayotgan tomonni ko'rsatdi. Qiyomovich o'q uzdi. Qirda chang ko'tarildi.

— Tegmadi, — dedi Sherbek aka, — kaklik hu yuqorilab ketgan...

G'ayni bilan Mansur Akbarov o'ljani olib kelish uchun chang ko'tarilgan joyga chiqishdi, u yoq-bu yoqni qarab quruq qaytib kelishdi. Yana hamma odam o'z mashinasiga chiqdi.

— Ochvaqalar! — dedi Jiyan shu payt. — Ochofatlar!

— Kakliklarni aytyapsanmi, Jiyanboy? — so'radi hamrohimiz mototsiklni yurgizayotib.

— Kakliklarda nima gunoh? Kaklikni otayotganlarni aytayapman... Axir kaklik hali tuxum ochib, jo'ja chiqargani yo'q-ku...

Sherbek aka menga bir qarab qo'ydi. Meni uning qarashidan, ko'rdingizmi, bolaning aqli joyida, degan ma'noni uqib oldim. Shunday bo'lsa ham Jiyanni tinchlantirish uchun bo'lsa kerak:

— Shundan shunga dam olgani kelibdi, ozgina hordiq chiqargisi kelgan-da, o'g'lim. Mehmon-da, ko'ngliga qaraymiz, — dedi.

— Bitta qo'yni so'ydingiz-ku, amaki, shunga ham to'ymaydimi ular? — dedi Jiyan. Sherbek aka kulib yubordi.

— Qo'y boshqa, kaklik boshqa-da, o'g'lim.

— Boshqa emas, amaki, hammasi tog'niki...

Sherbek aka indamadi. O'rtamizga noqulaylik cho'kkandek bo'ldi. Men shu noqulaylikni yozish uchun:

— Sherbek aka bilan senga ham miltiq tegdi-ku, hech nima otmaysanmi? — dedim Jiyanga.

— Men otmayman, qo'riqlayman, — dedi Jiyan.

Sherbek aka indamay mototsikl haydardi. Nazarimda u biroz xomush tortib qolgandi.

Yana biroz yurganimizdan keyin mashinalar to'xtadi. Hammamiz pastga tushdik. Aytishlaricha, endi yuqoriga mashinada yurib bo'lmas ekan. «Boshbuloqqa boramiz», degan gap eshitildi. Har kim o'ziga tegishli narsani ko'tarib yo'lga tushdi. Tor o'ngirdan yuqoriga o'rlayverdik. Murodjon domla bilan Mirakov harsillab, hammadan keyinda qolishdi.

— Yuraveringlar yetib olamiz, — deyishdi ular yuqoridan chaqirgan ovozlarga javoban.

Boshbuloq deyilgani shundoq ro'paradagi tik qoyalardan sizilib suv oqayotgan joy ekan. Buloq suvlari sal beriroqda kichikroq hovuzdek chuqurlikda yig'ilib, undan pastga oqib tushar ekan. O'sha hovuzchanning atrofida uzoq-yaqin bo'lib uchta yong'oq o'sgan ekan. Bir tup yong'oqning osti nisbatan tekis bo'lgani uchun bu yerga kelganlarning aksariyati shu yerda dam olishar ekan.

Biz ham xuddi shu yerga qo'ndik. Murodjon domla bilan Mirakov ham yetib kelishdi. Ba'zilar araq, ba'zilar suv ichdi, ko'ngli tortganlar go'sht, non yedi. So'ngra ovga qiziqqanlar miltiq bilan yana yuqoriga o'rladilar. Shular orasida Sherbek aka, Jiyan va men ham bor edik. Murodjon domla bilan ikkita shofer yigit buloq yonida qolishdi. Yo'l-yo'lakay Jiyan Sherbek akaning qo'lidagi miltiqni olib, yelkasiga osib qo'ydi. Men, bolasi tushmagur bironta chatoq ish qilib qo'ymasin tag'in, deb xavotirlanardim. Chunki uning yo'ldagi kayfiyati meni o'ylantirib qo'ygan edi.

Aytishlaricha, hozir bu yerlarda kaklik, quyon uchrar ekan. Yuqoridagi qoyalarda esa, kaptar bilan zag'chaning uyalari bor emish. Goho-goho yovvoyi cho'chqa ham uchrab qolarmish... Biz yakkam-dukkam archalar, qoraqant butalari, tikangullar oralab gap-so'zsiz borar edik. Oldinma-keyin emas, yoyilib, har qaysimiz o'zimizga yo'l ochib borar edik. Bir mahal

allaqaerdadir yaqinginada kaklik sayradi. Hammamiz to'xtab qoldik.

— Mana bu tarafda, — dedi pichirlab G'ayni o'ng tomonimizni ko'rsatib. — Qimirlamay turaylik, suv ichishga o'tishi mumkin... Komanda bo'lmaguncha otmanglar, iltimos.

Hammamiz butalar panasiga o'tib o'tirdik. Tog' havosi judayam issiq emas edi. Biroq ancha yuqoriga ko'tarilib ketganimiz uchunmi, tez-tez nafas olardik. Jiyan ikkalamiz o'ng chekkadagi butaning panasida turdik. Kakliklar yaqinginamizda sayradi. Hamma hushyor tortdi.

— Kelishayapti. Ular gala bo'lib yurishadi, — dedi G'ayni avvalgidan ham ohista so'zlab. Jiyan qo'shoga'izga ikkita patron joyladi... Oldinda kelayotgan ikkita kaklikni eng avval men ko'rdim. Hovlida yurgan tovuqlarga o'xshab yo'lakdan bemalol enib kelishyapti. Kaklik tovuqdan sal tezroq yurar ekan. Ularni imo bilan Jiyanga ko'rsatdim. Jiyan shunday paytni kutib turgan ekan shekilli, miltiq qo'ndog'ini yelkasiga tirab, tepkini bosib yubordi. Hammayoq larzaga kelgandek gumburlab ketdi, orqa tarafimizda allaqaysi qoyalar aks-sado berdi.

— Hoy, Jiyan, nega o'q uzding? — balandroq ovozda so'radi G'ayni.

— Kaklikni otdi, birontasi yilqilgandir, — dedim men.

— Yo'q, tegmadi, — dedi Jiyanning o'zi beparvo.

— Endi bo'ldi, — dedi hafsalasi pir bo'lgan G'ayni, — bu yerdan to'rt-besh soatsiz kaklik ham, quyon ham otolmaymiz. Yaxshisi boshqa joyga boramiz.

— Bu, Ko'krabotdan kelgan mehmon bizdan ham nozik ekan, — deb qo'ydi Ziyoviddin Qiyomovich o'rnidan turayotib.

— Bo'lmasa boshqa yoqqa borib zag'cha bilan kaptar otaylik, — dedi Mirakov bir G'ayniga, bir G'oyibnazar akaga qarab.

— Mayli, — dedi G'ayni.

Ortimizga qaytdik. Oldinda G'ayni bilan G'oyibnazar aka, undan keyin Ziyoviddin aka va boshqalar borishardi. Biz har galgidek ortda edik. Men Jiyanning

yuzida, xatti-harakatlarida zarracha pushaymon alomatlarini koʻrmadim. Nega bunday qilganligini bilmoqchi boʻldimda:

— Men seni durustgina mergan deb oʻylovdim, — dedim.

— Ataylab tegizmadim, Hakimjon togʻa, — dedi Jiyan bir zumga toʻxtab. — Shu ochofatlarga kaklik otib berarmidim.

— Nega ochofat deysan ularni?

— Manovi uzun boʻyligini bilmayman-u, anavi, narigisi — ochofat! Aytdim-ku sizga, uni taniyman. Keyin oʻzingizga bafurja aytib beraman...

Oʻqituvchi Gʻaynining ketidan biz ovchilar Boshbuloq ustidagi qoyani aylanib oʻtib, hu roʻparada elas-elsa koʻrinayotgan qoya tomonga borar edik. Biroz yurganimizdan keyin qargʻalar, zagʻchalarning ovozi quloqqa chalina boshladi. Qoyaga toʻsh urib, uchib-qoʻnib yurgan qushlar ham koʻzga tashlanardi. Bir zum toʻxtab tin oldik. Hammamiz bir joyga yigʻilib turganimizda Gʻayni Jiyanga: «Endi bunday qilmagin», deb nasihat berdi. Jiyan indamadi.

— Hech boʻlmasa oʻntagina zagʻcha otsak ham mayli edi, — dedi Mirakov.

— Ishtahangiz zoʻr-ku, — dedi Jiyan unga koʻzlarini qadab. — oʻnta zagʻchaning tuxumini oʻzingiz bosib yotasizmi keyin?.. Qiziq boʻlardi-a, Mirakov — zagʻchaning onasi!

Ziyoviddin Qiyomovich Jiyanga tikilib qoldi-da, koʻzlari ravshanlashgandek boʻldi.

— Qoyilman, uka, — dedi u Jiyanning yelkasiga qoʻlini qoʻyib, — sen qushlarga rahmdil yigit ekan-san... Boʻldi, joʻralar, qaytamiz. Ovgʻa bemavrid chiqqanimizni tan olishimiz kerak. Yuringlar.

Barimiz Ziyoviddin akaning izmiga boʻysundik, ortimizga — Boshbuloqqa qaytdik. Men Ziyoviddin Qiyomovichning har qalay durust odamligiga qanoat hosil qildim...

Kechga yaqin Atlas qishlogʻiga qaytdik. Hammamiz Gʻoyibnazar akaning hovlisiga tushdik. Mehmondorchilik quyuq boʻldi.

Mehmonlar qorongʻi tushganda Bogʻistonga yoʻl oldidar. Davra tarqaldi. Sherbek akanikiga qaytayotganimizda men Jiyan bilan birga ketdim.

— Mirakovni qachondan taniganingni aytmading-a, Jiyan.

— Tog'da adashib yurganimda ko'ruvdim shu odamni, — dedi Jiyan. — O'shanda yomon ko'rib qoluvdim... o'tgan kuni Bog'istonga yubordilaringku, o'shanda yana shu odamga duch keldim. Ko'p g'ashimni keltirdi. Meni allaqanaqa polvonga o'xshatdi, tog'a.

— Nima gap bo'ldi o'zi? Qanday uchrashuvding u bilan?

Jiyan o'zining Bog'istonga borib kelganini aytib berdi. Voqea quyidagicha bo'lgan ekan:

NOTANISH TANISHLAR

... O'sha kuni Jiyan vetvrachlar mashinasida Bog'istonga yetib oladi. Mashinadan tushganda soat hali to'qqiz ham bo'lmagan, magazinlar ochilmagan ekan. Besh-o'n minut u yoq-bu yoqqa yurib turadi-da, kiyim-kechak, sport kiyimlari magazinlariga birma-bir kirib chiqadi. Biroq aytilgan narsalarni topa olmaydi.

— Unaqa narsalar hozmagda bo'ladi, — deydi bir sotuvchi. Jiyan xo'jalik magaziniga kirib, o'sha narsalarni yana so'raydi.

— Yo'q, — deb javob beradi o'spirin sotuvchi.

— Qanday topsam bo'ladi? — deb so'raydi Jiyan. Shu payt ichkaridan o'rta yoshli bir odam chiqib keladi.

— Keling, ukajon. Xizmat? — deydi u Jiyanga.

— Uchta uzun qo'njli, qirqinchi razmer rezinka etik, uchta elliginchi razmer kombinezon, uchta qalin ko'zoynak kerak.

— Qalin ko'zoynak? — deya hayron bo'lib so'raydi haligi odam.

— Mototsikl minganda taqiladigan qalin ko'zoynak, — deya tushuntiradi Jiyan.

— Ha, tushundim, — deydi u odam. — Lekin bu aytgan narsalaringiz bizda yo'q, ukajon. Bo'lishi mumkin-u, hozir yo'q.

— Qaydan topsam bo'ladi? — deb so'raydi Jiyan.

— Iskalatta topilishi mumkin, ukajon. Yaxshisi iskalatga boring.

— Qaysi iskalat?

— Torgbaza — savdo bazasining iskalati. O‘zingiz bilasiz-ku, hamma narsa o‘sha yerdan topiladi.

— O‘sha iskalatdan bu yerga — do‘konga keltirib qo‘ysalaringiz bo‘lmaydimi?

— Biz ham so‘ramaymiz. Bazadagilar ham o‘zlari esga solishmaydi... Hafsalasizlik-da, uka...

— O‘sha aytgan iskalatingiz qayda o‘zi, qanday topaman?

— O‘zingiz shu yerlikmisiz, bog‘istonlikmisiz?

— Yo‘q, bu yerni — Bog‘istonni bilmayman.

— Bunday qiling, ukajon, — deya maslahat beradi magazin mudiri. — Shundoq chiqib, vokzal tarafga yurasiz. Vokzalga yetay deganingizda chap qo‘ldagi ko‘chaga burilasiz. Ozgina yurganingizdan keyin chap yonda torgbazaning idorasi bor. «Tumanlararo savdo bazasi» deb yozib qo‘yibdi. Shu idoraga kiring. Mirakov degan zavtorgi bor, savdo mudiri. O‘shanga uchrashing. Aytganlaringizni topib beradi.

— Kim dedingiz familiyasini?

— Mirakov deb so‘raysiz. Oti Nabijon. Nabijon aka deb muomala qilsangiz bo‘ladi. Meni aytdi deb yurmang tag‘in...

— Nima? — deb so‘raydi Jiyon burilib keta turib.

— Sizga yo‘l ko‘rsatganimni Mirakovga aytib yurmang. Mendan xafa bo‘lib yurmasin.

Xullas, Jiyon savdo bazasini qiynalmasdan topib boradi. Peshonasiga «Mirakov» deb yozilgan eshikni shart ochib, ichkariga kiradi. Xonaning to‘rida — «T» harfiga o‘xshash stol ortida o‘tirgan odam Jiyanga bir zum tikilib qoladi-da, yuziga tabassum yoyiladi, o‘rnidan turib ketadi:

— E, keling, keling, Choriyor polvonmisiz? — deydi.

Jiyon hayron bo‘lib, yon-veriga qarab qo‘yadi. Bu orada Mirakov eshik oldigacha yetib kelib, Jiyon bilan quyuq so‘rashadi, so‘ngra uning yelkasiga qoqib qo‘yadi.

— Obbo polvon-e, zap kelibsiz-da. Bog‘istonga kelishingizni eshituvdim, kimdir aytuvdi. Lekin bizga tashrif buyurasiz, deb hech o‘ylanmovdim... Qani, marhamat, o‘tiring.

Mirakov kulib qo‘yadi-da, Jiyanning qo‘lidan asta tutib, stol atrofiga boshlaydi. O‘zi avvalgi joyiga borib

o'tiradi. Jiyan pastki tarafdagi stulga omonatgina cho'kib, o'zi izlab yurgan narsalarni so'rashga hozirlanadi. Biroq Mirakov, uni boshqa birovga o'xshatgani bois tuzukroq gapirishga ham imkon bermaydi.

— Qarang-a, ko'rganimdan tanidim-a. Choriyor polvon bo'lsalar kerak, dedim. Topdimmi, adashmadimmi?

Jiyan o'zining hech qanaqa polvon emasligini, bir nimalar izlab yurganligini aytish uchun og'iz juftlab yerga qaraydi. U:

— Siz Nabijon akamisiz? — deb so'raydi xona egasidan.

— Topdingiz, Choriyor polvon, topdingiz! — deya tilla tishlarini yaltillatib kuladi Mirakov. — Yaxshi odamlar bir-birini darrov tanib oladi. To'lanboy akamning xatlarini kecha oluvdim. O'zlari baquvvat yuriptilarmi? Haliyam polvonlik qilayaptilarmi? Xatlarida yozmptilar. Sirkdalarmi yoki o'zlari yakka yuradilarmi?.. Qaerda bo'lsalar ham omon bo'lsinlar. Faxrimiz u kishi. Sizlarday polvonlar — O'zbekistonning faxri... Qachon keldingiz, Choriyor polvon?

Jiyan o'zining polvon emasligini aytishga imkon topolmay:

— Men... bugun keldim, — deydi. — Sizga bir iltimos...

Mirakov yana Jiyaning so'zini bo'lib qo'yadi:

— Sheriklaringiz ham bormi? O'yin ko'rsatasizlarmi?

— Sheriklarim bor, — deydi Jiyan, — ular Atlasda...

— E, atlasdan g'am yemang, atlas topamiz. Iltimosingiz shumi?

— Yo'q, sheriklarimni aytayapman...

— Bo'пти, sheriklaringizgayam atlas topamiz.

Mirakov Jiyaning so'zlarini tushunmay gapiradi. Jiyan hayron bo'lganicha unga tikiladi. Shu payt telefon jiringlab qoladi.

— Labbay? Menman, — deya telefonga javob beradi Mirakov. — Jo'raqul aka, o'zingismisiz?.. Rahmat! Rahmat, aka!.. O'zingizdan so'rasak?.. Kelinoyim sog'milar?.. Furqatjon yaxshimi? Anov kuni ko'rib qoldim, mashina haydab ketayotgan ekan. «Borakallo, ota o'g'il» deb qo'ydim... Albatta... Sizdek akalar

uchun doimo qo‘limiz ko‘ksimizda. Labbay?.. Labbay?..
Ha, siz uchun albatta... Qancha? Bo‘pti... Kim keladi?..
Xo‘p... Xayr...

Mirakov telefon trubkasini joyiga qo‘yadi-da, iljayib
Jiyanga qaraydi:

— Atlas kerak deyayotuvdingizmi, Choriyor
polvon?

— Yo‘q, menga boshqa narsa kerak edi, — deya
o‘zini qaytadan tanishtirmoqchi bo‘ladi Jiyani. Ammo
Mirakov uning so‘zini bo‘lib qo‘yaveradi, o‘zining
san‘atga, sportga qiziqishini ko‘rsatib qo‘ymoqchidek
tinimsiz so‘zlayveradi.

— Nima kerak bo‘lsa, yest qilamiz. Sizdek polvon
bizdan bir nimani iltimos qiladi-yu... Men sizni yaxshi
bilaman. Sizning haqingizda ko‘p eshitganman. Asli
zominliksiz. Yoshligingizda Farg‘ona vodiysiga ketib
qolgansiz. To‘g‘rimi?.. Ha, bilamiz. Toshkentdagi
afishalarda ko‘rganmiz nomingizni. Choriyor Karimovni
kim tanimaydi. Ikkinchi tomoni To‘lanboy polvonning
shogirdisiz. To‘lanboy akaga hurmatimiz zo‘r. Xo‘sh,
nima so‘ramoqchi edingiz?

— Uchta uzun qo‘njlil, qirqinchi razmer rezinka
etik, — deya do‘rilloq ovozda so‘zlaydi Jiyani. — Uchta
ellinginchi razmer kombenizon, uchta qalin ko‘zoynak
kerak.

— Qalin ko‘zoynak? — deya so‘raydi Mirakov ham.

— Mototsikl minganda taqiladigan ko‘zoynak, —
deb javob beradi Jiyani.

— Faqat shumi? Tosh ko‘targanda shularni
kiysangiz kerakda-a? Boshqa narsalar kerakmasmi?
Hozirgina atlas so‘raganday bo‘luvdingiz?

— Yo‘q, sheriklarim Atlas qishlog‘ida, dedim.

— Ha, bunday deng. Gastrol qilib kelibsizlar-da...

Mirakov knopkani bosadi. Hayal o‘tmay xonaga
bir qiz kiradi.

— Avvalo bitta choy damlang, — deb qizga
tayinlaydi Mirakov, — polvon akangiz bilan bir
piyoladan choy ichamiz. To‘qson beshidan bo‘lsin.
Achchiqroq bo‘lsin. Keyin... Beriroq keling. Mana,
qog‘ozga yozib oling. Nimalar edi, Choriyor polvon?

Jiyani qizning oldiga o‘zining Choriyor polvon
emasligini aytolmaydi, kerakli narsalarni aytadi. Qiz
yozib oladi...

Haligi qiz iymanib kirib, choy bilan konfetni stc ustiga qo'yadi-da, chiqib ketadi. Mirakov choyn qaytara turib yana so'z boshlaydi:

— Shunday qilib, To'lanboy akam yaxshi yurib-dilarmi? Biz u kishi bilan juda qadrdonmiz-da. O'zimizda ham talantdan picha bor-da, ashula-pashula aytib turamiz. — Mirakov qah-qahlab kuladi, Jiyanga bir piyola choy uzatadi. — Bir to'yga To'lanboy akamni ham olib bordim. Shaqir-shuqur toshlari bilan davraga kirib borganlarida to'yxonada qiyqiriq bo'lib ketdi. Zo'r polvon-da! Hali ham elliktadan tuxum yutadilarmi? Men o'zim... u kishiga ixlosim baland. Shaharda meni bezorilar qo'lidan — o'limdan saqlab qolganlar...

Jiyan ro'parasida so'zlab turgan odamning gaplarini deyarli eshitmaydi, o'z xayoli bilan band bo'lib, Mirakovning yuziga tikilib o'tiradi. Negadir Mirakov unga tanishdek tuyuladi. O'zining tog'da adashib yurgan kunlari, daraxtlarga burkangan Go'rdara, yovvoyi cho'chqa otgan ovchilar Jiyanning ko'z oldidan birma-bir o'tadi. Qulog'i ostida qachonlardir eshitgan so'zlari qaytadan yangragandek bo'ladi: «Arslon aka!.. Go'rdara emas... jannat-ku bu yer. To'y bo'lsa har kuni boraman, ashula aytaman... bitta childirmachi, bitta raqqosa... Raqqosa chiroyli bo'lsa...»

Jiyan o'ylanib qoladi. «Rostdan o'shamikin? — deya o'z-o'zidan so'raydi. — Sal chaqqonroq edi chamasi. Bu odam... semiribdi biroz. Harakatlari hali ham chaqqon. O'shadir...

Jiyan to'satdan Mirakovning so'zini bo'lib savol bo'radi:

— Go'rdarada bo'lgansiz-a?

— Go'rdara? Qaysi Go'rdara? — deb o'ylanib qoladi Mirakov.

— Bitta sherigingiz bilan yovvoyi cho'chqa otuvdingiz...

Mirakov hayratlanadi.

— Siz qayoqdan bilasiz, Choriyor polvon? Ko'p yil bo'lib ketdi-ku? Arslon aka aytgan desam, u kishining o'lganiga ancha bo'ldi. Yonimizda boshqa hech kim yo'q edi. Qayoqdan bilasiz, uka.

— Bilaman-da, — deydi Jiyan. — Sizni yaxshi taniyman...

Ularning suhbatini bo'linadi. Eshik ochilib, lo'nda yuzli, xushmo'ylab bir kishi ichkariga kiradi. Mirakov o'rnidan turib, u kishining istiqboliga bir-ikki qadam tashlab ko'rishadi.

— Assalomu alaykum! Keling, tog'a. Yaxshimisiz? Yangamlar tetik yuriptilarmi? Qani, o'tiring...

Xushmo'ylab kishi Jiyani bilan ham ko'rishib, hol-hovol so'rashgan bo'ladi-da, Mirakovga yuzlanib, darhol muddaoga o'tadi:

— Endi, Nabijon jiyanim, gap bunday. Anziratning to'yidan xabaring bor. Avvallari qiz bolaga bunaqa xarajatlar yo'q edi. Endi garnitur degan gaplar chiqipti. Magazinlarda yaxshisi yo'q ekan. Shu, o'shanaqa, yaxshirog'idan o'zing birortasini olib bermasang bo'lmaydi. Senday jiyanim turganda men kimga boraman?

Mirakov o'ylanib qoladi-da:

— Sal avvalroq aytib qo'yimabsiz-da, tog'a, — deydi. — Ikki xil garnitura bor edi, kecha, o'tgan kuni boshqa og'aynilarga berib yubordim.

— Shundaymi? — deydi tarvuzi qo'ltig'idan tushgan xushmo'ylab tog'a. — To'ygachayam kelmasmikan? To'yga hali yana bir oycha bor...

Tog'a ko'zi mo'ltirab, najot kutib, jiyani Mirakovga tikiladi. U esa o'ylanib o'tirgancha javob beradi:

— Kelib qolsa, daragini aytarman, tog'a. O'zingiz ham xabar olib turing...

Ishi bitmagan xushmo'ylab tog'a tushkun kayfiyatga chiqib ketadi. Mirakov Jiyanga bir piyola choy qo'yib uzatadi-da, yana so'z boshlaydi. Ammo shu payt yana telefon jiringlaydi.

— Allò! Allo!.. Salom! — deydi Mirakov trubkaga. — E, Abdulla Bozorovich o'zingizmisiz? Sog'lig'ingiz yaxshimi?.. Rahmat, aka, rahmat... Xo'sh? Yaxshi... Garnitura? — U hijolat chekkandek Jiyanga qarab qo'yadi. — Hozirgina tog'amiz ham kelib ketuvdilar shu masalada. G'am yemang, bir gap bo'lar. Juda bo'lmasa, siz uchun Toshkentdan yoki Samarqanddan keltirib berarmiz... Arzimaydi, Abdulla Bozorovich! To'yga yaqin yana qo'ng'iroqlashaylik. Xo'p, xayr... Salomat bo'ling...

Mirakov trubkani joyiga qo'yadi-da:

— Kechirasiz, polvon, sizni qaratib qo‘ydik, — deydi. Shu so‘zlarni aytaturib u yana tishlarini yaltiratib kuladi. — Nimani gaplashayotuvdik?.. Ha, aytmoqchi, men hayron qoldim. Mening Go‘rdaraga borganimni qaydan bilasiz? O‘ziam o‘n besh yilcha bo‘lib ketdi yanglishmasam. Siz nechchiga kirdingiz, polvon?

— O‘n yettiga, — deb javob beradi Jiyan.

— Iya! — deb yuboradi Mirakov. — Unday bo‘lsa sizda bir xosiyat borga o‘xshaydi. Men Go‘rdaraga borganimda siz besh-olti yoshga kirgan bo‘lsangiz... Qiziq-ku. Bir naql esimga tushdi. Boborahim Mashrabning onasi bozorga borib, uzum sotayotgan kishining savatidan bir shingil uzum olib yebdi-da, pulini to‘lamasdan uyiga qaytaveribdi. Hali tug‘ilmagan Mashrab onasining qornida turib, o‘z volidayi muhtaramasiga zamechaniy beripti. «Ey, ona, birovning uzumidan yedingiz-ku, haqini to‘lamadingiz», depti. Onasi zor-zor yig‘lab, iziga qaytibdi-da, uzumning pulini to‘lapti... Xuddi shunga o‘xshab siz ham u paytlarda bola ekansiz-ku, lekin... Buning ustiga o‘zingiz zominliksiz, Farg‘onada o‘sgansiz, Go‘rdarani qayoqdan bilasiz?..

Jiyan endi astoydil o‘zini tanishtirishga, To‘lanboy polvonning shogirdi emasligini aytishga, uning bilan Go‘rdarada uchrashgani tafsilotlarini hikoya qilmoqqa jazm etib turgan paytda eshik ochilib, bir yigit ichkariga kiradi.

— Keldingmi, Latif? — deydi unga Mirakov. Jiyan aytgan narchalarni qog‘ozga o‘rab, ip bilan bog‘lab olgan yigit xona o‘rtasiga o‘tadi-da, tugunni stullardan biriga qo‘yadi.

Jiyan tugundagi narsalarning pulini Latifga to‘laydi. Latif indamay chiqib ketadi. Jiyan ham tugunni olib, xayrlashmoqchi bo‘layotganida Mirakov o‘rnidan turadi:

— Shoshilmang endi, polvon, gastrol bilan kelganmisiz o‘zi?.. Ozgina suhbatlashaylik. Menga o‘xshab juda kamgap odamga o‘xshaysizda, hech gapirmadingiz... Ha, labbay?

— Siz kamgap emassiz, — deydi Jiyan.

— To‘g‘ri aytasiz, polvon, — deb tan bergandek kulib qo‘yadi Mirakov. — Polvonlar o‘zi haq gapni

gapiradigan bo'lishadi. Endi gap bunday, Choriyorjon: men sizni quruq og'iz yubormayman. Yana boshqa narsa kerakmasmidi?.. Men hozir siz bilan birga chiqaman. Bir joyga boramiz, ikki six-ikki sixdan kabob yeymiz.

Jiyan garchi hali nonushta qilmagan bo'lsa ham:

— Hojati yo'q, aka. Men qaytaman, — deb ikkilanadi.

— Ko'p vaqtingizni olmayman, polvon, — deya tinimsiz so'zlaganicha xonadan chiqaveradi Mirakov. — Siz nonushta qilganmisiz, yo'qmi — bilmayman! Ammo men hali nonushta qilmaganman. Kecha bir joyda ziyofatda bo'luvdik. Haligi sabildan... o'zingiz tushunasiz-ku... Erta bilan nonushta qilishga ishtaha bo'lmadi...

Ular birgalikda ko'chaga chiqadilar. Mirakov ko'chada ham tinimsiz gapirib boradi:

— Bizning Bog'istonda ham ko'rsa bo'ladigan joylar bor, Choriyorjon. Endi shahar tusini olayпти... Hozir bir kabobxonaga boramiz. Kavkazcha kabob pishiradi. Qotirib yuboradi o'ziyam. Kavkazning o'zida ham shunaqa mazalik qilib pishirishmasa kerak... Shaharda odam ko'pligini qarang, Bog'istonda odam ko'payib borayпти. Kelgusida viloyat bo'ladi, degan gaplar bor. Vloyat bo'lsa, odam ko'paysa, bizga ham yaxshida, daromad oshadi...

Ular kabobxonaga yetib boradilar. Kitob magazining ortidagi mo'jazzgina hovlisimon sahnda to'rt-beshta stol qo'yilgan ekan. Magazinning devoriga orqa o'girib kabob pishirayotgan yigitga qarab:

— Hormasinlar, Nazarbek, — deydi Mirakov. Kabobpaz yigit Mirakovni ko'riboq tavozega kelib, ishini to'xtatadi-da, darhol qo'sh qo'llab ko'rishadi, ularni alohida xonachaga boshlab kiradi.

— Bu kishini taniysizmi, Nazarbek? — deydi Mirakov qo'lidagi tugunni burchakdagi stulga qo'yayotgan Jiyanini ko'rsatib. — To'lanboy polvonning shogirdlari — Choriyor polvon bo'ladilar.

— Boya bularning sheriklariyam kelishuvdi, kabob yeb ketishdi, — deydi kabobpaz. Mirakov uning so'zlariga ahamiyat bermaydi.

— Zo‘r joyidan bo‘lsin. O‘n six kabob, — deydi.

Ko‘p o‘tmay kabobpaz likobchada ikkita non, so‘ngra o‘n six kabob bilan bir choynak choyni olib kirib, stol ustiga qo‘yadi...

Gapning qisqasi, kabobxo‘rlik tugab tashqariga chiqadilar. Mirakov kabobning xillarini so‘zlab yo‘lda davom etadi. Tandir kabob, bedana kabob, kaklik kabob va hokazolarning ta‘rifini keltirib boradi. Jiyan esa bozorchaning narigi yonidan aylanib avtostansiyaga burilib ketishni mo‘ljallaydi. Bir mahal bozorcha yonidagi ariq bo‘yida bir katta davra odam yig‘ilib turganini ko‘rib qoladilar. Davra ichidan sovub qolgan nog‘oraning tinimsiz daranglashi eshitiladi. Yaqinlashib boradilar. Og‘zining bir tarafi qulog‘iga tomon cho‘zilib ketgan bir odam nog‘orani tinimsiz daranglatganicha odamlarni tomoshaga chorlab, ham davrani kengaytirib yuradi. Davra o‘rtasida yarim yalang‘och, ikkala yelkasidan shimiga «X» shaklida kamar tortilgan, ko‘kragi keng bir yigit ohista qadam tishlab, u yon-bu yon yurib turadi. Polvonlar ko‘taradigan besh-oltita tosh, allaqancha zanjirlar yerda yotardi. Bir payt haligi yigit nog‘orachiga qo‘li bilan ishora qildi. Nog‘ora tovushi tinadi.

— Hurmatli birodarlar, ota-onalar, aka-ukalar, opa-singillar! — deya so‘z boshlaydi o‘rtada yurgan yarim yalang‘och yigit. — O‘z hunarimiz bilan sizlarni xushnud etish uchun yurtingizga mehmon bo‘lib keldik. O‘zbekiston chempioni, mashhur polvon To‘lanboy Qurbonov mening ustozim bo‘ladi. O‘zim asli zominlikman, o‘n bir yoshimdan boshlab Besh-ariqda — Farg‘ona vodiysida o‘sganman. Ismim Choriyor, atrofimda do‘sti yor, davrada odam bisyor, tosh ko‘tarishda har xil hunarlarim bor... Mana, o‘rtada — ko‘rib turganlaringiz oltita ikki pudlik tosh. Ishonmasangizlar kelib ko‘tarib ko‘rishlaringiz mumkin. Men shularni bitta-bitta, ikkita-ikkita, bir yo‘la hammasini ko‘taraman, o‘z hunarimni ijro etaman... Qani, muzika!

Bir chekkada qarab turgan haligi nog‘orachi yana daranglatishga tushadi. O‘rtada yurgan Choriyor polvon toshlarga yaqinlashadi...

Jiyan yonidagi Mirakovga qaraydi. Mirakov allaqachon unga ko‘z tikib turgan ekan.

— Mana, siz aytgan Choriyor polvon, — deydi Jiyan Mirakovga. — Siz meni shu odamga o'xshatdingiz chog'i.

Shu gap asnosida ular davradan sal chetga chiqadilar.

— Siz kimsiz? — deb so'raydi Mirakov.

— Men boshqa odamman, — Jiyan shunday deb yonidan bitta ellik so'mlik chiqaradi. — Manavini olib qo'ying.

— Nima bu? Nega? — deb so'raydi Mirakov.

— Boyagi kabobning puli.

— E, qo'ysangiz-chi.

— Qo'ymayman! Olasiz! — deydi Jiyan va zo'rlagandek Mirakovning cho'ntagiga solib qo'yadi. — Qarzdor bo'lishni yoqtirmayman.

— Tuzukroq tanishmadik ham, — deydi Mirakov.

— Men sizni yaxshi taniyman, — deydi Jiyan. — Avvaldan bilaman, yaxshi odam emassiz! Yaxshi odam bo'lganingizda, tog'aningizga bir piyola choy quyib berardingiz, amaldorlarga emas, tog'angizga o'xshaganlarga garnitura olib berardingiz!

Dabdurustdan aytilgan bu so'zlarni eshitgan Mirakov lol bo'lganicha turgan o'rnida qoladi. Jiyan esa, avtostansiyaga jo'naydi. Choriyor polvon davrasidagi nog'oraning tovushi anchagacha uning qulog'iga eshitilib turadi.

JIYANNI BIY ChaQDI

Ziyoviddin Qiyomovich bilan Nabijon Mirakovni shaharga kuzatib qo'ydik. «Xayriyat tez kelib, tez ketishdi, — deb o'yladim o'zimcha. — Atlas qishlog'ida bir-ikki kun yurishsa bormi, Murodjon domlaning oldida rosa o'sal bo'lardim-da. Ana endi ertaga Chophonbergan g'origa yo'l olsak bo'ladi».

Biroq ertasiga yana bir ishkal chiqdi. Ishkal bo'lganda ham shunday kattasiki, hay-hay, bunaqasi hech kimning boshiga tushmasin!..

Ovga chiqqan akalar bilan soy va o'ngirlarda yuraverib rosa charchagan edik. G'oyibnazar akaning hovlisida mehmonlar bilan xayrlashdik-da, biz ham sekin tarqaldik. Sherbek aka bilan birgalikda uning hovlisiga yo'l oldik.

Behi ostidagi supada yotadigan joylarimiz tayyor ekan. Sherbek akadan boshqa hammamiz o'z o'rnimizga cho'zildik. Chiroqni o'chirdik.

Har qancha charchagan bo'lsam ham, anchagacha uyqum kelavermadi. Tezroq uxlash maqsadida: «Bir, ikki, uch.. o'n... yigirma...» deb sanay boshladim. Bir mahal Jiyan o'rnidan turdi-da, supadan tushib daraxtlar ostidagi nimjongina bedazor oralab buloq tarafga ketdi. Taxminan o'n besh minutlardan so'ng qaytib kelib joyiga yotdi.

— Ha, nima gap, biror narsadan bezovta bo'ldingmi? — deb so'radim Jiyandan.

— Kirlanib ketgan ekanman, yotolmadim, tog'a. Buloq suvida yuvinib keldim, — dedi u. Bu orada Sherbek aka ham hovlidagi u-bu ishlarini bitirib, o'z o'rniga kelib yotdi. Hammamiz uyquga ketdik.

Tong otar payti hammamiz Jiyanning:

— Voy ayajon, voy ayajon! — degan ovozidan uyg'onib ketdik. O'rnimdan sapchib turib:

— Ha, ha, nima bo'ldi, Jiyan, nima bo'ldi? — deb so'radim.

Murodjon domla ham turib, Jiyan tarafga o'ttida, yigitchaning boshini ushladi:

— Nima bo'ldi, o'g'lim, bir nima chaqdimi?

— O'lib qolaman, voy ayajon! — deya yotgan joyida Jiyan to'lg'ona boshladi.

Darhol ko'rpalarni yig'ishtirib, supaning bir chetiga to'plab qo'ydik. Atrof yorishib qoldi. Sherbek aka bilan uning xotini yetib kelishdi. Ikkovlashib Jiyanni u yon-bu yon ag'darib ko'rishdi. Jiyan maykachan yotgan ekan, Sherbek akaning xotini yigitchaning yelkalarini o'girib ko'rdi-da, pastki labini tishlab, boshini chayqadi:

— Biy chaqibdi buni, — dedi. — Ko'ylagini kiydiringlar... O'zi qani, o'zi?..

Yangam bu savolni Jiyanga berayotgan edi. Ammo Jiyan birovning savolini eshitadigan holatda emasdi, dod-voylab sholcha ustida ag'anardi.

— Hov bola, o'zi qani? — deya Jiyanni turtib so'radi yangam.

— Nimani so'rayapsiz? — dedi Jiyan ingrab. — Voy ayajon, o'laman!..

— Chaqqan narsaning o'zi qani?

Keksalar insonning dushmani hisoblangan narsalarning nomini takrorlayvermaslikni, iloji boricha boshqacha nom bilan atashni uqtiradilar. Masalan, bo‘rini «it» yoki «qo‘shquloq» deb ataydilar. Chayonni «eshak», biyni «qoraqurt» deydilar. Yangam ham shu odatga amal qilib, «biy» degan so‘zni tilga olgisi kelmasdi.

Jiyan dod-voylaganicha supaning pastiga ishora qildi. Yangam supadan pastga tushdi-da, enkayganicha Jiyan ko‘rsatgan tomonga o‘tdi. Biz ham qarab turibmiz, rayhon tupining ostida yotgan chigitdek qora narsani ko‘rdi-yu:

— Voy qurib ketgur, xuddi o‘zi! Ha, g‘ujanak bo‘lmay o‘l! — dedida, peshonasining ustiga — ro‘moliga sanchilgan ninani olib, haligi «chigit»ning o‘rtasiga sanchdi. Shu bo‘yicha biyni olib jo‘nadi-da, ninaning uchini uyning devoriga sanchib qo‘ydi.

— Bolani darrov peshob qildiringlar, — dedi yangam. — Bo‘lmasa zahari qovuqni bo‘g‘ib qo‘yadi.

Nurbek bilan Murodjon domla Jiyanni bog‘ning to‘riga yetaklab borishdi, bir ozdan so‘ng yana joyiga olib kelishdi.

— Voy ayajon! Hamma joyim teshilib ketdi. Endi o‘laman!.. — deb ingrardi Jiyan.

Men Jiyanning peshonasini ushladim. Birdan meni vahima bosdi. Xayolinga har xil gaplar keldi. Yigitcha issiqdan kuyib-yonar edi... «Bir nima bo‘lib qolsa, Qosim akaga, Zulayho opaga nima deyman?..» Badanim jimirlab, sovuq ter chiqib ketdi.

Supa yonida hayron bo‘lib turgan Sherbek akani yangam chaqirdi. Yangamning o‘zi ham supaning yaqinrog‘iga keldi-da:

— Nega qarab turibsiz? — dedi eriga. — Anovi patpatingizni mining-da, feldsher yigitni chaqiring. Feldsher yo‘q bo‘lsa, Ko‘hi luqmonni mindirib kelsangiz ham bo‘ladi.

— Ko‘hi luqmon? — deb so‘radi Sherbek aka. — Qaysi u?

— Papaloq qishlog‘iga ko‘chib keldi-ku bultur, bilmaysizmi?.. Shunaqalarni dam solib davolarmish. Borib keling darrov.

Sherbek aka darhol mototsiklini darvozaga o‘ngladi-da o‘t oldirdi. Men uning yoniga borib:

— Darrov keling-da, aka, — dedim vahima bilan. — Papaloq qishlog‘i yaqinmi?

— O‘n chaqirimcha keladi. Darrov qaytaman. Ishqilib domla uyida bo‘lsin, — dedi Sherbek aka va mototsiklini tarillatib jo‘nab ketdi.

Sherbek akaning xotini — yangam juda baraka topkur ayol ekan. «Bola sho‘rlikka bu ko‘rgulik ham bor ekanmi?!» deb ko‘z yoshlarini arta-arti supa burchagida turgan ko‘rpa-yostiqlarni tashidi-da, hammamizni uyga taklif etdi:

— Uyga kiringlar, joy qildim. Bolani olib kiringlar, — dedi. Murodjon domla ikkalamiz Jiyanni ko‘targandan beriroq qilib — suyab uyga olib kirdik. Uy to‘rida kenggina qilib joy solingan ekan, Jiyanni o‘sha yerga yotqizdik. O‘zimiz ikki yondagi ko‘rpachada o‘tirdik. Jiyan ayasining, dadasining nomini aytib tinimsiz dodlar, har dodlaganida yuragimiz zirqirab ketar edi.

Uy eshigi oldida non o‘ralgan dasturxon bilan yangam ko‘rindi. Men o‘rnimdan turib, uning qo‘lidan dasturxonni oldim-da, o‘rtaga yozib qo‘ydim. Nurbek choy olib kirdi. Choyi bir-ikki bor shopirib, ustiga dasturxonning burchagini yopib qo‘ydim. Shu topda tomog‘imizdan choy ham, non ham o‘tmas edi. Jiyan tinimsiz voy-voylar, Murodjon domla ikkalamiz bir-birimizga xomushgina boqib qo‘yar edik.

Uyga kirganimizdan keyin besh-o‘n daqiqa o‘tar-o‘tmas mototsikl ovozi eshitildi. Men hovliga chiqdim. Ko‘p o‘tmay Sherbek akaning mototsikli ochiq darvozadan ichkariga kirdi. Motog‘ikl kajavasida boshiga salla o‘ragan, oq yaktak kiygan, oq yuzli barvasta qomat, ellik-ellik besh yoshlardagi bir qariya bor edi. Sherbek aka darhol tushib, uning turishiga yordamlashdi. Qariya oyog‘iga mahsi-kalish kiyib olgan edi. U mototsikl kajavasidan tushiboq:

— Assalomu alaykum! — deya men bilan so‘rashdi. — Boshlang, — dedi Sherbek akaga. Oldinma-keyin ichkariga kirdik. Qariya Murodjon domla bilan ham qo‘l berib so‘rashdi-da o‘tirdi. Qo‘lini yuziga tortdi. Bu vaqtda Jiyan ko‘zini ham ochmasdan dodlar, ingrar, tinimsiz to‘lg‘onar edi.

— Bolalarga ayting, bir kosa saryog‘ eritib berishsin, — dedi. Ko‘hi domla Sherbek akaga.

— Sizlarniki qaerdan? — deb o'rtaga savol tashladi Ko'hi domla. Murodjon domla o'zining, mening va Jiyanning kim ekanligini tushuntirdi. Men choydan o'zimga bir piyola quyib, ikkinchi piyolani Ko'hi domlaga uzatdim. U choyni olmadi, qo'lini ko'kragiga qo'ydi-da.

— Keyin, — dedi. Men xijolat bo'lib choyni o'z domlamga uzatdim. Jiyan tinimsiz to'lg'onar, ingrar edi. Ko'hi domla uning bosh tarafida o'tirar edi, yigitchaning peshonasini ushlab ko'rди. Murodjon domla bilan men, biror najotli gap aytarmikin, deb uning og'ziga tikilar edik.

Ko'p o'tmay Sherbek aka bir kosa eritilgan saryog' olib kirib, Ko'hi domlaga uzatdi. Ishtahani ochuvchi yoqimli hid butun xonaga taraldi. Ko'hi domla kosani dasturxonga qo'ydi-da:

— Qani u? — dedi Sherbek akaga.

— Labbay? — dedi Sherbek aka savolni tushunmay.

— Bolani chaqqan badbaxtning o'zi qani?

Sherbek aka salkam yugurib tashqariga chiqdi-da, boyagina yangam qo'yan joydan ninaga sanchilgan biyni olib, Ko'hi domlaga keltirib berdi.

— Ha badbaxt, senmisan insonlarga ozor yetkazadigan!? — dedi Ko'hi domla ninani qo'lga olarkan.

Sherbek aka ham yonimizga kelib o'tirdi. Hammamizning ko'zimiz Ko'hi domlada edi. Ko'hi domla qoraqurtni ninadan chiqarib qo'lga oldi-da, oyoqlarini birma-bir yulib tashladi. Bir mahal qoraqurtning o'zini og'ziga tashladi-da, yutib yubordi. Uchchalamiz ham hayratdan og'zimizni ochib o'tirar edik.

Ko'hi domla qoraqurtni yutib yubordi-da, darhol eritilgan saryog' turgan kosani qo'lga oldi, endi soviy boshlagan choyni ho'plagandek, moyni ichaverdi. Kosani butunlay bo'shatib bo'lib dasturxonga qo'ydi-da, mo'ylabini silab, og'zini qo'li bilan artib qo'ydi. Shunda moyning ustidan bir tishlam non ham yemadi, qorni to'yib omin qilgan odamdek qo'lini yuziga tortdi. Dasturxonning bir chetini salgina himarib qo'yib, duo o'qishga tushdi.

Ko'hi domla ko'zlarini yumib olganicha uzoq o'qidi. Taxminan biror daqiqadan so'ng Jiyanning yuziga qarab ikki marta «kuf-kuf» deb yubordi. So'ngra g'o'ng'illab

yana o'qiy boshladi. Hammamiz jim edik. Jiyan tinimsiz to'lg'onar, azoblanib ingrar edi.

Ko'hi domla nafas olmasdan o'qir edi. Har gal lablari pichirlab g'o'ng'illagan ovoz chiqarib o'qir ekan, boshi orqa tarafga xiyol keta boshlar, yuzlari qizarib, bo'g'riqib ketar edi. Aniq esimda yo'q, Ko'hi domla to'rtinchi yoki beshinchi marta «kuf-kuf» deganidan keyin Jiyan to'lg'onishdan biroz to'xtadi, ko'zini ochdi. U hamon ingrar edi. Ko'zlari uzoq yotgan bemorning ko'zlaridek nihoyatda behol boqardi. Ko'nglim ravshanlashgandek bo'ldi. Murodjon domla bilan Sherbek akaga qaradim. Ularning ham kayfiyati yorishayotganini payqadim.

Ko'hi domla o'qishda davom etdi. Taxminan o'n besh martalar kuflaganidan so'ng o'qishni to'xtatdi. Oxirgi marta o'qiyotganida nafasi yetmay tomog'i g'iyqillab qoldi. U yonidan ro'molchasini olib, peshonasidan quyila boshlagan terni artdi-da:

— Yov olgur, zo'rlik qilyapti, — dedi o'zaro gaplashib o'tirgandek. So'ngra Sherbek akaga yuzlandi. — Choydan quyung.

Sherbek aka bir piyola choy qo'yib berdi-da, issiq choy keltirish uchun chiqdi. Ko'p o'tmay issiq choy olib kirdi.

— Dasturxonga qaranglar, yeb-ichib o'tiraveringlar, — dedi Ko'hi domla bizga.

— Qaymoq keltiraymi, domla? — so'radi Sherbek aka.

— Mayli, keltiring...

Jiyan boyagidan ko'ra bir qadar tinchlanib qoldi. U behol ko'zlari bilan shipga boqib yotar, har zamonda:

— Voy qornim! Voy oyog'im! Voy, ayajon! — deb ingrar edi.

Ko'hi domla kosada keltirilgan qaymoqning yarmichasini yedi. So'ngra kosani dasturxonning o'rtarog'iga surib qo'ydi-da, Murodjon domla bilan menga qarab:

— Olinglar, yeb o'tiringlar, — dedi. So'ngra ikki-uch piyola issiq choyni ustma-ust ichdi-da, yana o'qishga tushdi. U avvalgidek nafas chiqarmasdan qiynalib o'qir, duosini bir nuqtaga olib borib kuflaguncha yuzlari qizarib, bo'g'riqar edi. Bir gal u nafasi yetmagandek yana tomog'i chiyillab qoldi.

O'qishni to'xtatdi. Dasturxon tarafga o'girildi. Shu payt Sherbek aka bug'i chiqib turgan go'sht va kartoshka to'la laganni olib kirib, dasturxonga qo'ydi. Keyin kosalarda hammamizga sho'rva olib keldi.

— Ortiqboyga ham sho'rva keltiraymi? — deb so'radi Sherbek aka Ko'hi domladan.

— Yo'q, keyinroq, — deb bamaylixtir javob berdi Ko'hi domla.

Nazarimizda Jiyan ancha o'ziga kelayotgandek edi. U endi avvalgidek dod-voy solmas edi, bilinar-bilinmas ingrab qo'yar, har zamonda:

— Voy oyog'im! Voy tizzam! — deb qo'yar edi. Hatto bir-ikki marta boshini burib, biz tomonga qarab ham qo'ydi. Ko'zlari ham xiyol ravshan tortgandek edi...

Ko'hi domla lagandagi go'shtdan bir-ikki bo'lak yedi-da, kosasidagi sho'rvani tez-tez ichib oldi. Bo'shagan kosani o'rtaroqqa surib, dasturxon chetini himarib qo'ydi-yu tag'in o'qishga tushdi. Yana avvalgi ahvol takrorlandi. Ko'hi domla nafas olishdan ko'p qiynalib duo o'qir edi. Bizlar esa, Jiyan bilan barobar unga ham rahmimiz kelib o'tirar edik. Domla taxminan o'n besh martalar kuflaganidan keyin, duoxonlikni to'xtatdi. Ro'molchasi bilan peshonasidagi, yuzidagi terni artib oldi-da, tag'in choy ichishga, ovqatlanishga o'tdi.

— Bo'ldi endi, — dedi u hammamizga eshitaladigan ohangda, — otday bo'lib ketadi... Uch-to'rt soat qimirlamay yotsin. Tushdan keyin turib o'tiradi, sho'rvami, qaynoq sutmi ichirarsizlar... Oyog'ining uchida ozgina qoldi. Butunlay chiqarib yuborsam, o'zimga qiyin bo'ladi...

Jiyaning chiroyi rostdan ham ochiq edi. Holsizlanganicha cho'zilib yotar, lekin endi ingramas edi.

Sherbek aka kosalarni olib uydan chiqqanida men unga ergashdim. Kosalarni o'choqboshiga qo'yib qaytayotganida uni to'xtatib so'radim:

— Domlaga biroz pul-mul beramizmi?

— Unisi bilan ishingiz bo'lmasin, Hakimjon, — dedi Sherbek aka jilmayib. — Sizlar hali yoshsizlar, bunaqa ishga aralashmanglar.

— E, qachongacha aralashmaymiz axir, — deya bo'sh kelmadim men ham cho'ntagimni kovlayturib. — Qanchaligini ayting, men beraman, Sherbek aka.

— Hakimjon, iltimos, odamni xafa qilmang... Yuring, uyga kiraylik. Ishingiz bo'lmasin, hammasi tayyorlab qo'yilgan.

Uyga kirdik.

— Endi bizga javob berasizlar, — dedi Ko'hi domla biz o'tirib ulgurmasimizdan. — Omin, tinchlik, tani sifatlik, xotirjamlik bo'lsin. Bolaga Xudo shifo bersin!

Jiyandan boshqa hammamiz o'rnimizdan turdik. Ko'hi domla kalishini kiya turib Jiyanga yuzini o'girdi:

— Xayr, qarog'im, omon bo'ling!

Jiyan bir nimalar deb pichirladi.

— Ertaga o'rnidan turib qoladi, — dedi domla. — Lekin kuch-quvvati qolmagan. Uch-to'rt kundan keyin dadil yuraveradi.

Birga yurib darvozagacha bordik. Sherbek aka oshxona-uyga kirib, non, qand-qurs o'ralgan bir tuguncha ko'tarib chiqdi. Tugunchani mototsiklning orqa o'rindig'iga bog'lab qo'ydi. So'ngra mototsiklni o'nglab, o't oldirdi. Ko'hi domla xiyol jilmayish bilan:

— Omon bo'linglar, — deb qo'ydi-da, mototsiklning kajavasiga o'tirdi. Sherbek aka domlani olib jo'nadi. Murodjon domla ikkalamiz Sherbek aka kelgunicha bir choynak choyni ermak qilib Jiyanning yonida o'tirdik...

— Bu yigitcha hali uch-to'rt kunsiz tog'toshga chiqolmaydi, Xolmatov, — dedi Murodjon domla. — Yaxshisi men Toshkentga bir borib kelay. Zaril ishlar bor edi. Nima deysiz shunga?

Domlanning gaplari o'rinli edi. Men u kishiga hech qanday vaj ko'rsata olmadim. Fan doktori degan ilmiy unvoni bor katta bir olimning uch-to'rt kunlik vaqti bekor o'tdi, desa bo'ladi. U kishiga yana uch-to'rt kun yuring, desak, insofdan bo'lmas.

— Mayli, domla, sizning oldingizda xijolatman. Shuncha kun vaqtingiz bekor o'tdi.

— Xijolatli joyi yo'q, Xolmatov. Sizning bahonangizda ko'rmagan joylarimizni ko'rdik. Anchamuncha toshlar yig'dim. Vaqtimiz bekor ketmadi.

Sherbek aka Papaloq qishlog'idan qaytib kelganidan so'ng Murodjon domlani Bog'istonga olib jo'nadi. Jo'nash oldidan: «Atlas qishlog'iga yana kelasiz», deb Murodjon domlanning va'dasini oldi...

Men kuni bilan Jiyanning yonida bo'ldim. U tushdan keyin yangam pishirib bergan sutdan yarim kosa ichdi, yana yotdi.

— Qalaysan, Jiyan, durustmisan endi? — so'radim undan.

— Og'riq yo'q, — dedi u ohista. — Og'riq ketdi. Darmon yo'q. Hamma yog'im qatiqdek ivib yotibdi.

Peshonasini ushladim. Isitmasi yo'q. Ammo yigitchaning rangi-ro'yi bir oylik kasalni eslatadi...

Peshindan kechroq Sherbek aka qaytib keldi. Murodjon domlani katta yo'ldan o'tayotgan avtobusga chiqarib qaytibdi.

* * *

Ertasiga ertalab qishloq fuqarolar yig'ini raisi Lapas Xolbo'taev, G'oyibnazar aka, G'ayni, Mansur Akbarovlar Jiyanni ko'rgani kelishdi. Ular voqeani kecha kechga yaqin eshitishgan ekan-u: «Kechqurun kasal ko'rgani bormaylik», deb irim qilishibdi. U yoq-bu yoqdan gaplashib o'tirdik. Suhbatimiz davomida Mansur Akbarov bir-ikki marta o'sal bo'ldi.

Davramizda dastlab Ko'hi domla haqida gap ketdi. Ma'lum bo'lishicha, uning asli ismini hech kim bilmas ekan. Qachonlardir «Ko'hi domla», ya'ni «Tog' domlasi» degan nom olgan ekan.

Shundan keyin tog'da o'sadigan shifobaxsh giyohlar, mevalar haqida so'z ketdi. Ravoch, kiyik o'ti, zira, qoraqand, qatrong'ining nomi takror-takror aytildi. Biroq kutilmaganda Mansur Akbarov o'z akasini — Nabijon Mirakovni maqtab ketdi. «Ishbilarmon», «uddaburon», «gapga chechan» degan so'zlar Mirakovning yaxshi fazilatlarini sifatida bir necha bor takrorlandi.

— O'z akam bilan maqtanmayman-u, lekin gapning rosti, u kishi bilan faxrlansam arziydi, — dedi u gap orasida.

— Sizlar tug'ishgan aka-ukamisizlar yoki amaki-vachchamisizlar? — deb so'radi Lapas Xolbo'taev.

— E, og'zingizga qarab gapiring, do'm bobo, — deya hazillashgan bo'ldi Mansur Akbarov. — Nabijon akam bilan bir qorindan talashib tushganmiz.

— Otangiz ham birmi?

— Ha, otamiz ham bir.

— Nega familiyalarinigiz har xil?

— Ko'plar shundan chalg'iydi, — dedi Mansur Akbarov. — Otamizning otlari asli Mirakbar edi. Akam shundan oldingi ikki bo'g'inini olib, o'ziga familiya yasab olgan. — U o'zining qiziq gap aytayotganini bildirish uchun kulib qo'ydi. — Men esa keyingi ikki bo'g'inini olganman. Tushunarlimi, do'm bobo?

— Tushunarli...

— Akangizning xotini hali ham ikkitami, kasaba? — deb so'radi G'ayni kutilmaganda.

— E, og'zingizga qarab gapiring, kasaba. Akamning xotini hech mahal ikkita bo'lgan emas. Kim aytsa bekor aytibdi!

— Odamni o'sal qilasiz-a, kasaba, — G'ayni ham bo'sh kelmadi. — Axir bultur hammasini o'zingiz aytib beruvdingiz-ku. «Birinchi xotinini bir o'g'il, bir qiz bilan qo'yvorgan. Keyin bittasini oldi. Unisi tug'madi. Keyin shu xotining amakivachchasini ham oldi. Keyingisi tug'ayapti. Hozir ikkovi bilan ham turadi», demabmidingiz? Unda akangizni buncha maqtamasdingiz ham. Endi savdo tashkilotiga o'tgani uchun xushomad qilyapsiz, chog'i...

Davradagilar kulib yuborishdi. Men ham gapga qo'shildim:

— Hozirgina Mansur akamning o'zlari akalarini uddaburro, ishchan deb maqtadilar-ku. Uddaburro bo'lmagan odam ikki marta uylana olarmidi?

Yana yengil kulgi bo'ldi. Men: «Hozir so'ramasam, qachon so'rayman», degan mulohaza bilan Mansur Akbarovning o'tgan kuni kechasi Sherbek akaning bog'iga kirgan-kirmaganligini bilmoqchi bo'ldim.

— O'tgan kuni kechasi qiziq bo'ldi, Mansur aka. G'oyibnazar akanikidan chiqib, tarqalishdik, to'g'rimi?

— To'g'ri.

— Biz to'rtta bo'lib bu yerga keldik. Supada yotdik. Bir mahal supa ortidan kimdir o'tganday bo'ldi. Uyg'onib qaradim. Xira oydinda bir odamning ketayotganini ko'rdim. Negadir o'sha odamni sizga o'xshatdim. O'sha odam siz emasmidingiz?.. Chaqirdim, indamadingiz.

Mansur Akbarovning rangi oqarib ketdi, menga tikilib qoldi. Keyin poyma-poy so'zlay boshladi:

— Yo‘q, men emasdim... Men hech yoqqa bormadim. Uyga borib yotdim... Non ursin agar biror joyga chiqqan bo‘lsam... Siz tush ko‘rgan bo‘lsangiz kerak... Sherbek akamnikiga kelsam, to‘ppa-to‘g‘ri chaqirib kelaveraman-da... O‘lay agar, siz aytgan odam — men emas...

— Qo‘ying, qasam ichmang, — dedim unga. — Axir men sizni qasamga tirayotganim yo‘q-ku... Shunchaki so‘radim-da...

— Yana bir narsa qiziqi, — deya mening gapimni quvvatladi Sherbek aka. — O‘sha — Ortiqboyni qoraqurt chaqqan kuni ertalab supaning tagida bir bog‘lam yo‘ng‘ichqa turibdi. Kim keltirganini hovlida hech kim bilmaydi. Haligacha hayronman. Qoraqurt asosan yo‘ng‘ichqapoya bilan g‘allazorda bo‘ladi...

Davrada gilar bir-biriga qarab olishdi. Mansur Akbarov allatarzi holatda jimgina o‘tirar, hech kimning yuziga qaray olmas edi. Hozirgina bulbulday sayrab turgan Akbarov endi og‘ziga qum solgandek jim edi...

Uchinchi kuni Jiyan ancha tuzalib qoldi. Ertalab nonushtadan keyin birga-birga yurib, G‘oyibnazar akaning magaziniga chiqib keldik. Tushdan keyin Jiyan bilan qishloqning pastiga endi ikkita soy qo‘shiladigan joydagi buloq atrofida ozgina sayr qildik. O‘sha yerda biroz dam olib o‘tirdik. Men Jiyandan:

— Biy qanaqa qilib chaqar ekan? — deb so‘radim.

— Yaxshi bilolmadim, — dedi Jiyan.

— O‘sha kuni nima bo‘ldi o‘zi, bilganingcha aytib ber-chi.

— Tush ko‘rdim, — deya so‘zladi Jiyan. — Ikkita boboy tik turib so‘zlashyapti. Menga qaramaydi. Oq kiyim kiygan ikkoviyam. Bittasi dadamning dadasi — bobom emish. Bobomligini o‘zim bilibman. Yonidagisi o‘sha meni o‘qigan domlaga o‘xshaydi... Uyg‘ondim.. Yelkamning orqa tarafi chumoli chaqqanday bo‘ldi. Qo‘lim bilan o‘sha narsani olib tashladim. Endi yorishayotgan payt edi. Bezovta bo‘lib yotdim. Bir pasdan keyin kuragimning ostiga nina sanchilganday bo‘ldi. Cho‘chib tushdim. Zaharining ko‘pini o‘sha yerga to‘kkan bo‘lsa kerak. Chumolidek chaqqan joyi og‘rimadi. Kuragimning pasti og‘ridi. Chumolidek chaqqan joyini og‘zi bilan tishlagan bo‘lsa kerak...

— Xuddi nina sanchganday bo‘lib og‘riyverdimi?

— Avval kichkina nina sanchganday bo‘ldi. Sal o‘tmay katta nina sanchganday bo‘ldi. Keyin ninalar ko‘payganday bo‘ldi. Oldiniga indamovdim, keyin dodlab yubordim.

— Katta ninalar sanchilganday bo‘lib og‘riyverdimi?

— E, qayoqda? Pichoq sanchganday bo‘lib og‘ridi. Og‘riq hamma yoqqa tarqalaverdi. O‘nta-yigirmata pichoq tinimsiz sanchildi ishonsangiz. Og‘riq boshimga ham, oyog‘imga ham o‘tdi. Og‘rimagan joyim qolmadi. Hamma joyimga yo‘g‘on-yo‘g‘on pichoqlar sanchilaverdi.

— Tozayam azob yebsan-da, jiyanim.

— He, o‘laman, devdim... Ko‘rdingiz-ku dodlaganimni. Chidab bo‘lmadi, keyin dodladim.

— Haligi domla o‘qiganda qanaqa bo‘ldi, aytib berolmaysanmi?

— Aytib beraman... Har safar «kuf-kuf» deganida ozgina-ozgina joyning og‘rig‘i yo‘qoldi. O‘sha domulla og‘riqni quvdi. Bosh tomonimdan boshlab quvdi. Besh martamikin, olti martamikin kuflaganida boshimdagi og‘riq tamom bo‘ldi. Ko‘zlarim ochildi.

— Qiziq gap, — dedim hayron bo‘ldim.

— Bir marta to‘xtab choy ichdi-ku?..

— To‘g‘ri, qaymoq ham yedi.

— Ana o‘shanda ko‘kragimdagi og‘riqniyam quvgan edi. Ammo qornim og‘riyotuvdi... Yana o‘qiyverdi, o‘qiyverdi. Og‘riqni quvib-quvib, sonimga tushirib qo‘ydi. Keyin sho‘rva ichdilaringiz. Oyog‘imdan boshqa joyim og‘rimasdi. Lekin hamma yog‘im po‘la bo‘lgan tarvuzdek g‘ilqillab yotardi... Sho‘rvani ichib bo‘lgandan keyin yana o‘qidi. Og‘riqni quvaberdi. Quvib-quvib oyog‘imga tushirdi. Tovonimdan ham quvdi. Shu yerda o‘qishni to‘xtatdi. Oyog‘imning panjalari, undan yuqorisi tinimsiz og‘rir edi. Lekin endi chidasa bo‘lardi. Oldingi og‘riqning yuzdan biri qolgan edi. Oyog‘imning uchida hozir ham ozgina og‘riq bor...

Sherbek akaning hovlisiga qayta boshladik. Men o‘zimcha hayron edim. Ko‘hi domlaning duo o‘qiganini o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim. Jiyanning, dard chekkan Jiyanning so‘zlarini o‘z qulog‘im bilan eshitdim. Bu hodisani qanday izohlasa bo‘larkin?.. Jiyani bilan sekin-asta yuqoriga o‘rlab borar ekanman, xayolga beril-

dim... Bir vaqtlar isiriq tutatish ham eskilik sarqiti, diniy sarqit hisoblanardi. Isiriq tutunining foydasini fan isbotladi. Nasldan naslga o'tish, ya'ni genetika masalasi ham fanda o'z o'rnini topdi. Vaholanki, bu narsa ham bir necha o'n yil davomida rad qilib kelinardi... Qishlog'imizda Xo'jamiyor bobo degan chol bor edi. Chayon chaqqanni o'qirdi. O'zi domla emasdi. «Yoshligida ota-onasi chayonni kuydirib, kulini yalatgan», deyishardi. O'z duoxonligi bilan kana bosgan qo'yni kanadan tozalagan odamni ham eshitganman. U ham yoshligida kananing kulini yalagan ekan. Ko'hi domla-chi? U ko'z oldimizda qoraqurtning o'zini yutib yuborib, uning zahariga qarshi nafas chiqardi. Men uning xatti-harakatlarida bironta boshqa alomat sezmadim. Qaysi bir yili «Fan va turmush» jurnalida o'qiganim bir maqola esimga tushdi. Unda duoxonlik degan narsa borligi, fan asta-sekin bu sohani ham o'rganib borayotgani aytilgan edi. Har qalay, Ko'hi domla singari duoxonlarning nafasleri ham o'rganilsa yomon bo'lmasdi. Balki Ko'hi domlaga o'xshagan odamlar Mirakov yoki Mansur Akbarovga o'xshaganlardan ko'ra jamiyatimizga ko'proq foyda keltirar...

JIYANSIZ O'TGAN SAYOHAT

Jiyanni biy chaqqanidan keyin uch kun o'tdi. To'rtinchi kuni ertalab men, Jiyan, Nurbek uchchalamiz qishloqning pastki tarafida, ikkita soy qo'shiladigan joyda gurunglashib aylandik. Yuqoridan kimningdir ovozi keldi.

— Otam chaqiryapti, — dedi Nurbek.

Sekin izimizga qaytib, yuqoriga o'rladik. Sherbek aka darvoza oldida iljayib turardi.

— Nonushta qilib olinglar, faqat toza havo bilan qorin to'ymaydi.

Hovliga kirdik...

— Qayoqlargadir ketgim kelyapti-da, — dedi Sherbek aka nonushta mahali. — Marako'lingga hech borganmisiz, Hakimjon?

— Yo'q, bormaganman, — dedim men. — Bunaqa joyni birinchi eshitishim. Qanaqa joy o'zi Marako'lin deganingiz?

Sherbek aka hamishagiday yana iljaydi.

— Marako‘lin joyning nomi emas, odamning nomi. Qarang-a, eshitmagan ekansiz.

— Hali yoshmiz-da, Sherbek aka. Ikki yil harbiyda bo‘ldik, mana to‘rt yildan beri o‘qishdaman. Qishlog‘imizdagilarning ham ko‘pini tanimayman.

— Gapingiz to‘g‘ri... Men sizga aytsam, Hakimjon, Zomin bilan Baxmalning o‘rtasida, tog‘lar oralig‘ida G‘o‘ralash degan qo‘riqxonasi bor. O‘rmon qo‘riqxonasi...

— «G‘o‘ralash» degan so‘z qulog‘imga chalingan.

— Ana shu G‘o‘ralash qo‘riqxonasida Marako‘lin degan kishi direktor bo‘lib ishlaydi. Qo‘riqxonasi tashkil etilganidan beri ishlaydi. Marako‘lin deyilganda shu qo‘riqxonasi tushuniladi.

— E, bunday deng.

— Ha, shunaqa... Demak, Marako‘linga bor-magansiz... Borish niyatingiz yo‘qmi? Xohishingiz bo‘lsa, o‘sha yoqqa ketardik. O‘zimning borgim kelib turibdi...

Sherbek aka iljayib, ko‘zimga tikilib o‘tirardi. Men Jiyanga qaradim. Ranggi-ro‘yi, har qalay, yaxshi-yu, lekin avvalgi holatiga qaytgan emas. Bir zum o‘ylanib qoldim-da:

— Jiyani hali o‘ziga kelgani yo‘q, urinib qolmas-mikin? — dedim.

— Charchamas, — dedi Sherbek aka ham ikkilangandek. — Tog‘da o‘sgan bola-ku...

— Sizlar boringlar, men qolaman, — dedi Jiyani. — Nurbek bilan aylanib yuramiz.

Bu fikr hammamizga ma‘qul bo‘ldi.

— Hozir mototsiklda Papaloqdan o‘tib, Uchqizga tushamiz. O‘sha yerdan Zominga qarab to‘g‘ri yo‘l ketgan. — Sherbek aka yuradigan marshrutimizning xomaki rejasini so‘zlar edi. — Zominga yetib olganimizdan keyin bir gap bo‘lar. Bironta transport toparmiz. Mannon Bo‘ronov degan oshnamiz bor, yo‘l qurilishining boshlig‘i. O‘shani uchratsak, zo‘r bo‘lardik. Bironta mashinasini so‘rardik...

Nonushtadan keyin Sherbek aka mototsiklini o‘rnidan qo‘zg‘atib, u yoq-bu yog‘ini ko‘rgan bo‘ldi. So‘ngra uy tarafga yuzini burib:

— Xo‘p mayli, biz ketdik, kampir, — dedi. Ichkaridan yangam chiqdida, u ham hazil ohangida javob qaytardi:

— Yaxshi borib kelinglar, chol.

Jiyan bilan Nurbek qo'l silkishib, bizni kuzatib qolishdi. Biz yo'lga tushdik... Sherbek aka aytganidek, Zominda Mannon Bo'ronovni uchratdik. Uzun bo'yli, sochi va qoshi mallatob, qo'yko'z odam ekan. Ikkalamiz bilan ham qovog'ini ochmasdan so'rashdi. «Ishimiz bitmaydigan bo'ldi, bu dimog'dor odam mashina tugur velosiped ham bermaydi», deb o'yladim o'zimcha. Yo'q. Mannon Bo'ronov men o'ylaganimdek dimog'dor odam emas ekan. O'zi minadigan «Gazik»ni bizning ixtiyorimizga berdi.

— Men o'zim borolmayman, — dedi u Sherbek akadan uzr so'ragandek. — Mana bu Temurbek sizlar bilan birga yuradi, xohlagan joylaringizga olib boradi. Marako'linni ko'rsalaringiz, mendan salom aytinglar.

Mannon Bo'ronov bilinar-bilinmas tabassum bilan bizni kuzatib qoldi. Biz o'tirgan mashina Zomin tog'lari sari soy bo'yidagi qiyaliklardan yuqoriga o'rlay boshladi.

Temurbek Mannon Bo'ronovning shoferi ekan. Men uning yonida, Sherbek aka orqadagi o'rindiqqa o'tirdik. Temurbek yo'l-yo'lakay qaysi cho'qqining, qaysi kamarning nima deb atalishini, bu joylarda qanaqa o't-o'lanlar o'sishi, qanaqa maxluq, qanaqa parranda ko'payishini aytib borardi. Juda dilcash yigit ekan u.

Supa deb atalmish sahni bepoyon yuksaklikka ko'tarilishdan oldin soy bo'yiga tushib, ziloldek suv yonida ozgina dam oldik, suv ichdik, tugundagi nondan olib, suvga botirib yedik... Yana yo'lga tushdik. Mashinamiz son-sanoqsiz archalar orasidan ketgan ilonizi yo'ldan qiynalib ko'tarilib borar, tikroq balandlikka duch kelganida voyvoylagan odamdek ovoz chiqarar edi.

— Mana, supaning usti, — dedi Temurbek bir mahal. Haqiqatan biz sahni keng tepalikda ketib borar edik. Tarvaqaylab o'sgan keksa archalar ayrim joyda siyrak, ayrim joyda besh-o'nta bo'lib o'sgan. Yo'l bo'yiga qoqilgan sement ustundagi raqamni o'qiymen:

— 2984...

— Dengiz bo'yidan shuncha balanddamiz, — deydi Temurbek.

— Ne-ne joylarimiz bor-a, Sherbek aka, — deyman.

— Moskvadan kelgan bir yozuvchi Zomini Shvetsariyaga o'xshatgan, eshitmaganmisiz?

— Shvetsariya bunchalik go'zal, maftunkor bo'lmasa kerak.

— To'g'ri aytasiz. Biz uchun shunday. Shvetsarlar uchun esa o'zining yurti aziz... Men sizni bekorga bu yoqqa yetakladimmi, Hakimjon? — Sherbek aka zavq bilan so'zlardi. — Ko'rib qo'ying dedim-da shunaqa joylarimizni. Bunaqa joylarni ko'rishimiz, o'rganishimiz kerak. Qaysi kuni Ziyoviddin ham tan berdiku. Tan berishga berishadi-ku, otpuskasi qo'lga tekanda boshqa, uzoqroq o'lkalarga ketib qolishadi. Burnining tagidagi mana shunaqa jannatmakon joylarni umrida ko'rishmaydi. Uzoqqa borib dam olish ham modaga kirgan kiyimga o'xshaydi. Masalan, Ziyoviddinning o'zi bizning Atlasga endi keldi. Yana qayta keladimi, yo'qmi — Xudo biladi. Vaholanki Kislovodskiyga o'n martalab borgan!..

— O'sha kuni Jiyan ularni xafa qildi-a, Sherbek aka?

— Bir hisobda bola to'g'ri ish qildi. O'ylab qaragam, hamma joyda ham shu bolaga o'xshagan odamlar bo'lishi kerak ekan. O'sha kuni unga tan berdim. Tabiatni, tabiatdagi hamma narsani yaxshi ko'radi, yirtqich odamlardan ayaydi...

— Mirakovni yomon ko'rar ekan, o'zi aytdi.

— Mirakovning o'zi yoqimsiz, yengiltak odam...

Atrofga qarayman: hamma tarafda baland cho'qqilar, archalar bilan qoplangan tepaliklar ko'zga tashlanadi.

— Endi pastga enib boryapmiz, — deydi Temurbek.

Uydek-uydek toshlar yonidan o'tib boramiz. Goho bir-birining ustiga mingashgan, qo'l bilan itarsang yiqilgudek toshlar ko'zga tashlanadi... Ro'paramizdagi pastlikda suv yaltirab ko'rinadi.

— Mana bu Qashqasoy, — deydi Temurbek. — Bundan o'tib, biroz yurganimizdan keyin Qizilsoy keladi. Undan ham o'tamiz. Keyin Ko'lsoy keladi. Ko'lsoydan o'tmaymiz, o'ng yonimizda qoladi. Soy ustidagi yo'l Marako'linga olib boradi...

Qo'riqxonaga kirib borish yo'lida g'uj bo'lib o'sib turgan archa ko'chatlari, qarag'ay, oqqayin ko'chatlari

ko'zga tashlanadi. Yo'lning ikki cheti bo'liq maysalar bilan qoplanib yotibdi.

Qo'riqxonada markazi to'rt-beshta pastqam uydin iborat joy ekan. Bizni direktor o'rinbosari kutib oldi. Taxminan yigirma besh-o'ttizlarga kirgan oriqqina bu yigit o'zini Ochildi, deb tanishtirdi. Sherbek aka Marako'linni so'radi.

— Marakulin shaharga ketgan, bugun kelmasa kerak, — dedi Ochildi. — Marhamat, muzeyni tomosha qilinglar. Keyin xohlagan joylaringni ko'rsataman.

Qo'riqxonaning bir dahliz, ikki xonadan iborat muzeyiga kirdik. Qo'riqxonada territoriyasida uchraydigan hayvonlar, parrandalarning namunalari qo'yilgan ekan muzeyda. Ayiq, bo'ri, yovvoyi cho'chqa, tulki va shaqalning terisiga somon tiqib qo'yilgan. Baribir qo'rqinchli ko'rinadi, yuraksizroq odamni seskantirib yuboradi. Kiyik va arxarning shoxlari chiroyli qilib devorga ilingan. Xilma-xil qushlar tirikligida qanday bo'lsa shu holicha qotirilgan. Go'yo ular mana hozir uchib ketadigandek tuyuladi. Ilonlar, kaltakesaklar va echkiemarlilar esa, formalin to'la shishalarda turibdi.

Muzeydan juda yaxshi taassurotlar bilan chiqdik...

— Endi bizga ot topib berasiz, — dedi Sherbek aka Ochidiga. — Iloji bo'lsa, o'zingiz ham hamroh bo'lasiz. Qirgizni ko'rsatasiz.

— Mayli, — dedi Ochildi bamaylixtir. — Yuqoriga otsiz o'tib bo'lmaydi.

U o'rnidan turib allaqayoqqa ketdi. Taxminan yarim soatlardan keyin yana bir yigit ikkalasi ikkita otni minib, bittasini yetaklab kelishdi.

— Bu kishiga sal yovvoshroq otni berasiz, — dedi Sherbek aka meni ko'rsatib. — Ot minishda tajribalari yo'qroq. Temurbek uka, siz shu yerda qolasiz endi. Qaytib kelishimizni kutasiz. Mana bu kishi bilan gurunglashib o'tirarsizlar.

Temurbek bilan hozirgina Ochildining yonida kelgan yigit:

— Mayli, bemalol, — deyishdi baravariga.

Eng avval men peshonasi qashqa, qo'ng'ir tusli otga mindim. Yolg'izoyoq yo'ldan keta boshladik. Otlarimiz goh yonma-yon, goh oldinma-keyin yurar edi. Biz janub tarafga, ikki yonbag'iri keng soyning

yuqorisiga o'rlab borardik. Atrofimizda goho archa tuplari, qoraqant, yovvoyi bodom, yana allaqanaqa butalar uchrardi.

Qo'riqxonada sohibi yo'l-yo'lakay qo'riqxonadagi ish tartibi haqida, quzg'un o't pufakchasidagi suyuqlikning qanaqa dardlarga davo bo'lishi to'g'risida, kiyiklarning pokiza axloq-odobi xususida so'zlab bordi.

Yuqoriga ko'tarilganimiz sari archalar quyuyq-lashaverdi. Bir mahal nisbatan tekisroq sahnli yonbag'irga chiqib qoldik.

— Mana Qirqqiz degan joyga keldik, — dedi Ochildi. Ro'paramizda bo'yi taxminan o'n metrcha keladigan ikkita tosh turardi. Ikkala tosh ham g'amgin qiyofada turgan odam gavdasini eslatardi. Hu nariroqda esa, bu ikkita toshga qaraganda kichikroq, lekin shu toshlarga o'xshash shakllar juda ko'p edi.

Yonbag'ir sahnida archalar kamroq edi. Sherbek aka bilan otdan tushdik-da, yuganlarni tutib olgan holda ikkala tosh atrofida aylandik. Toshlar go'yo taroshlamagan haykal edi. Sal nariroqqa o'tib, ko'pchilik shakllarni sanay boshladik.

— Sanasangiz-sanamasangiz qirqta, — dedi otda turgan Ochildi. Ularni mana bu yerdan ko'rish kerak...

Ochildining yoniga qaytib keldik. Haqiqatan ham bir gala qizlar mahzun bir kayfiyatda narigi yonbag'irga boqib turgandek tuyulardi. Qo'riqxonada sohibi ko'z oldimizda turgan shakllar haqidagi afsonani aytib berdi:

— Juda qadim zamonda bir podshoh bo'lgan ekan. O'zi kayfu safoni juda yaxshi ko'rar ekan. Sevikli malikasi bilan kayfu safo qilish uchun shu yerda o'ziga yana bir qo'rg'on qurdiribdi...

Ochildi juda sekin so'zlardi. Go'yo qattiqroq so'zlasa, podshoh bilan malika tirilib qolardi-yu, o'z sirini fosh etayotgan bu yigitga tanbeh berardi.

— Malikaning husni-jamoli shunchalik go'zal ekan, ko'rgan odamning esi og'ib, yiqilib qolar ekan. Go'zalligining ta'rifi butun olamga tarqalibdi. Boshqa bir yurtning shohi malikaning dovrug'ini eshitib unga oshiqu beqaror bo'libdi. Malikani qo'lga kiritish uchun qo'shin tortib kelibdi. Qo'rg'onni o'rab olibdi. Qo'rg'on ichida esa, faqat podshoh bilan malika hamda qirq kanizak bor ekan. Dushman yurtining lashkarlari

qo'rg'on devorini buzib ichkariga kirgan paytda mag'lub bo'lgan podshoh, malika va kanizlar: «Ey parvardigor, bizni bunchalik sharmandai sharmisor qilgandan ko'ra toshga aylantirib qo'yaqolsang bo'lmasmidi?» deb nola qilishibdi. Shunda ularning nolasi ijobat bo'lib, o'sha zahoti toshga aylanib qolishibdi...

Ochildining aytganlari asrlar davomida odamlar tomonidan to'qilgan afsona, albatta. Biz geologlar bunday shakllarga ilmiy jihatdan yondoshamiz. Biroq tabiat qo'li bilan yaratilgan bunday mo'jizavor shakllar haqida xayolga tolganingda shu tabiatning sehrli kuchiga qoyil qolmasdan ilojing yo'q.

— Men xuddi mana shu joy uchun sizni bu yerga yetaklab keldim, — dedi kulimsirab Sherbek aka. — Hakimjon shunday go'zal bir manzarani ko'rib qo'ysin, dedim...

— Rahmat, Sherbek aka, — deya hamrohimga tashakkur aytdim.

Shu mahal negadir ko'nglim biroz g'ash tortgandek bo'laverdi. Sherbek akaga sekingina o'z kayfiyatimni izhor etdim.

— Menda ham xuddi shunday bo'layapti, — dedi u. — Ishqilib tinchlik bo'lsin-da...

Borgan yo'limiz bilan izimizga qaytdik... Sherbek aka Temurbekni chaqirib, tezroq ketishimiz lozimligini aytdi...

O'T BILAN OLISHUV

Atlas qishlog'iga yetib kelgandimizda ancha kech kirib qolgan, quyosh cho'qqilar ortiga o'ta boshlagan edi. Darvoza oldida bizni Jiyan bilan Nurbek kutib oldi. Ikkovi ham bizga xomush boqib turardi. Hovliga kirdik. Jiyanning ranggi-ro'yiga razm soldim. Yomon emas, hatto ikki yuzi oftobda biroz qoraygandek edi. Biroq ustidagi ko'ylagi kirlanib qolgandek ko'rindi ko'zimga. Yelkasida, belida kuyaga o'xshash bir nima qorayib ham turardi. Nurbekning oq ko'ylagi ham kirlanib qolibdi.

— Opang, ukalaring uydami? — deb so'radi Sherbek aka o'g'lidan.

— Uyda, — dedi Nurbek.

Sherbek aka mototsiklni o'z o'rniga qo'yayotganida ichkaridan yangam chiqdi. Salomlashdik.

— Qandaysizlar? Qishloqda tinchlikmi? — so'radi Sherbek aka.

— Sayohatga bemahalda ketgan ekansizlar, — dedi yangam.

Qo'l yuvish uchun umivalnik yoniga bordik.

— Nima bo'ldi, Nurbek? — so'radi Sherbek aka yelkasiga sochiq tashlab turgan o'g'lidan.

— E, yomon ish bo'ldi, — dedi Nurbek. Jiyan uning yonida indamay turardi. Men Jiyanning yelkasi-dagi qorayib turgan joyni ushladim.

— Kuya tekkandir, — dedi Jiyan yelkasiga ko'z qirini tashlab.

— Nima bo'ldi, Nurbek? — qayta so'radi uy egasi.

— Adirga o't ketdi, ota, — deya gap boshladi Nurbek. — Jiyan akam ikkalamiz o'sha yoqlarda aylanib yuruvdik...

— Qaysi adirga?

— Mana shu — ikkala soyning o'rtasidagi adirga, — deya kunbotish tarafni ko'rsatdi Nurbek. — Ikkalamiz aylanib yuruvdik. Kichik soyga o'tib, biroz yuqoriga yurdik. Beltoshni ko'rsatdim Jiyan akamga. «Ustiga beli bilan yotib sirg'alib tushganlarning beli tuzaladi», dedim. Shu palla yuqorida tutun bilan olovni ko'rib qoldik. Ikkovimiz birdan ko'rdik. Yugurib qirga ko'tarildik. Adirning usti butun yonib ketyapti...

— Olov qaerdan chiqipti, bilmadinglarmi?

— Bilmadik, — dedi Jiyan.

— Sayfi ota mozoriga kelgan ziyoratchilar o't chiqishiga sababchi, deyapti odamlar. — Nurbek gapini davom ettirdi. — Xoltoylar yantoq o'rib qo'ygan ekan, eng avval o'sha yonibdi. Keyin boshqa yoqlarga tarqalibdi... Jiyan akam, qirga chiqqanimizda: «Archaga o'tib ketadiku, nima qilamiz endi?» dedilar. Huv nariroqda xashaklar, o'sib turgan yantoqlar lovullab yonib kelardi. Jiyan akam kichkina o'ngirga tushdilar-da meni chaqirdilar. «Yantoqdan boshqasini yulib tashlayver», dedilar. Ikkovimiz xas-xashaklarni yulib orqaga otaverdik...

— Mundoq qarasam olovni o'sha o'ngirda qayirmasa bo'lmaydigan, sal bo'shanglik qilsak, berigi yoqqa o'tib

ketadi, — dedi Jiyan. — O'tib ketsa bormi, tunov kun o'zimiz ko'rgan, yarim-yortisi qurib yotgan archalar yonib bitardi.

— Olov tez yurar ekan. Lovullab yonimizga kelib qoldi. Ho'l yantoqlar ham yonaverar ekan. «Yantoqniyam yulaylik, Jiyan aka», dedim. Yulmoqchi bo'ldim, yulinmadi...

— Yantoq qattiq bo'ladi-da...

— Olov biz turgan joyga ham yetib keldi. O'zimiz shoshilib, charchab qoldik. Issiqdan terlab ketdik. Qarasak, olov biz turgan joydan ham o'tib ketadigan. Ikkovimiz ham ko'ylagimizni, shimimizni yechib, orqaga uloqtirdik. Olovni tuflimiz bilan depsiyyverdik. U tomonga, bu tomonga zir yugurib, yong'inni o'chirib turdik. Haligini ham aytaymi?

Nurbek Jiyanga qarab Iljaydi. Jiyan kulmadi, boshini qimirlatib, «aytma» deb ishora qildi.

— Ishqilib Kichik o'ngirdan o'tkazmadik olovni. Ikkovimiz ham toza charchab qoldik. Yuqorida — ferma tomonda ko'p baqiriq-chaqiriqlar eshitdik. Chag'atga¹ o'tib, o'sha yoqqa yurdik...

Nurbekning gapi hali tugamagan edi, darvozadan G'oyibnazar aka kirib keldi. U hamma bilan birma-bir ko'rishib o'tirdi.

— So'ratuvdim, uyda yo'q ekansiz...

— Hakimjon bilan bir aylanib chiquvdik, kelsak...

— Ha, insonning hayoti shu ekan-da, — dedi G'oyibnazar aka afsuslanib. — Bugun borsan, ertaga yo'qsan, deydilar. Mana, kecha tirik yurgan odam bugun yo'q... Eh...

Men hayron edim. Sherbek aka ko'zlari ola-kula bo'lib so'radi:

— Kimni aytayapsiz?

— E, hali eshitmadingizmi? — G'oyibnazar aka Jiyan bilan Nurbekka qaradi. — Hali aytmabmidilaring?

— Ayam: «Otanglar kelgan zahoti birdaniga aytmanglar», devdilar...

— Nima gap o'zi, G'oyibnazar aka?

— Haydar akadan ajralib qoldik. O't bilan olishib halok bo'ldi.

¹ Chag'at — giyoh o'smaydigan toshloq yonbag'ir.

— O‘zimizning Haydar akami, yilqibon?

— Ha...

Sherbek akaning ranggi qum o‘chib ketdi.

— He, attang, attang, asil odam edi-ya! — Sherbek akaning ko‘zlari yoshga to‘ldi. — Qachon o‘ldi? Hali chiqarilgani yo‘qmi?

— E, qayoqda, ko‘mib keldik. Mana bular ham qatnashdi, — G‘oyibnazar aka Jiyan bilan Nurbekni ko‘rsatdi.

— He, attang, attang!..

«Haydar aka?.. Bundan olti yil avval Soymardning ustidagi qirda ko‘rgan odamimiz emasmi? Otda edi, ancha gaplashib turuvdi. Uzun bo‘yli, tik qomatli odam edi. Ertasiga yana ko‘ruvdik. Ishqilib o‘lgan odam o‘sha bo‘lmasin-da». Shu xayol bilan Sherbek akaga yuzlandim.

— Haydar akani siz taniysiz, Hakimjon, — dedi Sherbek aka. — Hu anov yili qirda ko‘ruvdik-ku, Jiyanni qidirib yurganimizda. Bizga omad tilovdi...

— Bo‘ldi, bo‘ldi, o‘sha o‘zim o‘ylagan odam ekan. Esizgina, qayta ko‘risholmabmiz-a. Juda samimiy odamga o‘xshovdi.

— Ha, juda olijanob odam edi, — Sherbek aka G‘oyibnazar akaga yuzlandi. — Qanday bo‘lib o‘libdi, olovda kuyibdimi?

— Katta yong‘in bo‘ldi-da, olov qaerdan qochganini hech kim bilmaydi, — deya gapni uzoqdan boshladi G‘oyibnazar aka. — Falokat-da, avval hech kim ko‘rmagan. Haydar aka jiyron qashqani minib allaqayoqdan kelayotgan bo‘lsa kerak. Qirdagi o‘tlar bu yil erta qovjiradi. Yog‘in kam bo‘ldi-da. Qovjiroq o‘tlar yalanglikda lovullab yonayotgan bo‘lsa kerak. Mana bu bolalar ham ko‘rgan-ku. Yong‘inning shashti juda baland ekan...

Jiyan bilan Nurbek so‘zlovchining fikrini tasdiqlab bosh qimirlatib qo‘yishdi.

— Nariroqda o‘zingiz bilasiz, tog‘-tog‘ pichan turibdi, — G‘oyibnazar aka Sherbek akaga qarab so‘zlardi. — Pichan bilan g‘alla omborining orasi bir qadam. Ferma binolari ham o‘sha yerda. Yong‘in pichanga o‘n-o‘n besh qadam yetmay to‘xtapti, Haydar aka to‘xtatipti... Otini yo‘rttirib kelib, shartta egardan tushgan-u olovning tilini qayirishga kirishgan. Buni

qarangki, g'aflat bosgandek, fermada ham, omborda ham hech kim yo'q ekan. Haydar aka avval etigi bilan depsib olovni o'chirmoqchi bo'ladi. Lekin qovjiroq xashak qurg'ur yonib, atrofni yamlayveradi. Kitelini yechib, o'sha bilan olovni qaytarishga tushadi. Olovning shashti sal qaytadi. Ammo kiteli yona boshlaydi. Atrofda hech kim yo'q, bir zum ham qarab turib bo'lmaydi. Yonayotgan kitelini olovga uloqtirib, etigini yechadi. Jon-jahdi bilan olovni qaytarmoqchi bo'ladi. Padar la'nati qovjiroq xashak bo'liq bo'lsa kerak-da, Haydar akaning bu ishi ham bas kelmaydi olovga. Etigi ham, shimi ham kuyib tamom bo'ladi... Jonkuyarligini ko'ring-da, qip yalang'och bo'lib, o't bilan kurashadi. Katta-katta yantoq tuplarini sug'irib, olovning tiliga uraveradi. Yantoq tupini qo'l bilan sug'irishni bir o'ylab ko'ring, uncha-muncha odamning kuchi yetadimi?.. Yantoq tuplari ham o'tga chidash bermay tez-tez yonib ketaveradi.

Sherbek aka boshini sarak-sarak qilib o'tirar edi.

— Men Haydar akaning yaxshi insonligini bilar edim-u, bunchalik pahlavonligini bilmas ekanman. Yantoq tupini sug'ira-sug'ira yog'inni bir amallab qaytaradi. Lekin o'zi ham toza holdan toyadi. Bir amallab otiga minadi. Jiyron qashqa jonivor ham o'sha yerda turgan ekan deng. Otiga minib, atrofga qichqiradi: «Yuragim kuyib ketdi, suv keltiringla-alar!» deydi. G'aflatda qolgur soymardliklar yong'indan kech xabar topadilar. Bir necha kishi adirga ko'tarilaveradi. Bittasining qo'lida suv ham bo'ladi. Haydar aka tezroq soy suviga yetvolay deganmi, O'rta o'ngirdan tusha boshlaydi: Yana: «Suv keltiringlar, O'rta o'ngirdan tushayapman. Suv!» deb qichqiradi. Odamlar o'sha tarafga yuguradi. Lekin, bechora Haydar aka suvga yetolmaydi, holsizlanib otdan yiqiladi. Shunda ham o'lmay qolishi mumkin ekan-u, yiqilganda boshi bilan tosh qirrasiga tushibdi. Soymardliklar yetib borib dahshatli voqeaning guvohi bo'libdilar! Jiyron qashqa boshini egib, haykaldek qotib turgan emish, uning bosh tomonida Haydar aka cho'zilib yotgan emish... Darrov ustiga u-bu narsa yopib, uyiga olib borishibdi...

G'oyibnazar aka og'ir tin oldi. Sherbek aka ko'zidagi yoshni dastro'moli bilan arttdi.

— Qadrdomimiz edi... Narigi qishloqdan bo'lsa ham og'amizdek edi, to'yimizga, ma'rakamizga bosh bo'lardi. He, attang, yetolmay qoldig-al.. Darrov ko'mib qo'yishibdi-da. Bir kun mehmon bo'laqolsa nima qilardi?..

— O'zbekimizning odatini bilasiz-ku, Sherbek. O'ligini ko'mishga bizchalik shoshadigan xalq bo'lmasa kerak dunyoda... Balki bizning sharoitimiz, yoz harorati shuni taqozo qilar... Odam juda ko'p bo'ldi. Bir yog'i Soymardu Sayfi otadan, bir yog'i Papalog'u Uchqizdan, Uvobsoydan odam keldi. Bizning Atlasni-ku, butunlay ko'chib bordi, desam bo'ladi. Shuncha odamni ko'rib turib, xafa bo'ldim. «Adirga o't ketganda qayda eding, nomardlar!» degim keldi...

— Necha yoshda ekan? — so'radi Sherbek aka.

— Ellik bir deb ko'tarishdi... Yosh-da! Hali yigirma-o'ttiz yil yashasa bo'lardi.

— Albatta, yuz yoshga kirayotganlar bor-u...

— Qarang, nogahon chiqqan yong'in bitta zabardast odamni olib ketdi. Shuning uchun aytadilar-da, o't balosidan, suv balosidan, tuhmati nohaqdan asrasin, deb...

Anchagacha hammamiz jim o'tirdik.

— Bizning Jiyanboy ham ancha ish ko'rsatibdi, bildingizmi? — dedi bir mahal Sherbek aka. — Yonida Nurbek ham bor ekan. Siz kelganingizda Nurbek shuni aytib turuvdi.

— Eshitdim. Qaytishda o'sha joyni ataylab ko'rdim, — G'oyibnazar aka Jiyanga mamnun nazar tashladi. — Chinakam tog'da o'sganini bir ko'rsatibdi. O'sha yigirma-o'ttiz metr joy xavfli ekan. Agar yong'in o'sha joydan o'tib ketsa bormi, xudo ko'rsatmasin, manavi kungay bet shipshiydon bo'lardi. Baraka top, o'g'lim, sen tog'ni ardoqlabsan, tog' ham seni ardoqlasin. Ardoqlaydi ham! Tog' o'zining g'amxo'rini biladi! Tunov kuni Ziyoviddin Qiyomovichlar kelganda ham buning yuragini bilib oldim.

Nurbek chidab turolmadi shekilli:

— Jiyan akamning trusilari yonib ketdi. Hozir quruq shimda yuribdilar, — dedi.

Jiyan bilan Nurbekdan boshqa hammamiz kulib qo'ydik.

— Do'konda trusi ko'p. Hozir men bilan chiqsang, bir juftini olib kelasan, — dedi G'oyibnazar aka. — Mayli, men turdim. Do'konni ochaylik.

G'oyibnazar aka turib, yo'lga tushdi. Nurbek unga ergashdi...

Ertasiga Sherbek aka, men, Jiyan uchchalamiz mototsiklda Sayfi ota qishlog'iga o'tib, Haydar akaning uyidagilardan ko'ngil so'rab, fотиha o'qib chiqdik. Qaytishimizda qabristonga kirib, Haydar akaning qabrini ziyorat qildik, so'ngra xomush holda Sherbek akaning hovlisiga keldik.

Sherbek aka maktab remontiga doir ishlar bilan chiqib ketdi. Men, Jiyan, Nurbek uchchovimiz Kichik soy tomonga o'tib, kecha yong'in bo'lgan adirga chiqdik. Sheriklarim kecha o'zlari o'tni qayirgan joylarni ko'rsatishdi.

— U yer-bu yering kuymadimi axir? — deb so'radim Jiyardan.

— Uncha-muncha, — dedi Jiyan. — Og'ir emas. O'ng sonimda bor, chap oyog'imning to'pig'ida...

Qaytishda Murodjon domlani bir necha bor esladik.

Qoq tush paytida Murodjon domla qo'lida chamadon bilan Sherbek akaning hovlisiga kirib keldi...

G'ORDA IRILLAGAN MAXLUQ

Nihoyat Choponbergan g'origa yo'l oladigan soatlarimiz yaqinlashdi. G'orga chiqish uchun va g'or ichkarisiga kirib olganimizdan keyin kerak bo'ladigan narsalarni kechqurun tayyorlab qo'ydik. Sherbek aka bilan Nurbek bizga hamrohlik qiladigan bo'lishdi. Sherbek aka: «Mototsiklda ikki marta qatnaymiz», dedi-da o'ylanqirab o'tirdi. So'ngra o'g'li Nurbekni chaqirib: «G'ayninikiga borgin. Uyida bo'lsa, o'zini aytib kel. Otam iltimos qildi, borarkansiz degin», dedi.

Ko'p o'tmay Nurbek bilan o'qituvchi G'ayni oldinma-keyin kirib kelishdi. Sherbek aka unga ertagi rejamizni aytdi.

— Qachon jo'naymiz? — so'radi G'ayni.

— Ertalab nonushtadan keyin.

— Bo'пти, sizlarning bahonangizda biz ham bir sayr qilarkanmizda.

G'ayni biz bilan xayrlashib, uyiga ketdi...

Erta bilan Sherbek aka kombinezonu etiklarni o'z mototsiklining kajavasiga joylashtirib qo'ydi. Ham-mamiz boshimizga kaska kiyib oldik. Supa oldiga bordik-da, birimiz o'tirib, birimiz tik turganimizcha yangam pishirgan shirchoyni ichdik. Mototsikl ovozi eshitildi. Ochiq darvoza oldida o'qituvchi G'aynining boshidagi kaskasi yaltillab ko'rindi.

— Endi yo'lga tushaversak bo'ladi, — dedi Murodjon domla kosani dasturxonga qo'yaturib. Sherbek aka shosha-pisha uyga kirib, miltiq olib chiqdi-da, mening qo'limga berdi:

— Buni siz olib o'tirasiz, Hakimjon... Nurbek, sen G'aynining kajavasiga chiqasan, dasturxonni oldingga olib o'tir. Domla, siz ham o'sha mototsiklga chiqaqoling.

Jiyan Sherbek akaning orqasidagi joyga o'tirib oldi. Men kajavaga chiqib, miltiqni oyog'imning yoniga tiqib qo'ydim. Yo'lga tushdik. Oldinda G'aynining mototsikli ketyapti. O'n besh-yigirma metrlar ortda biz borayapmiz. Ikkita soy qo'shilgan joydan o'tib, chagga burildik, o'zimizga tanish Kichik soy yo'lga tushib oldik. O'ng yonimizda baland qirlar yastanib yotibdi. Chap tarafimizda — jildirab oqayotgan soy suvidan narida — pastroq adirning pasti-baland joylari ko'rinib turardi. Onda-sonda o'tgan kungi yong'in yalab o'tgan qiyaliklar ko'zga tashlanib qoladi.

Ikki-uch tup sada ostidagi uch-to'rt uydan iborat bo'lgan Sayfi ota qishlog'idan o'tdik. Men negadir bu qishloqda hech qanday o'zgarish bo'lganligini sezmadim. Soymard qishlog'i esa, ancha kengaygan, to'g'rirog'i soyning chap tarafidagi qator uylar ancha beriga cho'zilib kelgan edi.

— Aytgandek, Zarif qayoqda, Sherbek aka? — deb so'radim. — Otasining oti Tursunboy akamidi?

— Ha, Zarifmi? — deya iljayib qaradi Sherbek aka. — Zarif hozir harbiyda. Ketganiga ikki-uch oy bo'ldiyov. Jiyaning og'aynisi-a?

Jiyan, kim haqida gapiryapsizlar, degandek menga qaradi.

— Eslolmayapsanmi? Seni qatrong'ining shoxida dastlab o'sha bola ko'rgan-da, — dedim unga. — Durbek bilan Zarif senga tengqur bo'ladi. Uchchalang tengsan.

Jiyan indamadi. U goh chapga, goh o'ngga oldinda ko'rinayotgan qirga nazar tashlab borardi...

Soymard qishlog'ining so'nggi uylari ro'parasidan o'tdik. Mashina izlari ko'rinmay qoldi, katta yo'l tugadi. Biz qirga ko'tarilib borar edik. G'ayni mototsiklini to'xtatib, bizni oldinga o'tkazib yubordi. Ro'paramizdagi qirda bundan olti yil avval yilqibon Haydar akani uchratganimiz esimga tushdi. Uni qayta ko'rish menga nasib etmadi. Ikki kun bo'ldiki, u hayotdan ko'z yumdi. Odamlarni o'ylab, mana shu jonajon tog'larni, adirlarni deb halok bo'ldi. O'zidan yaxshi nom qoldirdi. Mana shu odamlar unga yodgorlik toshi o'rnatishlari kerak...

Xayol bilan bo'lib Sherbek akaning mototsiklini to'xtatganini bilmay qolibman.

— Ha Hakimjon, nega o'ylanib qoldingiz? — Sherbek aka bir oyog'ini pastga qo'yib menga iljaydi. Jiyan mototsiklning orqa tarafidan o'tib kelib, qo'limdan miltiqni oldi.

— Xayolga berilib ketibman, Sherbek aka, — dedim kajavadan tushaturib. Biz qir yonbag'iridagi qiyalikda edik. Bu yerda ko'p turmadik. Mototsikllarimizni yetaklab, itarishib qirga ko'tarilaverdik. Terlab-pishib qir ustiga chiqib oldik-da, ozgina nafasimizni rostladik. Chap tarafimizda, hu uzoqda qatrong'i daraxti sadarayhondek kichrayib ko'rinar edi.

— Hu anavi qatrong'ini taniyapsanmi? — deb sikingina so'radim Jiyandan. Jiyan uyalgannamo yerga qarab turdi-da:

— Bo'lmasa-chi, — dedi...

Biz turgan joydan qirning shimol tarafdagi yonbag'irigacha taxminan bir chaqirimcha kelar edi. U yer-bu yerda yotgan katta-kichik xarsanglarni hisobga olmaganda qirning sahni ancha tekis, tog'da yurib o'rgangan kishilar mototsikl bilan ham yurishlari mumkin edi. Yana hammamiz mototsiklga o'tirdik. Sherbek aka yo'l boshladi, G'ayni bizga ergashdi.

Bo'yi uncha baland bo'lmagan, sershox archalar oldida to'xtadik. Biz turgan qir shu yerdan boshlab shimol tarafga qiyalanib ketar, pastqamlikda yam-yashil daraxtlar o'sib turgan, maysalar bilan qoplangan past tekislik ko'zga tashlanardi. Mototsikllar sershox archalar panasiga eltib qo'yildi. Murodjon domla,

Jiyan kombinezonlarini kiya boshladi.— Mana bu archalar nega sershox, tarvaqaylab oʻsgan? — oʻrtaga savol tashladim. Savolimga Gʻayni javob berdi:

— Oʻzak-tana archa qachondir kesib ketilgan. Tomiridan yon shoxlar oʻsib chiqqan. Bitta tomir shuncha tupga kuch yetkazib berolmaydi. Agar bitta-ikkitasini qoldirsangiz yirik archa boʻlib oʻsishi mumkin...

Qoraqant, yovvoyi naʼmatak, past-baland archalar oralab sekin pastga enaverdik.

— Bu yoqda yoʻl yoʻqdir. Mana bunday aylansak yaxshi, — Jiyan oʻng qoʻl tarafni koʻrsatib, oʻzi yoʻl boshladi. Sherbek aka menga qarab kuldi. Jiyanni qidirib yurgan paytlarimizda qiynala-qiynala pastga tushganlarimiz esimga keldi. Barimiz Jiyanning ortidan tizilib keta boshladik. Jiyan bir-ikki bor qattiq-qattiq yoʻtalib qoʻydi. Menimcha, u ataylab yoʻtaldi. Yolgʻizoyoq yoʻlga oʻxshash oraliqdan oʻtardik, qoraqant va yovvoyi naʼmatak tikanlari kiyimlarimizga sanchilardi. «Bu yoʻlakdan faqat hayvonlar va parrandalar yurgan boʻlsa kerak», deb oʻyladim oʻzimcha.

Taxminan yuz metrilar yurganimizdan keyin chap tomonga burilib yana qiyalab ketaboshladik. Birozdan keyin nisbatan tekisroq yerga tushib oldik. Jiyan kattakichik xarsanglar orasidan oʻtib borar, biz unga ergashar edik.

Oʻsha — oʻzimizga tanish joylarga yetib keldik. Yakkam-dukkam archalar orasida odam baravar, undan baland qora-qoʻngʻir toshlar yerdan oʻsib chiqqandek qaqqayib turibdi. Mana, Choponbergan gʻori. Gʻorning ogʻzi ulkan bir odamning hayronlik paytidagi ogʻziga oʻxshab koʻrinadi. Gʻorning ogʻziga yaqin yerda ulkan qayroqsimon tosh.

Gʻorga arqonsiz chiqishning iloji yoʻq. Bunga hatto Jiyanning ham yuragi betlamadi.

— Kichikligimda oson edi. Hozir qiyin-da, — dedi. — Bir marta yiqilib ketay deganman. Men ushlagan qirrali tosh sinib ketgan. Bir qoʻlim bilan ushlab zoʻrgʻa yiqilmay qoluvdim...

Sherbek aka, Gʻayni, Nurbeklar gʻor ustiga aylanib chiqish uchun oʻng tarafga ketishdi. Biz uchchalamiz pastda kutib turdik... Yuqoridan arqon tushirildi.

Avval Jiyan, keyin men, oxirida Murodjon domla g'or og'ziga ko'tarildik. Murodjon domlaning qo'lida batareya-chiroq, mening qo'limda miltiq. Jiyan Sherbek akaning qinga tiqilgan pichog'ini beliga osib olgan. Qo'lida Murodjon domla bergan qamchin. Uchchalamizning ham boshimizda kaska, egnimizda kombinezon, oyog'imizda uzun qo'njli rezina etik.

Murodjon domla batareya-chiroqni pastga qo'ydi-da, ikkala qo'lini baland ko'tardi. G'or og'zining o'rtabaland qismiga domlaning qo'li yetmadi. Jiyan ham xuddi o'sha joyga borib, ikkala qo'lini ko'tardi. Qo'li yetmaganidan keyin qamchinning uchini uzatdi. Qamchinning uchi g'or og'zining shiftiga tegdi.

— Ikki metru yetmish, — dedi Murodjon domla. — G'or og'zining balandligi shuncha ekan. Qani, ichkariga yuramiz endi.

G'or taxminan besh-olti metrgacha xiyol chapga qiyalab, bilinar-bilinmas pastlab borgan edi. Yo'lakning o'ng tomonida yuqoridan pastgacha turtib chiqqan qirrali toshga yetguncha bo'lgan masofani g'or og'zi yoritib turar edi. Shu joyda yo'lakning balandligi ham qisqarib, odamning bo'yi barobarga kelib qolgan edi. To'xtab-to'xtab o'sha tarafga yuraboshladik. G'or ichida negadir bir vaqtlari qo'yxona bo'lib, keyin tashlab ketilgan joyning hidi kelardi. Murodjon domla goh g'orning shiftiga, goh oyoq ostiga qarar edi. G'or og'ziga yaqin joyda oyoq ostimiz qattiq toshlardan iborat edi. Ichkarilab borayotganimiz sari tuproqdek yumshoq narsani bosadigan bo'ldik. Butun atrof g'adibudir toshlardan iborat edi. Shiftdagi yoriqlardan uch-to'rtta kaptar uchib, tashqariga otildi...

Cho'ziq qirrali toshdan — burilishdan o'tdik. Murodjon domla batareya-chiroqni yoqdi. G'or ichi o'ng tarafga ancha kengayib ketgan ekan. Boshimiz ustida uch-to'rtta ko'rshapalak uchib yurganini ko'rdik. Batareya-chiroq nuri oyoqlarimiz ostini yoritdi. Biz qo'ng'ir tusli yumshoq qatlam ustida turardik. G'or shiftida — qo'l cho'zsang yetadigan balandlikda kattaroq lavlagidek ikkita sumalak osilib turardi.

— Stalaktitlar, — dedi Murodjon domla. U chiroq bilan har ikkala sumalakni aylanib tomosha qildi. — Qizg'ish rangdami, Xolmatov?

Men sumalaklarga tikildim.

— Qizg'ish tasmalar ko'rinyapti, domla.

— Oniks bo'lsa kerak.

— Oniks o'zbekchada nima deyiladi, domla?

— Haqiq deyilsa kerak...

Ikkinchi sahndan keyin bir odam bemalol kirsra bo'ladigan «eshik»dan nariga o'tdik. G'or ichi yana o'ng tarafga kengayib ketgan edi. Chiroq nuri avval oyoq ostini, so'ngra shiftni yoritdi. Shiftda narigi sahndagidan kichikroq uchta sumalak osilib turardi. Domla ularga ham sinchiklab tikildi.

— Sostavi bir xilga o'xshaydi, boyagilarning xuddi o'zi.

— Domla, mening o'ng tomonimni yoriting.

Shu payt hammamizning ko'zimiz odam skeletiga tushdi. Chalqancha yotgan odam skeletining pastki suyaklari oyog'imiz ostidagi qo'ng'ir tusli qatlamga botib turar, ko'z kosasining ichi qorayib, g'oyat qo'rqinchli ko'rinar edi.

— Avvalgi safar Durbek ikkalamiz shuni ko'rib qaytib chiquvdik, — dedim.

— G'orlarda bunaqa suyaklar ko'p uchraydi, — dedi domla. U shunday dedi-yu, g'or devorlarini yoritdi. O'ng tarafda, skelet oyog'idan to'rt-besh metrlar narida bir o'yiqlik ko'zga tashlandi. Domla o'yiqlikni yoritgancha o'sha tomonga qadam bosdi. O'yiqlik oldiga borib ichkarini yoritdi.

— Qani, kim kiradi? — dedi Murodjon domla. — Ichkari ancha kengga o'xshaydi. O'tirib yoki enkayib kirish kerak.

— Men kiraman. Avval ham kirganman, — dedi Jiyan.

— Rostdanmi? — dedi domla. — Qachon?

— Hu ilgari, bolaligimda.

— E, ha, esimdan chiqay debdi. Shu yergacha kelibmidingiz? Chiroqsiz juda qorong'i bo'ladi-da...

Domla ichkarini yoritib turdi. Jiyan, so'ngra men o'yiqlikning narigi tarafiga kirdik. Bizning izimizdan domla ham kirdi. Oyoq ostini, shiftni, atrofni chiroq bilan yoritdi.

— Grot ekan bu, — dedi u shiftda osilib turgan yagona sumalakni aylanib kuzatar ekan.

— U nima deganingiz, domla? — soʻradi Jiyan.

— Gʻor ichida uchraydigan uysimon joylar grot deyiladi.

Bu sahn rostdan ham uyga oʻxshardi: faqat toʻrtta burchagi yoʻq, derazalari yoʻq, devorlari suvoq qilinmagan.

— Shu yerda uxlab ham qolardim... Qishlarda, — dedi Jiyan.

— Stalaktitni qarang, shiftning oʻrtasida-ya. Katta zalga qoʻyilgan qandilga oʻxshaydi.

Jiyan ikkalamiz stalktitga tikildik. Kichikroq chelakdek keladi. Oʻrta qismi sal ingichkalashib, usti yana yoʻgʻonlashib shiftga yopishgan.

— Qishda sovuq boʻlmasmidi, Jiyan? — deb soʻradim.

— Yoʻq, qishdayam shunaqa boʻladi.

Gʻorning ichi tashqariga qaraganda ancha salqin, taxminan, harorat yigirma-yigirma besh daraja oraligʻida edi. Murodjon domla hali ham «xona» devorlariga chiroq nurini tutib qarar, shiftdagi ulkan sumalakka qayta-qayta boqar edi.

— Jiyanboy oʻgʻlim, uylanganingizda toʻyingizni mana shu zalda oʻtkazsak ham boʻlar ekan.

— E, qoʻysangiz-chi, domla, — dedi Jiyan. Unga domlaning gapi yoqmadimi yoki oʻzi uylanish haqidagi gapdan uyalyaptimi — qorongʻida bilish qiyin edi.

— Bunday voqea ilgari boʻlmagan deb oʻylaysizlarmi? Boʻlgan, — dedi domla. — Oʻtgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab Amerikada bir nechta nikoh toʻyi gʻorlarda oʻtkazilgan. Yigirmanchi asrga kelib Gʻarbiy Yevropada ham ayrim gʻorlarda toʻy boʻlib oʻtdi. Italiyalik Rinaldo degan yigit bilan Laura degan qizning nikoh toʻyi Alp togʻidagi bir gʻorda oʻtkazilgan. Yigit ham, qiz ham gʻorshunoslardan ekan. Gʻorning tabiiyligini buzmaslik uchun kuyov bilan kelin ham, mehmonlar ham boshlariga kaska kiyib, peshonalariga fonus taqib, gʻorshunoslar kiyimida oʻtirishgan... Rus klassik shoirlaridan Pushkin va Lermontovlar Kavkaz gʻorlarida katta bazmlar oʻtkazganlar. Sheʼrxonlik qilganlar. Shunaqa, buning hech uyatli joyi yoʻq, oʻgʻlim. Oʻziga xos gashti bor.

Jiyan indamadi.

— Hammadan ham manovi «qandil»ga qoyilman. Shu «qandil» uchunoq shu «zal»da to'y o'tkazsa bo'lar ekan, — dedim men.

Birimiz emaklab, birimiz enkayib, grotndan chiqdik. Sekin-asta g'or yo'lagini kuzatishda davom etdik. Jiyan bilan men yo'lakning ikki tarafida onda-sonda devorni siypalab, shiftning baland-pastligiga ko'z tashlab borar edik. Bir mahal chap oyog'imning uchi chuqurroq joyga botib ketdi. O'zimni o'nglab olish uchun o'ng qo'lim bilan g'or devorini ushladim. Domla pastga chiroq tutdi. Qarasak, oyoq ostimizda taxminan bir yarim-ikki metr uzunlikda oyoq sig'adigan darajada yoriq bor ekan. Murodjon domla darhol yotib olib, pastga — yoriqning ichiga chiroq tutdi.

— G'orning davomi bu yoqda — pastda ham bor ekan, — dedi u. — Ancha chuqurga o'xshaydi. Afsus, odam sig'maydi-da.

Yana sekin-asta yo'limizda davom etdik. Yo'lak ayrim joylarda kengayar, ayrim joylarda torayib qolar edi. Oyoq ostidagi cho'ziq yoriqdan besh-olti metr nari o'tganimizdan keyin yo'lakning nihoyatda tor qismiga duch keldik. Bo'yi taxminan ikki metrli uzun tirqishdan bir odam arang sig'ib o'tishi mumkin edi.

Undan xiyol berida, chap yonida esa, yana bir pastgina tuynuk ko'rindi. Tuynukning balandligi o'tirgan odamning bo'yi bilan barobar. Eni taxminan qirq santimetrilar keladi. Har qalay odam kirsam bo'ladi. Murodjon domla batareya-chiroq nurini tuynuk ichiga to'g'riladi.

— Dastlab shu yoqni ko'ramiz, — dedi domla. Avval Jiyan, keyin men, oxirida domla o'tirgan ko'yi tuynuk ortiga o'tdik. Murodjon domla ichkarini yoritdi. Odam bor bo'yi bilan yursa bo'ladigan mo'jazgina bir «xona»ga kirib qolgan edik. Tuxum shaklini eslatadigan bu «xona»ning uzunligi olti-etti metr, eni taxminan uch metr kelar edi.

— Buni ham grot desa bo'ladi, — dedi domla. Shu zahoti «xona»ning narigi uchidagi to'ynukka ko'zi tushdi. — Yo'q, narigi tarafda yo'lakning davomi borga o'xshaydi.

Domla o'sha tarafga yurdi, tuynuk atrofini yoritdi. Biz ham domlanning ortidan bordik. Tuynukning

balandligi o'tirgan odamning bo'yicha kelar, eni torroq, odam sig'ishi gumon edi...

Biz bamaylixotir ishlayotgan edik, g'or yo'laklarini, yondosh «xona»larni bemalol kuzatayotgan edik. Ro'paramizdagi torgina tuynukning ortiga ham bir amallab o'tishga tayyor edik. Ammo... Murodjon domla ikkala chenagini pastga tirab, tuynukni tuzukroq kuzatish uchun unga boshini tiqmoqchi bo'layotgan mahalda ichkaridan qandaydir maxluqning irillagani eshitildi. Faqat domla emas, uning ikki tarafida turgan biz ham eshitdik xirqiroq ovozni. Domla o'rnidan tura solib, ikkalamizni ikki yonga surib, orqaga chekindi.

— Ketdik, — dedi u mo'jaz «xona»ning hozirgina o'zimiz o'tirib kirgan tuynugiga o'zini urar ekan. — Tezroq chiqaveringlar.

Murodjon domladan keyin men o'tdim, mendan keyin Jiyan o'tdi. Murodjon domla g'or yo'lagi bo'ylab ildamlab borar edi. Biz domlanning ortidan ergashdik. G'or og'ziga yaqinlashganimizda Murodjon domla allaqachon arqondan osilib pastga tushib bo'lgan edi. Jiyan bilan men ham oldinma-keyin pastga tushdik. Murodjon domla pastda G'ayni bilan gaplashib turar edi. Uning ranggi biroz o'chgan edi.

— Ko'zidan qo'rqdim, — dedi u. — Ikkita chiroq bo'lib yonib turibdi. Yo bo'ri bo'ladi yo... qoplon-mikin-a?

— Undaqa narsalar bo'lmaydi, — dedi Jiyan do'rilloq ovozda. U nihoyatda bamaylixotir edi, hatto g'ordan qaytib chiqqanimiz uchun hayron edi. — Haligi bo'lishi mumkin. Haligi... uzun-uzun ninasi bo'ladi-ku, odamga sanchiladigan.

— Jayrami? — so'radi G'ayni.

— Ha, jayradir, deb o'yladim.

— Esizgina, endi chiqmoqchi bo'lib turuvdim-a yonlaringizga, — dedi G'ayni. — Hali birga chiqaversam bo'lar ekan...

Yuqoridan Sherbek aka bilan Nurbek tushib kelishdi.

— Arqonni mustahkam qilib bog'ladi, bir emas, ikkita toshga bog'ladi, — dedi Sherbek aka. — Ha qani, darrov tushibsizlar? Ish bitdimi?

Murodjon domla indamadi. Qaytib g'orga chiqish-chiqmasligimiz domlaga bog'liq edi.

— Qani, bu yoqqa yuringlar, tushlik qilib olaylik.
Sherbek aka bizni g'orning ro'parasidagi maysazorga boshladi. Bundan olti yil avval ham xuddi shu joyda tushlik qilib, g'or og'zini kuzatgan edik.

CHOPONBERGAN NIMA BERDI?

Murodjon domla ikkalamiz g'orda ko'rganlarimizni qisqa-qisqa aytib berdik. Jiyan gapga qo'shilmay o'tirdi. Murodjon domla bilan G'ayni ikki ko'zini g'or tarafdin uzmas edi. Men ham har zamonda o'sha tarafga qarab-qarab qo'yar edim. Bir mahal G'ayni to'satdan:

— Voy sho'kshukvoy qurg'ur-ey! — deb yubordi. — Ana, sizlarni qo'rqitgan narsa. Ko'rdingizmi, domla?

— Ko'rdim, — Murodjon domla jilmaydi, — falokatning ovozi boshqacha eshutiluvdi. He, tovba...

— Nima ekan? — so'radi Sherbek aka. G'ordan qanaqa maxluq chiqib ketganini men ham ko'rmay qolgan edim.

— Tulkivoy, — dedi G'ayni.

— Rostdanmi?

— Ha, tulki, — G'aynining so'zini tasdiqladi Murodjon domla.

— Otini bekorga tulki deb qo'ymagan-da odamlar. Vaqti kelganda insonni ham aldaydi. Mana, sizlarni ham aldabdi-ku. Boshqacha ovoz chiqargan bo'lishi kerak. Voy shumshuk tulkivoy-ey...

— Rostdan ham ovozi boshqacha eshitildi. To'g'rimi, Xolmatov? A Jiyanboy?

— To'g'ri, — deb domlaning so'zini ma'qulladik biz.

— Bulturdan avvalgi yili G'oyibnazar akam bir og'aynisi bilan Jizzax cho'lida ketishayotgan ekan, — gapini davom ettirdi G'ayni. — Ikkalovining tagida ham ot. Nima ham bo'libdi-yu, ularning yo'lini tulki kesib o'tibdi. Tulkining kesib o'tishi bexosiyat bo'ladi, degan irim bor emasmi. Shu irim ularning esiga tushibdi-da, tulkini quvib ketishibdi. Ot bilan quvaverishibdi, tulki ham qochaveribdi. Bir mahal tulki yo'qolib qolibdi. Yerga kirganini ham, osmonga uchganini ham ko'rolmapti ular. Ikkalasi ham hayron bo'lib yoqasini ushlarmish. O'sha yerda ham tulki

shumlik qilgan ekan. Yantoq ostida turgan quruq tezak xiyol qimirlagandek bo'libdi. Otlarning aylanishiga qarab mol tezagi ham burilarmish. G'oyibnazar akamning sherigi sezib qolibdi. Shumshuk tulki tezakni o'ziga pana qilib, dushmanidan qutulib qolmoqchi bo'libdi. Qarang-a...

— Uch odam shu kichkina maxluqdan qo'rqib qochibmiz-a, — dedim men afsuslangan ohangda.

— Ehtiyot yaxshi-da, Xolmatov, ehtiyot yaxshi.

Sherbek aka domlaga tikilganча kulib o'tirar edi. Domla buni boshqacha tushundi shekilli, avvaliga qizarib ketdi. So'ngra xomushlanib:

— Inson yoshi ulg'aygani sari ehtiyotkor bo'lib qoladi, — deya gap boshladi. — Chunki uning zimmasidagi ma'suliyat yuki ham og'irlashaveradi... Hasanboy o'g'limni yaxshi bilasiz, hali yosh. O'sha ikki yoshli go'dakni, ikkita opasini o'stirib, katta qilish mening zimmamda... Yetimlik nimaligini men o'zim yaxshi bilaman. Otam urushga ketganda to'qqiz yoshda edim. Urushdan qaytmadi otam. Ayamiz yetimlik nimaligini bildirmaslikka harakat qilib o'stirdilar. Lekin baribir otamiz yo'qligi bilinib qolardi...

Bundoq o'girilib qaragam, Murodjon domlaning ko'zlari yoshga to'lib turibdi. Sherbek aka ham bu holni ko'rdi shekilli, iljaygan lablarining tanobini tortdi.

— Men shu g'orda qandaydir xazina yashiringan-mikin deb o'ylovdim, — jimlikni buzib so'z boshladi Sherbek aka.

— Hozir bir nima deb bo'lmaydi, — unga javob berdi Murodjon domla. — Hali g'orni to'la-to'kis o'rganib ko'rmadik. Lekin, umuman, g'orlarning hammasi birma-bir o'rganib chiqilishi kerak.

— Yoshligimizda ertaklar eshitardik: «Falon botir qilichini yalang'ochlab yo'lga tushibdi. Yo'lda unga bir donishmand yo'liqibdi, — deya jilmayib so'z boshladi Sherbek aka. — Falon tog'dagi g'orda tilsimlanib tashlangan xazina bor. Lekin uni ajdarho qo'riqlab yotadi. O'sha ajdarhoni yengsang, tilsimni ochasan, deпти. Botir yigit donishmandning so'ziga amal qilib, g'orni topibdi. Ajdarho esa, botirni o'z domiga tortibdi. Botir bo'lsa, qilichini tik tutib boraveribdi. O'tkir qilich ajdarhoni ikkiga bo'lib tashlabdi. Shundan keyin

botir yigit tilsimni ochibdi...» Shu taxlitdagi ertaklarni ko'p eshitardik. Chip-pa-chin ishonardik...

— Ishonsa bo'ladi, — dedi Murodjon domla. — G'orlarda boylik ko'p. Ayrim g'orlarda qimmatbaho toshlar topiladi. Har xil rangdagi haqiq, billur, hatto marvarid, quyma oltin ham topiladi. Shifobaxsh mumiyo ham topiladi. G'or ichida ming, million yillar davomida to'plangan o'g'itni ayt-maysizmi? Bu ham katta boylik. Vaqti kelib ana shu boylikdan ham foydalanamiz.

— Tilsimlangan xazina ham topilishi mumkinmi, domla? — so'radi G'ayni. Domla unga javob berdi:

— Topilishi mumkin. Dunyoda nimalar bo'lmaydi, deysiz. Sherbek akaning hozirgina aytgan ertaklari bekorga chiqqan deysizmi?.. Qachondir birov qo'yganini boshqa odam topib olishi mumkin-ku...

— Tilsimlangan xazinani ajdarholar, ilonlar qo'riqlab yotadimi rostdan ham?

— Bu haqda bir nima deyolmayman, — dedi domla G'aynining navbatdagi savoliga. — Balki bu gapda ham jon bordir.

— Ajdarho qandaqa bo'ladi o'zi? — deb so'radi hamma gapga quloq solib, kim so'zlasa o'shaning og'ziga tikilib o'tirgan Nurbek. G'ayni Murodjon domlaga, domla esa, Sherbek akaga qaradi. Hech kim indamadi.

— Men bir naql eshituvdim, — deya davradagilardan izn so'radim.

— Xo'sh, qani?

— Ko'p ilonlar ajdarho bo'lishni orzu qilarmish. Ajdarho bo'lish uchun yer ostiga kirib ketarmish. Yer ostida qirq yil yotgan ilon ajdarho bo'lib yetisharmish. Ko'p ilonlar ajdarho bo'lib yetishish orzusida yer ostidan chiqolmay chirib ketarmish...

— Juda qiziq gap, — dedi Murodjon domla o'ylanib, — ajdarho deyilganda balki katta ilonlarga nisbat berilgandir.

— Balki dengizdagi timsohlarni odamlar ajdarho deb atagandir, — dedi G'ayni.

— Men-ku biologiyani yaxshi bilmayman, domla, — Sherbek aka avval domlaga, so'ngra bizlarga bir-bir qarab oldi. Shu, ajdarholar qadimda bo'lgan-u hozir yo'q bo'lib ketgan emasmikin?

— Umuman bu masalani yechishimiz qiyin ekan, — dedi Murodjon domla. — Mo'miyo masalasi ham xuddi shunday. Uning paydo bo'lishini har bir olim o'zicha talqin qiladi. Lekin hali birortasining fikri ham to'la tasdiqlangan emas... Xo'sh, qani, ishga kirishamizmi, g'orning davomini ko'rib chiqamizmi?

— Mayli, — dedim men. Boyadan beri lom-mim demay o'tirgan Jiyan kutilmaganda luqma tashladi:

— Haligi... suyakni yaxshi ko'rmadig-a, domla...

— Qaysi suyak? — so'radi Murodjon domla.

— Haligi-da. Odamning suyagini ko'rdik-ku?

— Ha, ko'rdik. Nima qipti?

— O'shaning tagida ilonlar bo'lardi. Ilgari. Bilmayman, hozir bormi-yo'qmi. O'shanda suyakka sal tegib ketsam ham vishillardi.

— Bolaligingda ko'rganmiding? — deb so'radim Jiyandan.

— Ha, bolaligimda, — dedi u.

— Ie, juda qiziq gap-ku, — dedi Sherbek aka ajablanib. — Odam suyagi bormi ichkarida?

— Ha, bitta skelet bor.

— Hozir aytganimizday tilsimlangan xazina topilib qolsa-ya. Haligi, Jiyan aytgan ilonlar ajdarho bo'lsa-ya...

Murodjon domla kulimsirab qo'ydi:

— Juda romantik ekansiz, Sherbek aka.

— Bo'lishi mumkin, domla. O'zingiz hozir aytdingiz-ku, har narsa bo'lishi mumkin, deb.

— Bo'lishi mumkin, — domla bamaylixotir so'zlardi. Mening sezishimcha, Murodjon domla hovliqmasdan, bosiqlik bilan ish ko'rishni yoqtirardi. — Hozir kirayotib skeletni yana bir ko'rib o'taylik-chi.

Hammamiz o'rnimizdan turdik.

— Qo'llaringiz tosh qirralariga tegib tiralmadimi? — deb men bilan Jiyandan so'radi Murodjon domla.

— Yo'q, — dedik ikkalamiz birdaniga.

— Ehtiyotdan brezent qo'lqop olvolaylik.

Nurbek dasturxon yonidagi tugunni ochib, uchchalamizga bittadan qo'lqop olib berdi. Qo'lqoplarni kombinezonlarimizning cho'ntagiga tiqib qo'ydik.

— Menga ham qo'lqop ber, — dedi G'ayni Nurbekka.

- Nega? — so‘radi domla G‘aynidan.
- Sizlarga sherik bo‘lmoqchiman, domla. Men ham bir tomosha qilib tushay.
- Oddiy kiyim bilan g‘orga kirish xavfli-da.
- Boshimda kaskam bor. Mana, qo‘lqop oldim, — iltimos ohangida domlaga yuzlandi G‘ayni.
- Mayli, shu shart bilanki, ko‘p ichkariga kirmaysiz... Yuqori mahkammi, Sherbek aka? Arqon mustahkam joydami?
- Ha, bermalol chiqqaveringlar, domla. Sizlarga oq yo‘l!
- Siz ham, G‘aynijon, bitta chiroq olvoling...
- Murodjon domla yo‘l boshladi. Biz unga ergashdik. Birinchi bo‘lib domlaning o‘zi g‘or og‘ziga ko‘tarildi...
- Voy-bo‘y, shunchalik keng ekan-ku, — dedi hammadan keyin g‘orga chiqqan G‘ayni. U atrofiga alanglab qarar, qirrali toshlarga hayrat bilan tikilar edi.
- Haligi gap esingizda-a, — dedi unga Murodjon domla. — Ko‘p ichkariga kirmaysiz, bizdan oldinga o‘tib ketmaysiz.
- Mayli, domlajon, mayli. Sizlardan ancha berida yuraman.
- Murodjon domla g‘or yo‘lagi bo‘ylab ohista qadam tashladi. Jiyan ikkalamiz uning ikki yonida, xiyol orqaroqda borar edik. Birinchi burilishdan o‘tayotganimizda domla chiroqni yoqdi. Qadamlarimiz yana ham ohistalashdi. Ikkinchi burilishdan — qirrali toshdan o‘tdik, odam skeleti ustiga bordik. Jiyan skeletning bosh tarafida, men oyoq tarafida, Murodjon domla o‘rtada edi. G‘ayni ham hali yonimizga yetib kelmagan. Uning qo‘lidagi chiroq g‘or yo‘lagining chap yon devorlarini elas-elas yoritadi.
- Qo‘lqoplarni kiyinglar, — dedi domla. Uning o‘zi allaqachon qo‘lqopini kiyib olgan ekan. — Miltiq sizdami, Jiyan?
- Ha, menda.
- Ehtiyot bo‘lganimiz yaxshi-da, har ehtimoldan... Qamchin qo‘lingizdami, Xolmatov?
- Qo‘limda.
- Bir qo‘limiz bilan skeletni sekin beri suramiz. Uchchalamiz birga...

Yaxshiyam domla hammamizni ehtiyotkorlikka undagan ekan... Skeletni surayotganimizda g'ijirlaganga o'xshash g'alati ovoz eshitildi. Odam skeleti bo'g'inlardan ajralib, to'kilay deb turgan ekan, suyaklar «shov» etib bir-birining ustiga tushdi. Shunday bo'lsa ham uni bosh tarafiga qarab yana surdik. Yana g'ijirlagandek, vishillagandek ovoz chiqdi. Men, skeletning tagida tosh bo'lsa, o'shanga ishqalanib g'ijirlyotgandir-da, deb o'yladim. Shu payt, yopiray, Jiyanning oyog'iga bir nima otilgandek bo'ldi. Bundoq qaragam, ketmon dastadek yo'g'on ilon Jiyanning oyog'iga o'ralaboshladi.

— Ana, aytmadimmi?.. Hu, badbaxt!.. Qo'ndiq bilan dumini bosing, — dedi domla Jiyanga. — Siz, Xolmatov, Jiyanning yonidagi pichoqni oling...

Jiyan qo'ndiq bilan qattiqroq bosgan bo'lsa kerak, ilon uning oyog'ini bo'shatib, alamzadalik bilan yuqoriga sapchidi. Ilonning boshi Jiyanning chenagiga tegdimi-yo'qmi ko'rmay qoldim. Murodjon domla qo'ndiq yonidan ilonning ustiga oyog'ini qo'ydi.

— Chaqmadimi? — so'radi u Jiyandan.

— Yo'q, — dedi Jiyan.

Ilonning boshi pastga egildi. Lekin u qanday bo'lmasin kimgadir zahar sochish uchun boshini u yoq-bu yoqqa salanglatar, goh yerga, goh domlaning etigiga o'zini tap-tap urar edi.

— Xolmatov, siz ham o'ting, bosing la'natini.

Men ham ikkala oyog'im bilan ilonni bosdim. Qurib ketgur shunday yo'g'on ekanki, har gal tipirlaganida domla ikkalamizni qalqitib yuborguday bo'ladi.

— Miltiqni menga bering, Jiyanboy. Oldiga o'ting, boshini bosing badbaxtning. Ezib tashlang boshini!

Shu payt qo'lida chirog'i bilan G'ayni yetib keldi yonimizga.

— Ha, nima gap o'zi? Nima to'polon?

Unga birontamiz javob berishga ulguranimiz yo'q. Boshi bosilgan ilon jon achchig'ida dumini qattiq qimirlatib yubordimi yoki oyog'i omonatroq turgan ekanmi, Murodjon domla suyaklarning ustiga ag'anab tushdi. Suyaklar yana shaqir-shuqur ovoz chiqardi. Men domlaning o'ng qo'ltig'idan ushlab ko'tardim. Shunda ham o'ng oyog'im ilonning ustida edi.

— Hech nima qilmadimi, domla?

— Yo‘q... Boshini kesinglar badbaxtning.

G‘ayni mening qo‘limda turgan pichoqni oldi-da:

— Bir oyog‘ingizni oling, — dedi Jiyanga. Jiyani bir oyog‘ini ko‘tardi. G‘ayni ilonning boshini kesib tashladi. Shu payt ikkinchi ilon paydo bo‘ldi. Uning qayoqdan kelganini hech kim ko‘rmay qoldi. Allaqachon Murodjon domlaning oyog‘iga o‘ralaboshlabdi. Domla skelet ustiga yiqilib, garangsib qolgani uchunmi yoki biroz charchadimi:

— Oyog‘imda bir nima borga o‘xshaydi, Xolmatov, — dedi. — Qarasam xuddi boyagidek yo‘g‘on ilon domlaning oyog‘iga ikki marta o‘ralibdi, boshini yuqori ko‘tarib, yana o‘ralib borayapti. Nima qilishimni bilmay domlaning oyog‘i aralash qamchin urdim. Ilon sal bo‘shashdimi yoki urgan odamni izlay boshladimi, boshini pastlatdi. G‘ayni qo‘lidagi pichoq bilan boshiga urdi. Baribir ilon qattiq lat yemadi shekilli. U hali ham vishillardi.

Jiyani domlaning qo‘lidan miltiqni oldi-da, qo‘ndiq bilan ilonning tanasini pastga ega boshladi. Oxiri ilonning boshi yerga tegay-tegay deb turganda etigi bilan bosib oldi. Domlaning oyog‘iga o‘ralib turgan ilonning halqasi sal kengaydi, imkoniyatdan foydalangan Jiyani ikki qo‘lidagi qo‘lqop bilan ilon tanasini ikki yonga tortib kengaytirdi. Domla oyog‘ini birdan tortib oldi. Ilon bo‘shashib pastga tushdi. G‘ayni uning ham boshini kesib tashladi.

Uzunligi taxminan bir yarim metr keladigan, yo‘g‘onligi ketmon dastadek ikkita ilon oyoqlarimiz ostida cho‘zilib yotardi. Shu bir-ikki daqiqaning o‘zida to‘rttalimiz ham charchab holdan toygan edik. Murodjon domla g‘or og‘ziga tomon yo‘l boshladi. Biz unga ergashdik. G‘or og‘ziga yaqin tekisroq joyda o‘tirdik. Hech kim gapirmasdi. Har zamonda g‘orning ichkari tarafiga qarab-qarab qo‘yardik. Birozdan keyin domla yonboshlab yotdi. Qolganlarimiz ham, uning izmiga bo‘ysungandek yonboshlab oldik.

Yarim soatlar chamasi dam olganimizdan keyin Murodjon domla o‘rnidan turib, egniga ilashgan changxaslarni qoqdi. Biz ham birin-ketin o‘rnimizdan turdik.

— Yana ichkariga kiramizmi? — maslahat ohangida so‘radi domla.

— Mayli, — dedim men.

— Haligilarni kuydirib tashlaymizmi, domla? — so‘radi G‘ayni.

— Nimani?

— Ilonlarni.

— Nega?

— Ilonni o‘ldirganda kuydirib tashlash kerak-ku. Tirik qolgani juftini axtarib keladi, o‘ldirgan odamga ziyon yetkazadi, degan gap bor.

— Boyagi — ikkinchisi jufti emasmikan? Xayriyat, o‘shasi keyinroq keldi. Agar ikkovi birdan hujum qilsa bormi... Suv ichgani ketgan bo‘lsa kerak.

— Kim biladi. Balki... jufti emasdir.

Murodjon domla o‘ylanib turdi-da:

— Mayli, keltirib pastga tashlab yuboringlar. Sherbek aka bilan o‘g‘li yoqib yuborishsin, — dedi.

Murodjon domlaning aytganlarini bajardik. Hammamiz yana u kishining yoniga keldik.

— Haligi joyni yana bir ko‘raylik-chi, — dedi domla. To‘rttalimiz g‘or yo‘laklari bo‘ylab yana ichkariga yo‘l oldik, odam skeleti — maydalanib ketgani uchun endi skelet deb ham bo‘lmasdi — ustiga yetib bordik.

— Suyaklarni mana bu tomonga suringlar, — domla o‘ng tarafdagi bo‘sh joyga ishora qildi. — Kimning suyagi bo‘lsa ham arvohi bizni kechirsin. Balki yaxshi odam bo‘lgandir, balki yomon odam bo‘lgandir, balki gunohkordir yoki gunohsizdir...

Skelet suyaklarini nariga surib qo‘ydik. Hamma joy g‘or ichida bosib yurganimiz qo‘ng‘ir tusli qatlam bilan qoplangan edi. Lekin boyagina butun turgan skelet o‘rnida ilon izlariga o‘xshash o‘ydim-chuqurlar ham bor edi. Murodjon domla o‘sha yerda cho‘nqayib o‘tirdi-da, qo‘lqop kiygan qo‘li bilan yumshoq qatlamning ustini sekin sermab, o‘z oldiga suraboshladi. Domlaning qo‘lidagi chiroqdan tashqari G‘ayni ham o‘sha joyni yoritib turardi. Jiyan ikkalamiz har qanday tasodifga tayyor bo‘lib, domlaning harakatini jimgina kuzatardik.

Bir mahal, qo‘ng‘ir tusli qatlamning yuzasi surilganidan keyin o‘rtada samovarning kampiragiga o‘xshash kichik doira ko‘zga tashlandi. G‘ayni ham cho‘nqayib o‘tirib, qo‘ng‘ir tusli qatlamni suraverdi.

— Ehtiyot, ehtiyot, — deb qo‘ydi domla. — Shoshilmang, G‘aynijon. Bu, Jiyanboyning gapi bejiz

emasga o'xshab qoldi. Tilsimlangan xazinaga duch keldik chamasi.

Murodjon domlaning ogohlantirganiga qaramay G'ayni tuproqsimon qatlamni tez-tez suraboshladi. Ko'p o'tmay ko'zaga o'xshash bir idishning bo'yni ko'rindi, undan keyin sariq tusli ko'zaning qorni ochildi. Samovarning kampiragiga o'xshab ko'ringan narsa ko'zaning og'zi ekan. Jiyani enkayib, o'ng qo'lini uzatdi-da, ko'zani og'zidan ushlab tortdi. Bo'yi pakana, qorni keng sariq ko'za lo'p etib chiqdi.

— Narigi yog'ingizga qo'yib turing, Jiyani, — dedi domla. — Bu yerni yana kavlashtirib ko'raylik.

Murodjon domla bilan G'ayniga men ham yordamlashdim. Jiyani tik oyoqda turib bizning ishimizni kuzatardi. Biz chuqurlik ostidagi, yonidagi tuproqsimon qatlamni olib tashlayverdik. Oxiri chuqurlik ostida, devorchalarida quruq toshdan bo'lak hech nima qolmadi. Demak, bu yerda boshqa narsa yo'q ekan. Domla o'rnidan turdi-da:

— Ko'zani ko'taring, ketdik, — dedi Jiyanga. — Bu ko'zaning muallifi birinchi navbatda siz bo'lasiz.

Domla yo'l boshladi, Jiyani uning ortidan yurdi.

— Antiqa ko'za ekan, — dedi domla ohista qadam tashlab borar ekan. — Maxsus yasalgan bo'lsa kerak... Birinchi bo'lib o'zingiz tushasiz, pastga, Jiyani. Keyin ko'zani bog'lab tushiramiz, o'zingiz yechib olasiz, xo'pmi?

— Xo'p, — dedi Jiyani va g'or og'ziga yaqin turgan arqonga osildi.

Hammamiz navbati bilan pastga tushdik. O'n qadamcha naridagi toshloq yerda kichkina gulxan yonib turardi.

— Ajdarhochalarni kuydirib yubordik, — dedi Nurbek o'sha tomonga qarayotganimizni ko'rib.

— Ajdarhocha emas, rostakam ajdarho ekan, o'g'lim, — dedi Murodjon domla. — To'rtta odamni ham shoshirib qo'yay dedi. Sherbek aka aytgan — ertakdagi botir yigitning bir o'zi bunaqa «ajdarhochalar»ga bas kelolmasa kerak.

Sherbek aka jilmayganicha Jiyanning qo'lidagi ko'zaga qarab turardi.

— Tilsimlangan xazinani ham ochganga o'xshaysizlar-ku, — dedi u.

— Xazinami, yo'qmi, endi ko'ramiz.

Murodjon domla shunday deb boyagina tushlik qilgan joyimizga boshladi hammamizni.

— Belbog' bormi, Sherbek aka? — so'radi domla.

— Nurbek, haligi — «Toshkent suv» bilan nonponni dasturxonga qo'yib, belbog'ni bo'shatib kel, — o'g'liga buyurdi Sherbek aka.

O'rtaga belbog' yozildi.

— O'tiringlar.

Domla shunday deyaturib ko'zani qo'liga oldi-da, brezent qo'lqop bilan ko'zaning og'zini sal artib yubordi. So'ngra qo'lqopni yechmasdan eskirib, ranggi o'chib ketgan tiqinni ko'zaning og'zidan oldi. G'or ichidan chiqqan qo'ng'ir tusli tuproq qoldiqlari belboqqa to'kildi. Domla tiqinni belboq chetiga qo'yib, ko'za og'ziga yana barmog'ini tiqdi. Bu gal uning qo'li quruq chiqdi.

— Qog'oz borgan o'xshaydi, olinmadi, — dedi domla. — Shunday deyaturib og'irgina ko'zani to'nkarib, bir-ikki bor silkidi. Shunda ko'zadan sapsariq, ko'zni qamash-tiruvchi tangalar tushaboshladi. Hammamiz bir-birimizga qarab jilmayib qo'ydik. Tangalar orasida qandaydir qog'oz ham dasturxonga tushdi. Sherbek aka qog'ozni olib, buklamlarini yozib qaradi-da:

— Xati o'chay deb ketibdi. Arabcha harfda yozilgan ekan, — dedi. Ichimizda buni o'qiydigan odam yo'q-a?

— Buklab qo'yavering, tarixini keyin bilib olamiz, — dedi Murodjon domla. Tangalar tushib bo'lganidan keyin ko'zani yana bir-ikki bor silkidi. So'ngra menga qarab:

— Qani, bularni bir sanavoring-chi, Xolmatov, — dedi.

Men o'zimizning hozirgi bir so'mlik tangalarimizdek keladigan oltinlarni bitta-bittadan sanay boshladim.

— Oltin tanga shundaqa bo'lar ekan-a, — deb qo'ydi G'ayni.

Men sanab-sanab:

— ... olti yuz to'qson to'qqiz, yetti yuz, — deb so'nggi tangani qo'limdan tashladim.

— Demak, yetti yuzta ekan, — dedi Murodjon domla. — Nurbek o'g'lim, anavi — mening sumkamni olib bergin...

Domla sumkadan qog'oz, ruchka oldi-da G'ayniga tutqazdi.

— Siz ham ekspeditsiyamizning chinakam qatnashchisi bo'ldingiz. Aktni yozasiz. Shu yerda akt yozib, hammamiz qo'l qo'yishimiz kerak. Siz, Xolmatov, tangalarni ko'zaga joylayvering...

Domla aytib turdi, G'ayni yozaverdi... Tangalardan o'ntachasi ko'zaga sig'madi. Men domlaga ko'rsatdim.

— Zarari yo'q, hali yaxshi joylashadi, — dedi domla. — Dastro'molingizga tugib, Jiyanga berib qo'ying.

G'ayni tangalarning sonini yozishdan avval:

— Olti yuz to'qsonta, deb yozaylik, domla, — deb iljaydi. — Ana, o'ntasi sig'may qoldi-ku ko'zaga...

— Yozgingiz kelmasa menga bering, o'zim yozay, — dedi domla kulmasdan. G'ayni esa:

— Hazillashdim, domla, — dedi o'sal bo'lgandek kulimsirab...

Akt yozib bo'linganidan keyin Murodjon domla ko'za ichidan chiqqan qog'ozni Sherbek akadan oldida, ikkalasini bitta qilib sumkasiga solib qo'ydi.

— Toshkentdagi mo'tabar idoraga telegramma yuborishimiz kerak, — dedi domla. — Telegrammani ham hozir yozaqolaylik. Siz yozing, Xolmatov.

Domla mo'tabar idoraning nomini yozdirib bo'lib, telegramma matnini dona-dona qilib aytib turdi:

— «1970 yil o'n beshinchi iyulda Bog'iston yaqinida — Chophonbergan g'oridan yetti yuzta nodir tanga topildi. Tanga solingan ko'za ham toza metaldan yasalgan bo'lishi mumkin. Topilmalar Atlas qishlog'idagi Sherbek Rahmatovning hovlisida. Ekspeditsiya a'zolari: Mamatqulov, Rahmatov, Xolmatov, Qosimov, Berdiyev, Sherbekov».

Murodjon domla telegramma matni yozilgan qog'ozni ikki buklab yoniga soldi-da:

— Qanaqa yo'l bilan jo'natamiz, Sherbek aka? — dedi.

— Eshmatimiz bor-ku. O'shani shaharga tushiramiz. Bog'istonga.

— Yaxshi. Endi bunday, do'stlar, — dedi Murodjon domla hammamizga qarata. — Mana shu davlat mulkini o'z egasiga topshirgunimizcha biron kishi bu haqda hech kimga lom-mim deb og'iz ochmasligimiz kerak.

Kechasi Sherbek akamning hovlisida navbati bilan qorovulda turamiz. Mo'ʻtabar idoradan javob kelmaguncha o'sha yerda bo'lamiz. Sen ham tushudingmi, o'g'lim.

Nurbek boshini qimirlatib qo'ydi.

— Qani, turdik...

* * *

Ertasiga tushga yaqin Sherbek akaning darvozasi oldida «Tez yordam» taxlitidagi oppoq mashina paydo bo'ldi. Mashinadan tushgan uch kishi darvoza ostonasidan ichkariga kirdi. Militsiya polkovnigi yonida kelayotgan yigit shofyor bo'lsa kerak. Eng oldinda qopqora — negrsifat odam oppoq tishlarini yarqiratib kulib kelardi. Murodjon domlaning ro'parasiga keldida, quvonch bilan sharaqlab kuldi, so'ngra quchoq ochib domla bilan ko'rishdi.

Keyin bilsam bu kishi geologiya faniga jonini tikkan olimlardan Mamajon Egamberdiev ekan. Mamajon domla Murodjon domlaga ham ustoz sanalarkan...

Kechqurun hammamiz haligi oq mashina bilan Toshkentga jo'nadik.

Toshkent, 1972—1979 yillar

M U N D A R I J A

Izlagan izzat topar.	3
Yashash uchun kurash	76
Jiyanning yangi sarguzashtlari	159

Tez kunlarda o‘qiysiz

Abdulla Qahhor. «O‘tmishdan ertaklar»

Anvar Obidjon. «Bulbulning cho‘p-chaklari»

Tursinboy Adashboyev. «Oltin yolli tulpor»

Abdujabbor Rahmonqulov. «Istiqlolni kuylayman»

Miraziz A‘zam. «Qirq bolaga qirq savol»
(qayta nashr)

O‘zbek xalq ertaklari: «Ilon pari»,
«Chumoli», «Tulkiboy» (qayta nashr)

OQILJON HUSAN
TOG'DA O'SGAN BOLA

Sarguzasht roman

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent — 2005

Muharrir: *Erkin Malik*
Badiiy muharrir: *A. Musaxo'jayev*
Texnik muharrir: *D. Gabdraxmonova*

Diapozitivdan 29.03.2005 da bosishga ruxsat etildi. Bichi-
mi 84x108 1/32. Antikva garniturası. Shartli bosma tabog'i
13,44. Nashriyot-hisob tabog'i 12,4. Adadi 5000 nusxa. Bu-
yurtma № 1303. Bahosi shartnoma asosida.